

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

**ВІСНИК
ПРИКАРПАТСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ПОЛІТОЛОГІЯ

Випуск 4–5

Видається з 2006 р.

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
2011**

УДК 32
ББК 66.0
В53

*Затверджено до друку
вченою радою Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (протокол № 6 від 29 червня 2011 р.)*

Редакційна рада: д-р філол. наук, проф. В.В.ГРЕЩУК (*голова ради*); д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК; д-р філол. наук, проф. В.І.КОНОНЕНКО; д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК; д-р юрид. наук, проф. В.В.ЛУЦЬ; д-р філол. наук, проф. В.Г.МАТ-ВІЙШИН; д-р фіз.-мат. наук, проф. Б.К.ОСТАФІЙЧУК; д-р пед. наук, проф. Н.В.ЛИ-СЕНКО; д-р хім. наук, проф. Д.М.ФРЕЙК

Редакційна колегія: д-р політ. наук, проф. В.І.БУРДЯК, д-р філос. наук, проф. С.М.ВОЗНЯК, д-р політ. наук, проф. В.А.ВОЙНАЛОВИЧ, д-р політ. наук, проф. В.М.ДЕНИСЕНКО, д-р філос. наук, проф. Д.І.ДЗВІНЧУК, д-р політ. наук, проф. І.Т.ЗВАРИЧ, д-р філос. наук, проф. Ф.М.КИРИЛЮК, д-р філос. наук, д-р богослов'я (теології), проф. С.Р.КИЯК, д-р політ. наук, проф. А.КОЕН, д-р політ. наук, проф. В.О.КОТИГОРЕНКО, д-р іст. наук, проф. М.В.КУГУТЯК, д-р філос. наук, проф. В.К.ЛАРІОНОВА, д-р політ. наук, проф. Ю.А.ЛЕВЕНЕЦЬ, д-р іст. наук, проф. В.В.МАРЧУК (*голова редколегії*), канд. політ. наук М.Б.МІЩУК (*відповідальний секретар*), д-р політ. наук, проф. І.С.МОНОЛАТІЙ, д-р політ. наук, проф. М.М.НАГОРНЯК, д-р політ. наук, проф. М.В.ПРИМУШ, д-р політ. наук С.СУСЛОВСКИ, д-р політ. наук, проф. І.С.ЦЕПЕНДА, д-р політ. наук, проф. Г.П.ЩЕДРОВА

Адреса редакційної колегії:
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Інститут історії і політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2011. Вип. 4–5. 228 с.

У збірнику вміщено наукові статті, присвячені актуальним проблемам теорії та історії політичної науки, політичним інститутам і процесам, геополітиці й міжнародним відносинам і дослідженням молодих науковців.

Newsletter Precarpathian University. Political science. 2011. Issue 4–5. 228 s.

This book contains scientific articles devoting with actual problems of the theory and history of political science, political institution and processes, geopolitics and international relations and the research results of the young scientists.

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2011
© Видавництво Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника, 2011

УДК 322+34804 (477)

ББК 66.3

*Іванна Ломака***РЕЛІГІЙНА ДОКТРИНА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ ТА УЧАСТІ В ПОЛІТИЦІ**

У статті досліджується вплив церкви й релігійної свідомості на політику та політичну свідомість в умовах розбудови української державності, коли інтенсивність політичних і релігійних процесів значно прискорила та їх взаємодія посилюється.

Ключові слова: церква, релігія, релігійна свідомість, суспільство, політичні відносини.

Церква – джерело, яке продукує в суспільстві духовні цінності, приводить людину до Бога та духовного зростання. Церква є фактором, який спроможний об'єднати та примирити суспільство, задати йому новий ціннісний вимір.

Довіра до церкви в українському суспільстві традиційно є дуже високою й тому може дуже помітно впливати на соціально-політичну позицію своїх членів. Жодною політикою у власному розумінні слова церква здебільшого не займається. Справжня місія, яку Христос доручив своїй Церкві, не має політичного характеру. Мета, що її визначив Христос Церкві, має насамперед релігійний характер.

Церкви, як правило, проголошують свою політичну нейтральність і аполітичність. Проте політичні питання хвилюють членів церкви. З огляду на це вона змушена торкатись їх. “Всюди, де знаходиться людина, там має бути і Церква” – такою є позиція католицького богослов'я [5, с.105]. Через це церква не обмежується релігійною сферою, хоча вона є інституцією не політичною, а релігійною. Це означає, що коли церква навіть і висловлюється з політичних питань, то мусить робити це в релігійній формі. Адже в ній віруючі вбачають не політичного захисника, а заступницю у справах духовного спасіння.

Хоча цю проблему досліджували такі науковці, як К.Дюрем, П.Л.Яроцький, С.О.Гладкий, А.Колодний, потреба в її системному дослідженні залишається важливою як у теоретичному, так і практичному значенні. Релігійний плюралізм є однією з необхідних умов існування свободи релігії. Як наголошує американський дослідник проблем релігійної свободи Коул Дюрем, “допоки в суспільстві та в засадничих системах переконань” не виникне плюралізм, питання релігійної свободи не актуалізується [1, с.37]. Цей висновок підтверджує історія становлення й утвердження свободи релігії.

Церква наголошує на своїх релігійних функціях для того, щоб уже на їх ґрунті віруючі реалізовували свої політичні інтереси. Церкви прагнуть того, щоб віруючі здійснювали свої мирські справи на основі принципів християнства й тим самим забезпечували присутність останніх у соціальному світі. Цим політика служить евангелізації світу, а світське не суперечить сакральному. Тобто межа між світським і релігійним для церкви існує, однак вона не є нездоланною.

Церква в демократичному суспільстві не втручається в політику. Своє завдання вона бачить у тому, щоб утримувати людину від помилок у політичному житті, згубних для спасіння душі. А такі помилки людина може робити повсякчас. Як зазначає католицький теолог Й.-Б.Метц, по-перше, з причини “природжених якостей своєї натури, обмеженої першородним гріхом”, по-друге, “внаслідок сприйняття людиною згубних політичних концепцій” [8, с.107].

Церква здобуває право давати загальну оцінку політичним явищам, утримувати людину від можливих помилок. Християнські церкви не висувають нормативних політичних вимог, вони наполягають на деяких надчасових загальних принципах: “шукайте передусім Царства Божого і правди його, і все інше буде дане вам” (Лк. 12,31; Мт. 6,33). Такі принципи не вимагають “сакралізації світу”, не потребують й конкрети-

заці, чим і зберігають “універсальність”. Найвищим рівнем тут є священне, а політичне є рівнем захисту земних інтересів.

Але при всьому тому церкви, як правило, уникають ототожнення з якоюсь політичною силою, групою, партією. Натомість вони можуть звертатись до можновладців із повчальними словами про вибір останніх на користь справедливості, відмови від насильства, необхідності утвердження зверхності людини над працею й праці над прибутком.

Як свідчить світовий досвід, роль церкви в демократичному суспільстві й не повинна бути надто великою. В іншому випадку з’являється небезпека виникнення клерикалізму. Небажаність цього явища за умов демократії пов’язана з тим, що клерикальні рухи досить практично виходять із постулату, що всі соціально-політичні явища мусять спиратись на принципи, витоком і гарантом яких є дана церква. Крайній варіант клерикалізму – вимога всебічного дотримання державою канонів релігійної догматики, наступ на світську мораль. Прикладом може бути діяльність клерикальних організацій у сусідній з нами Польщі впродовж 80-х рр.

З огляду на власні цілі, а також настрої в суспільстві, церква не повинна виходити на передній план у політичних справах, і їй варто висловлюватися щодо них лише в надзвичайних обставинах, коли набувають поширення замаху політиків на основоположні моральні цінності. У православ’ї, що пережило тоталітарні часи, і досі дотримуються загалом вистражданої мудрості: чим церква далі від політики, тим надійніше й стабільніше її становище.

Римсько-католицька церква, проте, знайшла свою нішу, свій аспект у політичній царині. Папа Іван Павло II висловлюється, що церква не виступає із суто політико-економічних або технологічних питань, оскільки вона не претендує на конкретні рішення складних проблем, котрі не входять до її компетенції. Але церква незмінно вважає за свій обов’язок висловлюватися з усіх питань, що стосуються становища особи.

Соціально-політичні погляди обов’язково змінюються з плином часу, вони не можуть виводитися безпосередньо з незмінної догматики. За своєю природою вони повинні трансформуватися разом зі змінами, що відбуваються в конкретній політичній системі. Якщо ці погляди залишати незмінними, то вони стануть надто схематичними й консервативними. Соціально-політичні вчення, розроблені в межах навіть однієї церкви, можуть різнитися в підходах. Адже релігійна мова припускає багатополюсність тлумачень політичних подій. У смисловому полі релігії знаходять своє місце й офіційна політика властей, і тільки-но народжені опозиційні неканонічні погляди. На різницю в поглядах окремих християнських церков впливає їх різний соціальний досвід. Тому католицьке вчення набагато більш розроблене й централізоване, ніж православне. Католицьке вчення значно уважніше приділяється до конкретних політичних процесів. [6, с.225], православне ж зосереджується переважно на загальному погляді на світ.

Одночасно у всіх розроблених соціальних ученнях християнських церков, які діють у сучасному світі, в їх поглядах на політику є дуже багато спільного. Насамперед їх поєднує спільна спрямованість – апеляція до Божої сили, авторитет Святого Письма. Інколи зустрічаються несприйняття іншого мислення, претензії на незгрішимість свого вчення, елементи месіанізму. Історія витлумачується як прояв трансцендентних цінностей у мінливому світі. При поясненні політичного процесу часто послуговуються поняттям “ознаки (знамення) часу” – знаки Божої волі, які виявляються людям через події, а їх мусить прочитати й витлумачити людям церква.

Соціально-політична тематика так чи інакше присутня чи не в кожній релігійній доктрині. Релігійна організація може й не прагнути до політичної діяльності, уникати її й відповідно не виробляти власної політичної платформи. Відтак на неї орієнтується все коло її вірних.

Інша справа – конкретна віруюча людина. Навіть якщо вона усвідомлено чи неусвідомлено не має власної політичної позиції, то й відсутністю такої позиції особа

об'єктивно є включеною в політичний процес – це завжди комусь буде вигідним. Релігійні вчення в тій частині, де вони є дотичними до соціального життя, завжди мають свій політичний зміст чи підтекст. Священні книги та перекази дають розгорнуті уявлення про ідеальний соціально-політичний устрій, владу, моральні настанови та правила відносин між людьми або їх групами, що відповідають волі Божій.

Релігійні віровчення не прагнуть до наукового обґрунтування своїх соціально-політичних розділів, вони просто не потребують цього. Адже всі вони виходять із фундаментальної ідеї залежності політичних подій від волі Божої, у християнстві – з ідеї Промислу Божого, наперед визначеності всього Сущого Господом, з есхатологічної (вчення про кінець світу) перспективи історії. Для віруючого політична сфера беззастережно залежить тільки від волі Божої, від впливу надприродних сил.

Релігійний спосіб тлумачення політики виходить з точки зору її відповідності або ж невідповідності волі Всевишнього. Наразі це найпоширеніший вид позанаукового трактування політики й політичних відносин. Критерії його відмінності від власне наукового полягають у тому, що, поряд з використанням інших пізнавальних і логіковивідних методів, останній покладає на людину відповідальність за все, що відбувається на Землі, відмовляючись від його трансцендентального виміру.

Обґрунтовуючи соціально-політичні погляди, християнські богослови звертаються переважно до Старого Завіту, де Бог виступає як абсолютний законодавець. Однак для вирішення життєвих проблем вони користуються передусім Новим Завітом, де на перший план висуваються не соціальні спільноти, а особистості. Саме їх закликають отямитись і жити, як християни. Новий Завіт має глибокий релігійно-етичний зміст. Тут немає визначень справедливості. Ісус Христос не виступає як політичний діяч або реформатор. У нього немає різких звинувачень у соціальній несправедливості. Він натомість дає загальний погляд на життя. Релігійні доктрини відсувають у невизначене майбуття вирішення політичних проблем або розглядають їх в абстрактно-гуманістичній манері.

Церкви найчастіше виконують стабілізуючу, консервуючу функцію, оскільки закріплюють існуючі суспільні відносини. Дуже рідко нині церкви прагнуть розхитати політичні системи.

Церкви не можуть давати конкретних політичних рекомендацій. Натомість вони дають соціально-етичні орієнтири як засадничу основу політичних дій. Бог не дав людям якоїсь певної схеми облаштування суспільства, держави, жодної схеми світового порядку. Відповідно церква не пропонує власної моделі політичного устрою. Однак більшість церков висуває щодо політичних систем вимогу “примату етики над економікою”. Церква в ідеалі стоїть над усіма політичними структурами, об'єднаннями, партіями. Звертається вона до всіх, хто ладен її почути. Церква дотримується думки, що лише християнство здатне по-справжньому надихнути людину на створення суспільства, яке дасть індивіду звільнення від усіх поневолюючих форм залежності.

У всіх християнських церквах запорукою політичних свобод є звільнення від всегноблячої кабали первородного гріха.

Утвердження свободи християнські богослови бачать основним змістом політичного процесу. Саме Бог “створив свободу, а над свободою не можна бути повновладним, не вбивши свободу. Адже Бог забажав, щоб свобода вільно визнала його владу, але не у порядку поразки у боротьбі з Богом, а як бачення його абсолютної переваги за цінністю” [3, с.40]. Звідси вимога гарантувати особі можливість реалізації її вищого призначення – прагнення наближення до Бога. “Це основне право людського духу, у якому людина самовиражається як людина найбільш глибоко”, – говорив Іван Павло II.

Християнські богослови звертають увагу людей на духовну бідність, набагато більш серйозну, ніж матеріальна. Духовні злидні позбавляють людину всього того, що становить суть і зміст її життя: чеснот, історії, культури, віри, творчості, справжнього безсмертя.

Церква обмежується соціальною етикою, яка мусить упровадити етичні норми справедливості й любові в політичні відносини. Етизація політичних ідей є найприроднішим у демократичному суспільстві способом присутності даної церкви в політиці.

Таким чином, як свідчить проведений аналіз наукової літератури, на сьогодні в переважній більшості країн церква відділена від державної влади й виконує функції, так би мовити, певного неполітичного владного інституту. У зв'язку із цим не можна погодитись із загальноприйнятою точкою зору про те, що церква та релігія мають надзвичайний вплив майже на всі сфери суспільного життя, зокрема на його політичну сферу. Тому для остаточного визначення особливостей функціонування церкви як суспільного інституту необхідно дослідити основні точки дотику та форми взаємодії політичної та релігійної сфер суспільного життя.

Дослідження цього питання має певну спільну традицію в політологічній і релігієзнавчій літературі. Уперше ж проблема релігії була безпосередньо пов'язана з політичною історією в працях французького політолога й історика Гюстава Лебона. У 1898 р. він переконливо, на багатому фактичному матеріалі, довів, що політика й релігія впродовж століть переплітались одна з одною. Політична історія ХХ ст. дала безліч підтверджень цьому. Директор американського Центру з вивчення проблем релігії і суспільства Річард Джон Нойхаус у своїй книзі, присвяченій демократії й релігії, пише: "Політика і релігія – це різні галузі, і можна легко зрозуміти прагнення багатьох до того, щоб вони залишались якомога довше розділеними. Проте вони постійно змикаються й переплітаються одне з одним. У цьому немає нічого нового. Можливо, що так було у всіх суспільствах" [9, р. VIІ].

Дійсно, відомими є й релігійно-політичні союзи, і численні конфлікти на релігійному ґрунті, аж до збройних зіткнень і війн. Згадаймо хрестові походи, альбігойські війни, Реконкісту в Іспанії, насильницьке навернення індіанців в Америці конкістадорами, сумнозвісну Варфоломійську ніч тощо. У ХХ ст. загальновідомими є криваві зіткнення в Лівані (мароніти й мусульмани), Палестині (іудеї й мусульмани), у Північній Ірландії (протестанти й католики), у Боснії й Герцеговині, Хорватії та в Косово (православні, католики й мусульмани), Індії та Пакистані (індуїсти й мусульмани), у Таджикистані (ісмаїліти й сунніти) тощо. Серед важких внутрішніх конфліктів, до яких причетна релігія, варто згадати насильницьку руйнацію системи влади буддійського далайлами в Тибеті (КНР), зіткнення між шіїтами й суннітами в Південному Іраку, між фундаменталістами екстремістського гатунку й поміркованими, гуманістично орієнтованими мусульманами в Алжирі, Єгипті, Афганістані [7, с. 174].

Загалом історичний досвід, як зазначають М.Рибачук та М.Корюшко, свідчить про те, що релігія історично не є ізольованою від політичного життя. Вона в цілому є втягнутою в невідворотний плин змін, спричинених соціальним, науковим і культурним прогресом людства, а також екологічних ускладнень останніх десятиліть. Ці величезні зрушення захоплюють із собою й релігію, виводять її з традиційного стану зосередженості на індивідуально-особистісному й надприродному, змушують взаємодіяти з різними структурами суспільного життя, серед яких знаходимо й політику [7, с. 174].

Досить застарілою помилкою багатьох дослідників були й залишаються традиційні намагання розглядати політичний процес в ізольованому від релігійних настанов вигляді. Повне розділення політики й релігії (здійснене в академічній політології) – природне породження дискурсивного, диз'юнктивного мислення, поширеного в індустріалізованому суспільстві. Це не приносило особливих евристичних чи практичних успіхів, адже у свідомості конкретних людей відсутні будь-які перепони між політичними й релігійними поглядами. У реальному житті вони існують нерозривно, майже невіддільно одне від одного, перебуваючи, проте, немовби в різних площинах нашої свідомості, – таким є особистісне психологічне сприйняття цих явищ. Щодо віруючого, то його со-

ціально-політичні погляди вибудовані з певним підпорядкуванням їх “світу горньому”, а людина невіруюча не може не помічати могутньої згуртовуючої сили релігійної ідеї й віри. У самому релігійному середовищі існує абсолютно чітке усвідомлення того, що будь-яка релігія, як-от: християнство, іслам, буддизм, іудаїзм тощо, – не може нехтувати земною долею людей, об’єднаних у соціальні групи відповідно до факту народження або ж своїх інтересів. Якщо релігійні установи відмовляться від участі в розв’язанні важливих для людей соціально-політичних проблем, то тим самим репрезентована ними релігія істотно звузить сферу свого впливу. Тому майже невідворотно всередині різних релігій їх лідери доходять висновку, що релігійна віра має бути хоч в якийсь спосіб співвіднесеною з тією дійсністю, у якій живе й діє конкретна людина, з політикою, від якої це життя так багато в чому залежить. Унаслідок цих обставин релігія обов’язково впливає на політичне життя, прагне або ж виконувати роль політичного опікуна суспільства та його керівників, або ж освячувати політичні інтереси певних соціальних груп, надавати їм обґрунтування, виправдання й форму виразу, або ж об’єднувати величезні маси людей задля досягнення якихось політичних цілей.

Цілком можна погодитися з доктором Нойхаусом у тому, що історично вплив релігії на політичну думку й процеси завжди був дуже сильним – ще від найбільш ранніх держав Стародавнього Сходу або ж Єгипту й аж до сьогодення. Особливо помітним і безпосереднім цей вплив був ще до зародження й виокремлення суто світських цілей і засобів політичної діяльності, а також вироблення чисто секулярних форм політичної думки. Інакше кажучи, історія політичної думки фіксує певну закономірність, яка полягає в поступовому, але постійному звуженні сфери впливу релігійних цінностей і засобів організації людності на політичне життя та думку. Якщо в Стародавньому світі аж до середньовіччя релігія підпорядковувала собі в основному значну сферу політичного життя (принаймні її публічно декларованого змісту), то вже за Нового часу політична думка досягла такого рівня розвитку, за якого вона змогла висунути обґрунтовану систему власних концепцій, що почали більш ефективно, ніж раніше, сприяти досягненню актуальних політичних цілей. Було помічено, що секуляризовані форми політичної думки дають найбільш адекватне, як на сьогодні, пояснення політичної дійсності, що є загальноновизнаною парадигмою серед серйозних західних та українських політологів.

Переважає більшість політичних рухів, принаймні в країнах розвинутої демократії, також відбувається нині в нерелігійній, виключно політичній формі, яка відповідає розвинутому стану суспільства. Ці рухи в демократичних суспільствах практично відмовилися від релігійної форми втілення й зупинилися на світській, науковій, більш адекватній існуючому стану речей та складу мислення. У частині мусульманських країн Сходу, де такий процес нині не спостерігається, сьогодні, як і перед тим, має місце визначальний вплив релігійної доктрини на зміст і форми політичного життя. В інших же країнах, де діє означена вище закономірність у чистому вигляді, ми маємо всі підстави твердити про взаємодію політики й релігії як автономних утворень. А під взаємодією в цьому дослідженні ми розуміємо не тільки зв’язок двох одночасних дій або систем, що перебувають у стані одночасної сполученості, а й перехід до нового рівня.

Проблема взаємодії аналізованих інститутів вимагає попереднього розгляду питання про їх співвідношення. При всій багатоманітності поглядів на цю проблему все їх розмаїття групується, як уважає професор М.Ф.Рибачук, навколо трьох смислових центрів [7, с.112]. Перша точка зору полягає в тому, що релігія й політика – речі зовсім різні, абсолютно не співмірні, зіставні. Це два різних світи, що не повинні перетинатись. Прибічники цього погляду (зустрічаються найчастіше серед теологів) стверджують принципову відмінність між релігією й ідеологією (політичною), яка є обов’язково пов’язаною з практичною діяльністю. Вони заперечують будь-яке зближення розглядуваних понять, убачаючи причину цього в тому, що православ’ям, скажімо, надто зловживали в Російській імперії для відстоювання вузькогрупових соціально-економічних цілей. З другого боку, християнство неодноразово згуртувало народ для відбиття ворожої

навали, для подолання внутрішніх криз. Одержавлене православ'я тим самим включалося до кола політично значущих явищ і в масовій свідомості сприймалося як політична ідеологія. Але тим самим в очах частини людей перекреслювалася його претензія на абсолютну істину, на надполітичний статус. Усвідомлене таким способом православне християнство ставало політично утилітарним явищем. Сказане як модель стосується, ясна річ, не тільки християнства, а й інших релігій.

Друга точка зору полягає в прямому ототожненні політики й релігії. Особливо яскраво втілюється вона в теократичних державах. Не менш сильно, але дещо інакше, вона унаочнилася в марксизмі-ленінізмі, особливо сталінського зразка. Так, у Маркса критика теології перетворювалася на критику політики, критика релігії пов'язувалася із критикою тих політичних порядків, які вона освячує й захищає, наслідком цього стало те, що в СРСР служителі церкви розглядалися як політичні супротивники (нагляд за ними вели державно-політичні спецслужби), а антирелігійна боротьба набрала відверто політичного характеру.

Погляд Н.Макіавеллі зовні не схожий на марксизм. Однак він виходить, власне, з тих самих засад, веде мову про практичне зрощування державно-політичного насильства з релігією. Так, Н.Макіавеллі повчав: “Норов людей є непостійним, і якщо повернути їх до своєї віри легко, то втримати в ній важко. Тому слід бути готовим до того, щоб, коли вона в народі вичерпається, примусити повірити його силою”. І продовжував: “Усі озброєні пророки перемагали, а всі беззбройні гинули” [4, с.18].

Третя точка зору. Уважне вивчення історії цивілізації підводить до висновку, що не відповідає дійсності ні протиставлення, ні ототожнення політики й релігії. Найбільш коректним, уважає професор М.Ф.Рибачук, твердження саме про взаємовплив релігії з політикою на кількох рівнях: духовних явищ, інституцій, окремих людей. Важливо також розрізнити в політичній сфері роль релігії як світогляду від ролі церкви (або мусульманської спільноти) як соціального інституту.

Необхідно виходити з того, що співвідносяться не просто два певних соціальних явища, адже для великої кількості людей вони співвідносяться як світ земний і світ небесний, до того ж, перший не замкнений сам по собі, а направлений на трансцендентне. Виходячи із цього, неправильно абсолютно протиставляти “людське” і “божественне”, “долишнє” і “небесне”, “мирське” і “релігійне”, вони чимало в чому злиті. Якби ж політика й релігія були абсолютно різноприродні, то ніякої взаємодії просто не вийшло б, оскільки принципово несумісні речі не взаємодіють. Проте в дійсності між ними не просто існують численні зв'язки, вони обидві утворюють особливі симбіотичні форми, які виникають унаслідок їх взаємного тяжіння, шляхом утворення спільних або ж перехідних між політикою й релігією форм. Історичними прикладами таких симбіотичних форм можуть бути християнський соціалізм С.М.Булгакова або ж ісламський соціалізм (поширювався в мусульманських країнах протягом 60–70-х рр.).

Прикладом можуть слугувати релігійні вчення та рухи, що набрали відверто політичного характеру: скажімо, “теологія визволення” в Південній Америці, пік впливовості якої припадає на 70-ті – початок 80-х рр. ХХ ст. Ще ближче в часі до нас стоїть створена в Іспанії 1984 р. права організація – Іспанський католицький рух. Його члени проголошували своєю метою захоплення влади в країні для облаштування тут “соціального царства Ісуса Христа”. Чи не релігійної екзальтації набувають інколи політичні настрої нетерпимості й фанатизму, які часто бувають пов'язані з релігійним почуттям. Як відзначав Г.Лебон, спостерігаємо це найчастіше в того, хто гадає, що монополюю володіє істиною і справедливістю, у будь-якої групи, “яка повстає в ім'я якогось переконання” [2, с.197]. Він же зазначав щодо ідеологій масових стихійних політичних рухів, що властиві їм “вірування натовпу мають релігійну форму”. Однак автори абсолютно свідомі того, що політика і релігія – це достеменно різні речі, між якими існують серйозні розбіжності.

Отже, є, здавалося б, серйозні підстави за вимогами соціальної логіки жорстко відділити політику від релігії. Тим більше, що ідеали демократії пов'язані з відокремленням питань політики й релігії. А чисто клерикальна позиція в християнстві, ісламі, іудаїзмі пов'язана з нетерпимістю щодо самої можливості відокремлення мирських проблем від релігійних.

1. Дюрем К. В. Перспективи щодо релігійної свободи: порівняльна структура / К. В. Дюрем // Релігійна свобода і права людини. Правничі аспекти : у 2 т. – Львів, 2001. – Т. 2. – 356 с.
2. Лебон Г. Психологія народів и масс / Г. Лебон. – С. Пб. : Макет, 1995. – 311 с.
3. Левицький С. А. Трагедія свободи / С. А. Левицький. – М. : Канон, 1995. – 512 с.
4. Макиавеллі Н. Государь / Н. Макиавеллі. – М. : Иностранная литература, 1990. – 214 с.
5. Моральне богослов'я католицької церкви. – Львів : Провінція Чину Найсвятішого Ізбавителя, 1996. – 123 с.
6. Поздняков Э. А. Философия политики : в 2 т. / Э. А. Поздняков. – М. : Наука, 1995. – Т. I. – 454 с.
7. Рибачук М. Ф. Релігія і політика / М. Ф. Рибачук, М. І. Корюшко. – К. : Наук. думка, 1998. – 279 с.
8. Metz J.-В. Zur Theologie der Welt / J.-В. Metz. – Mainz, 1968. – 345 s.
9. Neuhaus R. The Naked public Square. Religion and Democracy in America / R. Neuhaus. – Michigan, 1984. – 342 p.

В статтє исследується влияние церкви и религиозного сознания на политику и политическое сознание в условиях развития украинской государственности, когда интенсивность политических и религиозных процессов значительно ускорилась и их взаимодействие усиливается.

Ключевые слова: *церковь, религия, религиозное сознание, общество, политические отношения.*

This article deals with the influence of church and the religious consciousness on the policy and political consciousness under the condition of developing of the Ukrainian state. The intensions of the political and religious process grow higher and their cooperation improved.

Key words: *church, religion, religious consciousness, society, political relations.*

УДК 329.055.2

ББК 66.1

Тарас Лутчин

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ІДЕЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається розвиток української політичної думки 60–80 рр. ХХ ст. Особлива увага звертається на державотворчі ідеї українських національно-демократичних об'єднань другої половини ХХ ст.

Ключові слова: *українська політична думка, суспільно-економічний лад, демократична республіка, форма державного правління.*

Зміни в програмі ОУН(Б), внесені на III Надзвичайному Великому Зборі, стали початком ідеологічної трансформації національно-визвольного руху. Програма ОУН уже не містила положень про становий поділ, людина проголошувалася найвищою цінністю. Пропонований режим названо спочатку “новим ладом”, а згодом “демократичним ладом”. Зазнало змін також бачення ролі партій у житті суспільства.

Однак багато політичних діячів того часу вважали, що організація є революційним авангардом, провід якого має право диктувати свою політику не лише цілій організації, але й усьому народові. Гарячі дискусії між прихильниками централізму й плюралізму тривали декілька років і в кінцевому результаті завершилися розколом ОУН(Б) на еміграції [4].

Зокрема, Л.Ребет та його прихильники зводили демократію до певного непорушного ідеалу, гарантій розвитку окремих громадян, а вже через них – усієї нації. Вони заперечували класичний постулат націоналізму про перевагу спільних інтересів над інтересами людини. Д.Мирон виступив зі своїм проектом державного устрою, у якому помітні не

лише риси авторитарного політичного режиму, але й ознаки республіканської президентської форми правління з поділом влади на три гілки та місцевим самоврядуванням, щоправда, підконтрольним виконавчій гілці влади. П.Полтава пропонував проект парламентської демократичної республіки.

М.Сціборський у праці “Нарис проекту основних законів (конституції) Української Держави” запропонував форму державного правління, яка наближалася до конституційної монархії. Причому конституція не накладала суттєвих обмежень на повноваження голови держави, відкидала партійно-парламентську організацію, місце партій у державних органах мали займати синдикатні організації. Не передбачалося також функціонування незалежних органів місцевого самоврядування.

О.Бойдуник у праці “Національний Солідаризм” поєднував у собі як авторитарні, так і демократичні елементи. Він був зорієнтований на поступове перенесення центру влади від одноособової інституції – голови держави до колективного органу (парламенту).

Важливе місце серед публікацій, присвячених українському державотворенню, займають статті П.Полтави “Наше вчення про національну державу” та “Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу”. На його думку, система вільних національних держав усіх народів визначить найбільш справедливий розв’язку міжнародних проблем. Для того, щоб держава не стала знаряддям експлуатації й поневолення робочого люду в руках багатих, потрібно перебудувати суспільний механізм у безкласове суспільство. Тільки тоді держава буде, як це було на самому початку, організацією економічного й культурного життя нації й знаряддям оборони перед зовнішньою агресією. У статті “Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу” П.Полтава заявляє, що вироблені людством цінності народної демократії є не менш важливими, ніж ідея національна. Силою, що діє паралельно з ідеєю нації, є ідея конституційної, парламентарної держави, ідея демократії: “Щоб забезпечити найбільш повний і гармонійний розвиток нації, держави, необхідно мати демократичний режим і соціоекономічну систему” [9, с.138]. Формулюючи свою концепцію самостійної України, автор зазначав: “Концепція Самостійної України – це також концепція такого суспільного економічного ладу в Україні, при якому не існуватиме експлуатація людини людиною... Суспільно-економічні переміни, які dokonувалися в період між двома світовими війнами і які продовжують dokonуватися в останні роки чи то по большевицькому, чи то по протилежному боці бар’єру, виразно показують, що суспільно-економічний розвиток світу йде саме в напрямі усупільнення основних галузей народного господарства” [3].

Таким чином, П.Полтава доходить висновку, що основним завданням українського національного руху є створення соціалістичного суспільства в Незалежній Соборній Українській державі. Він був переконаний, що “саме постулати соціалізму повинні стати основним змістом побудови української самостійної держави”.

Загалом у працях тогочасного українського політикуму підкреслювалася важливість ролі держави в економічній сфері, декларувалось особливе ставлення до праці, пропонувалося специфічне розуміння власності, вважалася неприпустимою експлуатація людини. Особлива увага зверталася на потребу державного втручання в економічну сферу у формі керівництва державними підприємствами, нормування випуску продукції, розподілу сировини, цінової політики та регулювання відносин між працедавцями й працівниками.

Політика держави у сфері промислового виробництва мала базуватись на поступовій заміні існуючих форм господарювання та “усупільненні” промисловості. Наступний етап – розподіл підприємств між різними формами власності: державною, муніципальною, кооперативною, приватною, яка також підпадала під низку обмежень з боку держави.

Основною суспільною верствою, яка є консерватором національної ідеї та фактором безпеки держави, дослідники вважали хліборобство та пропонували широкомасштабну аграрну реформу, яка повинна була враховувати передусім соціальну структуру суспільства.

У руслі соціальної політики розглядалися проблеми пенсійного та соціального забезпечення, питання права на засоби виробництва як умови соціальної справедливості, соціальне страхування, принципи політики щодо оплати праці, зайнятості громадян та охорони праці.

У концепціях майбутньої української держави значна увага відводилася проблемі окремої людини, її ролі в житті суспільства та держави. У цьому питанні лідери національно-демократичних об'єднань у другій половині ХХ століття відштовхувалися від переосмислення ліберальних засад суспільного устрою. Вони заперечували обидві крайності взаємостосунків між особою й суспільством і вивели свою формулу таких відносин: права кожної людини є прямо пропорційними до обов'язків перед державою.

У повоєнні роки український рух опору намагався позбутися специфічних рис інтегрального націоналізму. Його платформою стало демократичне самостійництво. На початку 50-х рр. О.Горновий писав про те, що повний розвиток української нації в незалежній, об'єднаній українській державі, створення справді національного правління й безкласового суспільства, знищення імперіалізму та встановлення згоди поміж вільними й цілком рівними державами всіх народів є фундаментальними віхами українського суспільства [7, с.56].

О.Дяків, незважаючи на звинувачення в полівишанні націоналістичної ідеології, послідовно обстоював принцип усупільнення засобів виробництва та ідею безкласового суспільства. В Українській державі всі засоби й знаряддя виробництва (земля та її кадри, води і ліси, фабрики, заводи, транспорт) перейдуть до народу, стануть народною власністю, й народ буде керувати ними через вільно вибраних своїх справжніх представників. Парламентський контроль унеможливить появу експлуататорських класів, що стане основою утворення безкласового суспільства, тобто суспільства без соціальної нерівності, суспільства, яке не роздиратимуть класові суперечності, у якому повністю здійсниться єдність нації [12, с.98].

П.Полтава вважав, що суспільно-економічний розвиток світу прямує саме до усупільнення основних галузей народного господарства й що економічну програму організації необхідно будувати відповідно до загальносвітових тенденцій. Він наголошував, що майбутній суспільно-економічний лад в Україні “буде спиратися на національно-державну й кооперативну власність у промисловості, банковості, торгівлі, на національно-державну власність на землю при індивідуальному або колективному, в залежності від волі населення, землекористуванні” [10, с.267].

Д.Шахай (Й.Позиченюк) характеризує сучасне йому радянське суспільство як державний капіталізм із модерним кріпацтвом, з тоталітарним апаратом визиску, де панує клас експлуататорів (партія) над безкласовим народом. Він ставить знак рівності наведеного означення цієї влади з державним соціалізмом [8, с.17, 61].

І.Мітринга пропонував приділити максимум уваги політичній роботі на промислових підприємствах Східної України, оскільки лише робітничий клас може стати справжньою базою української революції: “Без повного опанування і революційного зорганізування робітництва Донбасу, Керчі та Запоріжжя ми не можемо навіть мріяти про перемогу” [13, с.237–238].

Поки діяльність ОУН обмежувалася західноукраїнськими територіями, її програма майже не викликала заперечень. Інакше сприймали її ідеологію мешканці східноукраїнських територій. Зазнавши жахливих утисків і терору в так званій незалежній Радянській Україні, вони значно уважніше ставилися до внутрішнього устрою держави, відкидаючи будь-які форми насильства. Заклики творити Самостійну Україну під керів-

ництвом збудованої за тоталітарним принципом організації не лише не приваблювали їх, але й викликали в них асоціації зі зненависним більшовизмом і нацизмом.

Багатонаціональний Схід не сприймав політичних програм щодо національного питання, націлених на винищення, асиміляцію або ж насильну депортацію чужонаціонального елемента.

Низку застережень викликали методи запровадження державності на українських землях, котрі ґрунтувалися на засаді “з більшовиками – по-більшовицьки”. Насамперед насторожували документи, у яких рішуче відкидався демократичний принцип організації владних структур, а пропагувалася сильна влада з необмеженими повноваженнями [6, с.100]. А також прагнення створити т. зв. “Народні суди”, які будуть “безоглядно карати національних й суспільних шкідників” [2].

“Переорієнтація на соціальні і демократичні засади, – зазначав Є.Стахів, – мала великий успіх, до нас приставало все більше людей, а головне – молодого покоління й робітництва. Ми пішли з народом, почали говорити з ними мовою, яку він розумів, – і він почав з нами співпрацювати. І це був найбільший успіх всієї нашої роботи... ми стали на демократичну базу, і це був наш крок вперед” [11, с.134].

Під впливом нових державотворчих ідей відбулась еволюція політичної свідомості значної частини учасників тодішнього українського руху, що послідовно обстоювала принцип усупільнення засобів виробництва, безкласового суспільства, що сприяє розвитку продуктивних сил та ліквідує класові антагонізми. Майбутній суспільно-економічний лад має спиратись на національно-державну й кооперативну власність у промисловості, торгівлі, на національно-державну власність на землю при індивідуальному чи колективному господарюванні. Проголошення соціалістичних ідей було необхідною умовою політичної програми, оскільки вони найкраще відповідали народним інтересам.

У кінці 50-х – на початку 60-х років поступово спостерігається перехід переважної більшості створених у цей час підпільних організацій до поміркованої тактики, яка включала в себе комплекс організаційно-пропагандистської роботи, спрямованої на піднесення національної свідомості українського народу, згуртування національно-патріотичних сил.

Так, у програмі Української робітничо-селянської спілки (УРСС) головним завданням організації була ненасильницька боротьба за громадські права в Україні, за національні, культурні та економічні права тощо. Другим етапом боротьби мала бути боротьба за самостійність України. Тогочасне становище України розцінювалось як колоніальне, але програма все ж базувалася на засадах марксизму-ленінізму [5]. УРСС можна вважати першою саме дисидентською організацією і за засобами боротьби, і за метою.

Основною ідеєю тих об’єднань була зміна або корекція курсу партії відповідно до марксистських принципів, іноді метою навіть була зміна влади для встановлення істинно марксистського режиму, тому що тодішня влада, на думку багатьох дисидентів-марксистів, неспроможна була йти правильним шляхом.

В.Рубан, автор програми “Української національної комуністичної партії”, написаний 1971 р., стверджував у ній, що кінцевою метою партії є створення самостійної Української соціалістичної держави, влада в якій належатиме робітникам і селянам. Він уважав, що для цього необхідно створити власні незалежні органи друку, провести велику організаційну роботу з формування низових ланок партії, провести акції непокорі у вигляді демонстрацій, мітингів, голодувань тощо [6, с.25].

Метою “Спілки української молоді Галичини”, що діяла в м. Коломия Івано-Франківської області, була “боротьба за Україну, щоб Україна була вільною й суверенною державою, яка б не знала ніяких утисків з боку інших країн, щоб була самостійною як Польща, Австрія, Чехословаччина”. Члени Спілки стверджували, що проводиться ве-

лика політика русифікації та наголошували на відсутності в країні демократії й свободи слова. Україна – економічно сильно розвинута й тому повинна бути самостійною державою [1].

Діяльність нелегальних груп практично у всіх областях України свідчила про те, що це явище було всеукраїнським і, незважаючи на свої світоглядні, ідеологічні, регіональні, тактичні особливості й відмінності, заклало новий теоретичний фундамент в український національно-визвольний рух у другій половині ХХ століття.

Отже, в 60–80-х рр. у національно-визвольному русі можна спостерігати три основні течії: націонал-комуністичну, націоналістичну й загально-демократичну. Хоча жодна з організацій та груп не мала викристалізованих програм, які б чітко розмежовували їх між собою.

В їхніх програмах не були добре продумані перспективи соціально-економічного, а почасти й політичного розвитку України. Однак це пояснюється тим, що зміни настали швидше, ніж на те сподівалися самі учасники руху та його теоретики.

1. Воля і Батьківщина. – 1966. – Ч. 13. – С. 2–3; Воля і Батьківщина. – 1965. – Ч. 5. – С. 4–9.
2. Вказівки на перші дні організації державного життя – 1941 // ЦДАВО України. – Ф. 3833, оп. 1, спр. 69, арк. 37.
3. Державний архів СБУ. Т. 1, спр. 67643-ФП, арк. 46052.
4. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : у 2 т. / Іван Павлович Лисяк-Рудницький. – К., 1994. – Т. 2. – С. 255–256.
5. Лук'яненко Л. Не дам загинуть Україні!.. / Левко Лук'яненко. – К. : Софія, 1994.
6. Орелюк С. Наш шлях боротьби / Сергій Орелюк. – 1940. – Ч. 1. – С. 100.
7. Полтава П. Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу / Петро Полтава // Збірник підпільних писань. – Мюнхен, 1959.
8. Полтава П. Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу / Петро Полтава // Літопис УПА. – Т. 9, кн. 2. – Торонто, 1982.
9. Потічний П. Політична думка українського підпілля 1943–1951 рр. / Петро Потічний // Зустрічі. – 1991. – № 2.
10. Стасюк О. Ідейно-політична стратегія ОУН(Б) повоєнного періоду / Олександр Стасюк // Український визвольний рух. – 2006. – № 8.
11. Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони (Повість мого життя) / Євген Стахів. – К., 1995.
12. Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз / [кер. авт. кол. О. Дергачов]. – К., 1996.
13. Шахай Д. Тактика щодо російського народу / Дмитро Шахай // Літопис УПА. – 1996. – Т. 8. – С. 237–238.

В статье рассматривается развитие украинской политической мысли 60–80-х годов XX века. Особое внимание уделяется государственным идеям украинских национально-демократических объединений второй половины XX столетия.

Ключевые слова: украинская политическая мысль, общественно-экономическое устройство, демократическая республика, форма государственного правления.

Development of Ukrainian political opinion of 60th–80th of XX century is examined in the article. Special attention displaced on development of Ukrainian nation in the independent Ukrainian state, on creation of classless society, elimination of imperialism and establishment of consent between the free and fully even states of all people.

Key words: the Ukrainian political idea, social-economic line-up, democratic republic, form of state rule.

УДК 328.16: 327.5

ББК 66.042

Ігор Клим

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ В АГРАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У публікації показано особливості кризових процесів в аграрному періоді розвитку людської цивілізації. Аналізуються недоліки й переваги політичної системи рабовласницьких та феодальних соціально-економічних формацій і їх структур. Також значна увага приділяється класифікації політичних криз у даній період історії.

Ключові слова: політична криза, політичний конфлікт, аграрне суспільство, авторитарний політичний режим, абсолютна монархія.

Явище політичної кризи в сучасній Україні висуває потребу її порівняння з іншими подібними станами й процесами у світовій політиці, позаяк жодна країна не є повністю замкнутим і специфічним людським утворенням, на неї здійснюються чужоземні впливи різного характеру й вона підлягає однаковим закономірностям суспільно-історичного розвитку людства. Значну емпіричну й теоретичну базу щодо вивчення політичних криз надає наявний фактичний матеріал політичної історії людського суспільства.

Аграрна цивілізація була найдовшим щодо існування цивілізації етапом суспільного розвитку. Саме в цьому періоді склалися ряд інституціональних, функціональних та політико-ідеологічних передумов для розвитку сучасної політики. Незважаючи на великі відмінності в структурі та функціях політичної системи згаданого часу щодо сучасності, ряд особливостей і типів криз, як і методів їх запобігання й подолання, продовжують бути актуальними і в наш час.

Метою даної статті є з'ясування особливостей і закономірностей кризових процесів і станів у політиці, що існували в період доіндустріальної цивілізації. З огляду на мету необхідно вирішити такі завдання: виокремити типи криз у доіндустріальному суспільстві; визначити чинники появи кризових явищ у даному суспільно-політичному утворенні; описати відмінності політичних криз щодо епохи античності та середньовіччя; проаналізувати неефективні сторони політичної структури й функціонування аграрної цивілізації.

Об'єктом публікації є політична криза в період доіндустріального суспільства. Предметом статті виступають характеристики й типи політичних криз у вказаному етапі суспільного розвитку, взаємовідносини між політичними й неполітичними факторами їх появи та закономірності їх протікання.

Загалом проблему політичної кризи вивчали такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як О.Фісун, Ю.Мацієвський, О.Романюк, В.Авер'янов, В.Василенко, А.Коптев, В.Яковець, М.Блок, П.Шоню, Т.Скочпул, Дж.А.Голдстоун та ін., у яких було вперше узагальнено підходи щодо виявлення особливостей і закономірностей кризових процесів у політичній системі суспільства.

Аграрне суспільство є етапом суспільного розвитку, що ґрунтується переважно на сільськогосподарському виробництві, й основним підґрунтям його існування, зокрема щодо постачання поживи, був аграрний сектор економіки. У даній суспільній системі є можливими інші форми виготовлення продукції та засобів існування, але саме на сільське господарство, зокрема землеробство, звертається увага в тій чи іншій країні, що перебувала в вказаному періоді цивілізаційного розвитку. Дане утворення почало існувати після епохи неоліту й на час його існування припадає поява найбільш ранніх цивілізацій, у тому числі й держав, як базових елементів останніх. Ознаки аграрного суспільства такі: більше 80% економіки припадало на сільське господарство; обмежена кількість видів виробництва та самих продуктів; простий поділ праці, що проявлявся, зокрема, у відносно нескладному способі вироблення благ і відсутності спеціалізації у виробництві; невелика різноманітність соціальних груп; так званий “парафіалізм” – об-

межене спілкування між окремими малими спільнотами людей [15]. На противагу індустріальному етапу суспільного розвитку в зазначеному періоді, засоби для швидкої суспільної комунікації були відсутніми, що, у свою чергу, утруднювало передачу знання й розповсюдження матеріальних і духовних культурних цінностей. Умови для розвитку капіталістичних економічних відносин існували тільки в міському середовищі.

Для такого етапу цивілізаційного розвитку характерними були різні види авторитаризму, або ж автократичного політичного режиму, згідно з іншою науковою типологією. Український політолог О.Фісун виділив основні ознаки аграрно-бюрократичної політичної системи як підтипу бюрократично-авторитарних системних утворень, описаного американським науковцем Ч.Ендрейном. Зокрема, до таких ознак належать: координація державного управління здійснюється одноосібним правителем; плюралізм у суспільстві має вузькі межі й лише елітарним соціальним групам дозволено впливати на прийняття політичних рішень; ці групи виступають людськими ресурсами для заміщення посад у державному апараті; деякі вищі групи населення, зокрема служителі в середовищі тої чи іншої релігії чи великі землевласники, мають певну автономію від держави [9, с.49]. Для більшості населення протягом довгого періоду є характерною незацікавленість у політиці. Політичні кризи були частим явищем у даному періоді. Зокрема, вже в архаїчній Греції у VII ст. до н. е. спостерігається повсюдне падіння монархічного устрою на всій території розселення стародавніх греків. Згідно з радянським дослідником В.Яйленком, царські династії зазвичай походили від вождів племен міграційної епохи дорійських племінних союзів. Царі виконували переважно військову та судову функції державної влади. Указаний вище науковець зазначає, що в даному процесі руйнування монархічного устрою є багато невідомих чи не повністю зрозумілих фактів, але в основному таке руйнування проходило у формі передачі згаданих функцій влади іншим представникам знаті при одночасному залишенні за монархом привілеїв жерця [11, с.99]. Наприклад, в Афінах падіння царської форми держави відбувалося через заміну царя посадою “магістрата” чи “прітана”. Правління “магістрата” було обмежене певним терміном, переважно до 10-ти років. Пізніше в Афінах монархія була повністю ліквідована й щороку посади стали відкритими для періодичного заміщення. В.Яйленко підкреслював, що інститут “прітанії”, який з’явився в іонійській Елладі й має своє етимологічне походження від малоазійських негрецьких цивілізацій, відіграв ключову роль у відмиранні монархії. У руках “прітанів” була зосереджена велика влада, і пізніше на ґрунті даної інституції подекуди з’являлися тиранії. Цар міг добровільно відмовитись від своєї влади або ж останню в нього відбирав народ. Крім того, правління царя переривалося в результаті дії зовнішнього чинника – іноземної агресії. На думку В.Яйленка, суттєвими причинами повалення монархії були певні усні чи письмові договори, на основі яких основні принципи суспільного устрою регулювалися таким чином, що верховний суверенітет формально належав усій спільноті – “демосу”. Документ чи усна угода передбачали право народу домагатись інших документів чи кроків, що декларували його верховну владу, а обов’язком посадової номенклатури було реально тримати владу у своїх руках. Однак у той чи інший час демос у різний спосіб демонстрував свій суверенітет, позбавляючи влади монарха [11, с.112]. Ослаблення влади аристократичної республіки пояснювались як економічними, так і викликаними, за їх посередництвом, політичними причинами, що полягали (як це мало місце в Афінах) у крайньому незадоволенні більшості вільного населення борговим рабством. До власне економічних причин згаданого занепаду можна віднести, наприклад, ріст торговельного капіталу, що, у свою чергу, викликав посилення ролі середніх та нижчих прошарків населення в політичному житті цієї області.

Відомий філософ марксистського напрямку Ф.Енгельс уважав, що основними причинами загибелі Афінської демократії було те, що багато рабів, що проживали на території даного державного утворення, працювали разом у мануфактурах, що знаходи-

лись у великих приміщеннях і в присутності наглядачів. З розвитком торгівлі й промисловості відбувалося накопичення багатства в небагатьох громадян за допомогою праці рабів і збідніння основної маси громадян. Останні могли б вступити в конкуренцію з рабською працею, коли б самі зайнялися ремеслом. Однак ці заняття, як і служба в такій державно-політичній структурі, як поліція, вважалися професією саме рабів. Залишки родового устрою у свідомості вільних афінян не дозволяли обирати такий шлях матеріального утримання себе й своєї сім'ї, і вони ставали жебраками, а через те, що жебраки почали, згідно з описаною вище причиною, складати основну масу населення, це стало одним із чинників загибелі Афіньської демократії [5, с.118].

Політичні кризи в Стародавньому Римі також відзначалися своїм особливим характером. Зокрема, слід наголосити на економічному факторі їх виникнення, що став однією з базових причин кризових явищ у всій політичній системі Римської імперії. Згідно з німецьким істориком Р.Гунтером, перехід від рабовласницького суспільства до феодалного супроводжувався великою нестабільністю суспільно-політичних інститутів. Це пояснюється, зокрема, відсутністю чіткого класового поділу й стабільного економічного базису. Рабство починало занепадати ще до першого завоювання Риму варварами. Даний занепад не був в основному спричинений скороченням кількості рабів. Рабство сприяло в епоху свого найбільшого піднесення розподілу праці, спеціалізації та здобуттю кваліфікації рабами. Споживчі інтереси населення в пізній період Римської імперії змінилися, й потреба в спеціалізованій та кваліфікованій робочій силі рабів почала спадати через те, що з'явився попит на працівників, пов'язаних із дрібним сімейним виробництвом при одержанні таких самих доходів, що були наявні при кваліфікованій праці. Крім того, Р.Гюнтер зазначає зміни в соціально-політичній структурі вищих верств населення, що супроводжувалися зникненням чи зменшенням впливу певних політичних інститутів. У період пізньої античності сенатори, як суспільно-політична група, поділилися на три менш стійкі прошарки, а прошарок вершників узагалі припинив своє існування [3, с.13]. Російський учений А.Коптев уважав важливою причиною занепаду Римської держави порушення існуючого в республіканський період концепції "реципрокації", що була в основі ідеології будь-якого раннього державного утворення. Згідно з даною концепцією, усі категорії населення зобов'язані суверену платити податки та виконувати інші обов'язки, за що правитель, у свою чергу, є відповідальним щодо їхньої безпеки й порядку в державі й надає їм деякі інші блага [7, с.26]. Загально-визнаною є система прав й обов'язків громадян та античної держави. Реципрокація існувала в чистому вигляді до початку кризи республіканського устрою. За останнього римська община виконувала функцію вказаного вище суверена. Але всередині цієї громадянської общини проходив процес формування верств дрібних і середніх землевласників, яких цікавили свої класові інтереси. Задоволення потреб усієї общини потребувало іншого суб'єкта публічної влади, яким у кінцевому підсумку став імператор-принцепс. Зокрема, солдати, для яких військова служба ставала засобом здобуття землі, одержували її вже не від общини, а від самого принцепса, що було більш ефективно для них. Таким чином, земельне економічне питання стало причиною кризи республіканського політичного устрою в Стародавньому Римі. Згідно з британським істориком Г.Бартоном, відчувався гострий брак численного римського бюрократичного апарату в провінціях [1, с.52]. Порядок у них підтримувався переважно за допомогою величезної римської армії чисельністю більше 700 тисяч чоловік та колегіальних органів управління, сформованих із представників місцевої знаті з досить широкими повноваженнями й підпорядкованих римському наміснику. Тому імперія була слабоцентралізованим у територіально-адміністративному відношенні утворенням.

Германські держави V–VI століть не були, згідно з Р.Гунтером, класовими суспільствами й дійсними державами взагалі через відсутність згаданого чіткого класового поділу й стабільного економічного базису [3, с.113]. Французький історик М.Блок за-

значає, що феодалська держава не була державним утворенням у сучасному розумінні [2, с.417]. Сфера освіти належала церкві, так само, як і медична допомога, що вважалася актом християнського милосердя. Громадські роботи й регулювання економіки виконувалися самими користувачами й представниками муніципальної влади. На думку М.Блока, це було найбільш відчутним розривом не тільки з римською традицією, але й із практикою, що існувала в імперії Карла Великого. Король або феодал, що мав високий титул і велику територію, повинен був виконувати три основні функції: допомагати різним чином церкві та укріпленню й поширенню офіційного релігійного вчення; захищати населення від зовнішніх агресорів, у тому числі й одновірців, а при можливості проводити завоювальницьку політику, що теж входила у склад цієї функції; забезпечувати правосуддя й мир усередині країни. Наділений такими функціями, феодалський правитель більше карав і воював, ніж правив і порядкував [2, с.418]. При цьому навіть військові справи здійснювалися ним зі значними труднощами. Багато обов'язків і повноважень даного правителя були більш формальними, ніж реальними. Проблему для тогочасної еліти складали також труднощі й повільність існуючих комунікацій, відсутність запасу грошової готівки й безпосереднього контакту з масами для того, щоб правити ефективно.

Згідно з поширеними традиціями доброго управління феодалський політичний правитель, зокрема монарх, не міг вирішувати жодної серйозної справи без поради інших осіб. Тільки могутні в політичному відношенні або багаті люди були представниками населення. Отже, монарх радився із представниками свого оточення у феодално-васальному значенні цього слова. Більш або менш ретельне дотримання такого звичаю залежало від балансу політичних сил. Навіть при прийнятті рішень, з якими васали були не згодні, необхідною була щонайменше їхня присутність. У таких звичаях містилися причини майбутньої феодалської роздробленості. У феодалських республіках, згідно зі свідченнями італійського філософа Н.Макіавеллі, поширеними були конфлікти між протопартіями [8, с.203]. Потребою для буржуазії, що зароджувалася, була торгівля та спекуляція землею, тоді як феодали вважали останню цінністю не тільки матеріальною, але й духовною. Зростаючі інтереси буржуа висувують потреби зміни юридичних норм, традиційності й архаїчності суспільства не влаштовує представника цього класу. Будь-які привілеї та імунітети феодалів цей клас починає сприймати як зазіхання на його свободу щодо здобуття прибутків. З'являється небувалий раніше в історії феномен колективного об'єднання суспільних низів, що ґрунтується на так званій спільній присязі буржуа щодо боротьби проти сеньйорів. Буржуазія, за М.Блоком, мала два шляхи щодо задоволення своїх прав у часи феодалської роздробленості: 1) здобуття свободи міст, але в основному боротьба щодо цього завершувалась одержанням адміністративної автономії більшого чи меншого ступеня; 2) пошук підтримки в сильних урядів, адже такі одноосібні правителі чи колегіальні органи управління великою країною усвідомлювали, що їхній фінансовий добробут залежить від матеріального багатства їхніх підданих [2, с.366]. Таким чином, цей клас став однією з основних сил у процесі централізації політичної влади. Як політичний клас, заявляли про себе не тільки буржуазія, але й селяни, що знайшло вияв у відомих масових повстаннях середньовіччя. Централізовані держави, які виникли після цієї кризи, характеризувалися новими соціальними й політичними якостями, що відрізняли їх, згідно з російським науковцем Ю.Яковцем, від тих централізованих державних утворень, що існували до епохи згаданої роздробленості [12, с.230].

Основними формами державного правління стали станові монархії, а подекуди – феодалні демократії. Стани суспільства посилали своїх делегатів у представницькі органи. З'явилася загальнодержавна бюрократія й армія. Причинами падіння абсолютної монархії у Франції, згідно із французьким ученим П.Шоню, було обґрунтування абсолютної влади монарха законами й залежність її від міністерств, відомств та повноважень посадових осіб [10, с.37]. Український політичний мислитель М.Драгоманов зазначав, що економічний добробут нижчого католицького духовенства у Франції у XVIII ст. був на дуже низькому рівні [4, с.158]. Тому дана верства могла підтримувати

майбутню революцію. В умовах централізації держав проблеми політичної компетенції світських правителів та колегіальних органів, з одного боку, і церкви – з іншого, все більше загострювалися. Надзвичайно сильним засобом політичного впливу останньої на монарха було Таїнство покаяння. У політичних відносинах Таїнство покаяння використовувалося через публічну покуту. Часто королі фізичним насильством змушували папу не накладати на них відлучення від церкви, позаяк саме Таїнство покаяння пов'язувалося саме із церковною ієрархією. Чітко оформлювався список чинників, що звільняли або пом'якшували вину віруючого, у тому числі й монарха щодо надприродного порядку. Більше уваги цій справі приділяли філософи номіналістського напрямку, як, наприклад, Вільям з Оккам, що висунув три твердження: надприродний моральний порядок і заповіді не мають своїх відповідників у душі людини – так званого природного закону, а тому ці заповіді є нав'язаними зверху волі людини і є ірраціональними; свобода людини не є готовою річчю й потребує свого розвитку щодо різних заборон; порушувалося питання детального вивчення факторів, що обмежують добровільність вчинку людини [14]. Згідно з британським дослідником Дж.Вейгером, номіналісти, визнавши відсутність уродженого сумління в людини, створили своєрідну психологічну “атомну бомбу”, що має вплив на суспільну свідомість до теперішнього часу [13].

Спроби повної реставрації абсолютизму й феодалізму після поразки Наполеона не мали успіху. Як зазначав радянський учений М.Зак, за 25 років, що пройшли після Французької революції, Європа зробила значний крок у напрямку розвитку капіталізму. Можливості Реставрації в економічній сфері зводилися не до відновлення попередніх феодальних порядків, а до гальмування подальшого розвитку капіталізму. Але й можливості цього гальмування були досить обмеженими й частина феодалів не була зацікавлена в цьому. Останні йшли на компроміс із поміркованою частиною буржуазії, що побоювалася радикальних революційних угруповань. Подібна ситуація була в політико-правовій сфері. У ряді країн збереглося наполеонівське громадянське законодавство та його нововведення у сфері народної освіти й положенні церкви [6, с.32]. Також продовжували діяти однойменні організації поліції й судової системи. Щодо регулювання економіки, то у сфері фінансової організації, податкової й митної політики, промислового законодавстві зміни були ще меншими. Принцип легітимації влади монарха пояснювався тепер не Божественним провидінням, а “благом народу”. Отже, політика Реставрації 1814–1815 рр. була своєрідним компромісом між концепціями абсолютизму та “народного суверенітету” [6, с.259].

Таким чином, політичні кризи в період аграрного суспільства були насамперед загальносистемними кризовими явищами поряд із наявністю кризових процесів у середовищі декількох елементів політичної системи. Економічний, ідеологічний, зовнішньо- і навіть внутрішньополітичні чинники, а останній був особливо помітний в епоху середньовіччя, ставали основними факторами занепаду організованої політичної сфери того часу. Подальшого дослідження потребує виявлення ролі реального розподілу політичної влади та особливостей політичної легітимації щодо виникнення кризових станів і процесів у політичній сфері згаданого етапу розвитку людської цивілізації.

1. Бартон Г. П. Существовала ли в Римской империи долговременная тенденция к централизации власти? / Г. П. Бартон // Вестник древней истории. – 1999. – № 3. – С. 52–66. – Библиогр.: с. 66.
2. Блок М. Феодальне суспільство / М. Блок ; [пер. з фр. В. Шовкун]. – К. : Всесвіт, 2002. – 530 с. – ISBN 966-9596-8-0-7.
3. Гюнтер Р. Социальные проблемы перехода от античности к Средневековью / Р. Гюнтер // Вестник древней истории. – 1992. – № 3. – С. 112–118.
4. Драгоманов М. Вибране (“... мій задум зложити очерк цивілізації на Україні”) / М. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – 688 с. (Серія “Пам’ятки історичної думки України”). – ISBN 5-11-001743-3.
5. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исследованиями Л. Моргана / Ф. Энгельс // Сочинения : в 50 т. Т. 21 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1961. – С. 23–78.

6. Зак Л. А. Монархи против народов (дипломатическая борьба на развалинах наполеоновской империи) / Л. А. Зак. – М. : Международные отношения, 1966. – 376 с.
7. Коптев А. В. Античная форма собственности и государство в Древнем Риме / А. В. Коптев // Вестник древней истории. – 1992. – № 3. – С. 3–28. – Библиогр.: с. 28.
8. Макиавелли Н. История Флоренции / Николо Макиавелли ; [пер. Н. Я. Рыковой]. – М., 1987. – 447 с.
9. Фісун О. Типології політичних систем. Основні підходи / О. Фісун // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 39–55.
10. Шоню П. Цивилизация классической Европы / Пьер Шоню ; [пер. с фр. В. Бабинцева]. – Екатеринбург : У-Фактория, 2005. – 608 с.
11. Яйленко В. П. Архаическая Греция и Ближний Восток / В. П. Яйленко. – М. : Наука, 1990. – 271 с. – ISBN 5-02-01-6456-9.
12. Яковец Ю. В. История цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М. : Владос, 1997. – 352 с.
13. A better concept of freedom [Электронный ресурс] / George Weiger . – Режим доступа : <http://www.catholiceducation.org/articles/religion/re0678html>.
14. Fundamental moral theology – Table of contents [Электронный ресурс]. – Режим доступа : / <http://www.cfpeople.org/Books/moralcfptoc.htm>.
15. Pre-industrial society [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://yandex.ua/yandsearch?rand=893977&text=Agrarian%20society&lr=10345>.

В статье показаны особенности кризисных процессов на аграрном этапе развития человеческой цивилизации. Анализируются недостатки и сильные стороны политической системы рабовладельческих и феодальных социально-экономических формаций и их структур. Также значительное внимание уделяется классификации современных политических кризисов.

Ключевые слова: *политический кризис, политический конфликт, аграрное общество, авторитарный политический режим.*

The article deals with the clarification of special characteristics of the political crises in the agrarian society. Also there are analyzed imperfect elements of the political system elements of the slave-owners and feudal social and economical formations. Moreover, much attention is paid to classification crisis phenomena in agrarian society politicks.

Key words: *Political crisis, political conflict, pre-industrial society, autocratic political regime.*

УДК 329.055.2

ББК 66.1

Богдан Максимець

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СУТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Розглядається проблема сутності української національної демократії. Подається її визначення, з'ясовуються ідейні витоки, висвітлюється питання наукового обґрунтування.

Ключові слова: *українська національна демократія, націонал-державництво, національно-демократичні партії України, праві, правоцентристи, крайні праві.*

Українська національна демократія – це самобутнє та контрверсійне явище в нашій державі. Нині вона переживає чи не найгірші часи свого існування із часу проголошення незалежності України. Як уважає український філософ, академік НАНУ Мирослав Попович, “ми переживаємо період занепаду української націонал-демократії... Падає престиж таких національно-демократичних угруповань, як Рух, «Наша Україна» і зростає престиж агресивних націоналістичних течій, таких як «Свобода»” [8]. “Націонал-демократія вмерла!” – стверджує політолог Юрій Шведа [28]. Подібне майбутнє для української національної демократії спрогнозував також Петро Марич: “Президентські вибори 2010 р. стануть першими, коли українська націонал-демократія не відіграватиме вагомую роль. Якщо раніше владі, щоб скерувати у потрібне русло поміркованих націоналістів, потрібно було вбити їхнього лідера В’ячеслава Чорновола, то сього-

дні націонал-демократія нікому не потрібна і помирає своєю природною політичною смертю” [14].

Незважаючи на такі сумні висновки, все-таки українська національна демократія продовжує існувати. Її репрезентують старі партії національно-демократичного спрямування, такі як НРУ, УНП, ПРП, УРП “Собор”, “Наша Україна”, КУН, а також і нові політичні партії: Українська партія, “Українська платформа”, “За Україну”. Останню навіть розглядають потенційним форпостом сучасного українського національно-демократичного руху, яка веде пропаганду у формуванні в Україні політичної нації [23].

У даній статті ми ставимо собі за мету з’ясувати сутність національної демократії як ідеології, суспільно-політичного руху, партійно-політичного напрямку.

Вирішення проблеми сутності української національної демократії започатковано в останніх публікаціях таких авторів, як Д.Дуцик [7], П.Марич [14], Ю.Сидоренко [23], П.Стецюк [24], Ю.Шведа [28].

Під час написання статті автор спирався передусім на дослідження І.Андрусяка та Є.Петренка [1], де висвітлено, зокрема, ідейні витоки української національної демократії, С.Грабовського [4], Я.Дашкевича [6], у яких розглядається проблема сутності української націонал-демократії. При висвітленні питання про наукове обґрунтування національно-демократичних ідей були використані праці Б.Кухти [12], В.Потульницького [19; 20], С.Рудницького [22] та інші. Розглядаючи проблему співвідношення “національні демократи – праві”, автор керувався підходами, викладеними в працях Н.Боббіо [2], М.Обушного [16], Б.Кухти [13].

У політичній науці окреслилися такі підходи щодо визначення поняття “українська національна демократія”. Так, Ярослав Дашкевич зазначає, що термін “національна демократія” виник наприкінці XIX ст. і позначав політичну течію, що добивалася здійснення демократичного державного ладу в межах власної нації [6, с.6]. При цьому поняття нації часто ототожнювалося з національною державою, що вже існувала, або з такою, яка мала бути утворена (це в разі української націонал-демократії, що виникла за відсутності української держави). Окрім того, він зауважує, що термін “національна демократія” слід відрізняти від поняття “демократичний націоналізм”.

Діана Дуцик стверджує, що “націонал-демократія швидше являє віртуальне дітище української політики, народжене вимогами часу на зорі незалежності” [7, с.4].

Сергій Грабовський розглядає поняття національної демократії як суспільно-політичний рух, до якого належать праві політичні сили [4]. Він виокремлює три хвилі українського національно-демократичного руху. “Перші” націонал-демократи в Україні з’являються наприкінці XIX – на початку XX ст., ідеологами яких були Іван Франко та Михайло Грушевський. “Другі” – це революційна ОУН після 1943 р., коли була ухвалена завдяки Романові Шухевичу нова партійна програма. Третя хвиля – це новітні націонал-демократи, які стали рушієм відновлення незалежності української держави наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. та головною запорукою збереження цієї незалежності в першій половині 1990-х рр. [4].

Іван Андрусяк, Євген Петренко розуміють під українською націонал-демократією ті політичні сили, які декларують своє бачення України державою національною й державою демократичною, які декларують свої наміри будувати національну українську державу демократичним шляхом [1, с.5].

Микола Кугутяк зазначає, що політична концепція національних демократів ґрунтується на визнанні вирішальної ролі національного фактора в суспільному процесі. Нація визнається джерелом політичного суверенітету, найбільш природним середовищем для розвитку людської особистості. У зв’язку із цим боротьба проти ущемлення прав нації є важливою складовою розвитку демократії з її правами на політичну свободу, незалежність, приватну власність, економічну ініціативу, розповсюдження інформації тощо [11, с.5].

У дослідженні Центру Разумкова національна демократія розглядається як ідейно-політичний напрям, головними пріоритетами розвитку України для якого є підтримка розвитку української культури, першочерговість урахування національних інтересів при формуванні стратегії розвитку держави [3, с.21].

Націонал-демократія характеризується також як політична ідеологія, синтез помірнього етнічного націоналізму й демократії, споріднена націонал-лібералізму. Окрім того, зазначається, що в сучасному розумінні націонал-демократія – це національно-визвольний рух, пов'язаний із правом народів на самовизначення. Залежно від ситуації в конкретній країні завдання в націонал-демократії є різними. Націонал-демократія займає жорстку антиімперіалістичну позицію. Вона може бути антиінтернаціональною та антикомуністичною ідеологією. Однією з основних тез ідеології є твердження, що націоналізм був історично необхідною умовою для десакралізації влади та початком шляху для встановлення народного (демократичного) суверенітету. З погляду націонал-демократії цей зв'язок існує й у сучасності, оскільки створення демократичного режиму неможливе без національної єдності [15].

Чітку дефініцію національної демократії ми знаходимо в програмі Народного руху України, де вона визначається як синтезуюча ідеологія, яка поєднає засади консерватизму, лібералізму, соціальної демократії й ставить собі за мету їх реалізацію в національній демократичній державі європейського типу [21].

Отже, українська національна демократія – це ідеологія, в основі якої лежить ідея розбудови України як національної держави з українськими історико-культурними ознаками та демократичною політичною системою. Недарма в політичній науці націонал-демократію називають ще націонал-державництвом [30, с.50]. Цю ідеологію сповідують передусім відповідні політичні партії, які захищають українську національну ідею, українську державність, демократичний державний лад.

Український національний рух, наголошує М.Кугутяк, має давню історичну традицію, що впливає з індивідуалізму української вдачі, багатовікової тенденції до стирання меж усередині спільноти, культивованої ідеї свободи [11, с.5]. Ідейні витoki української національної демократії слід шукати ще в період Київської Русі. Саме тоді зародилася на українських землях демократична ідея, яка існувала в такій формі прото-парламентаризму, як віче мешканців міста, що розглядали справи й виносили ухвали стосовно суспільного життя [1, с.10]. Як стверджує В.Павлов, ознаки демократичних принципів були зафіксовані кодексом Ярослава Мудрого “Руська правда” [18, с.85]. Подальший розвиток ідея демократії отримала в литовсько-польський період у поширенні магдебурзького права в українських містах, а також через українське козацтво. Важливі демократичні принципи були закріплені в Конституції Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 р., зокрема принципи вільних виборів гетьмана й розподілу влади, де судова влада повинна розглядати всі судові справи, а гетьман, відповідно, не мав права карати без суду. Окрім того, гетьман повинен був свої рішення узгоджувати з Генеральною радою та Старшинською радою.

Національно-демократична ідея в Україні отримала подальший розвиток наприкінці XVIII – на початку XX ст. в умовах українського національного відродження. Особливий внесок в її розвиток зробили Кирило-Мефодіївське братство, Головна руська рада, громади, товариства “Братство тарасівців”, “Молода Україна”, “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, українські політичні партії, такі як Русько-українська радикальна партія, Українська національно-демократична партія, Революційна українська партія, Українська народна партія. Саме наприкінці XIX ст. починає закладатись науковий фундамент під національно-демократичну ідею та формується окремий напрям української політичної думки – національно-демократичний або національно-державницький. Започаткували його Юліан Бачинський (“Україна irredenta” (1895)), Іван Франко (“По за межами можливого” (1900)), Микола Міхновський (“Самостійна Україна” (1900)), Лонгин

Цегельський (“Русь-Україна і Московщина-Росія” (1901)), Дмитро Донцов (“Сучасне положення нації і наші завдання” (1913)), які у своїх працях уперше науково обґрунтували ідею української самостійної соборної держави.

Справжнє наукове обґрунтування національно-демократичні ідеї в Україні знайшли в працях Станіслава Дністрянського (1877–1937), Степана Рудницького (1877–1937), Володимира Старосольського (1878–1942), Ольгерда Бочковського (1885–1939), Отто Ейхельмана (1854–1943). Завдяки цим мислителям базовими національно-демократичними ідеями стали: розгляд українського народу як окремої культурно-етнічної одиниці; ставлення нації в ієрархії цінностей на найвищій щабель; обґрунтування права кожного народу на національне самовизначення в межах власної етнічної території; погляд на національну ідею як на основний критерій для розмежування етносу й нації; висунення концепції національної держави; ідеї демократичного політичного режиму й республіканської форми правління як основи політичного ладу української нації [30, с.52].

Основоположником націонал-демократичного напрямку української політичної думки вважається Станіслав Дністрянський. Провідною ідеєю його концепції є право кожної нації на автономію та державну незалежність. Він доводив, що кожна нація має право на самовизначення на її етнічній території та створення власної держави, у тому числі й українська. Майбутня українська держава має бути національною державою у формі внутрішньої сполуки народів [19, с.78]. Він висунув ідею надання анклавам національних меншин в Україні певних автономних прав “в згоді з територіальними національними правами українського народу” [12, с.275]. Окрім того, С.Дністрянський уявляв українську державу як народну республіку, влада в якій належатиме народіві й обраним органам та здійснюватиметься на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову [29, с.142].

Степан Рудницький твердив, що для всіх українців державна самостійність України повинна бути єдиною кінцевою метою [22, с.90]. Націю він розглядав як природне, біологічне утворення. С.Рудницький обґрунтовує етнічні межі української національної держави, у яких вона, на думку вченого, повинна відродитися. Усі українські землі С.Рудницький розділяє на: а) так звані “черенні” (центральні), до яких належать Волинь, Поділля, Київщина, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія; б) “граничні” (приграничні, окраїнні) – Галичина, Буковина, Закарпаття, Холмщина, Полісся, Бессарабія, Слобожанщина, Донщина, Підкавказзя, Прикаспій; в) українські колонії в Азії, тобто місця української діаспори в Саратовщині, Самарщині, Астраханщині, Оренбуржчині, Центральній Азії, Сибірі, Далекому Сході. Форма української держави “повинна бути республікансько-демократична й опиратись на тісній федерації по суті поодиноких українських земель” [22, с.32].

Володимир Старосольський у своїх працях також обґрунтував концепцію національної держави в її етнічних межах (на всій території, заселеній українським народом), доповнюючи її детальним аналізом соціально-національної інфраструктури українського народу. Причому головну увагу він приділяє саме тим класам, які зберегли елементи українства (селянство, інтелігенція, духовенство, нащадки аристократичних родів за умови їх повернення до державності України), українську національну свідомість і зможуть відіграти вирішальну роль у відбудові української держави [20, с.247–248]. В.Старосольський виокремлював три шляхи побудови держави: економічних інтересів, політичних інтересів та національної єдності. У першому випадку утворення держави відбувається шляхом економічного відокремлення її від метрополії (США). Утворення держави на основі політичних інтересів передбачає захоплення політичної влади партією, яка виступає від імені одного суспільного класу (СРСР). Найкращим і єдино прийнятним для України шляхом утвердження державності є утворення її на основі національної єдності. В.Старосольський висунув ідею про необхідність урахувувати в розбудові держави соціально-класовий чинник, інтереси всіх суспільних класів і верств.

Як уважає П.Шляхтун, ця ідея є особливо актуальною для сучасної України, оскільки ігнорування цього чинника є однією з основних причин незначного впливу в Україні політичних організацій національно-демократичного спрямування [29, с.143].

Ольгерд Бочковський услід за В.Старосольським розуміє націю як духовну спільність, яка ґрунтується на національній свідомості та прагненні до волі. Нація – це продукт природного розвитку суспільства. У процесах утворення націй він розрізняє пробудження, відродження й самовизначення народів. Сучасна нація, за Бочковським, не може існувати без політичної самостійності у формі власної держави, яка є запорукою повного й усебічного розвитку нації [20, с.252]. Учений уважав, що метою українського народу має бути здобуття націократії, тобто політичного самовизначення в окремій державі. Націократію він розуміє як витвір окремого нового типу української держави, здатної задовольнити самостійні прагнення кожного культурного народу, який проживає в Україні [20, с.255].

Видатний правознавець Отто Ейхельман, порівнюючи норми міжнародного права й права народів на самовизначення, наголошує, що метою національної ідеї є утворення певного типу політичного порядку у світі, за якого всі нації, у тому числі й українська, могли утворити власні держави [25]. 1921 р. О.Ейхельман опублікував свій “Проект Конституції основ державних законів УНР”, де обстоював федеративну форму державного устрою з наданням значних повноважень федеральним землям і самоврядним одиницям та “республікансько-демократичну” форму правління [24, с.143].

Спадкоємцями національно-державницьких ідей виступають у наш час політичні партії України національно-демократичного спрямування, яких зараз можна нарахувати кілька десятків. Більшість із цих партій є маловідомими та маловпливовими.

Варто зазначити, що в політичній науці національно-демократичні партії називають ще правими, правоцентристськими. Хоча сам термін “праві”, який з’явився під час Французької революції кінця XVIII ст. і позначав у парламенті спочатку прихильників існуючого ладу у Франції, має в наукових колах, принаймні в Україні, неоднакове пояснення. Також його по-різному поєднують із поняттям “національна демократія”. Так, О.Хімченко твердить, що для України праві – ті, хто відкинув радянську дійсність і не сприймає її; ліві – ті, у кого існує постійна ностальгія за радянським минулим. За класичним поділом політичних сил суспільства лівими вважаються ті політичні сили, що прагнуть до радикальних суспільних змін і створення нового прогресивного майбутнього. Правими традиційно вважаються ті, що перешкоджають вищевказаному прагненню. Стосовно українських правих і лівих такий критерій застосовувати безглуздо, тому що тоді лівих варто було б перейменувати в правих і навпаки [26, с.39].

М.Цюрупа та В.Ясинська вважають, що політичні партії правої орієнтації в Україні – це ті, що стоять на сторожі української національної ідеї, української державності, національної демократії [27, с.210]. Для М.Головатого правими є політичні партії, які є прихильниками приватної власності [5, с.76].

Ю.Ключковський пропонує натомість уточнювати приналежність партій національно-демократичного спрямування не просто до правих, а правоцентристських, адже якщо брати до уваги п’ять класичних ідеологій: фашизм, консерватизм (націонал-демократію), лібералізм, соціал-демократію й комунізм, то ліберали є “чистими” центристами, консерватори – правим центром, соціал-демократи – лівим центром, комуністи й фашисти – екстремістськими партіями [9].

О.Мосиук додає уточнення щодо українських та європейських правих. Він зауважує, що для класичної правої ідеології в Україні сьогодні ще немає електоральної бази – сформованого середнього класу. Окрім того, українські праві та правоцентристи істотно відрізняються від європейських. Вони більше схиляються до соціал-демократичних поглядів, оскільки виступають за збільшення частки ВВП, розподіленого через бюджет, за посилення соціального захисту, що абсолютно не характерне для європейських пра-

вих, які виступають за мінімальні податки й за те, щоб громадяни самостійно захищались від ринкової стихії [9].

На думку Б.Кухти та інших, в українських правих партій домінують засади консерватизму, вони виступають за послідовне проведення ринкових реформ в економіці, реформування політичної системи на засадах демократії, обстоюють проєвропейську зовнішньополітичну орієнтацію [13, с.345].

Отже, щодо поняття “праві” в Україні склалися різні підходи до його трактування.

Один із найвідоміших підходів щодо критеріїв поділу політичних партій на праві й ліві, а їх, у свою чергу, на помірковані та екстремістські запропонував італійський політик і політичний філософ Норберто Боббіо у своїй праці “Праві та ліві” (1994). Він запропонував критерієм розмежування правих і лівих вважати різне ставлення до ідеалу рівності, а критерієм розмежування поміркованого та екстремістського крила як серед правих, так і серед лівих – ставлення до свободи. Відповідно до цього політичні партії можна розділити на чотири частини:

- а) крайні ліві – одночасно егалітарні та авторитарні;
- б) лівоцентристські – егалітарні й лібертаристські;
- в) правоцентристські – лібертаристські та антиегалітарні;
- г) крайні праві – одночасно антиліберальні й антиегалітарні [2].

Короткий оксфордський політичний словник твердить, що термін “правий” варіюється з плином часу і його можна зрозуміти лише в конкретному політичному контексті. У розвинених ліберальних демократіях, можливо, більшою мірою, ніж деінде, правих визначали як тих, хто був в опозиції до соціалізму або соціал-демократії. У результаті ідеології й філософії правих політичних партій містилися елементи консерватизму, християнської демократії, лібералізму, лібертаріанства й націоналізму, а крайньоправих партій – расизму й фашизму [10, с.545].

Саме в довіднику з політології українського вченого М.Обушного вживаються слова “лівий” і “правий” у тому розумінні, як це прийнято у світовій політології. Він наголошує, що “лівизна” в політиці означає орієнтацію на більшу соціальну рівність, на її досягнення й використання як організаційного чинника, а “правизна” – на меншу соціальну рівність, на більшу соціальну нерівність. До партій правого спрямування політолог відносить в Україні партії націоналістичного й національно-демократичного напрямів або партії “консерватизму”. Головним завданням партій націоналістичного (крайньоправого) спрямування є розбудова незалежності української держави й усе, що пов’язане із цим завданням. Саме державотворчій ідеї вони схильні підпорядковувати інші важелі суспільного буття (економічний, соціальний, духовний), в основу їх ідеології покладено пріоритет прав та інтересів нації над правами й інтересами будь-якої іншої спільноти чи окремої особи. В основу ідеології національно-демократичних (правоцентристських) партій покладено принцип єдності національних та особистих інтересів. Вони вважають, що права і свободи громадян не повинні суперечити правам і свободам народу і нації. Без свободи народу і нації забезпечення прав і свобод громадян неможливі. Тобто націонал-демократи виступають за гармонійну єдність прав і свобод нації та особи [16, с.467–468].

Отже, українську національну демократію або націонал-державництво можна розглядати як синтезуючу ідеологію, суспільно-політичний рух, партійно-політичний напрям. Своїми ідейними витокami вона сягає ще часів Київської Русі та була науково обґрунтована в працях С.Дністрянського, С.Рудницького, В.Старосольського, О.Бочковського, О.Ейхельмана в першій половині ХХ ст. Сучасна українська національна демократія представлена цілою низкою політичних партій, які в політології відносяться до партій національно-демократичного або правого, точніше правоцентристського, спрямування. Вони характеризуються прагненнями розбудувати українську національ-

ну демократичну правову державу й досягнути гармонійної єдності національних і особистісних інтересів.

1. Андрусак І. Близк і злиденність української націонал-демократії / І. Андрусак, Є. Петренко. – К. : Смолоскип, 1999. – 78 с.
2. Боббио Н. Правые и левые [Электронный ресурс] / Н. Боббио. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2003/5/bobbio-pr.html>.
3. Вибори 2006: умови, суб'єкти, наслідки // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 10. – С. 21.
4. Грабовський С. Націоналізм і проблема постколоніальної модернізації [Електронний ресурс] / С. Грабовський. – Режим доступа : http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=15973.
5. Головатий М. Ф. Класи і партії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. – К. : Персонал, 2008. – 144 с.
6. Дашкевич Я. Націоналізм і демократія / Я. Дашкевич // Українські проблеми. – 1994. – № 3. – С. 6–8.
7. Дуцик Д. Націонал-демократи не мають права не зможти / Д. Дуцик // Україна молода. – 2000. – 30 березня. – С. 4.
8. Дуцик Д. Націонал-демократія залишається запитаною [Електронний ресурс] / Д. Дуцик. – Режим доступа : <http://www.pravda.-com.ua/articles/2009/04/10/3871169/>.
9. Європейські та українські права: подібність й відмінність [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unpr.ua/ua/bodynews/3353.htm>.
10. Короткий оксфордський політичний словник / пер. з англ. ; за ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К. : Основи, 2005. – 789 с.
11. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / М. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Т. I. – 536 с.
12. Кухта Б. Л. З історії української політичної думки : [текст лекцій : навч. посіб.] / Б. Кухта. – К. : Генеза, 1994. – 368 с. – С. 274–276.
13. Політична наука : словник: категорії, поняття і терміни / Б. Кухта, А. Романюк, Л. Старецька [та ін.]. – Львів : Кальварія, 2003. – 500 с.
14. Марич П. Президентські вибори 2010 року обірнуть історію української націонал-демократії [Електронний ресурс] / П. Марич. – Режим доступа : <http://postup.brama.com/usual.php?what=66355>.
15. Націонал-демократія [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Национал-демократия>.
16. Обушний М. І. Політологія : довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач ; за ред. М. І. Обушного. – К. : Довіра, 2004. – 599 с.
17. Обушний М. І. Партологія : навч. посіб. / М. І. Обушний, М. В. Примуш, Ю. Р. Шведа ; за ред. М. І. Обушного. – К. : Арістей, 2006. – 432 с.
18. Павлов В. Поступ демократії у світі: український контекст / В. Павлов. – К. : Європа ХХІ, 2007. – 208 с.
19. Потульницький В. А. Теорія української політології : курс лекцій / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
20. Потульницький В. А. Нариси з української політології. 1819–1991 / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1994. – 318 с.
21. Програма Народного Руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nru.org.ua/about/program/>.
22. Рудницький С. Л. Чому ми хочемо самостійної України? / С. Л. Рудницький ; упоряд., передм. О. І. Щаблія. – Львів : Світ, 1994. – 416 с.
23. Сидоренко Ю. Перспективи української націонал-демократії [Електронний ресурс] / Ю. Сидоренко. – Режим доступа : <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/06/8/5116252/>.
24. Стецюк П. Отто Ейхельман / П. Стецюк // Вибори і демократія. – 2006. – № 1. – С. 141–144.
25. Турчин Я. Б. Внесок Отто Ейхельмана в розвиток науки міжнародного права [Електронний ресурс] / Я. Б. Турчин. – Режим доступа : http://www.nbu.gov.ua/Portal/-Soc_Gum/Npchdu/Politology/2009_97/97-4.pdf.
26. Хімченко О. Г. Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства : навч. посіб. / О. Г. Хімченко. – К. : Професіонал, 2006. – 208 с.
27. Цюрупа М. В. Основи сучасної політології : підруч. для студ. вузів / М. В. Цюрупа, В. С. Ясинська. – К. : Кондор, 2009. – С. 190–217.
28. Шведа Ю. Націонал-демократія вмерла [Електронний ресурс] / Ю. Шведа. – Режим доступа : <http://portal.lviv.ua/news/2010/02/22/121124.html>.
29. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної думки) : підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2002. – С. 140–145.
30. Юрій М. В. Політологія [Текст] : підручник / М. В. Юрій. – К. : Дакор, КНТ, 2006. – С. 50–52.

Рассматривается проблема сущности украинской национальной демократии, выясняются идейные истоки, освещается вопрос её научного обоснования.

Ключевые слова: украинская национальная демократия или национал-государственничество, национально-демократические партии Украины, правые, правоцентристы, крайние правые.

This work considers the problem of the Ukrainian national democracy nature. It provides definitions, reveals ideological sources, outlines scientific ground of the Ukrainian national democracy.

Key words: Ukrainian national democracy or national statehood, national-democratic parties of Ukraine, rights, center-rights, extreme rights.

УДК 321.01

ББК 66.1

Михайло Москалюк

І.ФРАНКО Й УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ДУМКА ГАЛИЧИНИ

У статті проаналізовано еволюцію політичних поглядів І.Франка. Звертається увага на специфіку формування національної платформи його політичного світогляду, показано вплив І.Франка на розвиток української політичної думки Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст., його місце та роль у суспільно-політичному житті краю.

Ключові слова: Галичина, українська політична думка, ідейно-політичні течії, політичні партії.

І.Я.Франка, попри його літературну й наукову спадщину (є автором близько 3 тис. праць), по праву можна вважати одним із видатних представників вітчизняної політичної думки. Український учений з діаспори І.Лисяк-Рудницький ототожнював суспільно-політичні погляди І.Франка з ідеологією демократичного народництва [10, с.50]. Вітчизняний політолог В.Потульницький у запропонованій типологізації основних напрямків української політичної думки розглядав постать І.Франка в рамках національно-державницького табору [11, с.226]. Радянське франкознавство однозначно сприймало цього відомого поета, письменника, політичного й громадського діяча піддавстрійської Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (хай і з певними застереженнями) як одного з відомих прихильників та пропагандистів марксизму в краї [13, с.5]. Не можна заперечувати й того факту, що політичні погляди І.Франка сформувалися під впливом ідей М.Драгоманова. Разом із тим не варто перебільшувати ані його впливу, ані марксистських чи інших доктрин на політичний світогляд І.Франка. Він був самостійним, оригінальним мислителем, погляди якого протягом життя зазнавали суттєвих еволюційних змін. Власне тому відомий дослідник франкової спадщини Я.Грицак закликає відмовитись від спроб звести його до якогось єдиного “ізму” [2, с.222].

Учені-франкознавці виділяють різні етапи еволюції поглядів І.Франка. Зокрема, Ю.Лавріненко зупиняється на трьох: перший (70–80-ті рр. ХІХ ст.) пройшов під знаком М.Драгоманова; другий – спроба незалежної організації українського соціалізму в рамках Радикальної партії (1890–1899 рр.); третій відзначався “боротьбою” з догматизмом соціально декласової інтелігенції, яка розминулася із селянством та спробою оформлення Національно-демократичної партії [9, с.6]. Інший також український учений з діаспори В.Косик характеризує сім періодів в еволюції поглядів І.Франка:

1. Молодечий романтизм (1875–1877 рр.).
2. Захоплення соціалізмом й інтернаціоналізмом (1878–1880 рр.).
3. Перехід від лівого до поміркованого соціалізму та визнання першості національної боротьби (1880–1885 рр.).
4. Після поміркованого соціалізму (1886–1890 рр.).
5. Критика марксизму й національний радикалізм (1890–1895 рр.).
6. Період засудження марксизму й примат національного ідеалу (1895–1906 рр.).
7. Продовження попереднього, але з меншою активністю (1907–1916 рр.) [6, с.497].

Є ряд інших підходів щодо періодизаційного окреслення поглядів Франка. Але незаперечним є той факт, що франкова постать, попри всю її багатогранність, справила помітний вплив на розвиток української суспільно-політичної думки південно-західної Галичини, набула загальноєвропейського значення.

Використовуючи періодизацію В.Косика, слід зазначити, що вже в період т. зв. молодечого романтизму І.Франко зарекомендував себе впливовим громадським діячем. Розпочавши свою суспільну діяльність у студентському товаристві “Академічний кружок” та в редакції його друкованого органу – журналу “Друг”, що перебував під впливом москвофілів, І.Франко рішуче пориває із цим рухом. За висловом Ю.Лаврінченка, удар по москвофільству був першою великою перемогою Франка, а сам він “мав левину долю заслуги в тому, що в 90-х рр. було спинено наростання москвофільської хвилі” [9, с.7].

Подальша еволюція суспільно-політичних поглядів І.Франка відбувалася під впливом ідей М.Драгоманова. Сам поет із цього приводу писав: “Статті й листи Драгоманова – то були мов удари батога: вони пекли й боліли, часто трапляли невинуватих, бували несправедливі, але завжди змушували до думання, до входження в глибину справи, до обрахунку з власним сумлінням” [20, с.338]. І.Франко починає активно пропагувати драгоманівські ідеї громадського соціалізму та федералізму, стає одним зі співзасновників нового радикального руху серед молодшої генерації української інтелігенції. Сприймаючи себе спадкоємцями ідей Шевченка та народоців 60-х рр. XIX ст., радикали також уважали себе соціалістами, захисниками інтересів селян і робітників. Радикальний світогляд Франка формувався в контексті освітньої та організаційної праці серед львівських робітників і, як її результат – тюремних ув’язнень 1877, 1880 рр. Під їх впливом він стає переконаним соціалістом, зростає його авторитет та роль в оформленні ідеології соціалістичного руху. Теоретичні основи соціалістичного світогляду І.Франка знайшли своє відображення в цілому ряді праць. Зокрема, в опублікованій 18 серпня 1879 р. у газеті “Ргаса” статті “Чого ми хочемо?” він сформулював програму-мінімум галицького робітництва не залежно від національності, мови чи соціально-політичних орієнтацій. На його думку, головний зміст робітничого питання полягає в забезпеченні соціальної справедливості, ліквідації нерівності, у першу чергу – економічної [22, с.25]. Стаття “Чого ми вимагаємо” (травень 1880 р.), характеризувала теоретичні підвалини й програму майбутньої політичної діяльності тих кіл робітництва та молоді, що об’єдналися навколо журналу “Ргаса” [12, с.297].

Того ж 1880 р. І.Франко разом із польськими соціалістами Б.Червенським та Л.Інлендером був одним зі співавторів “Програми галицьких соціалістів”, що мала створити підґрунтя для заснування в краї інтернаціональної за характером робітничої партії. Програма була також однією з перших спроб закласти ідейні підвалини соціал-демократичного руху західноєвропейського типу в умовах Галичини [4, с.18].

У цей час помітний вплив на І.Франка мали твори К.Маркса і Ф.Енгельса. Він видає брошуру “Катихизм економічного соціалізму”, підручник “Основи суспільної економіки”, перекладає 24-й розділ “Капіталу” Маркса, “Анти-Дюрінг” Енгельса. Разом із тим І.Франка не можна вважати (навіть на той час) класичним представником марксистської політичної думки. Він швидко еволюціонує від ідей марксистського соціалізму. Аналізуючи особливості соціально-економічного розвитку Галичини, переважання в краї сільського населення, І.Франко, по-перше, доходить висновку, що селянство, а не робітництво є опорою соціалістичному рухові, по-друге, утверджується в думці, що марксистські принципи великопромислового робітничого соціалізму не можуть бути застосовані в аграрній Галичині [16, с.111].

Поступово відходячи від класово-антагоністичних позицій марксизму й космополітичного соціалізму М.Драгоманова, І.Франко потугою своєї постаті істотно впливає на формування національної платформи в українській політичній думці, загальнолюдських ліберально-демократичних цінностей. Спочатку ця тенденція проявилася в

обґрунтуванні ідеалу політичного лідера й справжнього політичного діяча. У філософській поемі “Мойсей” він виводить образ політика, для якого “народ був би всім”. На думку Франка, такий провідник віддав би для народу “весь свій вік, весь труд у незломнім завзяттю”, він любив би той народ невимовно, “він став би з любови до нього слугою” [17, с.212]. Саме наявність таких лідерів в українського народу, уважав І.Франко, дасть змогу Україні стати в один ряд з іншими вільними народами.

Продовженням еволюції поглядів Франка була його участь у заснуванні в жовтні 1890 р. першої в Галичині політичної організації – Української радикальної партії (УРП). І.Франко, за підтримки М.Драгоманова, разом із М.Павликом стає одним з її співзасновників та співавторів партійної програми. Слід зазначити, що власне програмні засади УРП стали ареною гострого протистояння між старшим (І.Франко, М.Павлик, С.Данилович та ін.) та молодшим (В.Охримович, М.Ганкевич, Є.Левицький, В.Будзиновський та ін.) поколіннями українських радикалів. Представники молодшої генерації виступали за програму, засновану на положенні про класову боротьбу пролетаріату. Опонуючи їм, І.Франко обґрунтував необхідність першочергового захисту інтересів насамперед малоземельного селянства. Результатом компромісу між двома радикальними течіями став поділ програми на дві частини: мінімальну та максимальну. Перша – проголошувала необхідність проведення таких економічних реформ, які стримували б пролетарізацію села та зміцнювали їхні індивідуальні господарства, друга – популяризувала власне марксистські ідеї [1, с.82].

Протистояння між двома поколіннями українських соціалістів проявилось під час роботи І з'їзду РУРП (4–5 жовтня 1890 р.), на якому, до речі, головував І.Франко. Воно зумовлювалося різними підходами до національного питання й було персоніфіковане постатями В.Будзиновського та І.Франка. Після дискусії в програму було внесено положення про розширення автономних прав Галичини як окремого краю. Разом із тим наголошувалося, що оскільки розвиток народу можливий лише на національному ґрунті, УРП буде виступати за піднесення почуття національної самосвідомості й солідарності шляхом розвитку освіти, преси, суспільно-політичної активності [1, с.82]. Попри певні розбіжності серед радикалів УРП справила значний вплив на розвиток українського суспільно-політичного руху Галичини. “Заснування радикальної партії, – зазначав Франко, – сталося початком небувалого у нас досі руху в народних масах. Віча, яких давніше бувало одно-двоє в році, тепер ішли раз за разом у різних повітах, без контролю властей. В народні маси кидано не чувани досі гасла: загальне голосування, свобода друку, податкові та аграрні реформи” [15, с.507].

У контексті подальшої еволюції свого світогляду переломним для Франка був 1895 р. Перш за все, це рік повного провалу “нової ери”. Вона була проголошена 25 листопада 1890 р. головою українського посольського клубу Ю.Ю.Романчуком і передбачала новий етап польсько-українських відносин. І.Франко із самого початку був її беззастережним та послідовним критиком [3, с.21]. Цього ж 1895 р. помирає М.Драгоманов, що уособлював собою цілу епоху в українській політичній думці. Болісно переживаючи цю втрату, І.Франко відмовляється від ряду драгоманівських положень, зокрема в національній площині. Також він переходить від несприйняття окремих постулатів марксизму до його комплексної критики. У статті-рецензії на однойменну працю “молодого” радикала Ю.Бачинського “Ukraina irredenta” він уперше виступає з гострою критикою українських соціал-демократів і марксистів та їх намагань “погодити космополітичні доктрини соціальної демократії з українським націоналізмом, марксістський соціалістичний світогляд” з даними “української історії” [7, с.11].

У працях “Що таке поступ”, “Ukraina irredenta”, “Поза межами можливого” І.Франко доходить важливого висновку, що лише “політична самостійність всякого народу” є основною умовою вирішення його соціально-економічних, культурних та інших проблем. “Ідеал національної самостійності, – писав він, – ідеал, що не тільки вмі-

щуче в собі оба попередні (соціальну справедливість і демократію. – *М.М.*), але один тільки може дати їм поле для повного розвитку. І, навпаки, не маючи в душі цього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійському морі. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами прикрити своє духовне відчуження від рідної нації” [19, с.76].

Незважаючи на те, що ідеал національної самостійності, на думку Франка, наприкінці XIX – на початку XX ст. був поза межами можливого, він глибоко вірив у його реалізацію в майбутньому. Ці ідеї помітно вплинули на розвиток тогочасної української політичної думки. На їх основі сформувалося не одне покоління українських політиків, громадських діячів. За ініціативою І.Франка на четвертому з’їзді УРП 29 грудня 1895 р. політична програма партії була доповнена вимогою державної самостійності України. Політичну самостійність УРП розглядала як програму-максимум. На найближчу перспективу вона висувала гасла надання українським територіям в Австро-Угорщині статусу окремого коронного краю з власним сеймом [8, с.90].

Нові ідейно-політичні засади у вирішенні важливих національних і соціальних проблем впливали на організаційний стан УРП. У середині партії політичне протиборство різних груп набрало особливої гостроти. У результаті внутріпартійної боротьби викристалізувалися три угруповання: власне радикальне, очолюване М.Павликом, К.Трильовським та Л.Бачинським; соціал-демократичне, кероване Р.Яросевичем, М.Ганкевичем, та національно-демократичне (В.Охримович, С.Левицький, В.Будзинівський). Варто зазначити, що помітний вплив на еволюцію поглядів В.Охримовича мали франкові праці [1, с.103].

Що стосується власне І.Франка, то спочатку він підтримував соціал-демократичну групу. Але переконавшись у тому, що соціал-демократія є однією з найбільших небезпек для справи визволення української нації, переходить на позиції націонал-демократів. “Соціал-демократизм, – писав він, – стає ворожо “як против усяких обов’язків суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху із того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавній тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в’яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті” [21, с.272]. Розвиваючи свої погляди на цю тему, І.Франко прогнозує, що у “XX віці люди не схочуть вірити, щоб така безглузда і антигуманна доктрина могла коли-небудь розгарячувати голови і серця молодезі, у котрої на устах є раз у раз любов до народу і до поступу” [21, с.273].

Остаточний відхід І.Франка від марксистської ідеології збігся з важливими подіями в партійному житті Галичини, формуванням партійно-політичної системи. В УРП відбувся розкол. Крім власне радикальної партії в травні 1899 р. виникла Українська соціал-демократична партія (УСДП). 26 грудня 1899 р. з ініціативи М.Грушевського, І.Франка, Ю.Романчука, К.Левицького, В.Охримовича та ін. у Львові засновано Національно-демократичну партію (НДП). Вона утворилася внаслідок злиття більшості народо-довців, частини радикалів, комітету львівських русичів, а також зі вступом туди відомих громадських, наукових і релігійних діячів. У склад 13 членів Тіснішого Народного Комітету увійшов І.Франко [5, с.144]. Він був одним з ініціаторів унесення в програму партії домагання самостійності України [14, с.77–78].

Через цілий ряд об’єктивних і суб’єктивних чинників, у тому числі й через хворобу, І.Франко на початку XX ст. відійшов від активної політичної діяльності (його перебування в НДП тривало всього рік). Однак, незважаючи на це, авторитет Франка серед галицьких українців, за оцінками О.Салтовського, був надзвичайно великим, “він базувався не лише на поетичному таланті цієї непересічної людини, але й на вмінні мисли-

теля відчувати і виражати настрої та бажання активної частини національної маси, не поступаючись при тому принциповими речами, якими для нього були свобода і щастя людини незалежно від національності, віросповідання, соціального стану” [12, с.330].

Зокрема, в цей час помітний вклад у розвиток української політичної думки під-австрійської Галичини справили погляди І.Франка на державу. Позбавившись повністю марксистського підходу щодо з’ясування сутності держави, він повністю відкидає ідею диктатури пролетаріату. Держава, збудована, на його думку, таким чином, стала б страшним тягарем для кожної людини. Франко обґрунтовує тезу, згідно з якою держава повинна обмежити втручання в усі сфери людської життєдіяльності, насамперед у виборчий процес. Не втручаючись безпосередньо в процес виробництва, держава повинна створити для нього якнайкращі умови [18, с.532]. Держава в розумінні Франка має бути правовою, соціальною й демократичною. Головними тенденціями політичного життя Європи він уважав республіканізм та демократизм. При цьому ідеал національної самостійності в його політичній концепції займає провідне місце.

Таким чином, попри всю мінливість та суперечливість своїх поглядів, І.Франко суттєво вплинув на розвиток української політичної думки під-австрійської Галичини. Він збагатив її оригінальними підходами в рамках захоплення драгоманівським соціалізмом та марксизмом, згодом зумів обґрунтувати хибність цих концепцій, одним із перших відкрито проголосив стратегічний курс розвитку українського національного руху в напрямі реалізації ідеї політичної самостійності України. Своєю діяльністю І.Франко витворив суспільний і культурний простір, у якому сформувалося не одне покоління українських політичних і громадських діячів. Інакше кажучи, як стверджує Я.Грицак, “Франко таки став пророком. Пророком у своїй вітчизні” [2, с.532].

1. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Грицак // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХІІ : Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 71–110.
2. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886 р.) / Я. Грицак. – К., 2006. – С. 222.
3. Дейчаківський І. Юліан Романчук – педагог, громадський діяч, політик / І. Дейчаківський. – Івано-Франківськ, 1999. – 72 с.
4. Жерноклеєв О. С. Українська соціал-демократична партія (1899–1918) / О. С. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ, 1997. – 102 с.
5. Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух / В. Кафарський. – Івано-Франківськ, 2002. – 832 с.
6. Косик В. До питання про еволюцію світогляду І. Франка / В. Косик // Збірник на пошану доктора Володимира Янева. – Мюнхен, 1983. – С. 496–513.
7. Кравців Б. Суспільно-політичні погляди Івана Франка й радянське франкознавство / Б. Кравців // Іван Франко: про соціалізм і марксизм. – Нью-Йорк, 1966. – 258 с.
8. Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX – 1939 р.) / М. В. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
9. Лавріненко Ю. Деякі до еволюції світогляду і політичної думки І. Франка / Ю. Лавріненко // Збірник “Української літературної газети”, 1956. – Мюнхен, 1957. – С. 1–23.
10. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки / І. Лисяк-Рудницький // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХІІ : Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 45–70.
11. Потульницький В. А. Нариси з української політології (1819–1991) / В. А. Потульницький. – К., 1994. – 320 с.
12. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) / О. І. Салтовський. – К., 2002. – 396 с.
13. Скакун О. Ф. Іван Франко / О. Ф. Скакун. – М., 1987. – 128 с.
14. Феденко П. Український рух у ХХ столітті / П. Феденко. – Лондон, 1959. – 150 с.
15. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ ст. / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 41. – С. 471–529.
16. Франко І. До О. Рошкевич, 20 вересня 1878 р. / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 48. – С. 108–119.

17. Франко І. Мойсей / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1976. – Т. 5. – С. 201–264.
18. Франко І. Народна програма / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1985. – Т. 44, кн. 2. – С. 521–549.
19. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Вивід прав України. – Львів, 1991. – С. 71–77.
20. Франко І. Україна молода / І. Франко // Вибір з творів. – Нью-Йорк, 1956. – С. 338–351.
21. Франко І. Фаресов. Народники і марксистки. С. Пб., 1899 / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 272–275.
22. Франко І. Чого ми хочемо / І. Франко // Збірка творів : у 50 т. – К., 1987. – Т. 44, кн.1. – С. 25–27.

В статті проаналізована еволюція політичних поглядів І.Франко. Обрачається увага на специфіку формування національної платформи його політичного мировоззрення, показано вплив І.Франко на розвиток української політичної думки Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ століття, його місце і роль в суспільно-політичному житті краю.

Ключевые слова: Галичина, українська політична думка, ідейно-політичні течення, політичні партії.

The article has the analysis of the evolution of I.Franko's political looks. It pays attention to the specificity of forming of the national platform of his political world outlook. It also shows the influence of I.Franko on the development of Ukrainian political thought of Galychyna in the second part of the XIXth – the beginning of the XXth centuries and his place and role in the social and political life of locality.

Key words: Galychyna, Ukrainian political thought, ideological and political current, political parties.

УДК 32: 304.42

ББК 66.011.3

Олена Березовська-Чміль

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЯК СКЛАДОВА ТА ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті визначено поняття та сутнісні характеристики соціального захисту населення. Висвітлено мету, форми та принципи реалізації соціального захисту. Проаналізовано функціонування системи соціального захисту та критерії її ефективності.

Ключові слова: соціальний захист, соціальна політика, держава, соціальний добробут, суспільна трансформація, соціальна безпека.

Соціальна політика є однією із пріоритетних сфер внутрішньої політики держави, пов'язаної із забезпеченням життєдіяльності суспільства, людини, задоволенням їхніх потреб та інтересів. Необхідним атрибутом соціальної політики є соціальний захист населення.

В умовах трансформації політичної та економічної системи України, поширення ліберально-демократичних цінностей, переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, від державної власності до приватної, розвитку конкуренції й підприємництва гостро постала проблема соціального захисту населення. Створення ринкової економіки супроводжується стрімким розшаруванням суспільства за матеріальним, соціальним статусами. Перед державою постала проблема забезпечення й підтримки малозабезпечених прошарків населення; недопущення зростання соціальної напруги із приводу майнової нерівності, передбачення й фінансування негативних проявів ринку для громадян, створення ефективної пенсійної системи. Тому на сучасному етапі актуальним є дослідження проблеми соціального захисту як важливої складової соціальної політики.

Основними завданнями дослідження є визначення поняття та сутності соціального захисту; висвітлення мети, форм та принципів реалізації соціального захисту; аналіз функціонування системи соціального захисту та критеріїв її ефективності.

Теоретичною основою дослідження даної проблематики є наукові й практичні роботи В.Бакуменка, Н.Борецької, Ф.Бородкіна, С.Вегери, В.Іванова, В.Князева, А.Крупника, А.Колота, В.Мандибури, Т.Парсонса, Т.Сидориної, В.Скуратівського, В.Собченка, С.Фішера, Ю.Хабермаса, Ф.Хаска, І.Ягодки та інших.

На думку В.Скуратівського, соціальний захист являє собою комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах. Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту й законів, які повинні керувати їх діяльністю, економічні – формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів і трансфертів. Отже, соціальний захист – це правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства: від багатих до бідних, від здорових до хворих, від молодих до літніх [5, с.36].

Результатом цих заходів є стан захищеності (або безпека) людини, особи. Зазвичай розглядають соціальну безпеку не лише окремої особи, а й суспільства загалом. Вона є складовою національної безпеки, що визначає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також від загрози соціальним інтересам.

Розглядаючи добробут як мету соціального захисту, слід зазначити, що в людському суспільстві поняття добробуту є відносним. У сфері соціального захисту під добробутом розуміють відсутність хвороб і можливість задовольнити основні потреби

людей, а ці потреби змінюються в часі й просторі. Навіть двадцять-тридцять років тому потреби пересічного українця дещо відрізнялися від теперішніх. Різняться також потреби жителів міста й села, пенсіонерів і дітей, людей з різним рівнем освіти й соціальним статусом. Сучасні системи соціального захисту мають тенденцію до задоволення специфічних потреб окремих груп населення, що змінюються в часі й просторі. Зазначимо, що матеріальний добробут не є самоціллю, а лише передумовою створення соціального добробуту – таких умов життя, у яких людина добре почувається, може фізично й розумово розвиватись. Отже, кінцевою метою соціального захисту є надання кожному члену суспільства незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності можливості вільно розвиватись, реалізовувати свої здібності. Якщо звернутись до ст. 24 Конституції України, яка проголошує, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, за статтю, етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, мовними та іншими ознаками, стає зрозуміло, що соціальний захист є одним з інститутів, який забезпечує права й свободи громадян. Зокрема, соціальний захист забезпечує рівність прав чоловіка і жінки через матеріальну підтримку материнства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [3, с.6].

З поняттям соціальної безпеки як складової національної безпеки узгоджується також інша мета соціального захисту – підтримання стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруженості, що виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю, виявляється в страйках, актах громадянської непокори, сутичках між окремими групами населення.

Соціальний захист є поняттям значно вужчим, ніж соціальна політика. Сфера дії соціального захисту обмежується безпосередньо сім'єю та особою, їхнім добробутом. Проте кінцева мета і соціального захисту, і соціальної політики практично одна.

Поняття “соціальний захист” є одним із центральних понять соціальної політики. Його вперше використали американські законодавці в тексті закону, прийнятого у 1935 р. У ньому давалося правове обґрунтування нового для США інституту обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності й безробіття. Цей термін органічно вписався в понятійний апарат учених і практиків, тому що просто й зрозуміло виражав сутність підтримки соціально вразливих страт населення. Надалі рамки цієї дефініції значно розширилися, чому сприяла, у тому числі, і розробка конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Міжнародної асоціації соціального забезпечення, присвячених соціальному страхуванню й соціальній допомозі, гарантуванню мінімальних доходів працюючим при настанні непрацездатності, а також умовам праці та її охороні, заробітній платі. Широке використання міжнародним співтовариством категорії “соціальний захист” значною мірою зумовлене кардинальними змінами, що відбулися в соціальній політиці західних країн у 1930–1950-х роках.

У постсоціалістичних країнах термін “соціальний захист” почав уживатись із настанням ринкових трансформацій. При цьому найчастіше використовують похідний термін, а саме “соціальна захищеність”. Їхня різниця полягає у співвіднесенні дії і стану: для “соціального захисту” ключовим є характер намірів (держави, суспільних структур й особистості) з реалізації соціальної політики; для “соціальної захищеності” головним є визначення стану, у якому перебуває особистість чи соціальна група (інваліди, безробітні, пенсіонери і т. д.).

В Україні поняття “соціальний захист” почали широко вживати лише на етапі переходу до ринку і як його атрибут, хоча в тій чи іншій формі соціальний захист завжди був притаманний українському суспільству. Зокрема, у ст. 46 Конституції України проголошується, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати го-

дувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ й організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

У найширшому трактуванні соціального захисту до нього включають також заходи з охорони здоров'я, соціальну роботу тощо.

Отже, соціальний захист передбачає певний рівень матеріальної забезпеченості, тобто підтримку доходів, захист добробуту.

До найважливіших характеристик терміна “соціальний захист” відносять: види й організаційно-правові форми соціального захисту, категорії громадян, яким надається соціальна допомога або які охоплені соціальним страхуванням. Такий методологічний підхід спирається на позиції МОП, яка розглядає національні системи соціального захисту як комбінацію різних інститутів соціального страхування й соціальної допомоги.

До форм соціального захисту належать: особисті види соціального страхування (пенсійне, медичне, від нещасних випадків на виробництві, від безробіття); соціальна допомога різних видів; національні системи охорони праці; допомога держави в одержанні освіти; системи соціального захисту на рівні підприємств тощо.

Населення як об'єкт соціального захисту умовно можна поділити на три основні соціальні групи: працюючі, непрацюючі працездатні й непрацюючі непрацездатні громадяни, підходи до соціального захисту яких істотно відрізняються.

Діяльність служб соціального захисту повинна базуватись на результатах оцінки не тільки матеріально-побутових, а й духовно-психологічних потреб людини та обґрунтованому розподілі між державою та самою людиною обов'язків щодо задоволення цих потреб. Відтак соціальна робота має бути зорієнтованою “не лише на опіку та допомогу людині у вирішенні повсякденних проблем, а, в першу чергу, на розвиток у неї здатності до самоорганізації та самопомоги, на формування навичок самостійного подолання життєвих труднощів” [3, с.8]. Відтак сутність соціальної роботи полягає в її спрямованості на підтримку, розвиток особистості, реабілітацію індивідуальної та соціальної суб'єктності людини. Вона “докорінно відрізняється від добродійності, в тому числі й державної, характерної для патерналістських моделей соціальної політики” [6, с.11]. Якщо добродійність акцентує увагу на суб'єкті добродійності, то головна мета соціальної роботи полягає в поверненні людині здатності діяти самостійно в певному соціальному контексті.

Обґрунтування доктрини соціального захисту та її законодавче вираження залежать від трьох груп факторів – політичних, економічних і соціальних, які формують простір життєдіяльності людей. Політичні фактори охоплюють ідеологію, законодавство, інституціональну структуру держави і суспільства. Економічні (матеріально-речові) фактори визначають рівень матеріального добробуту країни та її населення. Соціальні фактори (соціально-психологічні, морально-етичні, релігійні компоненти життєдіяльності) – ступінь гармонізації відносин між державою, суспільством та індивідом.

У ринковій економіці прагнення підприємців до одержання максимально можливого прибутку визначають тенденцію до мінімізації витрат виробництва, включаючи заробітну плату й соціальні виплати. Ця тенденція за відсутності зовнішніх регуляторів призводить до погіршення матеріального становища найманого персоналу, а крайні її форми ведуть до погіршення умов життєдіяльності працівників та членів їхніх родин і, зрештою, до їх деградації.

З іншого боку, безумовне забезпечення пристойної нижньої межі споживання здатне стимулювати руйнування мотивації до самозабезпечення й праці в значній цілком працездатної частини суспільства. Це породжує утриманські групи. Так, у Німеччині значна кількість іммігрантів не лише одержують допомогу, але й віддають перевагу, як

вони висловлюються, “сидінню на велфері”. Welfare (соціальна допомога) для багатьох із них є додатковим джерелом прибутку, яке не потребує трудових зусиль. Але збереження такого джерела потребує обману держави, певних знайомств, навчання дітей спеціальному стилю поведінки й спілкування [1, с.21]. Приблизно те саме відбувається серед іммігрантів у США. І така модель поведінки поширена не лише в середовищі іммігрантів. На велферні платежі припадає більше третини всіх витрат уряду Сполучених Штатів Америки. Їхнє швидке зростання призвело до того, що від 1960 р. до 1985 р. сума велферних платежів у США подвоїлася – від 6% до 12% ВВП [7, с.396]. Це призводить до формування особливої субкультури, сутність якої зовсім не відповідає ідеології здорового суспільства зі справедливою стратифікацією. Руйнування орієнтації на власні досягнення ліквідує стимули до праці, підприємництва, особистої ініціативи, роз’їдає базові основи сучасної економічної культури.

Система соціального захисту, заснована на ідеї матеріальної допомоги й гарантії мінімального рівня доходу, усією вагою лягає на масового платника податків. Навіть у найбагатших країнах постійно йдуть дискусії про пошук рівноваги між ефективною економікою й соціальною захищеністю. Світовий досвід доводить неможливість одночасного забезпечення високого рівня ефективності економіки й соціальної захищеності протягом тривалого (10–15 років) часу. Тому і в розвинених країнах спостерігаються цикли, коли суспільство змушене розвивати одне на шкоду іншому [1, с.22].

Проблеми нерівності в розподілі доходів і соціальна політика держави вкотре стали предметом жвавих теоретичних дискусій наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років у період неоконсервативного зрушення в державному регулюванні (“рейганоміка”, “течеризм”). Суть проблеми полягає у визначенні межі втручання держави в перерозподільні процеси. Надмірно активне втручання держави в перерозподільні процеси, вирівнювання доходів призводить до зниження ділової активності в суспільстві й скорочення ефективності виробництва в цілому. З іншого боку, скорочення ролі держави в регулюванні доходів населення веде до зростання диференціації доходів, соціальної напруженості, загострення соціальних конфліктів й у підсумку до падіння виробництва, зниження його ефективності. Досягнення оптимальних масштабів втручання держави в регулювання соціальних відносин у суспільстві пов’язане з вирішенням протиріччя між ефективністю й соціальною справедливістю.

Так само, як і визначення норми споживання, вирішення цього протиріччя є індивідуальним для кожної країни. Економічні процеси розвиваються на базі специфічних для кожної країни духовних, моральних підвалин суспільства, національних традицій, історичних особливостей, що формують особливі мотиви господарчої поведінки. Так, високі ставки податків, що стягуються з доходів приватних осіб і прибутків корпорацій у Швеції (близько 60% ВВП), є неприйнятними для США, де їхня частка складає лише трохи більше від 30% [7, с.378].

Однією з основних політичних функцій держави є протистояння егоїстичному інтересу підприємців, утримання на прийнятному рівні соціального стану залежних (а отже, уразливих) найманих працівників. Зміст цієї функції полягає в забезпеченні стійкого й динамічного розвитку суспільства, який припускає збалансоване врахування інтересів усіх класів та прошарків суспільства як цілісного соціального утворення. Дана функція реалізується через формування необхідних норм соціального захисту, закріплення їх у формі законів і контроль за виконанням останніх. Таким чином, критеріями ефективності системи соціального захисту та соціальної політики держави є показники матеріального стану населення, тривалість життя громадян, відсутність масових соціальних конфліктів і соціального утриманства, прояви якого становлять неабияку загрозу самій ідеї соціального захисту.

Конституційне, трудове й соціальне право є підвалинами національної доктрини соціального захисту. Ю.Хабермас уважає, що “розвинена система соціального захисту

стає політичним змістом масової демократії. Звідси випливає, що політична система не може цілком звільнитись від орієнтації громадян на споживання. Вона також не в змозі домогтись безмежної лояльності мас і тому для додання легітимності своїм діям повинна пропонувати державні й соціальні програми, виконання яких підлягає контролю” [8].

Варто зазначити, що соціальна політика не зводиться тільки до діяльності органів влади, які займаються соціальними питаннями. В її розробці й реалізації беруть участь “усі громадянські інститути суспільства (політичні інститути, соціально-професійні об’єднання громадян, окремі люди), перед яким влада звітує за результатами соціальної діяльності” [4]. Формами такого контролю є конституційне право, референдуми, вибори, звіти депутатів, суспільна думка, листи громадян тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що при побудові ефективної системи соціального захисту та соціальної політики важливу роль відіграють такі, тісно пов’язані між собою, фактори:

- визначення моделі соціальної політики з урахуванням специфічних для кожної країни духовних, моральних підвалин суспільства, національних традицій, історичних особливостей;

- знаходження оптимального співвідношення між ефективністю економіки й соціальною захищеністю;

- активна участь у реалізації соціальної політики всього населення через політичні інститути, соціально-професійні об’єднання громадян, особисті ініціативи й т. д.;

- забезпечення разом із матеріальними гарантіями комплексу інших видів соціальної підтримки громадян (допомога в адаптації до життєвих умов, професійне навчання, культурно-освітні послуги тощо).

Таким чином, соціальна політика покликана забезпечити чітке функціонування системи соціального захисту, а також соціально-політичних інститутів, які є суб’єктами соціальної політики, здійснення координації, узгоджувальної діяльності елементів системи, усвідомленої спрямованості їх зусиль, формування оптимального співвідношення й підтримання необхідних пропорцій між цими елементами, приведення до стрункої системи різноманітних дій усіх її учасників, спрямування різних форм, методів і засобів соціальної політики на досягнення очікуваних результатів, насамперед на досягнення адекватності цілеспрямованої діяльності суб’єктів соціальної політики, пов’язаної з освоєнням і творенням соціального буття, розвитком соціальної сфери, вимогами об’єктивних закономірностей суспільного прогресу, сучасною логікою розвитку цивілізації.

1. Бородкин Ф. М. Движение российского социума к государству благоденствия / Ф. М. Бородкин // Социологические исследования. – 1997. – № 7. – С. 20–29.
2. Иванов В. Н. Основы социального управления [Электронный ресурс] / В. Н. Иванов // Менеджмент и маркетинг. – Режим доступа : http://mx4.ru/ivanov_socmanage/14/3/.
3. Крупник А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / А. С. Крупник ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2002. – 15 с.
4. Сидорина Т. Ю. Изменения структуры общества и модернизация социальной политики [Электронный ресурс] / Т. Ю. Сидорина. – Режим доступа : <http://www.hse.ru/ic6/report23.doc>.
5. Скуратівський В. А. Соціальна політика як суспільний феномен і вид практичної діяльності / В. А. Скуратівський // Вісник УАДУ при Президентіві України. – 1997. – № 1. – С. 32–37.
6. Собченко В. В. Трансформація системи державного управління соціальним захистом населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / В. В. Собченко ; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. – Харків, 2005. – 19 с.
7. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи ; пер. с англ. со 2-го изд. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 864 с.
8. Хабермас Ю. Отношения между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма [Электронный ресурс] / Ю. Хабермас. – Режим доступа : <http://zn1.boom.ru/bibl/Hbrms.htm>.
9. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек. – М., 2005.
10. Ягодка І. Соціальна інфраструктура і політика / І. Ягодка. – К., 2000.

В статье определено понятие и сущностные характеристики социальной защиты населения. Отражена цель, формы и принципы реализации социальной защиты. Проанализировано функционирование системы социальной защиты и критерии ее эффективности.

Ключевые слова: *социальная защита, социальная политика, государство, социальное благосостояние, общественная трансформация, социальная безопасность.*

The concept and essence of social defence were determined in the article. It elucidated the aim, forms and principles of the social defence. It analyzed the functioning of social defence system and criterions of efficacy.

Key words: *social defence, social politics, state, social prosperity, social safety.*

УДК 322
ББК 66.3

Олег Білоус

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ В УКРАЇНІ: РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджуються проблеми політичних та релігійних впливів на українську церкву в XIV – першій половині XVI століття. Проаналізовано спектр проблем, які супроводжували унійні процеси. Досліджено як внутрішні, так і зовнішні чинники політико-релігійних взаємин на території українських земель в означений період.

Ключові слова: *церква, релігія, суспільство.*

У сучасний період розвитку людської цивілізації проходить процес примирення різних конфесій та церков. У християнському світі поменшало конфліктів навколо питань визнання чи невизнання певної конфесії, сприйняття чи несприйняття однієї конфесії іншою.

Багато українських церковних діячів усе більше говорять про майбутнє об'єднання церков та створення єдиної Помісної церкви, у якій не виникатимуть суперечності на основі різного віросповідання. Але в сучасній Україні ще існують протиріччя на духовному ґрунті, пов'язані з тим, що багатьма представниками українського політикуму роздмухуються навколорелігійні пристрасті.

Україна завжди стояла на перетині інтересів Заходу та Сходу, різних культур, різного світосприйняття. Тому не дивно, що саме в Україні існують декілька різних конфесій, які можуть порівняно мирно співіснувати. Тому цікавим та необхідним для історії релігії й церкви в Україні є вивчення взаємовідносин Римського престолу з Українською церквою.

Мета дослідження – висвітлити процеси розвитку зовнішніх та внутрішніх політико-релігійних впливів на українську церкву в XIV – першій половині XVI століття й проаналізувати, як ці процеси вплинули на церковні відносини в Україні та взаємини української церкви з Римським престолом у Ватикані.

Після того, як наприкінці XIV століття Галичину було остаточно включено до Польського королівства, значна частина місцевого боярства була витіснена з рідного краю, а ті, що залишилися, втратили свої позиції в адміністрації. Королівська влада спиралася на прийшлих землевласників, яким, як і католицьким церковним установам, надавалися великі земельні володіння. Українська церква загалом не втратила своїх прав, але не вона була панівною в державі. У найбільшому місті Галичини – Львові та в окремих містах західних повітів краю самоврядування, згідно з нормами магдебурзького права, було повністю в руках німецьких (пізніше полонізованих) міщан-католиків. Навіть у тих містах Галичини, де українці становили більшість, впливи католицького патріциату в управлінні були непропорційно великими.

І хоча до 1430 року в Галичині обов'язковими залишалися правові норми, успадковані від Київської Русі (так зване руське право), ситуація в царині культури докорінно

змінилася: культурою, що була в державі панівною, стала культура католиків – на той час незначної меншості населення. Звичайно, ця кардинальна зміна стосувалася культури панівної верхівки. Через необхідність культура цього краю мала розвиватись більш наближено до нижчих верств суспільства: меценатами часто ставали дрібні й середні шляхтичі, парафіяльне духовенство. Культурне життя було пов'язане, зокрема, з тими осередками, де проживала дрібна українська шляхта. Особливо велике значення мали центри єпархій – Холм і Перемишль. Є всі підстави вважати, що в єпархіальних осередках і монастирях культивувалася традиційна писемність [9, с.78]. Збереженню культурної ролі давньої княжої столиці – Києва – сприяла діяльність Києво-Печерського монастиря, осередку культурних взаємин між усіма регіонами тодішнього православного світу. Дослідники слушно підкреслюють піднесення культурного життя в період правління київських князів Олелька Володимировича й Семена Олельковича. Із цим періодом пов'язана низка пам'яток писемності. Однак відновлена із середини XV століття Київська митрополія тільки номінально була пов'язана з Києвом [5, с.145–167].

Упродовж XV століття важливим культурним осередком України залишалася Волинь. Річ у тім, що Волинь не зазнала таких руйнувань, як Київщина, а місцеві князі та бояри зберегли там провідні позиції. Це створювало сприятливі умови для церковного життя, розвитку писемності, мистецтва [12, с.45].

Упродовж XIII–XV століть в Україні, насамперед у західному регіоні, такі міста, як Львів, Перемишль, Самбір та деякі інші були зонами взаємодії місцевої культури з культурою іноземних колоністів, що мала вплив і на міста, розташовані далі на схід. Дуже своєрідною та різноманітною була культура Криму. Вона ввібрала, з одного боку, спадщину Золотої Орди та її складових, а з іншого – була відкрита для певних впливів культур християнських народів. Хоч українська людність цього регіону не була значною, усе ж торговельні контакти Криму сприяли контактам у галузі культури [11, с.90].

Якщо ж ідеться про панівні еліти, то їхня позиція була значною мірою суперечлива. З одного боку, князі й частина боярства впродовж тривалого часу зберігали традиції, що сформувалися ще в Київській Русі. З іншого – представники того класу, що зазвичай називають феодальним, більше піддавалися впливам нових чужинецьких державних організацій, під владою яких вони опинилися. Взаємовпливи є явищем необхідним і закономірним для будь-якого культурного розвитку, але в умовах іноземного панування, коли держава не репрезентує культуру більшості населення, процес культурних контактів нерідко спотворюється, набирає характеру не спонтанного творення культурних цінностей, а нав'язування або не завжди виправданого запозичення органічно чужих явищ. Як реакція на це може мати місце настороженість щодо всього, що видається чужим. Такого типу тенденції мали місце і в Україні [6, с.56].

На розвиток української церкви в досліджуваній період величезний вплив мав геополітичний фактор. Ситуацію в політичному устрої можна охарактеризувати таким терміном, як “бездержавність”. Значна частина українських земель була під владою Речі Посполитої. Релігійні діячі змушені були пристосовуватись до цих процесів, і це є головним під час аналізу релігійної ситуації. Польща була однією з наймогутніших держав того часу. Провідну позицію в мусульманському світі займала Туреччина. Поступово формувалася залежність від Османської імперії Балканських держав. Константинополь поступово втрачав свої позиції як центр східного християнства. Лише номінально патріарх призначав митрополитів. Посиллює свої позиції й Москва. Цьому сприяла теорія про Москву, як Третій Рим. З'явилась ідея, що тільки Москва може врятувати православ'я. У Московській державі відбувалося злиття церкви й держави. Таким чином, українська церква опинилася наодинці із трьома силами – Польщею, Османською імперією, Росією [10, с.135].

У цей час становище Української церкви значно погіршилося. Незалежна церква фактично опинилася поза законом [3, с.45]. В умовах національного та релігійного гні-

ту заможне населення міст почало об'єднуватись у спілки православних українців при церквах у містах – братства, що почали відігравати важливу роль не тільки в релігійному житті, а й у культурному та політичному.

У січні 1401 року було підписано Віленські угоди про сприяння католицькій церкві, згідно з якими князь Ягайло позбавив православну шляхту права мати власний герб, займати високі посади. Таким чином, було започатковано поділ суспільства на два стани – католиків і православних.

Наступним актом, який обмежував православних в їхніх правах, був Городельський сейм. Він позбавив українську шляхту всіх тих вольностей, які мали поляки. Православна знать поступово усувалася від участі в державній раді. Ще раз було заборонено обіймати високі посади. Ці обмеження були зняті аж 1553 року. Проте коли каштеляном став князь О.Гольшанський, ситуація дещо покращилась. Ягайло Гродненським привілеєм від жовтня 1432 року зрівняв у правах литовських православних князів із князями та боярами католиками. Польський король надав привілей Луцькій землі, яка була православною, обіцяв не руйнувати православних церков і не перетворювати їх на костьоли. 1433 року польський король прийняв Едиський статут, яким зрівняв у правах православну шляхту Галичини з польською шляхтою.

Незважаючи на таке послаблення тиску з боку короля, польські магнати й шляхта продовжували переслідувати українців. Еліта польського суспільства була економічно й політично могутнішою від польського короля, тому головною рисою розвитку Польщі в період середньовіччя дослідники визначають свавілля шляхти. Зокрема, 1436 року поляки в Литві заснували католицький трибунал святої інквізиції, який повинен був розшукувати схизматиків. Так поляки називали православних [7, с.28–30].

Проте після Флорентійської унії 1439 року польські королі почали лояльніше ставитись до православних. 2 травня 1447 року польський король Казимир у привілеї, який стосувався всієї Польщі, не згадував про конфесійну різницю. Також від шляхти не вимагалось обов'язкової наявності гербів. За правління Казимира IV зберігалася відсутність державної дискримінації православних. За Олександра проводилася також така політика. У привілеї 1492 року не згадувалося про конфесійну різницю. Але в цей час посилюється Москва. Православна знать починає масово виїжджати до Московського князівства.

1500 року московський князь Іван III розпочав війну з Литвою під приводом захисту православної віри. 1504 року польський король Олександр підтвердив привілей 1433 року про зрівняння руського духовенства в правах та вольностях із католиками. Король Сигізмунд I у привілеї від 1506 року теж не згадував про конфесійну різницю. Однак, насправді, це були лише декларації, спрямовані на пом'якшення ситуації у відносинах із Московією.

Поступово назрівав конфлікт між католицькою й православною шляхтами. Поглиблення конфлікту спричинила Флорентійська унія [2, с.396]. Вірніше, її своєрідне трактування зі сторони польської шляхти. Римські папи Климент VII (1526 рік), Пій V (1566 рік) та інші захищали умови й рівноправ'я обрядів згідно з даним союзом. Унію вони трактували як Боже діло, як здійснення Христового бажання: “щоб всі були одно”. На жаль, польська шляхта, а зокрема ієрархія, ігнорували ідеї та досягнення Флорентійської унії й папські настанови. Польські ж королі, які хотіли зберегти мир у державі, часто були безсильними проти практики шляхти й католицької ієрархії. Для перших і для других українські землі розцінювались як джерело великих прибутків та відкрите поле до “місійних” акцій і латинізованих впливів польської ієрархії. Через свій шовінізм поляки спотворили ідею церковної єдності на Сході Європи і в Україні зокрема.

Характерною рисою становища церкви в Україні було ставлення до неї з боку деяких грецьких патріархів і занедбання церкви внаслідок політичного тиску на неї з Москви і релігійного – з боку Польщі. Вони спілкувалися по черзі то з Московією, то з поляками, ви-

значаючи й затверджуючи на Київський митрополичий престол із титулом “митрополита Київського і всія Русі”, звичайно, греків або ставлеників московського царя, які опісля ставали опорою московських інтересів, часто передаючи Українську церкву під їхню юрисдикцію. Правда, вони все ще зберігали над нею номінальну владу, але через залежність від турецьких султанів вони координували свої дії на території Польщі й Литви та Московщини з політикою Туреччини супроти цих держав. У політичних інтересах турецьких султанів було не допустити до єднання християн під проводом римських пап, які організували проти турків походи західноєвропейських володарів [4, с.105].

Флорентійська унія була прийнята в українсько-білоруських землях без значного опору, але дуже швидко вона припинила відігравати помітну роль у суспільно-релігійному житті. Не вдаючись спеціально до питання про роль Флорентійської традиції в XVI ст., можна відзначити, що пам’ять про неї не відігравала великої ролі в релігійній свідомості українсько-білоруського православного суспільства. 1458 року давня Руська митрополія поділилася на Київську та Московську. Папа Пій II проголосив грека Григорія архієпископом Києва, Львова й усієї Малої Русі. Межі Григорієвої юрисдикції включали 6 єпархій у Великому князівстві Литовському (Чернігівська, Смоленська, Полоцька, Турівська, Луцька, Володимирська) та 3 єпархії в Польському Королівстві (Перемиська, Холмська, Галицька). Папська булла також засвідчила, що Рим не має жодних ілюзій щодо перспектив Флорентійської унії у Великій Русі. З 1458 р. до 1596 р., до Берестейського собору, землі Київської митрополії збігалися з кордонами династично об’єднаних держав – Польщі й Литви. І хоча Флорентійська унія для Візантійського та інших східних патріархів була великим досягненням (бо знаменувала поєднання з Римською церквою), для Української церкви вона була менш успішною. Головні причини невдачі – політичний тиск та несприятлива церковна ситуація, зокрема здобуття турками Царгорода 1453 року та автокефалія Московської церкви й поширення її юрисдикції на українські території [7, с.33–45].

В останній чверті XV – на зламі XV та XVI століть спроби українців налагодити тісніший зв’язок із Римом зіткнулися зі спротивом польської ієрархії, яка бачила тільки один шлях у розвитку стосунків між православною й католицькою церквою, а саме – пряме навернення православних до католицизму.

Відомий своєю ворожістю до православ’я трактат краківського богослова Стефана не є випадковим епізодом, а відбиває стійку й послідовну тенденцію в ставленні Польської церкви до православних. Ця тенденція виявлялася, зокрема, у тому, що польське духовенство постійно наполягало на потребі перехрещування православних, які переходили в католицизм, успадкувавши це домагання від часів Ягайла й Вітовта [1, с.189].

Українська Церква піддавалась утискам і переслідуванням поляків, штучно послаблювався її престиж та авторитет. Водночас, оновлена Тридентським Собором 1545 року, Польська Католицька церква міцніла переважно завдяки єзуїтам. Широку місійну працю здійснювали в XIV–XV століттях ордени Домініканів, Бернардинів, Францисканів. Вони засновували польські школи й усіма засобами поширювали католицизм. Державно-церковна політика Польщі скеровувалася на ліквідацію Української церкви – духовного осердя української нації [8, с.36–37].

З іншого боку, Українській церкві загрожувала Москва. Після падіння Константинополя 1453 року вона оголосила себе спадкоємицею Візантії і “Третім Римом”. Ця ідеологія стала державною за царювання Івана Грозного, коли Москву визнали столицею, а влада злилася із церквою. На пропозицію Папи Римського об’єднатись навколо Апостольського Престолу для спільного протистояння мусульманству Іван Грозний відповів, що не заперечує, але тільки навколо Москви. Під виглядом опіки над православними, намагаючись приєднати українські землі, Москва проголосила Йону патріархом московським і “всія Великороси”, тобто й України.

У життя Української церкви постійно втручалися й візантійські патріархи. Вони були зацікавлені в тому, щоб якнайбільше затягнути її в обійми Москви. Керуючись такими намірами, патріархи самочинно вирішували кадрові питання. За цих обставин ієрархи Української церкви дійшли висновку: єдиний шлях до збереження церкви й самобутності української нації – об'єднання (унія) з Римською церквою під верховенством Апостольського Престолу.

Зрештою, ієрархи Київської митрополії послідовно виступали за Унію з Римом. Про це свідчила участь митрополита Григорія в Костанцькому церковному соборі 1418 року – першому загальноєвропейському форумі церковної та світської еліти. У своєму виступі митрополит заявив про готовність Української церкви поновити духовну єдність з Апостольським Престолом. Велику роль в історії Вселенського християнства й Української церкви, як його складової частини, безперечно, відіграла Флорентійська унія. До речі, Папа Олександр II своєю буллою заборонив “перехрещення” вірних східного обряду, тобто Української церкви, на латинський [8, с.38–40].

На тлі розквіту Латинської Українська церква, другорядна в чужій державі, перебувала в принизливому становищі. Слід відзначити, що, на відміну від західного християнства, охопленого реформами, східне переживало кризу. Але, не маючи власної держави, Українська церква була особливо занедбана, її духовенство повністю залежало від владних структур. Занепад релігійної освіти негативно відбився на інтелектуальному, культурному рівні священництва. До цього ж вела практика втручання світської влади в кадрові проблеми. Константинопольський патріархат не цікавився справами Української церкви, обмежуючись отриманням грошей. До речі, від нього поступово відходила Московська церква, особливо після утворення свого патріархату. Вона активізувалась у співдії із царем щодо розширення володінь, посилення впливу на Українську церкву. Але Київська митрополія, орієнтована на Захід і зближення з Римом як центром Вселенської церкви, відстоювала свою незалежність. Вона не сприймала політики Московської церкви щодо державного домінування, автокефальної ізоляції.

За таких обставин ієрархи Української церкви в пошуках радикальної розв'язки нагальних проблем церкви дійшли висновку про Унію з Римом. Цим заходом передбачалося: порвати з Константинополем і створити самостійний Київський патріархат, підпорядкований безпосередньо Апостольському Престолу, при цьому забезпечивши збереження обряду з літургійними традиціями Східної церкви, шляхом Унії зрівняти Українську церкву в правах із Польською Латинською, а її ієрархію й духовенство в привілеях – з католицьким, зокрема в правах на сенаторство. Головна ідея Унії – вивести церкву з глибокої кризи, відтак урятувати її та окремішність української нації. Наміри української ієрархії цілком вписувалися в курс Флорентійської унії й відповідали її умовам. Про це переконливо свідчить звернення української церковної й світської еліти до Папи Сикста IV 1476 року. Усвідомлюючи геополітичне становище України на перехресті західної і східної цивілізацій, Католицької і Православної церков, вони підтримали інтеграцію церковних традицій, схвалили постанови Флорентійського Собору й визнали Папу главою Вселенської церкви, частиною якої була Українська [8, с.41–42].

Таким чином, відносини Української церкви та Римського престолу у Ватикані значно активізувалися після втрати Україною своєї державної цілісності в посткняжу добу. Постає ідея унії, яка проходила різні етапи еволюції, долала політичні, економічні перешкоди, однак у кінцевому підсумку була реалізована 1596 року. Унія дала можливість стабілізувати ситуацію в українському суспільно-релігійному русі й заклала основи для збереження українців як нації й Української церкви як духовного фундаменту нації.

1. Библия. Книги Ветхого и Нового Завета. – К., 1995. – 893 с.
2. Бокань В. Історія культури України / В. Бокань, Л. Польовий. – К., 2001. – 256 с.
3. Боровський В. Світогляд давніх слов'ян / В. Боровський. – К., 1995. – 360 с.
4. Введение христианства на Руси. – М., 1987. – 347 с.

5. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1994. – Т. V. – С. 596–603.
6. Історія України в документах і матеріалах. Т. 3. – К., 1991. – 250 с.
7. Кочан Н. Флорентійська унія і Київська митрополія. До проблеми розвитку та втілення ідеї унії церков / Н. Кочан // Знаки часу: До проблеми порозуміння церков. – К., 1999. – 230 с.
8. Марчук В. Берестейська унія: спроба відновлення єдності Христової церкви / В. Марчук // Галичина. – 2003. – № 9. – С. 35–52.
9. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К., 2002. – 342 с.
10. Паславський І. Берестейська унія і українська християнська традиція / І. Паславський. – Львів : Місіонер, 1997. – 64 с.
11. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К., 1992. – Т. 1. – 490 с.
12. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н. Яковенко. – К., 1994. – 456 с.

В статье исследуются проблемы политических и религиозных влияний на украинскую церковь в XIV – первой половине XVI века. Проанализирован спектр проблем, которые сопровождали унийные процессы. Исследованы как внутренние, так и внешние факторы политико-религиозных отношений на территории украинских земель в обозначенный период.

Ключевые слова: церковь, религия, общество.

The article investigates the problem of political and religious influences on Ukrainian church in the XIV – the first half XVI centuries. Analyzed the spectrum of problems that accompanied the Uniate process. Investigated both internal and external factors of political and religious relations in the Ukrainian lands during the indicated period.

Key words: church, religion, society.

УДК 324
ББК 66.033

Василь Климончук

ПОЛІТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ

Аналізуються провідні концептуальні наукові підходи в дослідженні політичного маркетингу. Здійснено системний аналіз наукової літератури та виявлено перспективні напрями досліджень, актуальні для галузі науки “Політичний маркетинг”.

Ключові слова: політичний маркетинг, політичний ринок, політична еліта, демократія, вибори.

Демократичні процеси, що відбуваються в Україні, безпосередньо пов’язані з розвитком ринкових механізмів. Останні торкнулися всіх сфер суспільного життя, у тому числі й політичної. Український політичний ринок сьогодні перебуває в стадії формування та інституціоналізації. Саме тому для успішного просування політичного товару, для оптимізації політичних структур необхідний усебічний аналіз як самого політичного ринку, так і технологій, що використовуються для його дослідження та вдосконалення.

У ситуації економічної нестабільності, поліваріантності стилів і стратегій політичного управління, постійних конституційних змін політичний маркетинг може слугувати дієвим механізмом структурування політичних інтересів і цінностей громадян.

Способом зміни влади стали демократичні вибори, на яких для перемоги політичні сили повинні користуватися засобами для здобуття прихильності населення країни чи його окремих груп. Потрібна певна теоретична система, яка б обґрунтовувала закономірності боротьби за владу як одну з основних складових політичних процесів, а також визначила б фактори ефективності чи неефективності впливу політичних сил, ідей лідерів та вибір населення, обґрунтувала кількість, сукупність необхідних ресурсів для досягнення успіху суб’єктами політики, типологізувала ці ресурси відповідно до їх суті та значимості.

Крім того, потрібним є дослідження чинників цінності влади, її ефективності, здатності досягти політичних цілей та задовольняти інтереси населення, усувати перешкоди й долати несприятливі ситуації, у яких політична влада опиняється.

Теоретичні дослідження мають лягти в основу практичних рекомендацій для суб'єктів політики в їх діяльності або співдіяти чи вивчати засоби політичної боротьби, які здобуті за допомогою дослідів різних політичних діячів та їх угруповань.

Питанням ефективності політичної діяльності займається політичний маркетинг як розділ прикладної політології, а також як вид політичної діяльності. Водночас політичний маркетинг є видом політичних технологій, які мають на меті мобілізувати населення на виконання владних рішень.

Саме тому об'єктом дослідження даної статі є аналіз провідних концептуальних наукових підходів, предметом – класичні та новітні підходи в дослідженні політичного маркетингу. **Метою** дослідження є здійснення системного аналізу наукової літератури та виявлення перспективних напрямів досліджень, актуальних для галузі науки “Політичний маркетинг”.

Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених – Г.Почепцова [18], О.Вишняка [6], В.Бебика [2; 3], В.Полторака [16; 17], В.Королька [9], Л.Кочубей [11], Ф.Котлера [10], Й.Шумпетера [22], С.Ліпсета [12], О.Морозової [13], А.Ковлера [8], П.Бурдьє [4], В.Парето [14].

Аналіз наукових розробок у вітчизняних і зарубіжних джерелах свідчить про те, що політичний маркетинг неможливо розглядати без детального аналізу поняття “політичного ринку”. З огляду на це, найперспективнішим є дослідження ринкової концепції політики.

Доцільно зазначити, що теорію політичного маркетингу започатковано в рамках “теорії економічної та політичної рівноваги” В.Парето та “конкурентної теорії демократії” Й.Шумпетера.

Італійський економіст і соціолог В.Парето [14] заперечував однолінійний характер причинно-наслідкових зв'язків у суспільстві й дотримувався системного підходу. Політична система суспільства – це своєрідна модель рівноваги, у якій усі складові взаємодіють між собою та функціонально впливають одна на одну. Якщо змінюється одна складова системи, то інші також зазнають змін. Завдяки цьому вся система зрушується, відновлюючи динамічну рівновагу.

Будь-яким суспільством, згідно з В.Парето, управляє еліта. Еліта поділяється на правлячу (прямо чи опосередковано) та неправлячу (контреліту). Розвиток суспільства відбувається завдяки циркуляції еліт. Еліти мають тенденцію до занепаду, а контреліти демонструють елітні якості й змінюють правлячу еліту. Усі соціальні перетворення визначаються “циркуляцією еліт”, тобто системою “обміну” між двома групами – елітою та переважною більшістю населення.

Базовою засадою для розвитку політичного маркетингу може слугувати й концепція плюралістичної демократії. Творці концепції М.Вебер, Й.Шумпетер, С.Ліпсет [22, с.350–359, 12, 5, с.7–23] визначають політичний плюралізм як участь у політичному житті країни багатьох рухів і партій, що мають різні політичні цілі, ідеологічні концепції й ведуть боротьбу за владу. Основною формою такої боротьби є відстоювання своїх передвиборчих програм, завоювання більшості голосів виборців і, таким чином, виборювання максимальної кількості парламентських місць і перемоги на президентських виборах. Під час виборчої кампанії та діяльності в парламенті політичні партії репрезентують інтереси конкретних соціальних груп, завдяки яким і мають реалізуватись інтереси окремої особи.

Основні положення ринкової теорії демократії вперше сформулював Й.Шумпетер, який зазначав, що “демократичний метод – це такий інституціональний устрій для прийняття політичних рішень, у якому індивіди здобувають владу приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців” [22, с.350]. Будь-які групові інтереси, якими би вони не були сильними, залишаються прихованими протягом багатьох років, аж доки не будуть актуалізовані певним політичним лідером.

За умов демократії кожен має право боротися за політичне лідерство. Проводячи паралелі між економічною й політичною сферами життя, Й.Шумпетер зазначав, що боротьбу за лідерство доцільно порівнювати з конкуренцією в економіці. В економічному житті конкуренція ніколи повністю не є відсутньою, але навряд чи існує в чистому (досконалому) вигляді. Так само в політичній сфері постійно точиться боротьба за лояльність виборців. Пояснюється це тим, що демократія використовує певний визнаний метод конкурентної боротьби, а система виборів – практично єдиний можливий спосіб боротьби за лідерство в будь-якому суспільстві. Хоча ця ситуація й виключає чимало способів приходу до влади (наприклад, боротьбу за владу шляхом озброєного повстання), це не виключає випадків, подібних до економічних явищ, таких як “несправедлива” або “шахрайська” конкуренція чи обмеження самої конкуренції [22, с.352].

Важливий внесок у визначення загальних механізмів, властивих як політичній, так й економічній сфері, належить Т.Парсонсу [15, с.317–324], який розумів владу як посередника, тотожного грошам. І влада, і гроші – це засіб обміну й “ціннісний еталон”. Вони символічні в тому сенсі, що, вимірюючи й виражаючи політичну та економічну цінність, мають не споживчу, а мінову вартість, тобто дозволяють здобувати корисні речі. І влада, і гроші беруть участь у системі загальних обмінів. Гроші функціонують як посередник тільки в надрах достатньо розвиненої мережі ринкових відносин. Так само і влада як засіб обміну існує лише в розвиненому політичному полі. За Т.Парсонсом, існує круговий рух між політичною сферою й економікою. Сутність його полягає в обміні фактора політичної ефективності на економічний результат, тобто на контроль над ресурсами. Дослідник припускав, що політичну підтримку необхідно розглядати не як покупку, а як “узагальнену поступку владі”, яка приводить у разі перемоги на виборах обраних лідерів до становища, аналогічного становищу банкіра. Тобто “вклади” у владу, зроблені виборцями, можуть бути відкликані – якщо не зараз, то хоча б на наступних виборах і за умов, аналогічних режиму роботи банку. Фактор влади, який проходить каналом політичної підтримки, буде урівноважено результатом – політичними рішеннями, прийнятими в інтересах тих груп, які їх вимагали [15, с.321–322].

У ракурсі розгляду методології політичного маркетингу набуває суттєвого значення теоретичне обґрунтування політичного ринку й маркетингового підходу до політики, здійснене П.Бурдьє [4]. Він уважав, що соціальний простір містить різні поля, тобто специфічні системи об’єктивних зв’язків між різними позиціями, які перебувають у стані альянсу чи конфлікту, конкуренції або кооперації й соціально визначаються. Поля не залежать від фізичного існування індивідів. Аналізуючи поля політики, економіки, релігії тощо, П.Бурдьє виявив інваріантні закономірності їх конституювання та функціонування. Йдеться про автономізацію; визначення “ставок” гри та специфічних інтересів, які неможливо зводити до “ставок” та інтересів, властивих іншим полям; боротьбу за встановлення внутрішнього розподілу поля на тих, хто домінує, і тих, над ким домінують; соціальні уявлення про легітимність такого розподілу тощо.

Структура політичного поля – це стан співвідношення сил між агентами чи інституціями, які втягнуто в боротьбу, де розподіл специфічного капіталу, накопиченого раніше, визначає майбутні стратегії. Поле є місцем боротьби, ставкою в якій є монополія легітимного насильства. Ті, хто домінує в даному полі, можуть заставити його функціонувати на свою користь, але завжди мають передбачити опір протилежних вимог і претензій тих, хто не при владі.

П.Бурдьє розглядає політичне поле як ринок із виробництвом, попитом і пропозицією спеціальних продуктів, таких як політичні партії та їх програми. Поле політики – це не щось існуюче об’єктивно та незалежно від нас, а умова й результат перманентної політичної практики. Основною ставкою в політичній грі є не тільки й не стільки монополія використання об’єктивованих ресурсів політичної влади, таких як право, армія, фінанси, скільки монополія виробництва й розповсюдження політичних уявлень і ду-

мок. Для результативної дії в політичному полі агенту потрібен певний капітал – специфічні знання, навички, статус, зв'язки, авторитет тощо [21, с.7–26].

Як бачимо, політичне поле – це “місце, де в конкурентній боротьбі між агентами народжується політична продукція, проблеми, програми, коментарі, концепції, події, з-поміж яких і мають вибирати пересічні громадяни, зведені до становища «споживачів», ризикуючи потратити в халепу через віддаленість від місця виробництва” [4, с.182]. Тобто політичне поле є місцем боротьби за владу, за монополію на право говорити та діяти від імені споживачів. “Монополія виробництва надана корпусу професіоналів, тобто незначній кількості виробничих об'єднань, які, у свою чергу, контролюються професіоналами, примус, що тяжіє над вибором споживачів, які здебільшого беззастережно делегують права своїм представникам... – усе це робить ринок політики, безперечно, одним із найменш вільних ринків” [4, с.185].

За П.Бурдье, боротьба в політичному полі підпадає під певну структурну двоїстість: ззовні вони спрямовані на виборців, за чий голоси йде боротьба; зсередини вони направлені до конкурентів у полі. Таким чином, діє подвійна система обмінів. Перша – між лідерами, партіями й виборцями – як обмін програм, концепцій, обіцянок на голоси. Друга – між самими партіями й лідерами – за перерозподіл влади та сфер впливу.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що нарощування ринкових тенденцій у політичному житті вимагало від дослідників пошуку нових концепцій. Це призвело до трактування політики в категоріях “попит – пропозиція”.

Зокрема, представники Франкфуртської школи наголошували на тому, що демократизація культури й комунікацій спричинила до життя феномен культурної індустрії. Ю.Хабермас описував активність учасників виборчої кампанії як різновид діяльності з продажу товарів і послуг [23].

Ця концепція знаходить практичне підтвердження в країнах “нової демократії”, у яких маркетингізація всіх сфер людського життя йде швидкими темпами. На початку третього тисячоліття для освоєння політичного простору склалися дуже сприятливі умови завдяки телекомунікацій та Інтернету, які дозволяють спостерігати за перебігом світових подій у цілому й за кожним індивідом зокрема; тиражувати та примножувати джерела політичної інформації та впливати на свідомість і поведінку мас. Інтернет вважають початком якісно нового етапу в розвитку політичних комунікацій, оскільки створюються умови для глобального інтерактивного спілкування. Доступ кожного громадянина до інформації та її трансляції може сприяти переходу від представницької демократії до прямої в її широкому розумінні [20]. Попит і пропозиція в політичному просторі за таких умов будуть формуватись одночасно й безпосередньо впливати одне на одного.

Узагалі роль комунікацій привертає все більше уваги дослідників розвитку демократичних систем. Серед факторів, що визначають хід “третьої хвилі демократизації”, С.Хантінгтон особливу увагу приділяє так званім ефектам демонстрації, тобто дифузному характеру розповсюдження культурних зразків, феномену наслідування. На його думку, причина величезного значення “ефектів демонстрації” у період “третьої хвилі” полягає саме в розповсюдженні глобальних комунікацій. Завдяки цьому ефекту швидкість процесу демократизації надзвичайно збільшилася [1, с.101–106].

Уже сьогодні ми є свідками технологічного оновлення політичних комунікацій. Це наочно демонструють “нові демократії”, де політичні відносини набули ринкового характеру. Громадяни колишніх соціалістичних країн поступово звільняються від почуття приналежності до певної спільноти, які раніше регулювали їх політичну поведінку, і все частіше виступають як вільні покупці. Політичний ринок у цих країнах, у тому числі і в Україні, формується значно швидше, ніж економічний. Взаємовідносини з владою стрімко капіталізуються. Через відсутність демократичних традицій “ринок поступово стає головним об'єднувачим механізмом для тих, хто при владі та підвладних” [20, с.32–33].

Російський науковець Ю.Качанов розглядає політику як автономну, самодостатню систему виробництва й відтворення політичного капіталу. У сучасному суспільстві

все опосередковано виробничими відносинами: “Усі види суспільного виробництва існують заради самого виробництва. Подібно до того, як метою економічного виробництва є виробництво прибутку, а не задоволення потреб людей, мотивацією агентів політичного виробництва є не презентування й захист інтересів тих чи інших соціальних груп, а створення політичного капіталу. З огляду на це сучасні системи виробництва, або поля – від економічного до політичного – існують не в режимі «обслуговування інтересів суспільства», а в режимі самовідтворення” [7, с.3]. Отже, сутністю політичного поля є розвиток політичного виробництва й становлення ринку політичної продукції.

Сьогодні політичний ринок є суттєвим теоретико-методологічним підґрунтям вивчення політичного життя. Політичний ринок – це система виробництва й розподілу політичних товарів і послуг. Це простір обміну голосів виборців на передвиборчі програми кандидатів, водночас усі актори політичного ринку діють заради досягнення власних цілей. Ринок надає публічному сектору великий набір управлінських механізмів, одним з яких стає політичний маркетинг.

На ринковому характері політики й доцільності використання політичного маркетингу в публічній сфері наголошують й українські вчені [16; 3; 13]. Застосування маркетингового підходу до політики надає можливість забезпечити вільну конкуренцію на політичному ринку; боротися проти монополії на використання ЗМІ та нечесної реклами; застосовувати маркетингові процедури під час виборчих кампаній [16, с.67]. Як зауважує В.Полторак, “подальший розвиток маркетингового підходу до політики... не лише сприятиме вдосконаленню політичного PR, а й надасть нові імпульси розвиткові політичної теорії загалом” [16, с.79].

Зрештою, слід зазначити, що політичний маркетинг розвивається швидко й багатогранно, починаючи від звичайних піарівських кампаній і закінчуючи активним індивідуальним підходом до кожного громадянина, з використанням соціальних технологій, базуваним на психологічному підході, де виникають нові форми політичного маркетингу й нові технології його функціонування.

Таким чином, активізація й розширення сфери діяльності політичного маркетингу, широке використання опитувань громадської думки; політичних консультантів і спеціалістів, які займаються організацією та проведенням виборчих кампаній, “продажем” виборцям спеціально “сконструйованих” іміджів кандидатів, сприяють, з одного боку, кращому висвітленню й доведенню до широких мас проблем, які постають перед суспільством, позицій та альтернатив, які висуваються лідерами й партіями, з іншого – збільшенню можливостей для маніпулювання настроями та орієнтаціями людей. Політичний маркетинг виявляється однією з найважливіших конструкцій в інфраструктурі політичної системи, оскільки бере на себе суттєву роль поєднання останньої з громадянським суспільством.

1. Huntington S. The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century / S. Huntington. – London, 1991.
2. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії і ресурси, технології, маркетинг : навч.-метод. посіб. / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.
3. Бебик В. М. Політичний маркетинг і менеджмент : підручник / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 1996. – 144 с.
4. Бурдьє П. Соціологія політики / П. Бурдьє ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
5. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Філософія політики : хрестоматія : у 4 т. / авт.-упоряд. В. П. Андрущенко (кер.) [та ін.]. – К. : Знання України, 2003. – Т. III. – 407 с.
6. Вишняк О. Дослідження і прогнозування виборів в Росії та Україні: досвід і проблеми (1990–1998 рр.) / О. Вишняк, О. Шевель. – К. : Стило, 1998. – 150 с.
7. Качанов Ю. Л. Производство политического поля в современной России / Ю. Л. Качанов // Социологические исследования. – 1997. – № 11. – С. 3–12.
8. Ковлер А. И. Избирательные технологии: российский и зарубежный опыт / А. И. Ковлер. – М. : Институт государства и права РАН, 1995. – 120 с.

9. Королько В. Порівняльний аналіз форм державного правління і український тип демократії / В. Королько // Схід. – 1996. – № 7. – С. 1–11.
10. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер ; пер. с англ. – М. : Бизнес-книга, ИМА-Кросс. Плюс, 1995. – 702 с.
11. Кочубей Л. О. Виборчі технології : Політологічний аналіз на прикладі виборів до парламенту сучасної України / Л. О. Кочубей ; Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : Юридична думка, 2006. – 280 с.
12. Липсет С. Политическая социология / С. Липсет // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы. – М. : Прогресс, 1972. – С. 203–219.
13. Морозова Е. Г. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии / Е. Г. Морозова. – М. : РОССПЭН, 1999. – 247 с.
14. Парето В. О применении социологических теорий / В. Парето // Социологические исследования. – 1995. – № 10. – С. 137–145.
15. Парсонс Т. О понятии “политическая власть” / Т. Парсонс // Філософія політики : хрестоматія : у 4 т. / авт.-упоряд. В. П. Андрущенко (кер.) [та ін.]. – К. : Знання України, 2003. – Т. III. – 407 с.
16. Полторац В. А. Політичний маркетинг / В. А. Полторац. – Дніпропетровськ, 2001. – 94 с.
17. Полторац В. А. Політичний маркетинг та організація виборчих кампаній / В. А. Полторац // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 61–79.
18. Почепцов Г. Г. Имидж и выборы. Имидж политика, партии, президента / Г. Г. Почепцов. – К. : АДЕФ-Украина, 1997. – 136 с.
19. Пухкал О. Політичний маркетинг / О. Пухкал, О. Дикий // Вісник академії правових і соціальних відносин Федерації Профспілок України. – 2002. – № 1(14).
20. Пшизова С. Н. Демократия и политический рынок в сравнительной перспективе / С. Н. Пшизова // Полис. – 2000. – № 2. – С. 30–44.
21. Шматко Н. А. Введение в социализм Пьера Бурдьё / Н. А. Шматко // Бурдьё П. Социология политики / пер. с фр. ; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
22. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер // Філософія політики : хрестоматія : у 4 т. / авт.-упоряд. В. П. Андрущенко (кер.) [та ін.]. – К. : Знання України, 2003. – Т. III. – 407 с.
23. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere / J. Habermas. – Cambridge, 1989.

Анализируются ведущие концептуальные научные подходы в исследовании политического маркетинга. Осуществлён системный анализ научной литературы и выявлены перспективные направления исследований, актуальные для отрасли науки “Политический маркетинг”.

Ключевые слова: политический маркетинг, политический рынок, политическая элита, демократия, выборы.

Analyzes key conceptual scientific approaches in the study of political marketing. Systemic analysis of scientific literature and identified promising research areas, relevant to the science of “political marketing”.

Key words: political marketing, political market, political elite, democracy, elections.

УДК 324 (477)

ББК 66.033 (4 Укр)

Тетяна Мадрига

СПЕЦИФІКА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до розуміння поняття “виборча кампанія” в українській науці. Автор звертає увагу на стан дослідження даної проблематики в Україні.

Ключові слова: вибори, виборча кампанія, виборчі технології, виборчий процес, Україна.

З поширенням в Україні практики вільних демократичних виборів поняття “виборча кампанія” отримало широке розповсюдження в політичній науці. З політологічної точки зору воно включає в себе такі складові, як стратегія й тактика кампанії, імідж кандидата, ресурси, політичні технології. Але, перш за все, необхідно розглянути тлумачення базового для нашого дослідження терміна “виборча кампанія”. Це поняття заповичене з англійської мови (дієслово “elect” – вибирати, обирати). Можна виявити й похідне від нього поняття – виборча кампанія (“electoral campaign”).

Виборча кампанія – складне й багатогранне поняття, яке можна розглядати з різних сторін. Наприклад, для політолога виборча кампанія являє собою стадію виборчого процесу, яка включає висунення й офіційну реєстрацію кандидатів, їх передвиборчу боротьбу, покликану ознайомити виборців з їхніми програмами, платформами, з особою кандидата і на цій основі здійснити свій вибір.

Для самого кандидата та його команди виборча кампанія скоріше є визначеними, цілеспрямованими послідовними зусиллями, які здійснюються (протягом визначеного законодавством проміжку часу) з метою мобілізувати підтримку кандидата виборцями й забезпечити його перемогу в день виборів.

Для пересічних громадян – виборців виборча кампанія – це час, коли замість зубної пасти й різноманітної побутової хімії рекламують дуже різних людей, яких об'єднує одна мета – прийти до влади.

Метою дослідження є вивчення основних підходів до розуміння поняття “виборча кампанія” та з'ясування стану розробки цієї проблематики в Україні.

З'ясування теоретичних аспектів розробки проблем виборчої кампанії дозволить нам окреслити природу цього явища, проаналізувати, від чого залежить успіх тієї чи іншої кампанії й відповідно правильно її спланувати та організувати.

Дослідження феномену виборчої кампанії є прикладом різноманітних підходів та поглядів, які склалися у вітчизняній та зарубіжній політичній науці.

Проблемами теоретичної розробки поняття виборчі технології займаються такі представники західної політичної науки, як Р.Даль, Д.Істон, Дж.С.Міллер, Є.Вятр, Л.Гонсалес, Дж.Сарторі, Х.Томас, С.Хантінгтон.

Сьогодні існує велика кількість вітчизняної літератури, присвяченої аналізу виборчих процесів, яку можна згрупувати таким чином.

Перша група робіт присвячена дослідженню виборів, аналізу їх принципів, функцій, етапів, а також типів виборчих систем. Це роботи С.Рябова [38], А.Кіссе [19], М.Рябця [7], О.Романюка [37], Г.Малкіної [24], Т.Дешко [11], Б.Райковського [36], О.Мазур [23], О.Радченко [35], В.Гончарука [10], Р.Балабана [1], Т.Кіс [18], А.Білоуса [3; 4].

Друга група – дослідження прикладного характеру, які сьогодні досить актуальні у зв'язку з попитом на праці, які несуть інформацію щодо організації й проведення виборчих кампаній. Крім того, можна говорити про їх чітку спеціалізацію в рамках даного напрямку.

Так, виборчі технології як елемент виборчої кампанії досліджує ряд учених, зокрема Л.Кочубей [20; 21], Д.Видрін [9], А.Пойченко [30], Д.Наріжний [27], А.Нальотов [26], Е.Золотухін [13], К.Ващенко [6]. Українські політологи С.Одарич, В.Полторак, М.Томенко та інші займаються вивченням прикладних технологій проведення виборчих кампаній. У цьому плані необхідно відзначити й праці В.Бебика, зокрема його спробу теоретичного узагальнення виборчих технологій у монографії “Як стати популярним, перемогти на виборах та утриматися на політичному олімпі” [2].

Т.В.Джиги досліджує проблеми політичної реклами під час виборчої кампанії до Верховної Ради України 2001–2002 рр., а саме: рекламні відеоролики партій, які транслювалися по телебаченню [12].

Вивченням особливостей формування іміджу політичного лідера в процесі виборчої кампанії займається Н.Лікарчук [22]. У цьому напрямку працює і Ю.Яковлева [41].

Серед зарубіжних видань, що приділяють увагу тлумаченню терміна “виборча кампанія”, фігурує робота В.В.Ігнатенко, А.Є.Штурнева “Законодавство про вибори і референдум. Основні поняття і терміни”. Автори трактують виборчу кампанію як “період із дня офіційного опублікування рішення уповноваженої на те особи, органу державної влади, органу місцевого самоврядування про призначення виборів до дня офіційного оприлюднення результатів виборів” [16, с.27].

У словнику “Вибори: виборче право та виборчий процес в Російській Федерації” виборча кампанія розглядається як “діяльність щодо підготовки і проведення виборів, що здійснюється з дня офіційного опублікування рішення уповноваженою на це посадовою особою, державним органом, органом місцевого самоврядування про (призначення) проведення виборів до дня представлення виборчій комісії, яка організовує вибори, звіту про використання коштів діючого бюджету, виділених на підготовку й проведення виборів” [8, с.79]. У даному словнику виборча кампанія розглядається в таких аспектах. У загальносоціологічному розумінні – те саме, що й вибори; у вузькоюридичному розумінні: по відношенню до виборчого права та його застосування – “період з дня офіційного опублікування рішення уповноваженою на це посадовою особою, державним органом, органом місцевого самоврядування про проведення виборів до дня офіційного опублікування результатів виборів”; у технологічному розумінні – організаційно-управлінський процес, основним змістом якого є організація спільних дій прихильників кандидата (виборчого об’єднання) для досягнення перемоги на виборах або іншої політичної мети [8, с.79].

У словнику з політології за редакцією М.А.Василика, М.С.Вершиніна виборча кампанія визначається як “система агітаційних заходів, які здійснюються з метою забезпечити собі максимальну підтримку на виборах” [32, с.8]. Т.Іванова визначає виборчу кампанію як “скоординовані, цілеспрямовані публічні зусилля, які здійснюються протягом визначеного законодавством часу, з метою мобілізації підтримки кандидата виборцями і забезпечення його перемоги в день виборів” [15, с.80]. Однак, на нашу думку, таке тлумачення не розкриває всього змісту цього терміна, оскільки виділяє лише його часові рамки.

Інше пояснення терміна, що аналізується, подане в “Політологічному словнику”. Його автор В.Ф.Халіпов стверджує, що виборча кампанія – “один з найважливіших компонентів політичної діяльності (як державної, так і суспільної), яка здійснюється у визначений період для вирішення конкретного завдання – організації й проведення різного роду виборів визначених осіб (кандидатів) до органів влади та управління, до органів, що представляють різноманітні суспільно-політичні сили, партії, союзи, об’єднання” [33, с.146].

У даному випадку термін “виборча кампанія” подається в широкому розумінні, оскільки він включає не лише процес виборів до владних державних структур, але і в органі управління різного роду громадських організацій. Останні не є предметом нашого дослідження, тому нам необхідно опертись на більш вузьке трактування даного поняття.

Є.Б.Малкін та Є.Б.Сучков у книзі “Основи виборчих технологій” розглядають поняття “виборча кампанія” у широкому й вузькому значеннях. Вони відзначають, що “виборчою кампанією називають регламентований законом і організований виборчими комісіями набір заходів щодо організації вільного волевиявлення громадян... У більш вузькому розумінні виборча кампанія – це дії кандидата (партії) і його команди, спрямовані на забезпечення бажаного результату виборів. Виборча кампанія в широкому розумінні містить у собі, крім кампаній усіх кандидатів, також і відповідні дії адміністрації, виборчих комісій і взагалі осіб та організацій, так чи інакше задіяних у виборчому процесі” [25, с.20–21].

На думку Д.Нежданова, виборча кампанія – це “сукупність заходів (організаційних, дослідницьких, аналітичних, креативних, юридичних, соціально-політичних, комунікативних) щодо оформлення політичного товару (кандидата, списку кандидатів, альтернативного рішення референдуму) і стимулювання динаміки політичного попиту виборців у період, що передує дню голосування за відповідне питання” [29, с.78].

У вітчизняних наукових виданнях, присвячених теоретичним і практичним аспектам виборів, безпосереднє трактування терміна “виборча кампанія” зустрічається, як не дивно, досить рідко. Такий стан справ пояснюється, мабуть, тим, що автори схожих робіт вважають зміст указанного терміна загальновідомим.

Так, С.Г.Рябов розглядає виборчу кампанію як комплекс заходів і процедур формування державних та громадських виборних органів. Головними серед них під час виборів народних депутатів та Президента України є: призначення виборів та визначення дати їх проведення; визначення виборчих округів та виборчих дільниць; утворення виборчих комісій (Центральної, окружних, дільничних); складання списків виборців; висування та реєстрація кандидатів; проведення передвиборної агітації; власне голосування; підрахунок голосів; оприлюднення результатів голосування; проведення в разі необхідності повторного голосування чи повторних виборів [39, с.40].

В.А.Полторак та О.В.Петров обґрунтовують поняття таким чином: виборча кампанія – це специфічний вид політичного управління, у процесі якого політична партія або кандидат на виборну посаду впливає на “електорат” з метою підвищення (або зниження – залежно від ситуації, що склалася на виборах) його “електоральної активності” й впливу на прийнятний для партії або кандидата тип “електоральної поведінки” [34, с.8].

На думку О.Г.Хімченка, слід розрізняти поняття “передвиборча кампанія” і “виборча кампанія”. Передвиборча кампанія – це той етап, коли кандидат проводить усю необхідну роботу, яка на підставі напрацьованого досвіду дає можливість ефективно й повністю безпосередньо включитись у виборчу кампанію. Передвиборча кампанія має такі складові: прийняття рішення про балотування на певну виборчу посаду на основі ретельно вивченої ситуації й реальних можливостей; створення соціального паспорта виборчої кампанії; формування іміджу кандидата та його позитивного образу й упізнання серед виборців на основі спеціальних передвиборчих проектів і посередньої реклами кандидата; розробку й засвоєння своєї ролі в майбутній виборчій кампанії; підготовку кандидата та його представників до комунікації з виборцями; опрацювання питань формування майбутньої виборчої структури кандидата й підбір осіб на ключові посади в ній; розробку й формування стратегії й тактики виборчої кампанії.

Виборча кампанія представляє період діянь кандидата та його команди, визначених законодавством з моменту офіційного оголошення виборів і закінчуючи процедурою голосування.

Складові виборчої кампанії включають у себе такі напрями: організаційно-масове, агітаційно-рекламне, інформаційно-аналітичне, юридичне, технічне й фінансове забезпечення [40, с.97].

В.Кафарський під виборчою кампанією розуміє “не що інше як зусилля, спрямовані на успіх у день виборів” [18, с.6].

А.Ільїн визначає виборчу кампанію як сукупність цілеспрямованих послідовних зусиль, що здійснюються протягом визначеного проміжку часу з метою мобілізувати підтримку кандидата й нейтралізації сильних сторін його опонентів [28, с.56].

А.А.Куртов і М.М.Каган у книзі “Полювання на дракона” використали естемологічний підхід, тобто розкрили механізм, як правильно думати про виборчу кампанію. Автори вважають, що методологічною основою виборчої кампанії є процес взаємодії кандидата, а також його команди з виборцями, який розглядають як певний комунікативний процес. Вони зазначають, що комунікація – це обмін інформацією, модель якої будується за такою відомою схемою: адресант, чи відправник інформації → повідомлення → адресат → зворотний зв’язок [5, с.14].

Г.Г.Зурабян під виборчою кампанією розуміє “кампанію певної партії, направлену на забезпечення бажаного результату виборів” [14, с.7].

У підручнику політології за редакцією Л.М.Панова виборча кампанія визначається як “система колективних дій, розрахованих на досягнення конкретно визначеної мети” [31, с.438].

Важливим елементом процедури виборів є виборча кампанія. Це часовий проміжок, протягом якого політичні суб’єкти (кандидат, партія чи блок партій) повинні позиціонувати себе в очах виборців, привернути до себе увагу електорату (об’єкта свого

впливу) і спонукати людей проголосувати за кандидата тої чи іншої політичної орієнтації, яка обіцяє своєму сегментові електорату певні соціальні вигоди. При цьому позиціонування включає в себе не лише позитивну самохарактеризацію, але й негативну характеристику інших учасників виборчої кампанії.

Складовою будь-якої політичної системи в демократичних державах є регулярне проведення виборів до представницьких органів влади різного рівня. Водночас із розвитком демократичних традицій удосконалюються форми й методи впливу на громадську думку, на виборців, а також лобістська й громадська діяльність різного роду.

Головною діючою особою виборчої кампанії є кандидат у депутати на конкретну виборну посаду. Характер виборчої кампанії передбачає спільну роботу колективу людей (команди), які разом із кандидатом ідуть до поставленої мети. Чим більше людей зацікавлені в перемозі кандидата, тим імовірніша ця перемога.

Кожна виборча кампанія не схожа на інші. Унікальність кампанії, на нашу думку, визначають три складові:

1) особа кандидата – його здібності, досвід, освіта, погляди, характер і темперамент, а також зв'язки та обставини;

2) специфіка моменту – географічні й демографічні особливості округу, ступінь урбанізації, наявність і специфіка засобів масової інформації, кількість добровільних помічників, можливості фінансування й т. д.

3) стратегія виборчої кампанії – політичні цілі, тема, спрямованість, графік, бюджет, тактика.

На нашу думку, під виборчою кампанією у формальному значенні цього поняття слід розуміти встановлений законом період, протягом якого політичні партії та організації, а також державні органи, які відповідають за проведення виборів, здійснюють їх організаційну, пропагандистську та ідеолого-інформаційну підготовку відповідно до встановлених правил. Під нею також розуміється комплекс організаційних, інформаційно-аналітичних, агітаційних та інших заходів, які здійснюються окремими партіями й кандидатами. У таких випадках говорять про виборчу кампанію тої чи іншої партії чи кандидата.

1. Балабан Р. В. Розвиток виборчої системи України: політологічний аналіз : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Р. В. Балабан ; Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАНУ. – К., 1999. – 159 с.
2. Бебик В. Як стати популярним, перемогти на виборах та утриматися на політичному олімпі / В. Бебик. – К. : Абрис, 1993. – 128 с.
3. Білоус А. Виборча система України: проблеми й перспективи вибору / А. Білоус // Політологічні читання. – 1992. – № 2. – С. 46–52.
4. Білоус А. Виборчі системи: світовий досвід на українському ґрунті / А. Білоус // Трибуна. – 1993. – № 8–9. – С. 22–28.
5. Варій М. Й. Політико-психологічні та виборчі технології : навч.-метод. посіб. / М. Й. Варій. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
6. Ващенко К. О. Політичні технології як чинник демократичного розвитку суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Ващенко К. О. ; Одес. держ. юрид. акад. Мін-ва осв. України. – Одеса, 1999. – 19 с.
7. Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики : збірник / редкол.: М. М. Рябець (голова) [та ін.]. – К. : Центральна виборча комісія, 2001. – 360 с.
8. Выборы: избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации / авт. коллектив: Арсентьев В. Б., Баранов С. Д., Бутырин Г. Н. ; ред. Авескин Ю. А., Карпичев Ю. П. [и др.]. – М., 2003. – 240 с.
9. Выдрин Д. И. Политика: история, технология, экзистенция / Д. И. Выдрин. – К. : Лыбидь, 2001. – 432 с.
10. Гончарук В. П. Особливості трансформації виборчої системи сучасної України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / В. П. Гончарук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 16 с.
11. Дешко Т. В. Взаємозалежність між виборчою системою та партійною структурізацією суспільства (на прикладі посткомуністичних країн та України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Т. В. Дешко ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К., 2007. – 15 с.

12. Джига Т. В. Методи та технології впливу політичної реклами (на прикладі передвиборної кампанії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.03 / Т. В. Джига ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 21 с.
13. Золотухін Е. Стрільба на ураження, або Абетка виборчих технологій / Е. Золотухін // Віче. – 2005. – № 4. – С. 16–18.
14. Зурабян Г. Г. Виборча кампанія Соціалістичної партії України в Криму у 2006 році : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Г. Г. Зурабян. – Сімферополь, 2007. – 16 с.
15. Иванова Т. В. Политический PR : учебно-метод. пособ. / Т. В. Иванова. – К. : ЦВП, 2006. – 150 с.
16. Игнатенко В. В. Законодательство о выборах и референдумах : Основные понятия и термины / В. В. Игнатенко, А. Е. Штурнев. – Иркутск : Изд-во ИГЭА, 1998. – 118 с.
17. Мазур О. Г. Виборча система: генеза і сучасний політичний процес : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / О. Мазур ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2004. – 19 с.
18. Кафарський В. Стратегія і тактика виборчої кампанії / В. Кафарський. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2001. – 108 с.
19. Кіс Т. Виборчі системи та їхні політичні наслідки / Т. Кіс // Нова політика. – 1996. – № 2. – С. 22–33.
20. Кіссе А. Виборча система як засіб врегулювання етнічних конфліктів / А. Кіссе // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2. – С. 107–114.
21. Кочубей Л. Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України) : монографія / Л. Кочубей. – К. : Юрид. думка, 2006. – 280 с.
22. Кочубей Л. Категоріальне осмислення виборчих процесів / Л. Кочубей // Політичний менеджмент. – 2004. – № 4 (7). – С. 57–68.
23. Лікарчук Н. В. Формування іміджу політичного лідера в процесі виборчої кампанії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Н. В. Лікарчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 21 с.
24. Малкіна Г. М. Взаємодія виборчої і партійної систем: світовий досвід та проблеми України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Г. М. Малкіна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 16 с.
25. Малкин Е. Д. Основы избирательных технологий / Е. Д. Малкин, Е. Б. Сучков. – [3-е изд., расшир. и доп.]. – М. : SPSL – Русская панорама, 2002. – 462 с.
26. Нальотов А. Виборчі технології як чинник впливу на масову свідомість / А. Нальотов // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 126–137.
27. Наріжний Д. Ю. Аналіз політичних технологій та особливостей їх застосування в транзитивному суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Д. Ю. Наріжний ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – 19 с.
28. Наумов В. О. Підготовка і проведення виборчих кампаній / В. О. Наумов. – [2-ге вид.]. – К. : Інтертехнодрок, 2002. – 340 с.
29. Нежданов Д. В. Политический маркетинг: вчера, сегодня, завтра / Д. В. Нежданов. – С. Пб. : Питер, 2004. – 453 с.
30. Пойченко А. М. Конфлікт у політичному житті сучасної України: теорія і технологія розв'язання / А. М. Пойченко. – К. : УАДУ, 1997. – 92 с.
31. Політологія : підручник / М. І. Панов (кер. авт. кол.). – К. : Ін Юре, 2005. – 520 с.
32. Политология : словарь-справочник / сост.: М. А. Василик, М. С. Вершинин [и др.]. – М. : Гардарики, 2001. – 328 с.
33. Политологический словарь / под ред. В. Ф. Халипова. – М. : Прогресс, 1995. – 864 с.
34. Полторацк В. Избирательные кампании: научный подход к организации / В. А. Полторацк, О. В. Петров. – К. : Знання України, 2004. – 120 с.
35. Радченко О. В. Влада і вибори: інституційна взаємодія в демократичному суспільстві : монографія / О. В. Радченко. – Х. : Магістр, 2006. – 244 с.
36. Райковський Б. С. Вибори та виборчі системи в контексті трансформаційного розвитку українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Б. С. Райковський ; Миколаїв. держ. гуманіт. ун-т ім. П. Могили. – Миколаїв, 2008. – 18 с.
37. Романюк О. Виборчі системи посткомуністичних країн: проблема раціональності в контексті демократичного транзиту / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2007. – Спец. вип. – С. 186–196.
38. Рябов С. Г. Політичні вибори / С. Г. Рябов. – К. : Тандем, 1998. – 96 с.
39. Рябов С. Г. Політологія : словник понять і термінів / С. Г. Рябов. – [вид. 2-ге, переробл. і доповн.]. – К. : Академія, 2001. – 256 с.
40. Хімченко О. Г. Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства : навч. посіб. / О. Г. Хімченко. – К. : Професіонал, 2006. – 208 с.

-
41. Яковлева Ю. О. Маркетингові засоби формування іміджу політичного лідера у трансформаційному суспільстві: політологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / Ю. О. Яковлева ; Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2007. – 18 с.

В статье проанализированы теоретические подходы к пониманию понятия “избирательная кампания” в украинской науке. Автор обращает внимание на состояние исследования данной проблематики в Украине.

Ключевые слова: выборы, избирательная кампания, избирательные технологии, избирательный процесс, Украина.

In the article are analyzed theoretical approaches of the research of electoral campaign in Ukrainian science. Also the state of research of this problems in Ukraine are being marked.

Key words: elections, electoral campaign, electoral technologies, electoral process, Ukraine.

УДК 326.1
ББК 66.011

Юлія Мислюк

ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ОПОЗИЦІЙНОГО ЖІНОЧОГО ЛІДЕРА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті автор аналізує такий важливий атрибут демократичного суспільства, як опозиційне жіноче лідерство. Звертається увага на сприйняття образу лідера в суспільній свідомості. Автор акцентує на особливостях саме жіночої складової в іміджі, іміджевих стратегіях в опозиційній і владній діяльності та конкретних рекомендаціях для покращення сприйняття образу опозиційного лідера.

Ключові слова: імідж, Україна, політичне лідерство, опозиційний лідер, політична опозиція, жіноче лідерство.

Лідер – це завжди конкретна особистість із неповторними особливостями біографії, характеру. Однак політичним лідерам, а тим більше опозиційним, повинен бути притаманний професіоналізм. Як уважає автор, для опозиційного лідера ознаками професіоналізму виступають різноманітні фактори, серед яких слід назвати: відданість опозиційній ідеї, прагнення конструктивної критики влади й пропонування альтернативних програм розвитку суспільства; діяльність у галузях, які межують із політикою, наприклад, економіці, юриспруденції, науці; власне професійна політична діяльність через участь у роботі парламенту, законотворчій діяльності, участь у виборах, партійному будівництві.

До критеріїв політичного лідерства загалом належать: наявність власної, зрозумілої для всіх політичної програми, яка відповідає інтересам більшості суспільства; особисті якості (воля, цілеспрямованість, наполегливість); глибокі знання, що дають лідерові змогу реалізувати свою програму; популярність, здатність завоювати настрої мас [2, с.48]. На нашу думку, критерії опозиційного лідерства потрібно поглибити такими ознаками, як наявність альтернативної програми розвитку суспільства, а також такими особистими якостями, як професіоналізм, безкомпромісність у боротьбі за інтереси опозиції, уміння відстоювати інтереси та цінності тієї частини населення, яка залишилась у меншості.

Серед зарубіжних авторів, що займаються дослідженнями й практичними розробками у сфері формування іміджу особистості, слід назвати таких фахівців, як П.Берд, С.Блек, Ф.Буарі, П.Вейл, Т.Сван, Б.Швальбе. Зовнішній аспект формування іміджу досліджували Л.Браун, М.Спіллейн, Б.Брюс, Б.Джі, Н.Енкельман, які проаналізували імідж із точки зору його внутрішньої форми. У вітчизняній літературі такого роду дослідженнями займаються Г.Почепцов, Л.Донська, Є.Перелигіна, А.Бодальов, А.Панасюк, Є.Петрова, Л.Кочубей, Е.Богданов, В.Зазикін, З.Зотова, Є.Єгорова.

На думку вчених, політичних і громадських діячів, участь жінок у суспільно-політичному житті країни є ознакою зрілості суспільства, а участь в опозиційній діяльності є фактором демократичних тенденцій.

Жіноче опозиційне лідерство не є феноменом, притаманним тільки Україні. Яскравим прикладом жіночого опозиційного лідера є Беназір Бхутто – перша в новітній історії людства жінка-лідер мусульманської країни, яка після звинувачення у корупції покинула Пакистан. Опозиційне лідерство Б.Бхутто – це приклад, як за допомогою тільки однієї ідеї можна об'єднати цілий народ. Більше того, наприклад, в Африці розвиток фемінізму неодноразово вступав у протиріччя із самою логікою існування авторитарних режимів, які намагались обмежити жіночу емансипацію головним чином сімейно-побутовою сферою. Секу Теру (правитель Гвінейської республіки) у 70-х рр. довелося придушувати антиурядові виступи жіночих політичних угруповань. Аналогічно генерал Абача в Нігерії переслідував опозиційний жіночий рух, одним із лідерів якого була Кудіра Абіюла (з нею агенти нігерійських спецслужб жорстоко розправилися в червні 1996 р.). Спільною тенденцією такого опозиційного лідерства все-таки є домінування феміністичної складової. В Європі ж панує зовсім інший тип опозиційного лідерства, яскравим прикладом якого може слугувати Ангела Меркель – лідерка християнсько-демократичної опозиції, яку ще часто називають “математик влади”, де саме ремінна складова є слабкою.

Доцільно вказати на особливість жіночого опозиційного лідерства в Україні, яка полягає в тому, що жінки загалом не здатні займатись опозиційною діяльністю, якщо вони не є представницями традиційних партій, а представляють суто жіночий рух.

Існує суперечність серед дослідників щодо відсутності суттєвих відмінностей між лідерською поведінкою жінок і чоловіків. Дійсно, у цій поведінці є чимало подібного. І чоловік, і жінка можуть у соціальній ролі політичного лідера стверджуватись як людина взагалі. Але варто наголосити на тому, що вони можуть проявити себе ще й у гендерній ролі чоловіка і жінки. Саме за таких умов і чоловіки, і жінки отримують можливість максимального самоствердження й самовиявлення, а отже, будуть спроможні більш ефективно виконувати свої соціальні функції. Відзначається різниця між стилями роботи жінки-політика та політика-чоловіка. Помітною є тенденція запровадження свого “жіночого стилю”. Це означає, що починає змінюватися сам стиль ділових стосунків, які стають гнучкішими, багато політичних рішень приймаються виважено, з урахуванням інтуїції, властивої, як правило, жінкам.

Частіше за все жінки будують свої лідерські моделі поведінки, базуючись на соціальному, персональному та організаційному досвіді, тому що бракує реальних ролевих моделей жіночого лідерства [3, с.36]. Більшість дослідників із проблеми лідерства дотримуються думки, що не реальні взірцеві моделі жіночого лідерства будуть служити прикладом, а тільки зі зміною певних соціальних цінностей. Зміна ставлення до жінки в суспільстві, широке визнання та сприйняття її характерних якостей, придатних для лідерства, спричинить збільшення жінок-лідерів у суспільстві.

Однак якщо ми розглядаємо жінок-лідерів, то не варто забувати, що їм властиві такі характеристики, як емоційність, експресивність. Уважається, що жінки надто емоційні й у зв'язку із цим не тільки не можуть бути об'єктивними у своїх рішеннях, але й у важкій ситуації не можуть упоратись зі своїми емоціями й тому не можуть прийняти раціональне рішення [4, с.385]. Яскравим прикладом нераціональності та радикальності є спроба самоспалення Л.Григорович на захист В.Ющенка.

Політична боротьба вимагає від політика вміння оперувати символами, здійснювати їх добір і монтаж. Сучасні дослідники найвідоміших політиків ХХ століття, їхньої успішної діяльності вважають, що цей успіх зумовлений “вродженим артистизмом”, “артистичною душею” політика.

Артистизм політика полягає, імовірно, не в ухваленні політичних рішень, а в умінні управляти інстинктами маси, у віртуозній грі груповими символами [1, с.24]. Такий своєрідний артистизм, емоційність, рішучі заклики до боротьби з владою сприяють іконізації лідера, що є складовою процесу зародження опозиційних настроїв, обов'язковим чинником набуття ним харизматичних характеристик.

Потрібно зазначити, що реальні якості політичного лідера, і перш за все опозиційного, далеко не завжди збігаються з його іміджем, який формується громадською думкою в засобах масової інформації. Крім того, прихильники й супротивники політичного лідера по-різному розставляють акценти в його характеристиках. Політичні портрети, які створюються спеціалістами-технологами, дуже часто мають емоційне забарвлення й меншою мірою наділені об'єктивними характеристиками опозиційного лідера [295, с.98].

Для об'єктивного розуміння рівня довіри українського населення до досліджуваних опозиційних лідерів варто використати в роботі спеціальні соціологічні дослідження. Соціологічні опитування проводилися 2002 року Фондом "Демократичні ініціативи" та компанією "Тейлор Нельсон Софрез Україна", 2004 – Центром "СОЦІОПОЛІС" і 2007 р. – Центром соціальних досліджень "Софія". Дослідження стосувалися насамперед рівня довіри й недовіри до українських політиків загалом, зокрема до Н.Вітренко й Ю.Тимошенко. Варто зазначити, що саме на вказані роки припадає активна опозиційна діяльність цих політиків. Таким чином, у 2002 р. рівень довіри до Н.Вітренко становив 7,9%, до Ю.Тимошенко 12,5%, на 2004 р. – до Н.Вітренко 3,0%, до Ю.Тимошенко 9,1%. Можемо констатувати, що рівень довіри знизився. 2007 р. проводилось опитування за багатоступеневою вибіркою, у якому рівень довіри до Ю.Тимошенко становить 33,3%, а недовіри – 62,7%; різниця в межах – 29,4%. Рівень довіри до Н.Вітренко становить 24,8%, рівень недовіри – 66,0%; різниця в межах – 41,2%.

Отже, дані дослідження показали, що рівень довіри населення до Ю.Тимошенко є вищим, ніж до Н.Вітренко протягом усіх досліджуваних часових періодів. Однак сьогодні існує негативна різниця в рівні довіри й недовіри до цих політиків.

Для формування позитивного сприйняття опозиційного лідера ми пропонуємо такі рекомендації:

- проникнення в образ опозиційного лідера, сприйняття його "типу", мови, вчинків, манери триматись;
- ініціативність опозиційного лідера, орієнтація на перспективу, модифікація його задумів і поведінки. При цьому впізнаність підвищує шанси політика на успіх, а банальність ініціатив – знижує;
- засвоєння населенням його альтернативних ініціатив; тут багато залежить від своєчасної й постійної інформованості населення про ініціативи, реальні оцінки наслідків їх реалізації (постійна присутність у засобах масової інформації, їх позитивне й об'єктивне інформування про стан справ);
- чітке визначення форм і способів підтримки опозиційного лідера з боку населення й зацікавлених політичних груп, при цьому можливе використання соціальної бази інших політичних лідерів;
- протистояння іншим політичним лідерам і вміння бути гнучким у тактиці, не загострювати відносини з непринципових питань, але й не "прогинатись" у принципових питаннях, які важливі для населення та власної опозиційної позиції.

Останнім часом значно зросла роль особистості політичного лідера, його ділових і моральних якостей, рівень його популярності. З урахуванням маркетингової термінології можна сказати, що спостерігається підвищення значення іміджевого фактора політичного (опозиційного) лідера, зростає його вплив на електоральну поведінку.

Загалом жіночий образ створюється на основі кредо: "Подібно на те, що чоловіки вже нічого зробити не можуть. Обирайте жінок. Вони зроблять світ кращим [5, с.115]". Варто зауважити, що за наявності характеристик по лінії формування "жіночого імі-

джу” в нашому баченні названі опозиційні лідери не володіють ними. Участь жінок у політичній діяльності висуває до них вимоги, які стосуються поведінки й взаємовідносин з державними чиновниками, громадсько-політичними діячами, більшість з яких чоловіки. Опинившись у конкурентному середовищі, більшість жінок дуже часто починає працювати в не властивій їм манері. Саме із цих позицій імідж повинен розглядатись як умова, без якої неможлива ефективна діяльність опозиційного жіночого лідера.

У сучасній політиці жінки використовують такі іміджеві стратегії:

– жінки–“чоловіки”. Усі іміджеві характеристики будуються на тотальному консерватизмі, які підтримуються вдалим веденням професійної діяльності. Жінки-політики, які володіють таким іміджем, використовують жорсткі способи й методи роботи. При цьому їх відрізняє хороша манера одягатись і виглядати на висоті. Приклади використання цього іміджу у світі – М.Тетчер (колишній прем’єр-міністр Великобританії), держсекретар США К.Райс, президент Ліберії Е.Джонсон-Сірліф. В Україні таким іміджем володіє Ю.Тимошенко, частково – Н.Вітренко, І.Богословська;

– жінки–“сірі мишки” не мають яскраво вираженого іміджу. Їх відрізняє своєрідність у виборі одягу, яка часто не відповідає посаді. Імідж жінки–“сірої мишки” має канцлер Німеччини А.Меркель і Президент Фінляндії Т.Халонен. Для порівняння, в українському політикумі такий імідж використовується В.Семенюк, Л.Григорович;

– жінки–“сексуальні символи” – це найчастіше ідеально одягнені й доглянуті жінки-політики, імідж яких доповнюється успіхами в політичній діяльності. Прикладом такої іміджевої стратегії у світі є Президент Латвії В.Віке-Фрейберга. Найчастіше такий образ жінки-політика складається саме у свідомості чоловіків і, за визнанням громадськості, в Україні цей імідж притаманний таким опозиційним лідерам, як Ю.Тимошенко і Р.Богатирьова.

Імідж жінки-політика, безсумнівно, повинен включати впевненість у собі і в своїх силах, прояв ентузіазму, оптимізму, рішучості, волі – адже опозиційний лідер виражає інтереси саме тієї частини суспільства, які не враховані у владі. Тим самим така жінка-політик повинна переконати, що саме вона може втілити інтереси даної частини суспільства в життя.

Жінці-політику варто виокремлювати кардинально інші психологічні характеристики та структури, за якими створюється її імідж:

- в іміджі жінки-політика величезну роль відіграють зовнішні дані. Якщо в чоловіків зовнішній вигляд знаходиться десь на 10-й позиції серед найважливіших якостей, які йому належать, то в жінки цей компонент іміджу опиняється на одній із перших позицій. Причому в цьому випадку, як показує практика, формування ставлення до жінки-лідера підпорядковується закономірностям формування першого враження, що описане в теорії соціальної перцепції: привабливий фізичний вигляд, вдале оформлення зовнішності, справна самопрезентація, домінуючі доброзичливі емоції, яскраво виражена власна чарівність, ефективна комунікація. Тому особлива увага повинна приділятися тим компонентам, які дозволяють жінці-лідеру ефективно діяти й претендувати на владу, наприклад, особливостям невербальної комунікації, одягу й аксесуарам;

- жінкам-політикам не слід повністю копіювати чоловіків-політиків і особливо їх лідерські ролі. Слід зазначити, що тип харизматичних жінок-лідерів рідко трапляється в історії. Однак уважається, що “жінка-політик має складніший імідж, ніж політик-чоловік. Вона повинна мати у своєму іміджевому портреті певні “чоловічі” риси (звідси – “залізна леді” М.Тетчер і “сталева” М.Олбрайт). Але на загал у неї мають переважати суто жіночі риси [6, с.61]”;

- практика доводить, що моделі політичного іміджу жінки-лідера повинні бути “несиметричними” й тому мають нести трохи інший зміст. Це можна показати на прикладі вираження інтелектуальних якостей політика. Чоловіку треба бути обізнаним і розумним, а жінці – мати інтуїцію й гнучкість у веденні справ. Слабким місцем у форму-

ванні іміджу лідера-жінки може бути розповсюдження стереотипів про психофізіологічну слабкість жінки в порівнянні з чоловіком та меншу силу особистості, що зумовлюється природними факторами. У цьому випадку жінці-лідеру опозиції доцільно демонструвати та акцентувати увагу на команді, що її оточує;

- при формуванні іміджу жінки-лідера слід використовувати історичні паралелі, ураховувати культурну специфіку, національні й етнічні особливості держави чи регіону.

У більшості випадків у будь-якій галузі діяльності особа прагне сформувати позитивний імідж, мінімізуючи негативні особистісні характеристики. Однак позитивний імідж безпосередньо не гарантує збільшення електорату, можливість претендувати на владну посаду, підвищення рейтингу. Доповненням до нього повинні бути конкретні результати у сфері опозиційної діяльності, участь у розробці різноманітних соціально-політичних, економічних програм і проєктів.

Нами досліджено, що вимоги до ролі лідера – це вимоги до знань, умінь, навичок, професійних позицій та індивідуальних особливостей, які є необхідними для його успішної політичної діяльності. Професійний розвиток опозиційного лідера дозволяє йому ефективно “конструювати” політичні обставини й виконувати свої функції. Одним із критеріїв професійної придатності суб’єкта політичної діяльності є його реальна здатність активно впливати на процеси, що проходять у суспільстві, на світоглядні позиції великих і малих соціальних груп, окремих індивідів, ефективно вибудовувати суб’єктно-об’єктні відносини. Найважливішим при реалізації цих механізмів є питання, наскільки успішною є комунікація між лідером та масами і які засоби впливу на масову свідомість використовуються для формування певної репутації лідера, виконання мети процесу. Такими засобами впливу є політичні технології, під якими загалом ми розуміємо системи послідовних дій, способів, засобів, що застосовуються суб’єктом у політичній діяльності та завдяки яким реалізуються його цінності, інтереси й досягається бажаний політичний результат.

На думку автора, кінцевою метою будь-якої опозиції на першому етапі є прихід до влади. Досягнення цієї мети залежить від низки факторів, серед яких першорядними є наявність харизматичного лідера; об’єднуючої конструктивної ідеї, втіленої в програму дій; підтримка частини населення, без чого сподіватись на досягнення успіху щонайменше наївно. Саме ці чинники дозволяють, по-перше, досягти єдності в керівництві опозиції, по-друге – об’єднати й повести за собою якщо не більшість, то значну частину протестного електорату. Причому ці чинники шикуються в причинно-наслідковий ланцюжок, розташований на осі часу: без наявності сильного лідера, здатного об’єднати прихильників різних ідеологій, єдність у рядах опозиції неможлива; без єдності неможлива розробка конструктивної програми дій; а відсутність конструктивної програми є перешкодою для залучення на свій бік протестного електорату, який займає нейтральну позицію до моменту, поки не пересвідчиться в наявності лідера та програми.

1. Бурлачук В. Архетип героя і політична боротьба / В. Бурлачук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 19–27.
2. Горбатенко В. Десять уроків політичного лідерства для пострадянських керманічів / В. Горбатенко // Політичний менеджмент. – 2006. – Спецвипуск. – С. 48–62.
3. Іващенко О. Участь жінок у суспільно-політичній сфері України / О. Іващенко // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України : зб. наук. статей. – Х. : ХЦГІ, 1997. – С. 31–36.
4. Лабінська Г. Громадська та політична активність жіночого населення Львівської області: територіальні відмінності / Г. Лабінська // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2006. – Вип. 33. – С. 206–216.
5. Петракова Є. Деякі аспекти формування іміджу політичного лідера / Є. Петракова // Політичний менеджмент. – 2002. – № 4. – С. 109–120.
6. Симоненко О. Моделі політичного лідерства в Україні / О. Симоненко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6. – С. 58–65.

7. Rogg E. State mechanisms of women's political empowerment in Norway / E. Rogg // Жінки в політиці: міжнародний досвід для України : матеріали міжнар. наук. семінару (НАУКМА, Київ, 7 жовт. 2005 р.) / [за заг. ред. Я. Сверлюк, С. Оксамитної]. – К. : Аттіка, 2006. – С. 50–57.

В статье автор анализирует такой важный атрибут демократического общества, как оппозиционное женское лидерство. Обращено внимание на восприятие образа лидера в общественном сознании. Автор акцентирует на особенностях именно женской составляющей в имидже, имиджевых стратегиях в оппозиционной и властной деятельности и конкретных рекомендациях для улучшения восприятия образа оппозиционного лидера.

Ключевые слова: имидж, Украина, политическое лидерство, оппозиционный лидер, политическая оппозиция, женское лидерство.

In the article author examines such an important attribute of a democratic society as female opposition leader. Main attention is focused on the perception of the image leader in the public consciousness. Author focuses on the features of this female component in the image, image strategies in power and opposition activities and specific recommendations to improve the image perception of the opposition leader.

Key words: image, Ukraine, political leadership, opposition leader, political opposition, women's leadership.

УДК 329.14

ББК 66.62

Мар'яна Міщук

ВНУТРІПАРТІЙНА ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ: 1918–1926 рр.

Стаття присвячена дослідженню організаційної структури Української радикальної партії, однієї з найбільш активних у політичному відношенні партій в соціально-політичному житті Західної України в 1918–1926 рр. Показано, що радикальні сили робили політичне життя в регіоні більш активним та постійно боролися за творення незалежної України.

Ключові слова: організаційна структура, політичне життя, політичні сили, суверенітет, незалежність.

Політична партія є організованою частиною суспільства, а тому її функціонування в політичній системі значною мірою залежить від рівня внутрішньопартійної організації.

Це усвідомлювали й діячі Української радикальної партії (далі – УРП), однієї з найвпливовіших західноукраїнських політичних партій міжвоєнного періоду. Для посилення своєї реальної ваги в суспільно-політичному житті радикали вважали за необхідне здійснити організацію основної маси населення краю для боротьби за національно-політичне й соціально-економічне визволення. У зв'язку із цим своє першочергове завдання партійний провід убачав в організаційній розбудові УРП.

Перші спроби дослідження ролі радикальної партії в історії західноукраїнських земель у цілому та її організаційної роботи зокрема, робилися ще у 20–30-х рр. ХХ ст., окремі з них здійснювали самі діячі партії. Найціннішими серед таких праць є, безсумнівно, мемуари голови УРП І.Макуха [22] та твори її активних діячів К.Коберського [19], М.Стахіва [28], що дають нам певні уявлення про організаційну структуру партії. Значний матеріал міститься і в західноукраїнській пресі досліджуваного періоду: “Громадський Голос”, “Народ”, “Діло”.

Основною соціальною опорою радикалів стало селянство, яке налічувало понад 90% населення краю: “Наше національне і соціальне змагання мусить мати свою основу в селянстві” [31, с.3]. Усі свої національні й соціальні прагнення члени УРП пов'язували з українським селянством, яке, на їх думку, залишалося носієм традицій національного життя й національного духу.

Якщо РУРП, незважаючи на значний ідейний вплив на партійно-політичне життя краю, як організаційно-політичний організм була не досить міцною, нараховуючи на

поч. ХХ ст. 2 000 осіб, то її правонаступниця УРП уже була побудована на засадах міцної організаційної структури, характеризувалася великою кількістю членів (переважно із середовища селянства), між якими встановився тісний і постійний зв'язок. Центральний партійний апарат спирався на систему організованих місцевих осередків. Для посилення своєї реальної ваги в суспільно-політичному житті радикали вважали за необхідне здійснити організацію основної маси населення краю для боротьби за національно-політичне й соціально-економічне визволення. Своє першочергове завдання провід УРП убачав в організаційній розбудові партії.

Перемога національно-демократичної революції та утворення Західно-Української Народної Республіки дали змогу провідним політичним діячам радикальної партії зосередити свою діяльність власне на цьому напрямі діяльності.

Уже 22–23 березня 1919 р. у Станіславі проходив Крайовий з'їзд УРП за участю понад 100 делегатів, які репрезентували 22 повіти Галичини. Учасники з'їзду обрали членів Головної Управи та ухвалили провести швидкими темпами відбудову партійної організації. Головою радикальної партії було обрано Л.Бачинського, який замінив на цій посаді М.Лагодинського.

Найвищим органом УРП став партійний з'їзд, який скликався Головною Управою партії один раз на рік, а при потребі, якщо цього вимагали члени третини повітових організацій, і частіше. Виконавчими повноваженнями наділялася Головна Управа у складі 20 постійних членів та заступників.

На місцевому рівні організація проводилася таким чином: у кожному місті та селі створювалася місцева громада, яка обирала місцеву управу загальною кількістю п'ять членів. Повітові громади формували ширшу повітову управу, що складалася з голів місцевих повітових управ, які, у свою чергу, з-поміж себе обирали п'ять членів тіснішої повітової управи [4, арк.1].

Така чітка організація партії забезпечувала швидке та якісне вирішення всіх питань, оскільки кожний її структурний елемент виконував чітко визначені функції: партійний з'їзд розглядав діяльність партії за попередній період, затверджував план роботи на наступний рік та обирав Головну Управу, яка стежила за виконанням постанов партійного з'їзду, забезпечувала нормальне функціонування пресових органів, приймала нових членів та обирала голову партії. Вирішення більш вагомих справ (затвердження кандидатів на посади послів до вищих державних законодавчих та виконавчих органів влади, взаємозв'язки з іншими політичними партіями) покладалося на Ширшу Управу, до складу якої, окрім членів Головної Управи, входили ще й голови всіх повітових управ. Місцеві та повітові управи відстоювали на місцевому рівні інтереси селянства, проводили активні виборчі акції до громадських рад та державних органів влади, дбали про поширення партійної преси та літератури, проводили збори, скликали віча та збирали партійний податок (одну третину залишали на власні потреби, другу – надсилали повітовим управам і, нарешті, третю – передавали в розпорядження Головної Управи) [25, с.2–3].

Однак, незважаючи на узгоджувану партійну роботу, усередині УРП спостерігались і певні деструктивні процеси: К.Трильовський (член військової та земельної комісії УНРади), Г.Дувірак, П.Шекерик-Доників звинуватили керівництво партії (М.Лагодинського, Л.Бачинського й І.Макуха) у бездіяльності, консерватизмі та втраті політичного обличчя й ще 14 лютого утворили в УНРаді “Селянсько-радикальний клуб” [23, с.102]. Група Трильовського виступила з ідеєю докорінної реорганізації партії. 16 лютого 1919 р. у Коломиї відбулася конференція Селянсько-радикальної партії (далі – СРП), учасники якої (321 делегат) проголосили себе загальнопартійним форумом. Було обрано партійну управу. Головою новоствореної партії став К.Трильовський. Не висунувши власної програми, члени СРП у своїх резолюціях зазначили, що вони успадковують давню партійну програму та доручають спеціальній комісії протягом двох міся-

ців розробити необхідні зміни й представити їх з'їзду УРП. Осередки селянсько-радикальної партії діяли в Богородчанському, Коломийському, Косівському, Печеніжинському та Снятинському повітах, не проявляючи при цьому жодних істотних впливів на партійне життя краю [8, арк.5].

Таку поведінку та діяльність К.Трильовського, що була глибоким порушенням партійної дисципліни, різко засудили делегати з'їзду УРП у Станіславі та постановили виключити його з членів партії [25, с.2].

Члени УРП активізували свою роботу на всіх напрямках партійно-політичної діяльності. Від 20 лютого 1919 року в Станіславі розпочато видавництво газети "Народ", головним редактором якої став Микола Балицький, а його співробітниками – Микола Федюшка (літературний псевдонім – М.Євшан) та Микита Шаповал (літературний псевдонім – М.Сріблянський) [28, с.93]. Активно працювали радикали й у всіх структурних елементах партійної організації: у Головній Управі (18 травня 1919 р. відбулося засідання Головної Управи УРП, на якому її головою було обрано С.Даниловича (попередній голова І.Макух подав у відставку, зазначивши, що "заняття в державному секретаріаті не дозволять йому зайнятися з цілою енергією справами партії"), на повітовому (14 травня 1919 р. відбувся з'їзд 42 делегатів партії Товмацького повіту) та місцевому рівні (6 квітня 1919 р. у Городенці відбулися збори членів УРП) [12, с.7; 26, с.4; 30, с.1].

Проте вже із серпня 1919 р. УРП майже не проявляла ніякої діяльності, адже в роки війни партійні організаційні структури практично припинили своє існування. Провідні члени партії І.Макух, В.Лисий, М.Балицький, Г.Ракочий, О.Назарук відправилися за Збруч, а інша частина діячів емігрувала до Відня та Праги. У краї залишилися лише Л.Бачинський, С.Данилович та П.Лаврук, однак на той час вони не могли поставити партію на рівень вагомого чинника політичного життя західноукраїнського суспільства [2, арк.90].

Свою організаційну діяльність УРП відновила формально на початку листопада 1920 р.: 6 та 7 листопада у Львові відбувалося засідання Головної Управи партії, учасники якої засвідчили про відновлення діяльності УРП, а також підтримали постанову про співпрацю з державницькими силами в УНРаді та в Міжпартійній Раді єдиним національним фронтом [22, с.301].

Зважаючи на складну суспільно-політичну ситуацію, діяльність із відбудови організаційної структури партії проходила досить повільно. Значна частина її діячів продовжувала перебувати в концтаборах та в'язницях, а окремі діячі були виключені з партійних лав через "повоєнний занепад національно-політичної моралі" [22, с.313–314]. До того ж, 1922 р. була здійснена спроба поновити діяльність СРП: у с. Іспас Коломийського повіту колишній посол Державної Ради у Відні П.Лаврук створив організаційний центр із відновлення партії та з 8 жовтня 1922 р. почав видавати "Радикальний Голос" [27, с.3]. Усе це викликало глибокий протест радикалів. Від імені Генерального Секретаріату УРП І.Салагуб, І.Волошин, О.Навроцький та О.Павлів опублікували комунікат, у якому рішуче заявили про те, що "новоповсталий анонімний «Організаційний Комітет Селянської Радикальної Партії», який скривається за особу бувшого посла П.Лаврука, не є партійною установою УРП". Організаційна робота членів партії значно активізувалась із поверненням до Львова молодшої генерації радикалів: О.Навроцького, О.Павліва, В.Кіцули, Р.Дашкевича, Т.Нички, О.Коберського, С.Терлецького. Уже 1922 р. було відновлено видавництво друкованого партійного органу – "Громадського голосу", головним редактором якого став О.Павлів.

Упродовж 1921–1923 рр. у складних умовах польського окупаційного режиму радикали провели значну організаційну роботу, у якій головний наголос робили на якість членів, а не на їх кількість. У нових умовах суспільно-політичного розвитку партія мала бути пристосована до суспільно-політичної боротьби, а тому її члени повинні були проявляти високий рівень ідейності та дисципліни.

У 1923 р. УРП остаточно стала організованою силою, очистивши свої ряди від тих елементів, особистісні характеристики яких зламалися під час війни або ж у перші повоєнні роки.

У цей час велику увагу Головна Управа партії приділяла відновленню функціонування старих повітових організацій та творенню нових. Станом на весну 1923 р. уже існувало та діяло 22 повітові організації УРП [22, с.316].

Перший повоєнний з'їзд партії за участю 71 особи відбувся 1 квітня 1923 р. у Львові. Головою Головної Управи було обрано І.Макуха [3, арк.11, 21 (зв.), 22].

Учасники з'їзду ухвалили відредаговану програму партії (до неї було включено головні постанови з'їзду 1919 р.), тимчасовий організаційний статут та ряд резолюцій, з-поміж яких заслуговують на увагу такі: “З'їзд УРП звиває всіх товаришів по селах і містах, щоб там, де ще не утворено місцевої партійної організації, її найскоріше утворили і взяли ініціативу у віднові нашого просвітнього й економічного життя; з'їзд звиває всі партійні гуртки й організації до безпроводочного обовязкового передплатнення «Громадського голосу», як органу УРП і накладає на всіх, що є членами УРП, обовязок поширювання того часопису та зеднування постійних передплатників; ... звиває до збирання жертв на пресовий фонд” [29, с.57].

Організаційно-партійна діяльність радикалів була пов'язана із щоденними проблемами народних мас, зокрема з боротьбою проти земельної колонізації, осадництва, захистом національного шкільництва. Основними організаційними формами залучення українського населення до активного суспільного життя стали народні віча, довірочні наради, збори, мітинги та маніфестації.

З метою пожвавлення політично-партійного життя 29 вересня 1923 р. Головна Управа партії видала комунікат, у якому закликала до проведення в краю масових віч, нарад та зборів, до збільшення кількості передплатників “Громадського голосу” та до сплати щомісячного податку на “Організаційний фонд УРП”.

Перед радикалами на порядку денному постало завдання активізації суспільно-політичне життя у львівській окрузі, де досить міцними продовжували залишатись впливи польської національної меншини, яка мала велику підтримку із Польщі. Саме тому тут масово закладалися місцеві громади УРП.

Члени партії розпочали тісну співпрацю з волинською групою УПСР, адже, як зазначав І.Макух, “великим своїм завданням уважала УРП, в боротьбі за соборність об'єднати весь національний український рух у Західній Україні” [22, с.317].

За участю делегатів волинської групи соціалістів-революціонерів у Львові 6 квітня 1924 р. проходив черговий крайовий з'їзд УРП, який відкрив голова партії І.Макух [16, с.2]. Від імені Головного Секретаріату партії виступив В.Кіцула, заявивши, що за період від 1 квітня 1923 р. до 6 квітня 1924 р. радикали організували низку поїздок до місцевих партійних організацій, провели чимало віч та партійних нарад і заклали нові організаційні центри в Дрогобичі, Зборові, Косові, Рудках, Стрию та Сокалі [17, с.1].

Після дискусії над доповідями учасники з'їзду (96 осіб) ухвалили постанови про неухильність змагання партії до всебічного державного й соціального визволення української нації.

Що стосується організаційних питань, то делегати констатували той факт, що перехід колишніх партійних діячів С.Даниловича, М.Яцкова, М.Твердохліба та П.Лаврука на відкриту чи приховану польську службу “дуже підтяв Радикальну партію в очах мас”, однак радикали запевняли, що УРП й надалі продовжуватиме відігравати помітне місце в суспільно-політичному житті галицьких українців [13, с.3].

Наприкінці нарад з'їзду було обрано нову Головну Управу партії на чолі з Л.Бачинським. До її складу, на відміну від попередньої, увійшли й голови повітових управ [22, с.322].

Позитивним моментом цього з'їзду стало й рішення про подальшу співпрацю з волинською групою УПСР. Процес консолідації охопив і закордонні організації УРП та

УПСР. Зокрема, 31 серпня 1924 р. у Празі проходила нарада представників цих організацій, учасники якої вирішили в напрямі подальшого об'єднання створити спільне політичне бюро для координації діяльності [21, с.172].

Головна Управа, Головний Секретаріат УРП і Політичне бюро УРП та УПСР виробили широку політичну платформу співпраці, що передбачала: поширення масової вічевої акції з метою активізації суспільно-політичного життя широких мас та проведення щоденної роботи над розбудовою підвалин національного життя [22, с.322–323]. Основна робота покладалася на місцеві громади радикалів та соціалістів-революціонерів на Волині.

Активно включилися в об'єднувчий процес і члени УПСР: 13 вересня 1924 р. у “Троградському голосі” було поміщено статтю лідера УПСР С.Жука “До злуки соціалістичних сил”. Справу об'єднання автор назвав невідкладною, вказавши при цьому, що УПСР, як і галицька УРП, має однакову мету – Соборна Незалежна Соціалістична Трудова Українська Республіка. Центром нової партії, на думку С.Жука, мав би стати Львів, а на Західній Волині, Холмщині, Поліссі та Підляшші могли б утворитись краєві управи, які б координували свою діяльність з Головною Управою у Львові [11, с.1].

На сторінках друкованого органу радикальної партії в статті “На дорозі зєднання соціалістичних сил” було запропоновано новостворену партію назвати радикально-соціалістичною, адже така назва “відразу показує, як партія буде ставитись до соціальних питань – з другої сторони та назва збереже в собі усю славу й традицію праці Драгоманова і сеї славної минувшини радикальної партії в Галичині і соціалістів-радикалів на північно-західних українських землях” [24, с.2].

11 жовтня 1924 р. у Львові відбулася нарада представників УРП, Соціалістичного Об'єднання “Селянський Союз” і УПСР, де було підтверджено необхідність узгодженої праці, взаємної допомоги та консультацій із приводу важливих питань [9, арк.3].

Про потребу “негайного згуртування революційних самостійницьких, соціалістичних сил” заявив й К.Коберський, який спільно з Б.Білинським, І.Курахом, С.Ріпецьким, І.Лучишиним ще влітку 1924 р. приєднався до радикального руху, істотно активізувавши організаційно-партійну роботу. К.Коберський, зокрема, зазначив, що “коли цього не буде, а буде гризня гуртків, тоді українську державницьку думку заступатимуть перед народом тільки реакційні течії, а маса народу муситиме йти на гачок москвофільства (чорного та червоного). Крім того, він висунув 5 пунктів майбутньої платформи об'єднання: “Боротьба за соціальне визволення мусить йти в парі з боротьбою за національну державну самостійність України; перша і основна форма політичної боротьби, є господарська боротьба працюючих: селян за землю, робітників за фабрики; форма влади в самостійній державі: трудова демократія; основа влади: союз трудового селянства, робітництва та трудової інтелігенції; боротьба з орієнтаціями на чужі сили і соборність визвольної акції” [19, с.155–156].

Намічений план стосовно організаційної розбудови партії її члени проводили цілеспрямовано й послідовно. Упродовж весни–осені 1924 р. збільшено кількість місцевих громад УРП шляхом розсилання організаційних листів та проведення частих нарад за участю принаймні одного представника Головного Секретаріату зі Львова.

Узимку 1924 р. найпоширенішою формою організаційної роботи радикалів стали повітові віча, які відбувалися за участю Л.Бачинського, І.Макуха, М.Стахіва, Д.Ладики, В.Лисого. На них обговорювались актуальні тогочасні проблеми: боротьба за національне та соціальне визволення українського народу, українську школу, землю та ін. Нові місцеві організації радикалів, що виникали під час проведення віч, виступали одночасно як органи захисту національних інтересів українського народу, що, у свою чергу, сприяло поширенню впливів партії.

Саме за таких умов проходив 1 лютого 1925 р. XXVIII Крайовий з'їзд УРП у Станіславі. На ньому 74 делегати з 18 повітів репрезентували 256 гмінних та повітових ор-

ганізацій У з'їзді взяли участь також і представники УПСР – С.Жук та М.Стахів [1, арк.168; 5, арк.2; 6, арк.22; 22, с.328]. Головою партії обрано Л.Бачинського, а його першим заступником – І.Макуха, який і керував проведенням з'їзду. Обрано склад Головної Управи партії.

Окрім доповіді Л.Бачинського “Про політичне становище українського народу та його завдання у визвольній боротьбі”, на з'їзді прозвучали й реферати М.Стахіва (про міжнародне становище), М.Вахнюка (про внутріпартійну діяльність) та ін. Учасники з'їзду одногосно висловилися за розширення та поглиблення партійної організації на Західній Україні та закликали до тісного організаційного об'єднання всіх українських соціалістичних сил, які стоять з УРП на “однаковім програмовім та тактичнім становищі” [15, с.2].

Переговори УРП, УПСР і Соціалістичного Об'єднання “Селянський Союз”, які мали на меті створення єдиної партії, тривали протягом усього 1925 р. Уже 14 березня 1925 р. із представників цих партій було створено комісію для опрацювання спільної програми. Оскільки у своїй політичній платформі УРП відкидала орієнтацію на Польщу та СРСР, то цілком закономірно, що переговори із Соціалістичним Об'єднанням “Селянський Союз” не дали ніяких позитивних результатів через радянське орієнтування останнього [10, арк.48]. Співпрацю радикали продовжили лише із соціалістами-революціонерами.

Окрім об'єднувачого процесу члени УРП активізували свою партійну діяльність і на низовому рівні. Її особливістю стала заміна повітових маніфестацій сільськими районними демонстраціями та вічами. 8 березня 1925 р. у Львові в залі товариства імені Лисенка відбулося перше радикальне віче для селян львівського повіту. На ньому головна увага приділялася проблемам складного становища українського народу та потребам масової організації українців у національних установах [14, с.3].

Такі дії радикалів наштовхувались на опір польської влади. Однак, незважаючи на це, упродовж 1924–1925 рр. радикальний рух почав набувати масового характеру.

Члени УРП поставили перед собою також і завдання поширити діяльність галицьких кооперативних, фінансових, просвітніх, молодіжних структур на Волинь, щоб досягти піднесення культурно-освітнього й господарського життя населення північно-західних українських земель.

Об'єднувачий Крайовий конгрес УРП та волинської групи УПСР проходив у Львові 14 лютого 1926 р. у залі Музичного інституту ім. Лисенка. На з'їзд прибули делегати від 22 повітових організацій Східної Галичини та 3 повітових організацій Волині (загалом 112 осіб) [6, арк.3; 7, арк.21; 18, с.44; 20, с.76; 22, с.338].

Отже, УСРП мали чітко оформлену, точно визначену та добре розвинену організаційну структуру. Внутрішня партійна організація соціалістів-радикалів відзначалася демократизмом, що дало їм змогу відіграти важливу роль у політичному житті суспільства. У своїй діяльності члени партії завжди відзначалися прагненням до політичної демократії й боролися проти диктаторських, реакційних тенденцій, адже УРП, як і будь-яка інша політична партія, яка прагнула до встановлення демократичного устрою в державі, добре усвідомлювала необхідність підтримки та захисту демократичних цінностей та прав людини насамперед у своїй організації.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 6. (Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України), оп. 1, спр. 31. (Справки, інформації, проект програми, переписка, воззвання і другие документи Украинского национально-демократического объединения (УНДО)), 241 арк.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 146. (Галицьке намісництво, м. Львів 1772–1921 рр.), оп. 8. (Президіальний відділ (1900–1928 рр.)), спр. 3808. (Донесення староств і поліцейних влад, листування з Міністерством внутрішніх справ про страйки і демонстрації робітників залізниці (1900–1921)), 126 арк.
3. Там само, ф. 205. (Прокуратура апеляційного суду м. Львів 1919–1939 рр.), оп. 1. (1894–1943 рр.), спр. 427. (Оперативні донесення окружного командування державної поліції у Львові про політичне становище. Там само, ф. 309. (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів 1873–1939, 1941–1944 рр.),

- оп. 1. (1757–1946 рр., копії з 1741 р.), спр. 2602. (Письмо группы членов Украинской радикальной партии о работе партийного съезда), 2 арк.
4. Там само, ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів 1873–1939, 1941–1944 рр.), оп. 1. (1757–1946 рр., копії з 1741 р.), спр. 2602. (Письмо группы членов Украинской радикальной партии о работе партийного съезда), 2 арк.
5. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 357. (Сведения Министерства Внутренних дел о наличии украинских буржуазно-националистических партий на территории Польши), 32 арк.
6. Там само, спр. 359. (Сведения поветовых староств о деятельности “Украинской радикальной партии” (УРП) в поветах Станиславского воеводства), 132 арк.
7. Там само, спр. 487. (Переодические отчеты Министерства внутренних дел о деятельности украинских, белорусских и еврейских политических партий на территории Польши), 49 арк.
8. Там само, спр. 793. (Донесения поветовых староств о деятельности украинской крестьянской партии (УСРП) на территории воеводства), 54 арк.
9. Там само, ф. 11. (Печеніжинське повітове староство, с. Печеніжин Станіславського воеводства), оп. 1, спр. 49. (Листування з Станіславським воеводським управлінням про діяльність українського спортивного і культурно-просвітницького товариства “Луг”), 3 арк.
10. Державний архів Тернопільської області, ф. 231. (Тернопільське воеводське управління, м. Тернопіль), оп. 1, спр. 574. (Донесения органов государственной полиции и поветовых староств о деятельности УСРП на территории воеводства), 105 арк.
11. Жук С. До злуки соціалістичних сил / С. Жук // Громадський голос. – 1924. – 13 вересня. – С. 1.
12. З Городенки // Народ. – 1919. – 13 квітня. – С. 7.
13. З життя партій. Зїзд УРП // Діло. – 1924. – 22 квітня. – Ч. 89. – С. 3.
14. З партійного руху // Діло. – 1925. – 14 березня. – Ч. 57. – С. 3.
15. Звіт і резолюції зі Зїзду УРП // Громадський голос. – 1925. – 14 лютого. – С. 1–2.
16. Зїзд УРП // Громадський голос. – 1924. – 19 квітня. – С. 2.
17. Зїзд УРП. Звіт // Громадський голос. – 1924. – 26 квітня. – С. 1.
18. Книш З. На повні вітрила! (УВО в 1924–1926 рр.) / З. Книш. – Торонто : Срібна Сурма, 1970. – 424 с.
19. Коберський К. Українське народництво по обох боках Збруча / К. Коберський. – Львів ; Коломия, 1924. – 158 с.
20. Кондратюк О. Програмні засади та діяльність Української Соціалістично-Радикальної партії (1926–1939) / О. Кондратюк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1995. – Вип. 30. – С. 74–81.
21. Кузьмінєць О. Консолідація українських соціалістичних сил Західної України (1924–1926) / О. Кузьмінєць, І. Орихівський // Українсько-польські відносини в Галичині у 20 ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листоп. 1996 р.). – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 170–173.
22. Макух І. На народній службі / І. Макух. – Детройт, 1960. – 565 с.
23. Морозюк В. “Січовий Батько” і його діти / В. Морозюк // Первал. – 1999. – № 4. – С. 100–111.
24. На дорозі зєднання соціалістичних сил // Громадський голос. – 1924. – 11 жовтня. – С. 2.
25. Наша програма // Народ. – 1919. – 30 марта. – Ч. 6. – С. 1–3.
26. Новинки // Народ. – 1919. – 21 мая. – Ч. 29. – С. 4.
27. Селянсько-радикальна партія // Діло. – 1922. – 13 жовтня. – Ч. 34. – С. 3–4.
28. Стахів М. Західна Україна в державнім будівництві та обороні. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони 1918–1923 рр. : у 6 т. / М. Стахів. – Скрантон, 1960. – Т. 4. – 192 с.
29. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті : документи і матеріали : у 3 т. / упоряд. Гунчак Т., Сольчаник Р. – Мюнхен, 1983. – Т. 2. – 430 с.
30. Ухвали Головної Управи УРП // Народ. – 1919. – 20 мая. – Ч. 28. – С. 1.
31. Ще про єдність українського працюючого народу і дещо про марксистів // Громадський голос. – 1939. – 4 березня. – Ч. 8. – С. 3.

Статья посвящена исследованию организационной структуры Украинской радикальной партии, одной из наиболее активных в политическом отношении партий в социально-политической жизни Западной Украины в 1918–1926 гг. Показано, что радикальные силы делали политическую жизнь в регионе более активной и постоянно боролись за создание независимой Украины.

Ключевые слова: организационная структура, политическая жизнь, политические силы, суверенитет, независимость.

The article is devoted to the research the organization structure of the Ukraine Radical Party, one of the most active in political respect parties' in the social-political life of the Western-Ukrainian land in the 1918–1926 year. It is shown, that radical forces made a political life in the region more active and that all this time they defend the main aim of the nation which was the creation of the Ukrainian sovereign state.

Key words: the organization structure, the political life, the political forces, sovereignty, Independence.

УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2006 РОКУ

Розглянуто питання участі політичних партій у виборчій кампанії 2006 р. Виявлено та проаналізовано нововведення в законодавстві про вибори в депутати України. Звернено увагу на позитивні та негативні аспекти запровадження пропорційної виборчої системи.

Ключові слова: вибори, політичні партії, пропорційна виборча система, виборча кампанія.

Вибори є невід’ємним атрибутом демократичного суспільства, адже шляхом виборів забезпечується відтворення й легітимність інститутів державної влади. За допомогою виборів волевиявлення громадян перетворюється на державну владу. Вибори – сполучна ланка між суспільством і державою. Для громадян парламент є не тільки органом державної влади, але й установою представництва їх інтересів. З погляду політичних партій, вибори – це механізм, що визначає їх участь у державній владі в тій мірі, у якій вона може здійснюватись парламентом. Вибори народних депутатів України, які відбулися в березні 2006 р., пройшли за новими “правилами гри”. Як відомо, під час проведення парламентських виборчих кампаній 1998 та 2002 років використовувалася змішана система виборів, за якою 50% парламентарів обиралися в мажоритарних округах і 50% – за партійними списками. У березні 2004 р. народні депутати ухвалили новий виборчий закон, за яким упроваджувалася у виборах до Верховної Ради України виключно пропорційна виборча система із закритими списками. Згідно із законом, право на участь у розподіленні депутатських мандатів отримали лише кандидати, включені до списків політичних партій чи виборчих блоків. Відповідно до нових правил, кандидатів у народні депутати висуває тільки політична партія або виборчий блок політичних партій, які були зареєстровані у встановленому законом порядку не пізніше як за рік до проведення виборів. При цьому закон не забороняє включати до виборчих списків безпартійних громадян. Отже, це означає, що політичні партії перетворюються на гравців-монополістів, єдиних дієвих суб’єктів в електоральному процесі, що, у свою чергу, актуалізує проблему вивчення політичних партій як суб’єктів електорального процесу, прогнозування шляхів розвитку нашої партійної системи.

Аналізуючи розробленість цієї дослідницької проблематики у світовій та українській партології, слід зазначити, що відомі закордонні фахівці Дж.Сарторі, М.Дюверже, А.Лейпхарт, Ш.Авінері, Г.Алмонд, Є.Вятр, С.Ліпсет, С.Роккан, С.Нойман, характеризуючи сучасний стан і перспективи розвитку партій як політичних інститутів, указують на безпосередній зв’язок і взаємний вплив між партійною та виборчою системами. Особлива увага вітчизняних партологів М.Примуша, Н.Гончарука, А.Пахарева, І.Кресіної, О.Єржова, В.Литвина, Г.Малкіна, Ю.Шведи концентрується на проблемі впливу електорального процесу на становлення партійної системи в Україні.

Як відомо, політичні партії є невід’ємним елементом політичної системи сучасних демократичних режимів. Вони – єднальна ланка між державою й громадянським суспільством. У класичному розумінні політична партія – це організація, що об’єднує на добровільних засадах найактивніших представників тих чи інших класів, соціальних верств і груп. Основним призначенням партії є політична освіта мас та надання цілеспрямованого й організованого характеру їх діям для захисту власних інтересів. Як свідчить історична практика, політичні партії в усіх країнах створювались як інструмент боротьби за владу та перенесення інтересів різних ідейно-політичних течій у реальну політику держави.

Модерне уявлення про політичні партії відображає таке визначення: “Політичні партії – це громадські утворення, що переслідують мету вибороти владу в державі, утримати її, ефективно використовувати, реалізуючи політичну волю громадян” [9, с.11].

Крім Конституції України, статус політичних партій закріплено в Законі України “Про об’єднання громадян” (від 16 липня 1992 р.), Законі України “Про політичні партії” (від 25 квітня 2001 р.), “Положенні про порядок легалізації об’єднань громадян”, затвердженому Кабінетом Міністрів України 26 лютого 1993 р. та у виборчому законодавстві.

Відповідно до ст. 2 Закону України “Про політичні партії України”, політична партія – це зареєстроване згідно із законом добровільне об’єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах [1, с.6].

У зв’язку з посиленням ролі політичних партій, як дієвих суб’єктів електорального процесу, особливої актуальності набуває питання посилення якості самих політичних партій. У свою чергу, забезпечення якості вимагає більш чіткої структуризації партійної системи, підвищення ролі партій на місцевому рівні, зміцнення їх фінансової незалежності, розвитку внутрішньопартійної демократії, підвищення кадрового потенціалу, чіткого позиціонування на політичній арені тощо. Частково ці завдання можуть бути вирішені шляхом унесення змін до чинних законодавчих актів, частково – самими партіями, за активного впливу з боку ЗМІ та виборців. Адже саме від активної позиції виборців, у тому числі рядових партійних членів, залежатиме, наскільки самі партії прагнутимуть відповідати вимогам суспільства.

Саме тому постає питання про необхідність визначення основних завдань, виконання яких є передумовою підвищення ефективності політичних партій. Під ефективністю в даному випадку мається на увазі спроможність партій виконувати завдання, породжені переходом до парламентської форми правління, підвищенням ролі партій у формуванні та здійсненні публічної політики, запровадженням політичної відповідальності партій перед виборцями.

Важливою передумовою посилення політичних партій в Україні стало запровадження пропорційної системи на виборах до парламенту 2006 та 2007 років.

Безперечно, перехід до формування парламенту за пропорційною системою дозволив компенсувати ряд недоліків, породжених змішаною виборчою системою. Пропорційна виборча система дозволила:

1. Забезпечити пропорційне представництво в парламенті основних політичних уподобань громадян України. За політичні партії та блоки, які подолали тривідсотковий виборчий бар’єр, проголосувало 77,7% виборців, що взяли участь у голосуванні.

2. Пропорційна система забезпечує краще структурування парламенту – формування усталеної парламентської більшості й опозиції на основі депутатських фракцій політичних партій. За новими конституційними нормами сформована парламентська більшість (коаліція депутатських фракцій), яка вперше в історії України безпосередньо вплинула на визначення кандидатури прем’єр-міністра та складу уряду. Виникла й парламентська опозиція новому уряду. Парламентська більшість сформувалася більше ніж за три місяці (якщо враховувати й переговорний процес до початку офіційної роботи Верховної Ради п’ятого скликання). Спочатку була створена одна коаліція (“демократична”), яку невдовзі замінила зовсім інша (“антикризова”). За тривалістю “коаліціада”-2006 узяла гору над “спікеріадами” 1998 і 2002 років.

Виявилось в парламенті й нова специфічна проблема. По-перше, попри так званий “імперативний мандат”, який забороняє парламентарям за власним бажанням виходити зі складу фракцій, за списками яких вони були обрані до парламенту, знову з’явилися позафракційні депутати (на 17 листопада 2006 року налічувалося 6 таких парламентарів), яких виключили зі складу своїх фракцій (див. [3]). Депутатів, які залишились у своїх фракціях, але системно або ситуативно не підтримують її політичної позиції, ще більше (близько десятка). Однак саме пропорційна виборча система сприяла якісним змінам за рівнем політичної структурованості у Верховній Раді п’ятого скликання [7, с.9].

3. Пропорційна система виборів сприяє політичному структуруванню суспільства та зростанню ролі політичних партій у парламенті, у структурах виконавчої влади та в органах місцевого самоврядування. Завдяки пропорційній системі виборів політичні партії та блоки партій дійсно стали важливим суб'єктом формування влади і в парламенті, і в органах місцевого самоврядування. Кабінет Міністрів України став коаліційним (міжпартійним) і де-факто, і де-юре.

Зростання ролі політичних партій в Україні було зафіксовано й дослідженнями громадської думки. За даними щорічних соціологічних опитувань, які проводить Інститут соціології НАН України, 2006 року (квітень) до 35,8% зросла кількість респондентів, які вважали, що в житті українського суспільства значну роль відіграють лідери політичних партій (2003 року таких було 22,2%, 2005 р. – 28,3%). До 42,9% зросла частка опитаних, які поділяли думку, що в Україні є партії, яким можна довірити владу (1995 року таких було лише 8,7%, 1998 р. – 23,4%, 2002 р. – 32,4%) [2, с.1].

У той же час зросла й частка критиків багатопартійної системи (2006 року – 46%, тоді як 2005 р. – 35,7%). Кількість членів політичних партій 2006 року збільшилася до 4,6% (1994 р. – 0,7%, 2005 р. – 2,5%). Але абсолютна більшість населення (83,6%) не належить до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів. Цілком або переважно довіряли політичним партіям 2006 року менше ніж 10% (9,8%) респондентів, тоді як не довіряли – 53,5% [4, с.43].

Таким чином, хоча роль політичних партій в українському суспільстві завдяки запровадженню пропорційної виборчої системи значно зросла, рівень партійно-політичної структуризації суспільства та довіри до партій залишається відносно невисоким.

Попри необхідність посилення політичної відповідальності політичних партій, усі фаворити виборів фактично торгували місцями в прохідній частині своїх виборчих списків [6, с.2]. Не особливо вони турбувалися за свою політичну репутацію й після виборів. Багатьох здивувала політична поведінка соціалістів, які спочатку погодилися взяти участь у коаліції демократичних сил (разом із БЮТ і “Нашою Україною”), але згодом підтримали зовсім інший формат (Партії регіонів і КПУ).

4. Водночас застосування пропорційної виборчої системи з голосуванням за закритими виборчими списками в загальнодержавному виборчому окрузі ніяк не зменшило високий рівень регіоналізації партійної системи України й не сприяло подоланню політичного розколу українського суспільства (Схід–Південь проти Заходу–Центру). Адже кожна впливова політична сила в Україні має свою чітко визначену регіональну сферу впливу. Це простежується через їх електоральні результати в загальнодержавному виборчому окрузі:

- позиція КПУ значно послабли, але регіональна база залишилася тією ж самою (на Сході й Півдні КПУ отримала 56,5% усіх своїх голосів);

- результат “Нашої України” був скромнішим, але знову 82,9% усіх своїх голосів цей блок отримав у 16 регіонах Центральної і Західної України, і знову кожний третій виборець “Нашої України” (32,9%) був із Галичини.

- БЮТ завоював 81,5% усіх своїх голосів у 17 регіонах Центральної і Західної України;

- ядро електоральної бази СПУ залишилося тим самим: 50,5% усіх своїх голосів партія отримала у 8 областях Центральної України [5, с.21].

У зв'язку із цим особливої актуальності набуває питання посилення якості самих політичних партій. У свою чергу, забезпечення якості вимагає більш чіткої структуризації партійної системи, підвищення ролі партій на місцевому рівні, зміцнення їх фінансової незалежності, розвитку внутрішньопартійної демократії, підвищення кадрового потенціалу, чіткого позиціонування на політичній арені тощо. Частково ці завдання можуть бути вирішені шляхом унесення змін до чинних законодавчих актів, частково – самими партіями за активного впливу з боку ЗМІ та виборців. Адже саме від активної

позиції виборців, у тому числі рядових партійних членів, залежатиме, наскільки самі партії прагнутимуть внутрішнього самовдосконалення [3, с.19].

Саме тому постає питання про необхідність визначення основних завдань, виконання яких є передумовою підвищення ефективності політичних партій. У даному випадку під ефективністю мається на увазі спроможність партій виконувати завдання, породжені переходом до парламентської форми правління, підвищенням ролі партій у формуванні та здійсненні публічної політики, запровадженням політичної відповідальності партій перед виборцями.

Зазначені особливості партійного розвитку не дозволяють говорити про те, що українське суспільство є політично структурованим, а становлення партійної системи – завершений факт. Це свідчить, що основою для подальшого партійного будівництва має стати запровадження системи громадського контролю за діяльністю політичних партій, причому не стільки за дотриманням передвиборних гасел, скільки за фактичною діяльністю партій в представницьких органах (у парламенті, місцевих радах), висвітлення довгострокових наслідків відповідної діяльності, аналіз реальних відмінностей між позиціями конкуруючих партій, відстеження послідовності партійної позиції.

1. Давидович Я. Виступ на засіданні Центральної виборчої комісії при встановленні результатів виборів народних депутатів України 10 квітня 2006 року / Я. Давидович // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 1. – С. 5.
2. Електоральні рейтинги та прогнози напередодні дострокових виборів. – Режим доступу : <http://www.uisr.org.ua>.
3. Ключковський Ю. Пропорційні вибори і розвиток партійної системи в Україні / Ю. Ключковський. – К., 2006. – 200 с.
4. Матеріали прес-конференції // *Вибори 2006 року в оцінках громадян* / Фонд “Демократичні ініціативи”. – К. : ДІЮСС, 2006. – 60 с.
5. Паніна Н. Українське суспільство 1992–2006: соціологічний моніторинг / Н. Паніна. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 50 с.
6. Фесенко В. Від політичного роз’єднання до стратегії інтеграції українського суспільства / В. Фесенко. – Режим доступу : // <http://www.dialogs.org.ua>.
7. Фесенко В. *Вибори-2006: практичне тестування пропорційної виборчої системи* / В. Фесенко // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 4. – С. 4–11.
8. Хімченко О. *Політичні партії і виборчий процес* / О. Хімченко. – К., 2006. – 100 с.

Рассматриваются вопросы участия политических партий в избирательной кампании 2006 г. Обнаружено и проанализировано нововведение в законодательстве о выборах в депутаты Украины. Обращается внимание на позитивные и негативные аспекты ввода пропорциональной избирательной системы.

Ключевые слова: выборы, политические партии, пропорциональная избирательная система, избирательная кампания.

The article deals of participation of political parties in the electoral campaign of 2006. Discovered and analyzed the innovations in the legislation on parliamentary elections in Ukraine. Pays attention to the positive and negative aspects of introducing proportional representation system.

Key words: elections, political parties, proportional electoral system, electoral campaign.

СУЧАСНИЙ СТАН ОПОЗИЦІЇ ЯК КРИТЕРІЙ ДЕМОКРАТИЧНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

У статті робиться аналіз стану опозиції як одного з критеріїв демократичності державної влади в Україні. Зазначаються основні чинники, що впливають на роботу політичної опозиції в нашій державі. Наводиться цілий ряд причин, які позначаються на координації спільних дій опозиційних сил та вироблення єдиної позиції щодо рішень влади.

Ключові слова: опозиція, політична опозиція, опозиційні сили, політичні інститути, влада, державна влада.

Партійна система України, як і політична загалом, перебувають на етапі розвитку, характеризуються нелінійними змінами в процесі своєї демократизації. У доповідях провідних міжнародних організацій: Human Rights Watch [13], Freedom House [11], “Репортери без кордонів” [12] та дослідженнях Democracy Index 2010 відомого журналу “Економіст” [10] – порушуються питання про стан опозиційних сил, переслідування їх лідерів теперішньою державною владою, проблеми свободи слова та дотримання прав людини. Отже, про невідворотність демократичних процесів, про неможливість відміни демократії в Україні стверджувати не доводиться.

Одними з перших в Україні почали вивчати явище опозиції, організаційну побудову, типологію, правове та ідеологічне забезпечення опозиційних сил такі відомі дослідники, як: В.Горбатенко, Ф.Кирилюк, В.Якушик, Ф.Рудич, В.Бабкіна, С.Рябов, А.Колодій, І.Курас. Проблеми взаємодії влади й опозиції, специфіку опозиційної діяльності відображали у своїх працях М.Михальченко, Г.Золотухін, С.Бондар, С.Тупчієнко та ін.

Метою статті є дослідження сучасного стану опозиції як одного з основних критеріїв демократичності державної влади в Україні.

Існування політичної опозиції в демократичних країнах є важливим чинником стабільності політичної системи, вона покликана здійснювати моніторинг дій влади, запобігати проявам виникнення авторитаризму. Становлення опозиції як політичного інституту можливе за певних сприятливих умов і в рамках таких політичних режимів, які дотримуються прав людини й громадянина.

Рівень демократичності країни чи її відсутність визначається за допомогою кількох показників: 1) свобода слова і ЗМІ; 2) дотримання прав людини й громадянина; 3) боротьба зі злочинністю та корупцією; 4) існування хоча б кількох політичних партій та рівні шанси всіх учасників у виборчій кампанії. Проте не менш важливим компонентом під час оцінки рівня розвитку демократії є взаємини опозиційних сил як із чинним президентом та урядом країни, так із парламентською провладною коаліцією.

Сам термін опозиція (від лат. *oppositio*) – протиставлення одних політичних поглядів чи дій відносно інших; партія або група, що виступає в розрив із думкою більшості, або з панівною думкою, і висуває альтернативну політику; інший спосіб вирішення проблем [6, с.178]. Політична опозиція – це інститут представництва й відстоювання інтересів громадян, що виражається переважно організацією дій протестного характеру, який не бере участі у формуванні вищих виконавчих органів влади, здійснює системну критику правлячого режиму, має власні принципи та базові положення, які відстоює всіма можливими засобами, формує альтернативну до задекларованої владою програми розвитку суспільства [1, с.344–345].

На думку відомого дослідника Річарда Хербута, опозиція – це інституція політичного режиму, засадничою функцією якої є уможливлення й альтернатива владі [8, с.12].

Насамперед зазначимо, що коли говоримо про опозицію, маємо на увазі легітимне існування в суспільстві політичної сили (ідей та організацій), яка публічно висловлює свою незгоду із програмою та практикою діючої влади і в такий саме спосіб пропонує власні проекти політичних дій, чим і рекрутує своїх прихильників.

М. Михальченко зазначає: “Опозиція в Україні формується не з питання перерозподілу місць в парламенті, й не з питання контролю за органами місцевого самоврядування. Позиції її визначаються щодо стратегічного курсу України, проголошеного Конституцією та політикою Президента України” [3, с.3].

Звичайно, існують парламентська, позапарламентська, системна чи антисистемна, поляризована та ін. політичні опозиції, що впливає на тип політичної системи. Також можна говорити про її поділи на помірковану, радикальну, лояльну, конструктивну, деструктивну. За місцем у суспільних структурах опозиція може бути внутрішня (у межах політичної організації, партії тощо), загальна (у межах держави) та зовнішня (емігранти, політичні дисиденти, певна частина діаспори, незадоволена політичним курсом керівництва країни).

Говорячи про опозиційні сили, сюди слід віднести як парламентські, так і позапарламентські партії національно- та соціально-демократичного спрямування, які завжди складали ядро опозиційного руху в Україні [2, с.72–74].

Визначення опозиції методологічно можливе лише крізь призму категорії влади. Влада для опозиції є об’єктом, на який спрямований її спільний інтерес, активним, наділеним широкими повноваженнями із визначення правил політичної гри суб’єктом політики, що постає в результаті інституціонального втілення у формі органів державної влади. Як наслідок, ми відокремлюємо поняття “політична опозиція” як від опозиції суспільної, так і від парламентської меншості, вважаючи, що політична опозиція як суб’єкт у системі владних відносин характеризується наявністю ряду специфічних якостей: організованості, претензії на владу та ін. [7, с.40].

За останні двадцять років Україна пройшла шлях від авторитаризму до демократії, від однопартійної до багатопартійної системи. Важливим чинником демократичних перетворень слугувала політична опозиція, яка за роки незалежності пройшла свій шлях становлення та розвитку.

У процесі становлення партійної системи України слід відзначити три основних періоди: 1) позасистемний; 2) перехідний; 3) системний.

1. Позасистемний процес. Поява такої організації, як “Народний Рух України за перебудову”, а потім оформлення цього руху в політичну партію “Народний Рух України” поклали початок зародженню політичної опозиції в Україні. На базі цієї політичної сили виник ряд національно-демократичних партій, що й спричинило початок плюралізму та демократизації [5, с.172–174].

2. Перехідний процес входження в систему. 1996 р. була прийнята Конституція України, у розробці якої опозиційні партії взяли активну участь. Це був один із перших вагомих прикладів впливу опозиції на владу під час прийняття основного закону держави (питання, що стосувалися співвідношення повноважень законодавчої та виконавчої влад, статусу російської мови, державної символіки та ін.). Наступним прикладом рішучих дій опозиції стосовно влади є акції протесту початку 2000-х рр. “Україна без Кучми” з вимогами відставки президента Л.Кучми у світлі “касетного скандалу”. Тоді опозиція заявила про себе як про силу, реально здатну впливати на владу, організовуючи масштабні акції протесту.

3. Системний процес утвердження. Події кінця 2004 р. показали можливості організації опозицією масштабного спротиву незаконним діям влади. Відбувся досі безпрецедентний тиск опозиційних сил та громадськості на владу при спробі фальсифікації другого туру президентських виборів, як наслідок – проведення третього туру з перемогою опозиційного кандидата. Для ефективної роботи опозиції потрібні певні передумови, певні сприятливі чинники.

Ефективна діяльність опозиційних сил у державі залежить від трьох основних чинників: а) форми правління; б) типу виборчої системи; в) типу партійної системи. 2006 року вперше в Україні відбулися вибори до парламенту на пропорційній основі,

опозиція в силу цих змін отримала дієвий механізм контролю за діями влади, особливо посилюється вплив на політику уряду. Адже в кінці 2004 року в ході політичних домовленостей була запроваджена політична реформа із внесенням змін до конституції України, яка перерозподіляла повноваження президента й парламенту на користь останнього, запроваджувалася парламентсько-президентська форма правління. У Верховній Раді створювалася більшість, яка формувала кабінет міністрів, могла висловити недовіру уряду без втручання президента в цей процес [4, с.40].

Саме в цей час за поєднання президентсько-парламентської форми правління, пропорційної виборчої системи й багатопартійності опозиційні партії мали можливість найбільшого контролю та впливу на органи державної влади в Україні. Сюди слід віднести й перерозподіл парламентських комітетів, частину голів яких представляли опозиційні сили; меморандум про співробітництво влади та опозиції, укладений між президентом В.Ющенком і лідером тогочасної опозиції В.Януковичем 19 вересня 2005 р.; формування антикризової коаліції, призначення В.Януковича Прем'єр-міністром України 2006 р.; контроль законодавчої влади за діяльністю українського уряду, активну участь опозиції в цьому процесі.

Проте не тільки всяка опозиція є потенційною владою, але й навпаки. З приходом нової влади змінюються й політичні правила, відповідно й відносини до опозиції. Після приходу до влади Віктора Януковича та Партії регіонів 1 жовтня 2010 року Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції, Закон "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 р. №2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. Конституційний Суд України поновив чинність Конституції 1996 р. та звернувся до органів державної влади з вимогою невідкладно привести українське законодавство у відповідність до Основного Закону в редакції від 28 червня 1996 року. 1 лютого 2011 року Верховна Рада України прийняла закон "Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів". Попередньо схвалений від 19 листопада 2010 р., цей закон набрав чинності 4 лютого 2011 р.

У такому випадку відбувається зворотний процес, до якого наближались політичні інституції, починаючи з кінця 2004 р. Опозиція поступово втрачає контроль за діями органів державної влади. Намагання повернутись до змішаної виборчої системи дає підстави говорити про застосування непрозорих схем під час підрахунку голосів у мажоритарних округах. Як наслідок, існує загроза витіснення теперішніх опозиційних партій з парламенту та недопущення нових.

Також на ефективність роботи опозиційних партій в Україні, на можливість їх об'єднання, координацію дій та вироблення спільної позиції щодо рішень влади впливають такі чинники:

1) внутрішньоопозиційна боротьба за лідерство – можливо, одна з найголовніших перешкод на шляху до об'єднання опозиційних сил. З одного боку, у всіх опозиційних партій ідеологія практично збігається – збереження цілісності, суверенітету й незалежності України, європейські цінності, лібералізація економіки. А з іншого, як показує практика, якщо йдеться лише про ідеологію, втручається чинник особистих амбіцій лідерів партій, перспективи одноосібно очолити боротьбу проти влади, отримати значні фінансові та політичні ресурси, зрештою, прихильність виборців;

2) низький рівень суспільної підтримки партій – спостерігається тотальне розчарування громадян не лише в окремих політиках, а й у політиці загалом. Усе більше людей ставить під сумнів дієвість масових акцій протесту, беручи до уваги результати Майдану. Самовідстороненість та самообмеженість більшої частини середнього класу в суспільних діях протестного характеру є також наслідком економічної кризи, багато хто з його представників змушений займатись утриманням власного бізнесу та соціальним самовиживанням, а не політикою;

3) інерція суспільної психології – політична ситуація на початку 2000-х років, поступове накопичення системних помилок влади та суспільна енергія протесту, що “виллалась” у 2004 році. Так і сьогодні, чим більше нова команда буде робити помилок, тим більша буде суспільна енергія спротиву;

4) відсутність ефективних методів впливу на президента та виконавчу владу – після скасування політичної реформи 2004 року Україна повернулася до президентсько-парламентської республіки. Повноваження парламенту значно скоротилися, більшість уже не формує склад уряду, узагалі термін “парламентська більшість” замінюється на “депутатську коаліцію”, а значить, нівелюється роль фракцій, депутати стають необмеженими у виборі своїх союзників. Президент, усвідомлюючи збільшення повноважень у свій бік, не зацікавлений у діяльності партійної опозиції, при такому розподілі повноважень висловлення недовіри уряду чи президенту видається не можливим;

5) тиск із боку органів державної влади – бажання влади мати слабку, керовану, роз’єднану опозицію шляхом шантажу, підкупу, погрозами чи застосуванням політичних репресій;

6) слабкий фінансовий потенціал більшості партій – з огляду на те, що партії не користувалися значним рівнем підтримки виборців, вони не могли сподіватись і на значні надходження від сплати членських внесків. Водночас держава політичним партіям прямої фінансової підтримки не надавала. Таким чином, партії могли сподіватись лише на приватне фінансування з боку окремих осіб та фінансово-промислових груп. Останні використали цю можливість для посилення контролю над партіями та перетворення їх на власні політичні філії. Це, у свою чергу, призвело до поширення корупції під час прийняття політичних рішень, послаблення зв’язків між виборцями та політиками, обрання до парламенту значної кількості представників бізнесу [9].

Підсумовуючи, варто зазначити, що об’єднання партійної опозиції має базуватись на спільній ідеології, прозорому механізмі залучення грошей, принципі зваженого квотування виборчого списку та, головне – консенсусному принципі узгодження позицій. Якщо говорити про перспективи об’єднання опозиційних сил в Україні, то на даний момент таке об’єднання можливе, хоча потрібний тривалий час для узгодження суперечностей та координації спільних дій. Це складний, довготривалий процес, крім персональних амбіцій лідерів існують й інші проблемні питання – як об’єднувати партії, як досягти єдиної позиції в політичних питаннях, проблема регіональних лідерів.

Щодо засад, на яких можливе об’єднання опозиційних сил, то тут повинна бути певна розгорнута ідеологічна програма, погоджено цілий ряд пунктів: зокрема, що опозиційні партії виступатимуть за демократичний, європейський шлях розвитку, за ринкову економіку, за боротьбу проти корупції, проти політичних репресій. Оскільки чим більше буде невіршених ідеологічних питань між опозиціонерами з різних політичних сил, тим менше шансів залишатиметься на таке об’єднання.

1. Бондар С. С. Критерії опозиційності в політичній системі України / С. С. Бондар // Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. – 2007. – № 7–8. – С. 344–350.
2. Золотухін Г. Влада – опозиція: боротьба проти себе? / Г. Золотухін // Віче. – 2003. – № 10. – С. 72–74.
3. Михальченко М. Позиції опозиції: Хто є хто в Україні / М. Михальченко // Віче. – 2002. – № 7. – С. 3–11.
4. Опозиція в Україні : аналітична доповідь // Центр Разумкова – 2002 / гол. ред. Л. Шангіна. – К., 2003. – С. 40.
5. Постригань Г. Ф. Опозиція та опозиційність в теоретичних співставленнях / Г. Ф. Постригань // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика : матеріали наук.-практ. конф. / відп. ред. І. М. Варзар. – К., 1996. – С. 172–177.
6. Розенфельд Ю. М. Опозиція в демократичному суспільстві / Ю. М. Розенфельд, Н. П. Осипова // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика : матеріали наук.-практ. конф. / відп. ред. І. М. Варзар. – К., 1996. – С. 178–181.
7. Ткаченко Т. Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту / Т.Ткаченко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 40–45.

8. Тупчієнко Л. Політичні опоненти. Чи готові слухати одне одного? / Л. Тупчієнко // Віче. – 2002. – № 3. – С. 12–15.
9. Чи можливе зараз об'єднання опозиційних сил в Україні? [Електронний ресурс] / Центр політичного консалтингу. – Режим доступу : <http://homopoliticus.org/projects/365/1949/>.
10. Democracy index 2010. Democracy in retreat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf.
11. Democracy score. Rankings by regime type / O. Sushko and O. Prystayko // Nations in transit 2010. Democratization from Central Europe to Eurasia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freedomhouse.eu/images/nit2010/NIT-2010-Tables1.pdf>.
12. Press Freedom Index 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2010,1034.html>.
13. Ukraine: Stop Harassing Rights Group. Human Rights Watch [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hrw.org/ru/news/2010/11/10/ukraine-stop-harassing-rights-group>.

В статье анализируется оппозиция как один из критериев демократичности государственной власти в Украине. Указываются основные факторы, влияющие на работу политической оппозиции в нашей стране. Указывается на целый ряд причин, которые сказываются на координации совместных действий оппозиционных сил по выработке единой позиции относительно решений власти.

Ключевые слова: оппозиция, политическая оппозиция, оппозиционные силы, политические институты, власть, государственная власть.

The article analyzes the state of the opposition as one of the criteria of democratic government in Ukraine. The main factors that affect the political opposition in our country. A number of reasons affecting the coordination of joint actions of the opposition, and develop a unified position on the decisions of government.

Key words: opposition, political opposition, the opposition power, political institutions, power, state power.

УДК 324
ББК 66.033

Віталій Суцєнко

СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОГО МАРКЕТИНГУ У ВИБОРЧИХ КАМΠΑНИЯХ І МІЖВИБОРЧИЙ ПЕРІОД

Досліджуються соціологічні технології політичного маркетингу. На українському політичному ринку використовують, на жаль, здебільшого пропагандистські соціологічні технології, які виконують роль маніпулятора громадської думки електорату.

Ключові слова: політичний маркетинг, соціологічні технології, політичний ринок, громадська думка, моніторингові технології, електорат, маніпуляція.

Розвиток демократичних інституцій в Україні та масових прикладних опитувань населення порушив низку методологічних проблем щодо специфіки соціологічних досліджень громадської думки як технології політичного маркетингу. Як засвідчує практика, соціологи на основі фахових опитувань можуть зробити чимало важливих узагальнень щодо функціонування механізму взаємодії різних політичних суб'єктів.

Сьогодні соціологія досить активно застосовується в царині політичного маркетингу. Адже зрозуміло, якщо уявити поле політики як ринок, то до сфери уваги дослідників потрапляє величезна кількість суб'єктів такого ринку (політики, державні органи влади, політичні партії, громадські організації, ЗМІ тощо), а також “продуктів” і послуг, що функціонують на такому ринку (від політичних програм і гасел, ідей та ідеологій до радіо- і телепередач, газет, плакатів тощо).

Водночас слід відзначити певне захоплення фахівців у галузі політичного маркетингу прикладними соціологічними дослідженнями. Найбільшої популярності такі дослідження набувають під час виборчих кампаній. Тому й теоретичні розробки вітчизняних науковців значною мірою стосуються саме виборчих соціологічних технологій. Разом із тим варто також указати на публікації, які розкривають сутність громадської думки, а відтак виступають методологічним підґрунтям досліджень політичного марке-

тингу. Це, зокрема, роботи О.Вишняка, О.Дмитренка, Л.Орбан-Лембрик та ін. Завдяки теоретичним узагальненням особливостей громадської думки стає можливим виокремлення певних її ознак з огляду ефективного використання результатів соціологічних досліджень для політичного аналізу та прогнозування. Специфіка громадської думки полягає в тому, що:

- ✓ вона може формуватись як стихійно, так і цілеспрямовано;
- ✓ її деформація зазвичай призводить до хибних стереотипів, оцінок і поведінки, спотворення моральних цінностей тощо;
- ✓ вона може піддаватися впливам і маніпуляції, внаслідок чого може неадекватно відтворювати об'єктивну політичну, економічну тощо ситуації;
- ✓ форми прояву громадської думки (схвалення, побажання, незадоволення, осуд, несхвалення, незгода, протест тощо) мають переважно оцінний характер.

У громадській думці оцінювання дійсності відтворює позицію певних груп і шарків суспільства. Однак тут немає автоматизму, позаяк на формування й вираження думок, окрім групових інтересів, суттєво впливають інші чинники: ступінь усвідомлення окремими членами суспільства групових інтересів, рівень поінформованості населення, діяльність органів управління з вивчення та використання громадської думки тощо [4, с.81].

У цілому, громадська думка формується під впливом усіх засобів масової інформації (радіо, преса, телебачення тощо). Маючи на меті привернути увагу громадськості до актуальних проблем, ЗМІ намагаються повніше відтворити у своїх матеріалах такі елементи змісту, як значущість вирішення поставленої проблеми безпосередньо для індивіда, його сім'ї, колег тощо. Така інформація є важливим каталізатором процесу формування громадської думки.

Усі громадяни України мають своє ставлення до політичних, соціально-економічних, культурних і т. д. подій та процесів, що відбуваються в суспільстві. Індивідуальні ж думки зі складних проблем суспільства мають далеко не всі громадяни, а хто має – не завжди її висловлює, особливо незнайомим людям (інтерв'юерам опитувань). Особи, які висловлюють власну думку, мають далеко не однакову вагу у формуванні громадської думки, бо, по-перше, далеко не однаково переконливі й упевнені у своїй позиції; по-друге, мають не однаковий авторитет у суспільстві та своєму оточенні; по-третє, у них неоднакові комунікаційні можливості. А тому для виявлення власне громадської думки на основі висловлювань окремих громадян у соціологічних опитуваннях із певних проблем потрібно відфільтрувати відповіді тих, хто не має думки з певної проблеми, неінформований, незацікавлений та некомпетентний, а можливо, і провести соціологічне “зважування” відповідей тих, хто залишився. Інакше ми, у кращому випадку, під час репрезентативної вибірки отримаємо ставлення пересічних громадян до певної проблеми, а в гіршому – “громадську думку” щодо “гавайської та карибської кухні” серед українців на основі запитання: “Якій кухні ви віддасте перевагу – гавайській чи карибській?” Певна частина респондентів відповідь дасть, хоча 99% українців не куштували страв ні тієї, ні іншої. Інформативна цінність таких опитувань дуже сумнівна [1, с.69].

З методологічної точки зору важливо визначити структуру соціальних показників, які використовуються в тому чи іншому соціологічному дослідженні. Для того, щоб найповніше відобразити стан і динаміку масової свідомості, використовуються, як правило, індикатори (запитання, анкети), які дають змогу зробити висновки не лише про декларовані установки й фактологічні самозвіти людини, а й про її емоційні та раціональні оцінки.

Для кожного окремого дослідження система індикаторів може бути різною залежно від поставлених цілей. Так, зокрема, соціальний моніторинг “Українське суспільство”, який здійснювався Інститутом соціології НАН України, Центром соціальних і політичних досліджень “Соціс” та фондом “Демократичні ініціативи” в 2004–2009 рр., базувався

на врахуванні збалансованості фактологічних та емоційно-оцінкових індикаторів відповідно до типології Є.Головахи [6, с.58–59]. До таких індикаторів було віднесено:

1) декларативно-установчі судження, які відображають готовність людини діяти так чи інакше за певних обставин (готовність до соціального протесту, міграції, підтримки політичних сил тощо);

2) фактологічні судження, що фіксують наявність життєвих подій (обставин) і віддзеркалюють конкретні умови життя та форми активності людей;

3) раціонально-оцінкові судження (правильно–неправильно, відповідає думці – не відповідає думці);

4) емоційно-оцінкові судження, які дають змогу людині висловити загальну позитивну, негативну чи нейтральну оцінку стосовно предмета дослідження (категорії “добре–погано”, “ліпше–гірше”, оцінки довіри та задоволеності).

Використання ж соціологічних технологій у виборчій кампанії є не лише показником професійного підходу до виборів, але й ефективності формування інформаційної бази, без якої неможлива робота політтехнологів. Рівень та обсяг необхідного для них інтерпретаційного матеріалу залежать саме від рівня електоральних досліджень. Щоправда, така ж база вкрай необхідна й для застосування соціологічних технологій у міжвиборчий період.

Досвід свідчить, що, як правило, завершений цикл електоральних досліджень, необхідних для професійного супроводу виборчої кампанії, включає: проєктивне соціологічне дослідження; зондажне дослідження; моніторингові опитування до й після виборів; фокус-групи; екзитпули тощо.

Найскладнішим видом соціологічних технологій, напевно, є проєктивне соціологічне дослідження, спрямоване на створення бази даних, необхідної для професійної побудови виборчої кампанії, для вироблення та коригування її стратегічного, медійного та інших планів. Проєктивне опитування дає змогу виділити цільові групи виборців, виявити локальні проблеми в певному електоральному полі та характеристики “бажаного” кандидата. У результаті застосування такої соціологічної технології видається можливим:

✓ зафіксувати найважливіші для жителів певного регіону проблеми, ставлення до яких визначає рівень підтримки кандидата;

✓ виявити групи виборців – як лояльних до кандидата, так і з негативним ставленням до нього;

✓ визначити тактику блокування негативного сприйняття кандидата;

✓ виявити долю збігу електоральних полів окремих кандидатів, що дасть змогу виділити, хто з опонентів певного кандидата забирає його голоси, а також зафіксувати нестійку частину прихильників кандидатів-суперників і виробити стратегію щодо залучення їх на свій бік;

✓ визначити характер впливу на виборців із боку окремих структур, політичних лідерів, керівників районів і підприємств тощо;

✓ ідентифікувати громадян за територіальною й іншими ознаками.

Як наслідок, проєктивне опитування задає всі основні формати виборчої кампанії й цим суттєво відрізняється від інших видів соціологічних технологій.

Слід підкреслити, що зазначена технологія є необхідною складовою будь-яких соціологічних опитувань, тому що вона визначає ознаки та особливості респондентів (у виборчий період – електорату, у міжвиборчий – громадян (соціальну групу), залежно від мети дослідження.

Зондажне опитування за своєю інформаційною місткістю є проміжним між проєктивним (що надає замовникові всю необхідну інформацію для проведення професійної виборчої кампанії) та моніторинговим (що надає замовникові інформацію щодо найважливіших точок, за якими здійснюється діагностика (моніторинг) перебігу виборчої

кампанії). Зондажна технологія найчастіше використовується до початку “гарячої” фази виборчої кампанії й дає інформацію не стільки про реальний розклад сил напередодні виборів, скільки про можливості найімовірніших учасників майбутньої виборчої кампанії; а головне – про точки, на які необхідно впливати потенційному кандидату до початку кампанії. Таке опитування слугує своєрідним “ключем”, який дозволяє кандидату відкрити додаткові можливості під час “холодної фази” виборів. Результати зондажного соціологічного дослідження дають змогу як вербувати потенційних союзників, так і знижувати перспективи потенційних конкурентів.

Моніторингові технології – найвідоміший вид електоральних досліджень, спрямований на вивчення електоральних уподобань громадян у перебігу виборчих кампаній. Моніторингові дослідження зазвичай покликані визначити дієвість акцій суб’єктів виборчого процесу та їх суперників, а також технологічний вплив на громадську думку в перебігу виборчої кампанії.

У рамках професійного застосування соціологічних технологій вибудовується система моніторингу за необхідними параметрами. Під час виборчої кампанії такими параметрами можуть слугувати:

- ✓ рівень популярності всіх суб’єктів виборчого процесу (певною мірою спотворену інформацію представляють майже всі соціологічні служби, подаючи в анкетах неповний список кандидатів. У першу чергу це стосується парламентських виборів, особливо з часу впровадження пропорційної системи виборів);
- ✓ рейтинг кожного суб’єкта;
- ✓ рівень впливу місцевих лідерів громадської думки на виборчу кампанію;
- ✓ електоральні уподобання виборців у віковому, соціально-професійному та освітньому аспектах тощо.

Моніторингові опитування дають змогу мінімізувати ризики кандидата в депутати, швидко переорієнтуватись на розв’язання локальних проблем, виявлення переваг на вирашних напрямках, системно відстежувати всі вектори виборчої кампанії.

Останнім часом в Україні моніторингові дослідження стали досить популярними. Це свідчить, з одного боку, про їх важливість та ефективність через можливість отримання оперативної інформації щодо динаміки настроїв та уподобань громадян, з іншого – про постійну увагу до політичних процесів та їх нестабільність. Стало майже нормою задавати питання на кшталт “Якби вибори відбулися вже сьогодні (найближчої неділі)... то за кого Ви б проголосували?”

Варто також узяти до уваги, що всі види соціологічних досліджень є актуальними. Утім, з точки зору політичного маркетингу важливим є їх технологічний аспект, тобто застосування найдоцільнішої технології в кожному конкретному випадку та залежно від поставленої мети. Зокрема, якщо політтехнолог прагне отримати ексклюзивну інформацію й розкрити глибинні мотиви уподобань і поведінки виборців, виявити невідомі та невраховані, доцільно вдатись до технології фокус-груп. Завдяки такому виду дослідження стає можливим моделювання різноманітних ситуацій із виявленням можливої зміни позицій, оцінок та переконань виборців; тестування характеру сприйняття текстів, плакатів, фотографій, відеорядів, слоганів тощо; виділення характеристик як “ідеального” кандидата, так і реального іміджу чинного політика.

Що стосується екзитпулів, то це відносно нова технологія, спрямована на отримання відповідей виборців на виході з виборчих дільниць. Екзитпули виконують, крім загальновідомих, такі важливі функції, як запобігання масовим фальсифікаціям результатів виборів, а також отримання досить точних результатів виборів відразу після закриття виборчих дільниць.

Усі означені соціологічні складники виборчої кампанії можна віднести до розряду так званих дослідницьких соціологічних технологій, тобто таких, що надають організаторам виборчих кампаній, суб’єктам виборчого процесу інформацію для роздумів.

Водночас необхідним є використання регулятивних, управлінських соціологічних технологій, пов'язаних як з організацією виборчої кампанії, так і з контролем якості політичного життя в міжвиборчий період. Слід зазначити, що саме з використання таких технологій на виборах і почалася професіоналізація організації виборчих кампаній як елемента політичного маркетингу.

Залежно від цілей та етапів застосування їх у перебігу виборчих кампаній усі сучасні соціологічні регулятивні технології можна поділити на:

- 1) базові соціологічні виборчі технології;
- 2) прогностичні соціологічні виборчі технології;
- 3) пропагандистські соціологічні виборчі технології;
- 4) післявиборчі соціологічні технології [5, с.128].

Основною метою базових досліджень, як уже наголошувалось, є збір різноманітної інформації, необхідної для стратегічного планування виборчої кампанії й уточнення найважливіших сторін тактики її організації. Відповідно й базові виборчі технології поділяються на дві групи:

- соціологічні технології, спрямовані на вироблення стратегії виборчої кампанії (“технології використання цільових груп виборців”; “технології конструювання іміджу кандидата” тощо);
- соціологічні технології, пов'язані з уточненням тактики виборчої кампанії (“технології вибору ключових проблем виборчої кампанії”, “технології вибору основних гасел кампанії” тощо).

Як під час виборів, так і в міжвиборчий період, розповсюдженою є рейтингова технологія, яку також можна віднести до базових соціологічних технологій. Сучасна практика соціологічних досліджень та складання рейтингів суб'єктів політики свідчить, що між громадською думкою й знаннями людей існує величезна різниця. У зв'язку із цим важливо вміти розібратися в цій особливості.

До прогностичних соціологічних технологій слід віднести такі, як “технологія вирахування частки електорату, що не визначився” та “технологія визначення стійкості електоральних думок”. Суть даних технологій полягає в можливості виявити частку стабільного електорату та можливості зміни його уподобань від проведення опитування до дня виборів. Крім того, слід зважити на застосування технології вирахування так званого “зсуву останньої хвилини”. Ідеться про так звану “спіраль мовчання”, описану німецькою дослідницею Е.Ноель-Нойман. Одним із наслідків “спіралі мовчання” є ефект “зсуву останньої хвилини”, а саме: бажання виборця під впливом громадської думки теж “бути поряд із переможцем”. У результаті деякі виборці змінюють свій вибір у день виборів останньої хвилини. Причому змінюють, звичайно, “у бік” тих кандидатів, у яких, на їхню думку, найліпші шанси бути обраними. Досвід виборчих, зокрема президентських, кампаній свідчить, що подібний “зсув” приносить кандидатові, як правило, додаткові 3–4% голосів.

Практика організації демократичних виборів знає безліч методик і технологій використання соціологічних методів у процесі виборчої кампанії, щоб безпосередньо впливати на формування іміджу кандидата та його суперників. Основним завданням соціологічних пропагандистських технологій (якщо використовувати терміни маркетингу) є опосередкована дія на електорат з метою, по-перше, “піднесення іміджу” кандидата, на користь якого проводиться дослідження, і, по-друге, “зниження іміджу” його суперників (або основного суперника). При цьому в таких ситуаціях можна не забезпечувати репрезентативності опитування: чим більше людей буде опитано, тим більше виборців потраплять під пропагандистський вплив.

Як пропагандистські застосовуються: технологія непрямого інформаційного впливу; технологія “методу зсунутих альтернатив”; технологія задавання критеріїв оцінювання кандидатів тощо.

У процесі опитування застосовують прийом “гри” на вивченні самооцінки респондентами рівня власної поінформованості, тобто ставлять запитання на кшталт: “Чи знаєте Ви..?”, що, насправді, перетворюється на завдання поінформувати про те, що виборець “має” знати. Такий же механізм закладено при умові порівняння, наприклад, особистісних якостей кандидата.

До технічних пропагандистських соціологічних технологій відносять “технологію використання лідерів думок” (основою для виникнення цієї теорії стали спостереження науковців, пов’язані з тим, що за виборчих кампаній інтенсифікація діяльності засобів масової інформації нерідко сама по собі не приносила якихось значущих результатів. Отож дослідники дійшли висновку, що на населення електорат впливає не одноступенева, а двоступенева система комунікації: інформація поширюється каналами неформального спілкування через так званих “лідерів думок”, які найактивніше поширюють отриману інформацію і, отже, впливають на виборців) і “технологію так званого ефекту “фургона з оркестром” (представлення громадськості, хто лідирує у виборчих перегонах, і тим самим вплив на тих, хто ще не вирішив, яким буде його вибір).

За сучасних умов досить дієвими виявляються технології, спрямовані на “зниження іміджу” конкурентів. Адже навіть у рекламі товарів і послуг, як правило, законодавчо закріплюється правило (найчастіше його й негласно застосовують): можеш хвалити свій товар, але не гидити товару конкурента. В Україні технології “зниження іміджу” застосовуються досить часто під час виборчих кампаній. Особливо це помітно при створенні антиреклами. Так, протягом президентської кампанії 2010 р. про Ю.Тимошенко в негативному контексті говорилося частіше, про В.Януковича – рідше, але в середньому, довше за часом.

Показовою є сама стратегія антиреклами. Проти Ю.Тимошенко “свідчили” “прості люди” – безіменна вчителька, сталевар тощо. Проти В.Януковича виступали експерти й політики; отже, грамотно використовувалася технологія залучення “лідерів думки”: якщо “проста людина” не завжди може достеменно розібратись у політиці (вона висловлює особисту думку), то експерт і політик – це люди, що репрезентують (формують) громадську думку.

Вибір “агітаторів” значною мірою визначив і основні “загрози”, які приписувалися кандидатам. Ю.Тимошенко дорікали залежністю від зовнішніх сил, у першу чергу – американських, у намірі розірвати братні відносини з Росією тощо. Але оскільки для частини українського суспільства прагнення співпрацювати із США було не загрозою, а бажанням, а дружба з Росією – навпаки, то ці докори скоріше й не сприймалися як антиреклама.

В.Януковича ж асоціювали зі злочинною владою. Саме вона була мішенню критики (через брак свободи слова в Україні, про що багато говорилося на Заході). Оскільки ж В.Янукович, обіймаючи посаду Прем’єр-міністра, два роки був її (влади) інструментом, представляв її, то він і сприймався негативно – як спадкоємець цієї влади [3, с.218].

Отже, антиреклама Ю.Тимошенко була “гранично персоніфікована”, це – “загроза-Тимошенко” або “Тимошенко як загроза”, тобто людина, що дозволила нав’язати собі помилкові політичні й соціальні орієнтири (що, у принципі, легко можна виправити). Антиреклама ж В.Януковича була “гранично деперсоніфікована”, “гранично генералізована”. Нарешті, до післявиборчих соціологічних технологій відносять технологію створення історії виборів, технології розроблення портрета виборчого округу, технології відстежування обіцянок кандидатів. Такі технології мало застосовуються в Україні. Утім, їх застосування значно полегшило б у подальшому складання стратегічних і тактичних планів кандидатів на майбутніх виборах.

Зрештою, доцільно зазначити, що останнім часом на українському політичному ринку досить розповсюдженими є новітні соціологічні технології, зокрема, інтернет-опитування, інтерактивні опитування (телеопитування, телеголосування). На практиці

останні стали серйозним засобом маніпулювання громадською думкою. Настільки серйозним, що на це було звернено спеціальну увагу в Директиві ESOMAR (Європейське товариство з вивчення громадської думки й маркетингових досліджень) “Посібник з проведення опитувань громадської думки”. “Телеголосування, – зазначається в ньому, – передбачає запрошення глядачів або читачів телефонувати за спеціальними номерами, аби зареєструвати свої голоси з певних проблем. Результати потім публікуються або транслюються по радіо чи телебаченню. Сучасний рівень технологій дозволяє відмовитись від такого попереднього телефонування й здійснювати “наживо” зв’язок з глядачами з відображенням інформації на екрані в міру надходження телефонних дзвінків глядачів. Хоча це цілком законна практика медіазасобів стосовно розважальних передач, вона аж ніяк не може подаватись як опитування громадської думки, оскільки не відповідає вимогам Кодексу ESOMAR. Телеголосування не можуть представляти достовірні й репрезентативні вибірки. Вони можуть відображати точку зору лише тих глядачів і слухачів, які вирішили відповісти. А якщо до цього приплюсувати ще й те, що не існує жодного контролю за тим, скільки разів кожен може проголосувати, виникає сумнів, чи репрезентує телеголосування думку людей, які взяли участь у голосуванні. Результати жодним чином не можна узагальнювати стосовно всього населення. Дослідники не повинні вдаватися до таких кроків” [2, с.61].

На жаль, повальне захоплення загальнонаціональних, а нерідко й місцевих телеканалів інтерактивними опитуваннями набагато випередило аналіз специфіки цієї форми “екранної соціології”. Слід визнати, що в цій ситуації, як правило, маємо справу не із соціологічними опитуваннями, а із соціологічною PR-технологією в її чистому вигляді.

Отже, можна зробити висновок про те, що на українському політичному полі використовуються здебільшого соціологічні виборчі технології. Причому перевага надається базовим і пропагандистським технологіям.

1. Вишняк О. Технологія та результати досліджень громадської думки / О. Вишняк // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 68–74.
2. Директива ESOMAR. Керівництво щодо проведення опитувань громадської думки // Маркетинг в Україні. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
3. Культура – суспільство – особистість : навч. посіб. / за ред. Л. Скокової. – К., 2006. – 250 с.
4. Орбан-Лембрик Л. Особливості формування громадської думки / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2004. – № 2 (4). – С. 77–89.
5. Петров О. В. Социологические избирательные технологии / О. В. Петров. – Днепропетровск : Арт Прес, 1998. – 164 с.
6. Українське суспільство 2004–2009: соціологічний моніторинг / за ред. Н. Паніної. – К. : Заповіт, 2009. – 64 с.

Исследуются социологические технологии политического маркетинга. На украинском политическом рынке используют, к сожалению, по большей части пропагандистские социологические технологии, которые исполняют роль манипулятора общественного мнения электората.

Ключевые слова: *политический маркетинг, социологические технологии, политический рынок, общественное мнение, мониторинговые технологии, электорат, манипуляция.*

The article investigates the sociological technologies of the political marketing. At the Ukrainian political market use unfortunately mostly sociological technologies of propagandists, which carry out the role of manipulator of public opinion of electorate.

Key words: *political marketing, sociological technologies, political market, public opinion, monitoring technologies, electorate, manipulation.*

УДК 324 (477) “2004–2010”

ББК 66.2 (4 Укр)

Андрій Татарин

ЕВОЛЮЦІЯ ВИБОРЧОЇ СТРАТЕГІЇ ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (2004–2010 рр.)

Стаття присвячена проблемі наукового дослідження еволюції виборчої стратегії Партії регіонів. Проаналізовано становлення особливостей цієї стратегії під час парламентських та президентських виборчих кампаній в Україні (2004–2010 рр.).

Ключові слова: Партія регіонів, вибори, виборча кампанія, стратегія виборчої кампанії.

Серед політичних партій сучасної України помітно виділяється Партія регіонів. Почавши своє існування як “партія влади”, ця політична сила пройшла відносно короткий (але достатньо насичений суспільно-політичними подіями) шлях еволюції, який можна охарактеризувати формулою “влада – опозиція – влада” (невдала президентська виборча кампанія 2004 р., успішна діяльність у статусі опозиційної партії (2005–2010 рр. з невеликою перервою в 2006–2007 рр., коли В.Янукович був Прем’єр-міністром), перемога лідера партії на президентських виборах 2009–2010 рр.).

Президентська виборча кампанія 2004 р. стала першою серйозною спробою Партії регіонів (як відносно самостійної політичної сили) позмагатись за владу в державі. В.Янукович у зазначений період став офіційним “кандидатом від влади” і головним опонентом опозиційного лідера В.Ющенка.

Дані соціологічних опитувань (початок червня 2004 р.) свідчили про близькість електорату В.Януковича і П.Симоненка. Існував чіткий регіональний розподіл симпатій щодо лідерів президентського рейтингу. На Заході і в Центрі країни домінував В.Ющенко (за нього були готові проголосувати 71% та 44% жителів регіонів, відповідно; за В.Януковича – 12% і 17%), на Сході й Півдні – В.Янукович (43% і 32% проти 17% і 24% лідера “Нашої України”). На відміну від В.Ющенка, який користувався найбільшою популярністю в людей середнього й молодого віку, жителів західних і центральних областей – аграрних і переважно україномовних, базовий електорат В.Януковича – жителі індустріальних російськомовних східних і південних областей, люди помітно старшого віку.

Перед самим початком виборчої кампанії спостерігалася чітка тенденція поступового зменшення кількості прихильників В.Ющенка й зростання їх кількості в його основного суперника – В.Януковича: “Електоральні ресурси В.Ющенка на Заході вичерпуються; натомість В.Янукович має досить значний електоральний резерв у східних і південних областях” [1, с.5].

Віктора Януковича в президенти висунув де-факто тодішній Президент України Леонід Кучма. На засіданні в залі адміністрації Президента (за участю та “ініціативою” представників партій парламентської більшості) Януковичу надали статус “єдиного кандидата від демократичних сил”. Висунення даного кандидата мало досить логічну аргументацію: серед відомих потенційних кандидатів від влади конкурентоспроможного, крім В.Януковича, не було, а на “розкрутку” невідомого кандидата могло не вистачити часу. Статус єдиного кандидата від влади формально В.Янукович отримав лише після проведення серії з’їздів партій, що входили до пропрезидентської коаліції: Партія регіонів (“найбільш ширий союзник”), СДПУ(о), “Трудова Україна”, Народна аграрна партія, НДП.

Л.Кучма, “сірий кардинал” виборчої кампанії В.Януковича, і не намагався приховувати цей факт, навпаки, постійно демонстрував свою “підтримку”, якою прикривав свої справжні інтереси, серед яких найважливіше – залишитись при владі (проведення реформи, обрання В.Януковича символічним президентом і затвердження Л.Кучми Прем’єр-міністром з конституційно розширеними повноваженнями).

Виборча стратегія В.Януковича формувалася “під кандидата” й складалася із цілого ряду важливих складових: абсолютна впевненість кандидата у своїх силах; мета –

перемога будь-якою ціною; відданість ідеології домінування інтересів регіонів як основній концепції дій Партії регіонів; імідж В.Януковича формувалася як імідж твердого, вольового політика, міцного господарника, рішучої людини (такі риси особливо актуальні для прихильників “сильної руки”); у практичному “підтвердженні” декларованих передвиборчих намірів значні переваги мав саме кандидат влади, оскільки в його руках знаходилися важелі впливу на ситуацію й ресурси; використання адміністративного ресурсу (практично необмежений доступ до електронних і друкованих ЗМІ як на центральному, так і на місцевому рівнях; формування позитивного іміджу відповідними підрозділами обласних і районних державних адміністрацій), що значно збільшувало його виборчі можливості.

Серед основних установок та вимог, реалізованих у виборчій стратегії В.Януковича, слід відзначити: “вступ до ЄСП проти невдалої євроінтеграції”, загроза “натовського чобота”, питання статусу російської мови, канонічної церкви тощо; постійний акцент на темі “економічного зростання” (на фоні зростання ВВП), погашення заборгованостей з пенсій і зарплат, їх підвищення восени, заяви про повернення заощаджень як “закономірний наслідок ефективної економічної політики уряду, яка матиме продовження, якщо його глава буде обраний Президентом”, а не як разова акція “під вибори” [2, с.6].

Ключовим питанням було збереження існуючого політичного курсу, започаткованого Л.Кучмою, та поглиблення взаємовідносин з Росією на противагу євроінтеграційним прагненням головного опонента – В.Ющенка [3, с.1].

Президентська кампанія кандидата від влади розгорталася під гаслами: “Тому що...”, “Збереження здобутків економічного зростання – проти дестабілізації, руйнування і невизначеності”. Не додавало голосів Януковичу й використання в політичній рекламі біло-блакитної гама кольорів, яка, як відзначала Ольга Дмитричева, на підсвідомому рівні “психічно пригнічує людей”, на відміну від помаранчевого кольору (вдало використаного у виборчій стратегії його опонента В.Ющенка), оскільки “помаранчевий колір психічно гармонізує людину – фізично й духовно” [4, с.3].

Основні проблеми виборчої кампанії В.Януковича: удар по позиціях кандидата як чинного прем’єра (“передвиборчі” проблеми – зростання тарифів на комунальні послуги; “обвал” цін на бензин; “повзуче” зростання цін на основні продукти харчування; чергова осіння продовольча криза; накопичення заборгованості із заробітної плати); непривабливі риси його стилю керівництва, що виявилися під час виборчої кампанії 2002 р. у Донецькій області. В.Янукович так і не зміг “дистанціюватися від «владних милиць» і отримати можливість публічно обпертися на народне плече” [5, с.3; 6, с.5].

Парламентська виборча кампанія 2006 р. – перша серйозна перемога Партії регіонів після поразки В.Януковича на президентських виборах 2004 р.

Стосовно успіхів і поразок фаворита виборчих перегонів Партії регіонів аналітики й політтехнологи були одноставні: на цю політичну силу працювала сама ситуація. Доки помаранчеві обмінювалися “люб’язностями” – рейтинг ПР зростав. Штаб “Регіонів” активно використовував допомогу закордонних політтехнологів, які ударили по найслабших ланках політики нової влади. Їхня безрадісна реклама відповідала лівому спектру. Отже, хотіли зберегти не лише своїх виборців, а й зайти на електоральне поле КПУ.

Ім’я лідера особливої ролі не відіграло, його особисті якості – тим більше. Регіони були уособленням сили, прибічники якої після останніх президентських виборів уважали себе ображеними. Значний (32,12%) електорат “Регіонів” був породжений штучно, за рахунок збільшення кількості супротивників “нової” влади, а також за рахунок т. зв. “антимайдану”.

Одноставне голосування “антимайданівців” у 2006 р. частково схоже на порив “майданівців” у 2004-му, оскільки “вони підвелися на захист вибору, зробленого ними позаторік. Вони прагнули до перемоги, яку (як вони вважали) у них украли тоді” [7, с.3].

Позачергові парламентські вибори 2007 р. знову підтвердили успішність стратегії Партії регіонів, про що свідчило 1-ше місце за кількістю отриманих депутатських мандатів.

У “Регіонах” ідеологію як таку замінено крайовим патріотизмом. Крім того, ПРУ – це партія Януковича. Після Майдану він став для Сходу такою ж іконою, якою став для Заходу В.Ющенко, з випадкового вождя став вождем реальним.

Оргструктури здебільшого контролювались однією групою – якщо не Ринатом Ахметовим, то Борисом Колесниковим, а “обличчя” списку обов’язково проходили через Віктора Януковича. Місцеві організації ПР і раніше – хоча й опосередковано – були замкнені на Колесникові. Причому своїх людей вони передусім розміщували в областях, з яких був найбільший попит, – у Центральній та Південно-Східній Україні. Захід, де регіоналам не доводилося розраховувати на зростання популярності, а за низький результат усе одно комусь доведеться відповідати, загалом був відданий на відкуп місцевим партійцям. Виборча стратегія “Регіонів” більше нагадувала ідею Ноевого ковчега – зібрати під своїм крилом не тільки партійців, а й усіх прибічників біло-синіх.

“Регіони” за “своїх” виборців були спокійні, а тому зайвих сил і коштів на рекламу в Донбасі та автономії не витрачали, оскільки серйозно розраховували на центральні області, трохи розчаровані в Ющенкові й Тимошенку. Основне послання регіоналів для жителів центру просте: Янукович – ефективний менеджер, його уряд – інструмент зростання економіки, гарант стабільності, запорука поліпшення соціальної політики. Такі ж “месиджі” регіонали адресували й виборцям Західної України.

Зважаючи на прагматичність електорату Партії регіонів, в її програмі домінували положення про соціальні гарантії – пенсії, “соціальні пакети”, половину бюджетних місць у вузах, протекціонізм під час працевлаштування, іпотеку, допомогу на купівлю “першої квартири” тощо. Прикметна деталь “регіональної” програми – постійна внутрішня полеміка з “ворогами” – “помаранчевими популістами” – і спроба мобілізувати й мотивувати своїх прихильників на основі боротьби з “оранжизмом”. Водночас “регіоналізм” біло-блакитних був більш ніж явний, про що свідчило яскраве гасло про регіони як “духовну скарбницю України”.

Одним із головних завдань, які регіонали ставили перед розробниками своєї передвиборної програми, – зробити так, щоб виборець безпомилково відрізняв її від документів помаранчевих. Відмінності – очевидні: “Якщо БЮТ закликав до унікальних звершень та проривів, не розмінюючись на цифри, то ПР демонстративно робила ставку на конкретику. Виборцеві обіцяли точний розпис – коли, скільки і як він отримуватиме зарплату, пенсію, інші соціальні виплати, сплачуватиме податки і відсотки за кредитами” [8].

Виборча стратегія В.Януковича під час президентської виборчої кампанії 2009–2010 рр. здійснювалася в традиційній для політичної сили, яку він представляє, формі. Зазначена “традиційність” мала як негативні, так і позитивні аспекти, оскільки експерти відзначали, що така “традиційна реклама” була явно зорієнтована на представників середнього й старшого покоління, “радянських людей”, яких вистачає навіть на території Західної України. Що ж стосується Сходу та Півдня (частково Центру), цей “месидж” спрямований безпосередньо на них, адже населення саме цих регіонів – “традиційний” для регіоналів та їхнього лідера електорат. Варто зазначити, що команда В.Януковича активно працювала й на Західній Україні, постійно підкреслюючи, що їхній кандидат – кандидат не лише Сходу України, а всієї України [9].

Спокій В.Януковича був обґрунтований цілковитою впевненістю у своїй незаперечній перемозі, тому він навіть не намагався знайти електоральні інновації, щоб привабити потенційних виборців і не перевантажував себе пошуком засобів перевищення своїх конкурентів. Янукович вів пасивну виборчу кампанію, що була розрахована на інерцію. У його передвиборчих слоганах – нічого нового, елементарне повторення “ви-

борчих ходів” минулих років. Як і раніше, головна мета – “гарантовано отримати голо- си електорату, орієнтованого “на Росію”. Великий позитив виборчої стратегії В.Януковича – спокій [10].

Отже, Партія регіонів є прикладом політичної сили, що змогла, незважаючи на численні перешкоди, отримати роками омріяну політичну перемогу (у вигляді не лише президентської посади, а й чіткої владної вертикалі, власного кабміну й контрольованої парламентської більшості) за рахунок ефективної виборчої стратегії та вміння адаптуватись до будь-яких електоральних умов. Підтвердження цьому – достатньо високі результати В.Януковича на території Західної України в порівнянні з низькими результатами на аналогічній території в 2004 р.

1. Якименко Ю. Україна перед вибором – яким він буде? / Ю. Якименко, О. Литвиненко, І. Жданов // Дзеркало тижня. – 2004. – № 26 (501). – 3–9 липня. – С. 5.
2. Там само. – С. 6.
3. Соболев Є. Вибори помилок / Є. Соболев // Дзеркало тижня. – 2004. – № 42 (517). – 16–22 жовтня. – С. 1.
4. Дмитричева О. Ми розриваємося між страхом і бажанням жити інакше / О. Дмитричева // Дзеркало тижня. – 2004. – № 46 (521). – 13–19 листопада. – С. 3.
5. Рахманін С. А завтра була війна / С. Рахманін, Ю. Мостова, О. Дмитричева // Дзеркало тижня. – 2004. – № 26 (501). – 3–9 липня. – С. 3.
6. Якименко Ю. Україна перед вибором – яким він буде? / Ю. Якименко, О. Литвиненко, І. Жданов // Дзеркало тижня. – 2004. – № 26 (501). – 3–9 липня. – С. 5.
7. Рахманін С. Парламентська компанія. Президентська кампанія / С. Рахманін // Дзеркало тижня. – 2007. – № 29 (658). – 11–17 серпня. – С. 3.
8. Мустафін О. Діти Нострадамуса / О. Мустафін // Дзеркало тижня. – 2007. – № 28 (657). – 4–10 серпня.
9. Сильна економіка – успішна Україна // Вперед. – 2009. – № 49 (6630). – 11 грудня. – С. 3, 7.
10. Владимиров С. Хтось іде... а хтось прийде / С. Владимиров // Профіль. – 2009. – № 35 (104). – 19 вересня.

Стаття посвячена проблемі наукового дослідження еволюції виборчої стратегії Партії регіонів. Проаналізовано становлення особливостей цієї стратегії в час парламентських і президентських виборчих кампаній в Україні (2004–2010 гг.).

Ключевые слова: *Партія регіонів, вибори, виборча кампанія, стратегія виборчої кампанії.*

The article is devoted to the scientific research of evolution of electoral strategy of Party of regions. The features of its strategy during parliamentary and presidential electoral campaigns in Ukraine (2004–2010) are analyzed.

Key words: *Party of regions, elections, electoral campaign, strategy of electoral campaign.*

УДК 321.01

ББК 66.2

СУЧАСНИЙ СТАН ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Віталіна Шеверда

У статті досліджується феномен електронного урядування в Україні. Увага автора зосереджена на визначенні проблем, що перешкоджають повноцінному впровадженню електронного урядування в нашій країні, крім того, досліджуються можливі перспективи, що відкриваються внаслідок приєднання України до інформаційного глобалізованого простору.

Ключові слова: *електронне урядування, електронна демократія, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології.*

Феномен електронного урядування для України вже не є новим та невідомим, як декілька років тому. Останнім часом дослідження проблеми розвитку електронної демократії (що передбачає використання інформаційних і комунікаційних технологій і стратегій демократичними акторами [33; 6]) почали привертати увагу багатьох дослідників та науковців і в Україні. Досить поширеним, актуальним напрямом дослідження

цієї проблеми, у зв'язку з прогресом інформаційно-комунікаційних технологій (далі ІКТ) та їх утіленням у процес керування публічним сектором, став феномен електронного урядування [14, с.93].

Так, цілу низку праць присвячено вивченню проблем становлення інформаційного суспільства в Україні (В.Кафарський, О.Голобуцький, О.Шевчук, В.Гавловський, В.Цимбалюк, Р.Калюжний, С.Гнатюк, М.Згуровський, М.Кузнецова). Значну увагу привернула проблема свободи особистості в інформаційному соціумі [35]. Іншим дослідницьким напрямом є вивчення сутності концепції е-демократії та е-урядування (М.Демкова, А.Пазюк, Д.Дубов, С.Дубова). Проблема реальності впливу громадськості на прийняття рішень органами влади через систему електронного урядування також викликала зацікавленість із боку науковців [33]. Досліджуються питання відкритості та прозорості публічної адміністрації, доступу до публічної інформації, його правовим регулюванням (М.Демкова, М.Фігель, А.Пазюк, А.Будаков, В.Кашпур, В.Кузнецов). Особлива увага звертається на проблему безпеки інформації [15; 34].

Проте, незважаючи на наявність досліджень певних аспектів цієї проблематики, феномен електронного урядування в Україні залишається недостатньо розробленим, а саме: питання зв'язку наявності демократичних умов та більш широкої участі громадян залишається недостатньо висвітленим, адже створення демократичних умов, наявність доступу до мережі Інтернет та створення різного роду проектів впливу громадськості на органи влади, правове надання певних повноважень громадськості не завжди приводить до активації громадської свідомості, до виникнення бажання в громадян вступати у взаємодію з органами влади. Отже, майже невизначеним залишається питання про мотивацію громадян, тобто питання про те, яким чином сприяти їхній взаємодії, коли вже створено всі необхідні для цього умови, а громадяни залишаються абсолютно байдужими до такої участі.

Зрілість електронного уряду має тенденцію залежати від національної економіки, соціального та демографічного рівнів розвитку. Вони показують, що передовими є індустріалізовані нації, громадяни яких отримують переваги від великих ресурсів, вільний доступ до інформації та більш відкриті стосунки з їхніми урядами. У серії звітів за 2003 р. компанії ACCENTURE (global management consulting, technology services, and outsourcing company, the largest consulting firm in the world and is one of the largest computer services and software companies) сказано, що прогрес у бік упровадження електронного уряду продовжується в цих країнах через серії ступенів: наявність он-лайн: інформаційні послуги публікуються он-лайн, доступ до кількох послуг; базові можливості: Центральний план, законодавча база та наявність он-лайн; доступність послуг: розширення цілей на місці, деякі ускладнені трансакції на місці; зріла доступність: цілеспрямовані послуги, що створюють додаткову вартість, скупчення послуг; трансформація послуг: поліпшення поширення послуг, багатоканальне інтегрування, організації, процесові та технологічні зміни по агенціях [24].

На думку генерального бізнес-керівника корпорації Intel Стейсі Джереда Сміта, досягнення успіху в проектах створення “електронного урядування” в будь-якій країні світу забезпечується наявністю трьох основних елементів: забезпечення доступу до нових технологій якомога більшої кількості населення шляхом зменшення вартості доступу до мережі Інтернет, процесу організації вивчення нових технологій, створення інтернет-кіосків; створення розвинутої телекомунікаційної інфраструктури, що сприятиме активному розвитку різноманітних сфер соціально-економічного життя суспільства; затвердження відповідного законодавства, де чітко були б визначені права та обов'язки людини в “електронному суспільстві”, а також базова термінологія [14, с.95].

Вигоди від запровадження електронного урядування є багатообіцяючими. Для місцевої влади система електронного урядування – це: удосконалення системи управління, оптимізація структури державного апарату, значне зниження фінансових і матері-

альних витрат на його утримання; єдиний захищений простір інформаційних ресурсів та документообігу між усіма органами виконавчої влади й місцевого самоврядування; введення системи постійного контролю над ситуацією та розвитком регіону в цілому й окремих районів за всіма параметрами життєдіяльності міста, регіону або місцевості; підвищення інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності регіону; введення дієвої системи внутрішнього контролю з боку керівництва над роботою органів виконавчої влади й місцевого самоврядування, їх підрозділів та окремих посадових осіб; доступ державних службовців у режимі реального часу до необхідної інформації в межах їх компетенції, можливість підвищувати кваліфікацію без відриву від місця роботи; об'єднання інформаційних ресурсів і послуг органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з метою зміцнення місцевого інформаційного простору; збільшення довіри до органів виконавчої влади, місцевого самоврядування й держави в цілому з боку мешканців та суб'єктів підприємницької діяльності; більш ефективна взаємодія й співробітництво з державними органами зарубіжних країн та міжнародних неурядових організацій.

Для бізнесу система електронного урядування – це: підтримка економічної діяльності місцевих підприємців, що дозволить ефективно інтегруватись у загальнонаціональний і світовий економічний простір; створення єдиної платформи регіону для просування інвестиційних та інноваційних проектів; значне зменшення бюрократизації й рівня корупції шляхом переведення державних послуг, що мають вартісне вираження, у систему державних мережевих (онлайнових) послуг (реєстрація та перереєстрація компаній, надання статистичних даних, подання звітності, митне декларування тощо); вільний доступ до об'єктивної, достовірної й оперативної інформації про діяльність органів влади та місцевого самоврядування й прийняті ними рішення; можливість проходження всіх процедур звітності в податковій та інших органи влади в онлайновому режимі за допомогою єдиного інтерфейсу спілкування; публічні, відкриті процедури проведення державних закупівель і конкурсів; контроль над роботою органів виконавчої влади та місцевого самоврядування й окремих посадових осіб.

Запровадження системи електронного урядування матиме такі позитивні наслідки для мешканців певної території: створення інтерфейсу спілкування громадянина з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування; надання в онлайновому режимі всіх державних послуг (реєстрація за місцем проживання, замовлення довідок та інших особистих документів, реєстрація автомобіля тощо); доступ до необхідної інформації, у тому числі до матеріалів громадських бібліотек; можливість здобуття освіти шляхом онлайнового дистанційного навчання; отримання невідкладної та планової медичної допомоги й консультацій через електронне спілкування; вільний доступ до об'єктивної та достовірної інформації про діяльність органів виконавчої влади й місцевого самоврядування та прийняті ними рішення; контроль над роботою органів виконавчої влади й місцевого самоврядування та окремих посадових осіб; пошук роботи, у тому числі в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування через відкриті кадрові конкурси на заміщення вакантних посад; можливість брати активну участь у суспільно-політичному житті міста, району або місцевості. До того ж не слід забувати й про суспільно-політичні дивіденди, що їх отримає людина або команда, які запровадять у регіоні систему електронного урядування. Рівень довіри до них і популярність серед населення та представників бізнесу надзвичайно підвищаться [22]. Отже, запровадження системи електронного урядування сприятиме прогресивному розвитку суспільства та країни в цілому, саме тому доцільно якомога швидше реалізувати її в Україні.

Щодо сучасного стану електронного урядування в Україні, то за результатами моніторингу надання органами виконавчої влади юридичним і фізичним особам інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи "Електронний Уряд" станом на 27 березня 2009 р. до Державного комітету інформатизації України надійшло 85 звітів органів виконавчої влади про надання ними інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи

“Електронний Уряд”, тобто звітували 96,6% від загальної кількості органів виконавчої влади. У розрізі центральних та місцевих органів державної влади: надали звіти 100% обласних державних адміністрацій та 95,1% центральних органів виконавчої влади.

Станом на 27 березня 2009 р. усі ЦОВВ та ОДА представлені в мережі Інтернет. Значним також є представлення в Інтернеті районних державних адміністрацій. Це 433 веб-сторінки районних адміністрацій, розміщених на сайтах відповідних обласних (міських) державних адміністрацій або Ради Міністрів АР Крим, та 302 окремих сайти або веб-сторінки. Беручи до уваги той факт, що 2008 р. у мережі Інтернет було представлено лише 265 райдержадміністрацій, можна стверджувати про позитивну динаміку цього процесу.

За даними моніторингу, здійсненого Державним комітетом телебачення й радіомовлення України, на всіх веб-сайтах органів виконавчої влади застосовані режими рівня інформування, режим односторонньої взаємодії застосовано на 77,8% сайтів ЦОВВ та 85,2% ОДА. Про наявність на власних сайтах режиму двосторонньої взаємодії Держкомінформатизації повідомили 42,6% ЦОВВ та 40,7% ОДА.

Для надання послуг через власний веб-сайт органи виконавчої влади розміщують на своїх веб-сайтах розділ “Каталог послуг”, що містить повний перелік державних (адміністративних) послуг, які надає орган виконавчої влади і які систематизовані за сферами їх надання – громадянам України, юридичним особам України, державним службовцям України, міжнародній спільноті. На звітну дату повідомили про наявність зазначеного розділу на своєму сайті 60,7% ЦОВВ та 96,3% ОДА.

Інформаційні послуги загального призначення надаються органами виконавчої влади громадянам та юридичним особам із власних веб-сайтів та за допомогою Єдиного веб-порталу. Саме інтеграція до зазначеного веб-порталу на базі єдиної програмно-технічної платформи, яка дає можливість забезпечити відповідність усім вимогам політики у сфері електронного урядування та захисту інформації, а також здійснювати дистанційне інформаційне наповнення веб-сайтів через захищені канали з використанням Національної системи конфіденційного зв’язку, є одним із найважливіших етапів розвитку веб-сайтів органів виконавчої влади.

За результатами аналізу звітів органів виконавчої влади, наразі до Єдиного веб-порталу інтегровано веб-сайти 36 ЦОВВ і 10 ОДА. Аналізуючи результати моніторингу загалом, можна зробити висновок про певні досягнення та проблеми. Серед позитивних змін слід зазначити те, що протягом 2008 року спостерігалось зростання кількості веб-сайтів районних державних адміністрацій та послуг рівня односторонньої взаємодії веб-сайтів органів виконавчої влади.

Покращився стан висвітлення інформації на вимогу постанови Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 № 3 “Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади”. На сайтах органів виконавчої влади діють розділи, призначені для надання інформації про адміністративні послуги, інвестиційні об’єкти, їх характеристики, механізми залучення коштів для інноваційного інвестування підприємств.

До проблемних моментів можна віднести недостатню поінформованість виконавців звітів у деяких органах виконавчої влади, через які неможливо зробити однозначні висновки про надання послуг юридичним та фізичним особам на основі використання електронної інформаційної системи “Електронний Уряд”. Шляхом вирішення зазначених проблемних моментів є підвищення обізнаності працівників підрозділів, відповідальних за роботу веб-сайтів, органів виконавчої влади, у питаннях, пов’язаних із системою “Електронний Уряд”, посилення уваги до виконання звітів [47].

Згідно з оглядом E-Government Survey 2008: From E-Government to Connected Governance, у рейтингу індексів готовності 192 країн–членів ООН до електронного урядування (E-government readiness) Україна посідає 41 місце (випередивши Білорусь (56),

Російську Федерацію (60); перша трійка – Швеція, Данія та Норвегія відповідно). Цей індекс підраховується на основі показників розвинутості веб-послуг “електронного уряду”, телекомунікаційної інфраструктури та ступеню готовності населення до подібного нововведення [40].

Протягом січня – березня 2008 року обсяг доходів суб’єктів господарювання всіх форм власності в галузі ІКТ склав 14,3 млрд грн, що на 25,7% перевищує показники аналогічного періоду 2007 року. Обсяг доходів від надання послуг населенню склав 4,4 млрд грн. Споживання ІТ-послуг та зв’язку на одного жителя України зросло більше, ніж на 25% і сягнуло майже 95 грн.

Суб’єктами господарювання державної форми власності й такими, що мають понад 50% акцій, які належать державі, отримано 18% загального обсягу доходів. Тенденція зменшення їх питомої ваги зумовлена значно повільнішими (більш ніж у 6 разів) темпами зростання доходів, порівняно із суб’єктами господарювання недержавної форми власності, і спричинена як значною питомою вагою послуг, що надаються за регульованими державою тарифами, так і незначною часткою послуг з використанням новітніх технологій.

Найбільш динамічно зростали доходи від діяльності у сфері інформатизації (56%), комп’ютерного зв’язку (48%), з нього надання доступу до Інтернету (50%), поштового зв’язку (43,7%), рухомого (мобільного) зв’язку (28%). Водночас лише 2% складають доходи від фіксованого телефонного зв’язку. Найвагомішими сегментами залишаються: ринок послуг рухомого (мобільного) зв’язку – 47,2%, ІТ-послуги, реалізації ОТ та обладнання й комп’ютерний зв’язок – 28,2%, фіксованого телефонного зв’язку – 17,2% [48].

Головною проблемою українського суспільства, на думку О.Шевчука, є те, що державні органи демонструють формальне розуміння в проблемі розбудови інформаційного суспільства в Україні. Автор вважає, що українська еліта (громадські організації, науковці) усвідомлюють необхідність трансформації суспільної моделі задля наближення її до вимог інформаційного суспільства (необхідність гарантування прав і свобод громадянина, забезпечення публічності української влади в обговоренні, прийнятті й імплементації рішень). О.Шевчук наголошує на тому, що державні службовці або самосуваються від цієї проблеми, або займаються її формалізацією. Безумовно, є чимало чиновників (здебільшого середньої ланки), які розуміють необхідність запровадження високих інформаційних технологій у державному управлінні, проте вони не становлять критичної маси для серйозних зрушень у цій сфері. Згідно з результатами анкетування серед учасників конференції “Проблеми та перспективи розвитку інформаційного суспільства”, проведеної Інститутом інформаційного суспільства і Фондом “Інформаційне суспільство” за підтримки міжнародного фонду “Відродження” та Світового банку в березні 2003 року, загальну відповідь на запитання щодо перспектив розвитку електронного урядування в Україні та сьогоденних ініціатив держави в цьому питанні можна сформулювати однією фразою з анкети – “існує профанація ідеї”. Найбільш поблажливі думки із цього приводу – “існують лише наміри”, “закладається базис для розвитку”. Що стосується перспектив запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні, то респондентами називалися терміни від 5 до 50 років. Переважна більшість респондентів анкетування вважає, що владна еліта не готова до електронного урядування, робота, що проводиться чиновниками в цьому напрямі, є формальною, більше того, чинна система влади є корумпованою та забюрократизованою, отже, необхідно її реформувати [37].

Незважаючи на існування втілених в Україні окремих елементів електронного урядування, на думку заступника директора Інституту інформаційного суспільства О.Голобуцького, формально концепції й досі не існує, тобто не було ухвалено жодних офіційних документів, які б визначали загальний зміст і мету створення системи е-урядування, пріоритетні напрями її розвитку та засоби реалізації. Більше того, не існує й

неформальної концепції – офіційно не ухваленої, але фактично розробленої, обґрунтованої й деталізованої фахівцями за участю зацікавлених урядовців (або без них). Спеціаліст вважає, що ми не маємо навіть елементів системи електронного урядування, бо електронні ресурси під назвою урядового порталу, сайтів Президента, міністерств, відомств і місцевих органів виконавчої та представницької влади на сьогодні функцій, притаманних зазвичай елементам системи електронного урядування, виконувати не в змозі. Низька функціональність, що часто наближається до нульової, характерна й для запроваджених уже систем внутрішнього документообігу в окремих структурних підрозділах уряду. Вони аж ніяк не сприяють зменшенню кількості паперових документів, не вивільняють зайві чиновницькі кадри, не позбавляють громадян, у тому числі й представників бізнесу, залежності від бюрократичної сваволі, не забезпечують уникнення помилок і багаторазового збирання документів і довідок для різних служб, майже не скорочують часу здійснення трансакцій з офіційними органами, не заощаджують гроші платників податків.

Аналогічна проблема характерна й для концепції “Електронна Україна”, частиною якої мала б стати й система електронного урядування. Незважаючи на те, що програма формально затверджувалася й не раз обговорювалася на фахових конференціях, круглих столах, засіданнях відповідної робочої групи й т. п., на думку автора, на запровадження конкретних компонентів інформаційного суспільства та загалом на рівень інформатизації це не вплинуло: збільшення в країні парку комп’ютерів і мобільних телефонів у приватному секторі відбувалося завдяки підвищенню добробуту українців та здешевленню ІТ-продуктів і послуг, а в державному секторі, як не прикро, – через корупцію й непрозорість фінансової діяльності. Кожен чиновник вимагав для себе комп’ютер, мобільний телефон і доступ до Інтернету як атрибуту престижності – і не більше. Відтак сталося підвищення попиту на послуги мобільного й швидкісного інтернет-зв’язку. Тож оператори й провайдери вважали вкладання коштів у розбудову фізичної інфраструктури інформатизації (оптоволоконні й радіомережі, передавачі сигналу, серверні станції, кабельні телевізійні мережі тощо) надзвичайно вигідним інвестуванням. Автор вважає, що той факт, що держава не втручалась у розвиток проектів у рамках цих програм, сприяла тому, що вона не заважала розвитку підприємства в галузі, проте це не сприяло покращенню ситуації у випадку з монополістами. Незважаючи на те, що коштів на програму “Електронна Україна” досі не передбачено, були зроблені реальні кроки назустріч розвитку інформаційного суспільства в Україні: було скасовано несприятливу систему оподаткування й узято під державний контроль ситуацію зі зловживаннями монополістів на ринку товарів і послуг галузі ІТ. Саме цей факт і викликав у них невдоволення. Намагаючись зберегти монопольне становище, ці компанії вдавалися до спекуляцій на тему євроінтеграційних планів України. Отже, програма “Електронна Україна”, завдяки зусиллям компаній-монополістів ІТ-галузі, стала чи не головним чинником поліпшення взаємин з Євросоюзом і його офіційними структурами. Хоча насправді поки що єдине, що пов’язує “Електронну Україну” з планами й перспективами ЄС, це те, що вона з’явилася як логічне продовження програми “eEurope” (“Електронна Європа”), затвердженої Єврокомісією.

Інформаційна галузь потребує фахового державного управління, активізації створення відповідних нормативних і регулюючих документів. Автор вважає, що, оскільки держава довела свою неспроможність розвитку та реалізації програми електронного урядування, слід цю справу доручити окремим недержавним компаніям, але в такому випадку слід попередити певні загрози, які можуть, як наслідок такої ситуації, виникнути. А саме: виникає можливість піддатись шантажу компаній-монополістів (які будуть вкладати гроші в розбудову Інтернет-мереж і будуть прагнути залучити до кола своїх клієнтів державу) і заборонити Антимонопольному комітету втручатись у ситуацію. Отже, існує потреба в чіткому окресленні правил та загальних схем розбудови інформа-

тизації. Реалізація програми “Електронна Україна” є занадто масштабним і капіталомістким завданням, оскільки перші значні результати з’являться щонайменше через кілька років, а загалом вигод для внутрішньої та міжнародної діяльності України слід очікувати через 15–20 років. Програма запровадження електронного урядування є локальнішою. Вона може бути поділена на етапи. Та вже на першому етапі вона даватиме вигоду державній економіці й суспільству. Звичайно, за правильного визначення точок докладання зусиль. Власне для цього потрібна національна концепція – визначити ті точки в системі управління державою, приєднання яких до системи електронного урядування забезпечить найшвидший і найбільший ефект [9].

О.Голобуцький вважає, що наразі можливості е-урядування в Україні набагато вищі, ніж ті, що декларуються, саме через відсутність концепції е-урядування, яка б затвердила створення відповідних ресурсів із прикладною метою, а не з метою простого виконання наказу. Більше того, суспільство та самі урядовці необізнані із приводу реального стану речей, проблем електронного урядування. Необхідно визначити головну цільову групу електронних урядових сервісів. На думку автора, основними проблемами для українського суспільства залишаються: недосконалість, нерозробленість нормативної бази з електронного урядування (нормативні акти України лише декларують (нехай і ґрунтуючись на кращих зарубіжних зразках), як саме мають утілюватись елементи електронного урядування. І ці декларації жодним чином не розраховані на практичне застосування); відсутність пріоритетів із боку українських користувачів мережі з приводу можливості взаємодії з урядом в Інтернеті. Тобто мова йде про відсутність уявлення про функції відповідного органу влади. Отже, громадяни не знають, чого вимагати, урядові служби не уявляють, що пропонувати, що унеможливило повноцінне формування інформаційних потреб громадян, отже, відсутність підстав, спираючись на які, громадянин вирішуватиме, потрібне йому електронне урядування чи ні, що саме йому потрібно, наскільки це важливо особисто для нього, які це матиме наслідки, – т. зв. соціальна й психологічна мотивація. У бізнесі виникає аналогічна ситуація. Автор вважає, що створені ресурси не відповідають вимогам електронного урядування чи принаймні онлайн-сервісу. За визначенням вони мають бути пристосовані до використання щонайширшими верствами населення, мати широкий спектр функцій і бути спроможними виконувати свої функції чи не з першого дня запуску. На практиці цим вимогам не відповідає навіть ресурс профільного комітету. І це при тому, що нова версія офіційного веб-сайта Держкомзв’язку впроваджувалась як пілотний проєкт “еталонного веб-сайта органів виконавчої влади”. Вона й стала еталоном: решта офіційних ресурсів так само для користування непридатні. Проблема полягає в тому, що наш уряд формально, а не реально приєднався до процесів інформатизації. Голобуцький вважає, що сутність проблеми полягає у відсутності чіткої державної політики у сфері реформування процесів державного управління. Він стверджує, що станом на 2005 рік в Україні електронне урядування перебуває десь між першим і другим етапом (із п’яти можливих, запропонованих United Nations Division for Public Economics & Public Administration, яка спільно з American Society for Public Administration визначила такі стадії розвитку електронного урядування: формована присутність держави в Мережі; посилювана присутність держави в Мережі; інтерактивна присутність держави в Мережі; присутність держави в Мережі на рівні трансакцій; повністю інтегрована присутність держави в Мережі). Вироблення концепції та обґрунтування цих сервісів має здійснюватися саме галузевою громадою (представниками бізнесу, громадських організацій, наукових установ) за участю представників владних структур (але аж ніяк не навпаки) у рамках заздалегідь розробленої та офіційно ухваленої концепції електронного урядування в Україні.

Автор висловлює таку думку, що люди, які необізнані у використанні нових технологій (наприклад, через відсутність доступу до них або з причини непоінформова-

ності), не усвідомлюють користі від них. Більше того, автор вважає хибною й такою, що не має жодних підстав, думку колишнього голови Державного комітету інформаційної політики України та керівника відділу роботи з Інтернетом цього комітету І.Лозового про те, що для запровадження в Україні електронного урядування знадобиться як мінімум тридцять років. Пояснює свою точку зору такими аргументами: брак відповідної інфраструктури можна подолати за допомогою створення законодавчої бази, яка зробить вигідним бізнес у галузі інформатизації й забезпечить умови для демонополізації галузі, а надзвичайно примітивний рівень державної інформатизації залежить не від можливостей державного бюджету, а від персональної зацікавленості державних службовців. О.Голобуцький вважає, що наразі в Україні слід упроваджувати систему електронного урядування, змістивши акцент з бюджетного фінансування та урядової розробки законодавчих основ на активну співпрацю з бізнесом, з галузевою спільнотою, з неурядовими громадськими, дослідницькими, науковими організаціями, тимчасово не зважати на стандарти та вимоги електронного урядування та “е-готовності”, розроблені найбагатшими державами світу. Бо українські реалії вимагають іншого підходу й головним є завдання адаптації концепції електронного урядування до сучасних потреб України, тобто не ставити зависоких цілей.

В.Фіщук, регіональний менеджер зі взаємодії з державним сектором корпорації “Сіско систем”, вважає, що в нашій країні поки що нічого не робиться для створення електронних державних послуг. Непродуманими залишаються безліч елементів, як-от: для того, щоб надіслати запит до Кабміну, скаргу до секретаріату Президента чи заплатити рахунок ЖЕКу, людині потрібно мати цифрове посвідчення особи – так званий цифровий підпис. В Україні є чотири фірми, через які можна оформити цю поки що незвичну послугу. Коштує це 100 доларів на рік. Для оформлення електронного підпису людина має повідомити фірмі свої паспортні дані, номер ідентифікаційного коду. Дані заносяться до відповідного реєстру, а клієнту дають програмний засіб, з допомогою якого він може створити свій секретний ключ. Існує також відкритий ключ, за допомогою якого якого інстанції можуть прочитати інформацію.

Таким чином, виникає певний реєстр громадян, які користуються електронними послугами. Як наслідок, виникає безліч загроз: хто і як його зможе використовувати; чи не призведе це до зростання підконтрольності людини; які права матимуть ті, хто в майбутньому не захоче оформлювати електронний підпис; загроза інформаційної безпеки.

Першим кроком до інформаційного суспільства є введення електронного підпису, а апогеєм – запровадження т. зв. чипів (невеликого електронного пристрою, з допомогою якого поліція чи митна служба можуть ідентифікувати особу, а сам власник чипа може розплатитись у супермаркеті, готелі й т. д.). На сьогодні лише 0,45% українців замовили собі послугу оформлення електронного підпису саме через слабку інфраструктуру, у якій діють ці цифрові підписи [3].

Отже, сьогодні в нашій країні відсутнє стратегічне бачення мети, до якої необхідно рухатись, упроваджуючи новітні технології в діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Навіть в ІТ-компаній, що працюють в Україні, у тому числі з органами влади, спостерігається брак чіткого розуміння концепції електронного урядування й механізмів її реалізації. Представництва іноземних корпорацій, що мають досвід запровадження в інших країнах систем електронного урядування, переважно пропонують уже існуючі продукти (програмне забезпечення, комп’ютери, обладнання тощо), які допомагають розв’язати лише деякі поточні проблеми певного органу виконавчої влади, однак не вирішують питання в комплексі. До того ж ці продукти від самого початку створювалися перш за все для бізнес-середовища, яке є динамічнішим і гнучкішим, ніж система виконавчої влади (наприклад, внутрішні процедури приватного підприємства за умови наявності волі її керівництва можуть бути досить легко змінені,

відповідні “зайві” посади скорочені, а структура підприємства реорганізована, якщо завдяки цьому бізнес та управління ним стануть ефективнішими).

Деякі спеціалісти вважають, що в Україні практично реалізувати електронне урядування неможливо, зважаючи на правовий аспект цієї проблеми. Бо впровадження пропонувань на нашому ринку продуктів (ідеться передусім про програмне забезпечення) у державне управління зазвичай вимагає зміни системи роботи, процедур і навіть структури органів влади. Оскільки ж діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в Україні регламентується законодавством і нормативними актами, повне та правильне впровадження таких продуктів на цьому рівні є практично неможливим [22].

Для реалізації електронного урядування в Україні необхідно провести концептуально-технологічний аналіз, розробити концептуально-технологічну схему впровадження системи електронного урядування в конкретному місті, районі, місцевості. Система електронного урядування може й має бути самоокупним проектом. Для цього доцільно створити підпорядковане місцевій владі (оскільки остання є власником інформації та послуг, що надаються) комунальне підприємство, яке після розробки й затвердження вищезгаданої концептуально-технологічної схеми буде не лише вести проект, розуміючи стратегічну мету, а й надавати платні послуги населенню, підприємствам, установам та організаціям і в такий спосіб повертати бюджетні кошти. Сьогодні деякі органи виконавчої влади вже створили такі підприємства, однак вони, на жаль, здебільшого займаються переважно закупівлею й обслуговуванням комп'ютерів, обладнання, прокладенням локальних мереж та підключенням державних установ до Інтернету. Утім, навіть в умовах нестачі бюджетних коштів для покриття всіх витрат, пов'язаних із реалізацією проекту, систему електронного урядування можна досить швидко встановити й запустити. Треба звернутись до світових виробників обладнання та програмного забезпечення, необхідних для впровадження системи, і придбати їх на особливих умовах, у тому числі у вигляді пільгового товарного кредиту.

Суспільство та бізнес морально й технічно готові до запровадження в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування систем електронного урядування, надання доступу до інформації й послуг в онлайн-овому режимі. Залишається тепер на владному рівні вирішити цю проблему, тобто головною є проблема відсутності політичної волі.

Не менш важливою є проблема мотивації громадян до участі у взаємодії з органами влади через систему електронного урядування. Адже навіть якщо припустити, що найближчим часом в Україні “запрацює” система електронного урядування, немає жодних гарантій, що громадяни матимуть бажання співпрацювати з урядом у такий спосіб. Наявність розвиненої інфраструктури та сприятливих умов для впливу громадськості на формування суспільного порядку денного не гарантує свідомого користування такими правами, навіть, якщо вони будуть формально закріплені, а громадяни поінформованими із цих питань. Таким чином, до низки вже існуючих проблем з упровадження електронного урядування додається ще й проблема мотивації громадян, бо в разі пасивності громадян немає смислу витратити зусилля та ресурси на реалізацію електронного урядування взагалі.

Отже, наразі в Україні існує безліч перешкод для практичної реалізації надзвичайно перспективної системи електронного урядування. Зважаючи на думки науковців, які працюють над вирішенням проблеми впровадження електронного урядування, в Україні слід “навести лад” у правовій площині цієї проблеми, чітко окреслити мету, тактику та стратегію реалізації електронного урядування, для цього слід визначитись із завданнями, практичними кроками та інструментами реалізації таких дій. Зважаючи на щорічне покращення умов для впровадження електронного урядування, практична реалізація е-урядування в Україні є завданням реальним у найближчій перспективі.

1. Абизов В. Є. Політичне рішення: механізм прийняття / В. Є. Абизов, В. Г. Кремень. – К. : НІСД, 1995. – 435 с.
2. Антонюк А. О. Політика безпеки інформації в захищених автоматизованих системах / А. О. Антонюк // Наукові записки НаУКМА. Комп'ютерні науки. – 2003. – Т. 21. – С. 103–107.
3. Богуславська А. Чи буде ближчим для українців “електронний уряд” порівняно з реальним? / А. Богуславська // Україна молода. – № 229 за 08.12.2006. – Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua>.
4. Брайсон Д. М. Стратегічне планування для державних та неприбуткових організацій / Д. М. Брайсон ; пер. з англ. А. Кам'янець. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
5. Вінніков О. Нові механізми залучення громадськості до процесу прийняття рішень / О. Вінніков // Громадянське суспільство. – 2007. – № 7.
6. Галузь інформаційно-комунікаційних технологій : підсумки роботи за 2007 рік (станом на 25.02.2008). – Режим доступу : <http://www.stc.gov.ua/>.
7. Гладун А. Я. Методологічні аспекти створення системи корпоративного електронного документообігу / А. Я. Гладун, Ю. Д. Журавльов, В. М. Штунда // Наукові записки НаУКМА. Комп'ютерні науки. – 2003. – Т. 21. – С. 96–102.
8. Гнатюк С. Л. Проблеми становлення інформаційного суспільства в Україні / С. Л. Гнатюк, С. І. Здіорук // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 95–101.
9. Голобуцький О. Концепція електронного урядування і сучасні потреби України / О. Голобуцький // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С. 75–86.
10. Дегтяр А. О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення / А. О. Дегтяр. – Х. : Магістр, 2004. – 224 с.
11. Демиденко В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : посібник / В. О. Демиденко. – К. : КНТ, 2007. – 440 с.
12. Держмитслужба України презентувала “Електронну митницю”. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>.
13. Доповідь Кабінету Міністрів України Верховній Раді України про стан та розвиток інформатизації в Україні за 2007 рік. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>.
14. Доступ до інформації та електронне урядування / авт.-упоряд. М. С. Демкова, М. В. Фігель. – К. : Факт, 2004. – 336 с.
15. Дубов Д. В. Основи електронного урядування : навч. посіб. / Д. В. Дубов, С. В. Дубова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 176 с.
16. Загальні положення щодо захисту інформації в комп'ютерних системах від несанкціонованого доступу: НД ТЗІ 1.1-002-99. – К. : ДСТСЗІ СБ України, 1999. – 16 с.
17. Інформаційна політика України: європейський контекст : монографія / [Л. В. Губерський, Є. Є. Камінський, Є. А. Макаренко та ін.]. – К. : Либідь, 2007. – 360 с.
18. Інформаційне законодавство : зб. законодавчих актів : у 6 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемчушенка, І. С. Чижка. – К. : Юридична думка, 2005. – Т. 1 : Інформаційне законодавство України. – 416 с.
19. Кафарський В. Інформаційна культура українського суспільства / В. Кафарський // Голос України. – 2006. – № 92 (3842). – 23 травня. – С. 10,12.
20. Копылов В. А. Информационное право : учеб. пособ. / В. А. Копылов. – М. : Юристъ, 1997. – 472 с.
21. Лендъел М. О. Теорія “доброго врядування” як інструмент оцінки рівня демократичності управління в регіонах України (на прикладі Закарпатської області) / М. О. Лендъел // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. – 2006. – Т. 57. – С. 53–60.
22. Масарік В. Застосування новітніх технологій у муніципальному управлінні. Електронне урядування міста / В. Масарік // Економічний часопис – XXI. – 2006. – № 9–10. – Режим доступу : <http://www.soskin.info/>.
23. Ільченко М. Як нам перегнати світових лідерів, не здоганяючи їх? / М. Ільченко. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>.
24. Еноксен Дж.-А. Що таке електронний уряд? / Дж.-А. Еноксен // Матеріали проекту “Розбудова демократії та можливостей державної служби в Україні”. Тренінг: “Демократія та модернізація державного сектора через створення електронного уряду”, 29 січня – 2 лютого 2007.
25. Обговорено проект Переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2008 рік. – Режим доступу : <http://www.stc.gov.ua/>.
26. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / [В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. В. Гриценко та ін.]; за ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного, П. В. Мельника. – К. : Знання, 2004. – 274 с.
27. Офіційний сайт Державного комітету зв'язку та інформатизації України. – Режим доступу : <http://www.stc.gov.ua/>.
28. Перелік основних нормативно-правових актів з питань інформатизації. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>.
29. Подъячев К. В. Институт обращения граждан в органы власти в России: возможности возникновения нового канала влияния / К. В. Подъячев // Политические исследования. – 2007. – № 5 (101).
30. Розпорядження КМУ № 451. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>.

31. Розпорядження КМУ № 805. – Режим доступу : / <http://www.kmu.gov.ua/>.
32. Романов Д. Правда об електронном документообороте / Д. Романов, Т. Ильина, А. Логинова. – М. : ДМК-Пресс, 2002. – 256 с.
33. Свобода інформації, прозорість, електронне врядування: погляд громадянського суспільства (аналітичні доповіді, збірка перекладів документів) / за ред. А. В. Пазюка. – К. : Прайвквіс Юкрейн, 2004. – 206 с.
34. Снитнікова О. Проблема безпеки інформації в умовах становлення інформаційного суспільства / О. Снитнікова, М. Жук // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення : матеріали міжнар. наук. конф., (10–12 травня 2007 р.). – Суми : Сумський обл. ін-т післядипл. педагогічної освіти, 2007. – Ч. II. – 163 с.
35. Соболь О. Свобода особистості в інформаційному соціумі: стаття перша / О. Соболь // Філософська думка. – 2002. – № 4. – С. 36–47.
36. Шаян О. Деякі аспекти встановлення урядового порядку денного / О. Шаян // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5.
37. Шевчук О. “Електронна Україна” – на шляху формалізації / О. Шевчук // Дзеркало тижня. – 2003. – 04.05. – Режим доступу : /<http://www.zn.kiev.ua/>.
38. Ратушин Ю. Як розбудувати інформаційне суспільство в Україні / Юрій Ратушин. – Режим доступу : /<http://www.kmu.gov.ua/>.
39. Codagone C. Roadmapping eGovernment Research. Visions and Measures towards Innovative Governments in 2020 / С. Codagone, М. Wimmer. – Режим доступу : <http://www.egovrtd2020.org/>.
40. <http://www.internet.ru/>.
41. <http://gipi.internews.ua/>.
42. <http://www.kmu.gov.ua/>.
43. <http://www.kmu.gov.ua/>.
44. <http://www.niss.gov.ua/>.
45. Kunis R. A Model for Document Management in e-Government Systems Based on Hierarchical Process Folders / R. Kunis, G. Runger and M. Schwind // The Electronic Journals of e-Government. – 2007. – Vol. 5, Issue 2. – P. 191–204, available online at www.ejeg.com.
46. Steven C. E-Democracy Resource / Clift Steven. – Режим доступу : <http://www.publicus.net>.
47. <http://www.dki.gov.ua/>.
48. <http://www.stc.gov.ua/>.

Статья посвящена вопросу электронного правительства в Украине. Внимание автора сосредоточено на определении проблем, препятствующих полноценному внедрению электронного правительства в нашей стране, кроме того, проанализированы возможные преимущества от вхождения Украины в информационное глобализационное пространство.

Ключевые слова: электронное правительство, электронная демократия, информационное общество, информационно-коммуникационные технологии.

In this article the phenomenon of electronic government in Ukraine is investigated. The attention of the author is concentrated on defining of the problems which hamper the implementation of the electronic government in our country; moreover, possible prospects from joining Ukraine to informational global space are investigated.

Key words: electronic government, electronic democracy, informational society, informational-communicative technologies.

УДК 324 (472.7) 485. 22
ББК 66.5

Валерій Штерн
Наталія Криворучко

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема політичної участі громадян України. В основу теоретичних положень увійшли праці сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників. Ключовим положенням цієї розвідки є нестабільність та недосконалість нормативно-правового поля як першопричина соціально-політичної пасивності громадян України.

Ключові слова: політична участь, політична активність, конвенціональні та неконвенціональні форми участі.

Політична участь як суспільний феномен у трансформаційних процесах переходу до демократії не є новим явищем. Проте серед різноманітності підходів і класифікацій

немає чіткого розмежування міри необхідної поведінки та включеності громадян у політичні процеси на різних етапах розвитку громадянського суспільства в постсоціалістичних країнах. Зміни в політичній поведінці електорату, перехід від політичної пасивності до активних дій і навпаки, як свідчить історія політичної науки, є вирішальним аргументом при визначенні рівня демократичності тієї чи іншої держави. Саме тому для українського політичного простору актуальною постає проблема визначення достатнього, оптимального рівня політичної участі задля формування стабільного розвитку політичного процесу та запобігання авторитарним тенденціям політичного режиму.

Метою статті є аналіз особливостей характеру й форм політичної участі громадян України, рівень необхідності політичної участі електорату в системі політичних процесів на тлі складних соціальних перетворень у суспільстві.

Теоретичним та концептуальним підґрунтям аналізу проблеми політичної участі стали дослідження С.Верби, Н.Ная, Дж.Нагеля, М.Каазе, А.Марша, Р.Патнама, К.Пейтмен, Д.Хелда, Д.Ціммермана, роботи яких і заклали теоретико-методологічний та емпіричний фундамент концепції політичної участі. У російській політичній науці варто виокремити наукові доробки таких дослідників, як Г.Артемов, М.Грачов, Д.Гончаров, О.Мелешкіна, В.Петухов, Ю.Шевченко, О.Шестопад, А.Клюєв та ін. Проблема залучення громадян до сфери політичних відносин усе більше привертає увагу й вітчизняних учених, серед яких І.Алексєєнко, В.Бортников, Н.Дембіцька, А.Колодій, В.Речицький, Л.Угрин, В.Бурдяк, Н.Ротар та ін.

С.Верба, Н.Най визначають політичну участь як “законні дії окремих громадян, спрямовані на те, щоб впливати на вибір урядового персоналу та/або його дії” [9, с.20]. Російський дослідник Д.Гончаров на основі ґрунтовного аналізу розглядає політичну участь як “інструментальну активність, через яку громадяни намагаються впливати на уряд таким чином, щоб він здійснював бажані для них дії”. Під інструментальністю політичної участі він розуміє “здатність вибудовувати раціональні технології досягнення цілей” [4, с.210].

На думку українських дослідників політичної культури, зокрема М.Пірен, “політична участь – це втягнення (залучення) членів соціально-політичної спільноти в існуючі всередині неї політичні відносини і структуру влади” [10, с.10]. А.Колодій політичну участь визначає як специфічну форму активного ставлення людей до свого суспільного середовища, яка має на меті цілеспрямоване його регулювання та перетворення за допомогою фактора влади [6, с.344].

Політологічний енциклопедичний словник тлумачить поняття “політична участь” як дії, які вживаються соціальною спільністю, окремими громадянами і які мають за мету вплинути на державну політику, управління державними справами або на вибір політичних лідерів на будь-якому рівні політичної влади, місцевому чи загальнонаціональному [8, с.733].

Однак Віталій Бортников у своїй монографії доходить висновку, що в умовах демократичної трансформації тлумачення поняття “політична участь” лише крізь призму публічно-владних відносин є надто вузьким. Правомірною видається точка зору, згідно з якою політична участь – це діяльність, спрямована на задоволення життєвих потреб і розподіл ресурсів в їх широкому розумінні, оскільки демократія як політична категорія має не лише політичну, а й соціальну складову [2, с.192].

У деяких соціологічних дослідженнях політична участь зводиться тільки до різних видів добровільних політичних дій громадян; тим самим із розгляду виключаються такі дії, як служба в армії, сплата податків, голосування на безальтернативних виборах з одним кандидатом у списках і т. п. Критикуючи таку точку зору, С.Хантінгтон пропонує залежно від мотивації дій розрізняти два види політичної участі: автономну (коли форми політичної поведінки індивідів свідомі, набули поширення насамперед у західних ліберальних демократіях) і мобілізовану (вимушена участь у політичних діях під тиском дер-

жави, впливом страху, підкупу, боргу та інших неполітичних стимулів, що характерно для традиційних суспільств, авторитарних і тоталітарних політичних режимів).

Таким чином, аналіз праць зарубіжних та вітчизняних учених, присвячених проблемам політичної участі, дає змогу визначити дане поняття у двох розрізах: широкому й вузькому. У широкому значенні політична участь – це дії, за допомогою яких політичні актори, громадяни, члени політичної системи, впливають або намагаються вплинути на результати її діяльності. Головними формами політичної участі тут виступають причетність громадян до формування представницьких органів державної влади шляхом голосування на виборах, референдумах, плебісцитах. У вузькому розумінні під політичною участю розуміємо залучення громадянина, учасника політичного процесу не лише до участі у формах безпосередньої демократії (вибори, референдум), але й до підготовки та ухвалення політичних рішень, їх реалізації та контролю за їх виконанням [10, с.255]. Тобто у вузькому розумінні поняття політичної участі пов'язується з концепцією партисипативної демократії, що набула поширеності поруч із представницькими формами демократії.

Поняття політичної участі спонукає до теоретичного аналізу ефективних форм її вираження. У демократичному суспільстві існує багато форм громадянської залученості та, попри їх різноманіття, у більшості випадків громадяни виконують здебільшого лише виборчу функцію. Звісно, не можна вимагати від громадян активної участі в політичному житті, проте процес прийняття легітимних політичних рішень від імені народу повинен обов'язково включати участь самого народу як джерела влади. Саме тому дослідники виділяють дві основні форми політичної участі: конвенціональна – політична поведінка, що використовує інституційні канали і є прийнятною для домінуючої політичної системи (голосування на виборах та референдумах різних рівнів, постійна партійна діяльність, участь у виборчих кампаніях, членство в неурядових громадських організаціях); неконвенціональна – політична поведінка, що порушує та відкидає правові політичні норми та виявляється шляхом прямих колективних дій, що суперечать системі представництва інтересів (ненасильний легітимний спротив, протести, демонстрації, насильні терористичні дії) [6, с.346].

Особливістю українського суспільства є те, що низькі показники політичної участі в конвенціональних формах не спричинили поширення неконвенціональних форм громадсько-політичної активності населення. Виокремлення шляхом факторного аналізу стильових ознак політичної участі дало змогу соціологам виявити чотири форми політичних стилів активного населення України: “активне контактування”, “обмежена демонстративність”, “дієвий нонконформізм” та “радикальна демонстративність”. Серед громадян України більш поширеними є ті форми громадсько-політичних практик, які пов'язані з передвиборчими кампаніями. Натомість протестні практики зумовлені причинами соціально-економічного характеру. За останніми даними Інституту Горшеніна, 43,3% українців виражають готовність узяти участь в акціях протесту, з яких 36% заявили, що до участі в акціях протесту їх змусять ріст цін на товари й послуги, 25,8% серед причин називає невчасно виплачену зарплату, 19,4% – відсутність роботи чи загроза її втрати [1]. При цьому політичних чинників названо не було.

Саме тому, як зазначають українські соціологи, в Україні в силу історичної традиції та електоральних симпатій переважають конвенціональні та ненасильницькі форми політичної участі. Для такої поведінки є як суб'єктивні, так й об'єктивні причини: нерозвиненість судової системи, її нездатності забезпечити справедливий розгляд тощо. У той же час специфіка українського виборця як людини посткомуністичної епохи полягає в амбівалентності його свідомості та поведінки. З одного боку, спостерігається достатньо висока активність на виборах (близько 70%), що може пояснюватись звичкою, покірливістю українського електорату, а з іншого, – прагнення громадян проголосувати не “за”, а “проти” – служить негативним фактором [8, с.350]. Так, за недавніми даними

соціологічних досліджень, проведеними Центром Разумкова з 30 вересня по 5 жовтня 2010 року, на запитання: “Чи готові Ви взяти участь у мирних акціях протесту в разі виявлення фактів фальсифікації результатів виборів?” – ствердно відповіло лише 14%, “не братиму участі за будь-яких обставин” – 63,2%, “можу взяти участь залежно від того, наскільки масштабними будуть фальсифікації” – 14,0%, “важко відповісти” – 9,9% [11].

Якщо розглядати політичну участь залежно від рівня її інтенсивності, то участь громадян України в політичних процесах змінюється залежно від економічних та соціальних чинників: постійна та систематична участь виражається в період високої соціальної напруги (наприклад, період акцій “Україна без Кучми” чи так званої “Помаранчевої революції”) і не є тривалою; натомість її змінює епізодична політична участь, що має двояку природу: виникає або внаслідок незадоволення, або політичної стабільності. Так, соціологічні дослідження Центру Разумкова, проведені з 18 до 22 листопада 2010 року, показують, що 78% населення України вважають, що події розвиваються в неправильному напрямі, і лише 7,3% налаштовані позитивно. Попри значне переважання негативних оцінок ці показники є дещо кращими, ніж у грудні 2008 року і в березні 2009-го [12].

Мова йде про те, що для забезпечення адекватної політичної участі необхідні соціально-культурні, світоглядні умови та передумови, оскільки саме вони визначають масштаби, рівень активності (пасивності) та форми залучення населення до державних і суспільних справ. Як відзначають Є.Головаха і Н.Паніна, одним із найважливіших показників розвитку демократичної політичної культури є не високий інтерес до політики (що характерно для європейських держав), а свідомо зацікавленість політичним життям суспільства. [3, с.8]. Дані соціологічного моніторингу, який здійснює Інститут НАН України, починаючи з 1994 р. до 2009 р., показують, що зацікавленість громадян політикою залишається більш-менш сталою, а відсоток громадян, які не цікавляться політикою, удвічі перевищує відсоток тих, хто дуже цікавиться політикою. Однак переважаюча більшість тих, кого політика цікавить до певної міри [1].

Серед науковців точаться дискусії щодо причин невисокого рівня зацікавленості громадян політичним життям. Існують свідчення, що рівень зацікавленості прямо пов'язаний з освітою. Вищий рівень освіченості показує краще розуміння громадянами своїх обов'язків та підвищує інтерес до державних справ. Як слушно відзначає А.Колодій, знання про політику є умовою відповідного функціонування демократії: “... без широкої, добровільної участі громадян демократична держава починає занепадати, перетворюючись у територію окремих привілейованих груп і організацій” [6, с.376]. Про рівень політичної обізнаності українського громадянства можна судити з результатів соціологічних опитувань щодо захисту прав і свобод у державі, наявності ідеологічних преференцій в українських громадян як виборців щодо розуміння суті демократії. На запитання про те, чи є Україна на сьогодні державою, де дотримуються прав і свобод людини, чверть не змогла дати відповіді. Лише кожен десятий вважає, що живе в країні, де дотримуються основних прав та свобод. Усе це може бути свідченням того, що політична компетентність, як неодмінна складова політичної участі громадян, у трансформаційних процесах, які переживає нині Україна, відносно невисокого характеру. Українські соціологи відзначають психологічну неготовність вступати у відкритий конфлікт із порушниками їхніх прав та свобод. Тому населення здебільшого пасивно вступає у взаємодію з державними та правовими установами щодо відновлення своїх прав.

Закономірно виникає запитання: чи існує оптимальний коефіцієнт участі громадян у політичних процесах? Чи може рівень активної (чи пасивної) поведінки впливати на тип політичного режиму та бути визначальним під час визначення форми державного правління?

Сьогоднішній реалії політичних, економічних, соціальних процесів в Україні засвідчують зростаючу міру олігархізації економіки й політики, прикриття тих чи інших великих інтересів бізнес- і політгруп з одночасним зниженням відповідальності основних

політичних акторів. У таких умовах дедалі більша кількість громадян перестає відчувати власну причетність до участі у владі як на загальному, так і локальному рівнях. Олігархічно-кланові партії, які, згідно з політичною теорією, мали б сприяти залученню та ідентифікації громадян, натомість сприяють поширенню політичного клієнтилізму та намагаються протидіяти проявам активної політичної поведінки. Соціологічне дослідження Центру Разумкова, проведене 2010 року, свідчить, що лише 31% громадян України підтримують думку про можливість впливу на владу. Це лише підтверджує думку про втрату громадянами віри в реальну можливість політичної участі [5].

Ще однією причиною неможливості громадянам реалізувати свої соціальні потреби шляхом впливу на політичні процеси за допомогою політичної участі є відсутність відповідальності тих, кому громадяни делегують свої права. Міра безвідповідальності політичних еліт та їх “відокремленість”, “незалежність” від звичайних громадян призводять до депривацій (неспівмірності очікувань із можливостями їх реалізації), фрустрацій та різного роду девіацій (самогубств, наркоманії, корупції) у суспільстві. Невідповідність програмних засад, з якими партії йдуть на вибори, тому, яку політику вони проводять опісля, є також проблемою відсутності ефективного контролю з боку компетентних громадян, які не лише цікавляться політикою, але й створюють механізми контролю над “обраними”.

Таким чином, посткомуністична еліта України створює для громадян умови щодо відмови участі в процесах політичної трансформації суспільства та підвищення рівня “умотивованого абсентеїзму”. Наприклад, в Україні відвідуваність виборчих дільниць у 80-х роках складала 99,9%, а вже 1998 р. – 63,8%, на президентських виборах 1999 р. – 74,9%, на виборах 2002, 2006 і 2007 років електоральна участь досягала 70%, на президентських виборах 2010 р. – 66,76% [1]. На думку деяких дослідників, зокрема В.Майданюка, сьогодні ми наближаємося до європейської шкали політичного абсентеїзму, проте не через задоволення життям, а через зневіру громадян у політичних лідерах та загальну політичну апатію [5]. Найбільш поширеною формою політичної участі на території України є участь у виборчих кампаніях, при цьому основним мотивувальним фактором тут виступає матеріальна сторона. Таким чином, рівень відповідальності за власний вибір у вигляді голосування достатньо знижується.

Однак при вагомості виборів, що дають можливість населенню формувати та змінювати уряди, роль громадян не зводиться лише до статусу виборців. Адже громадяни можуть бути активними учасниками політичних партій, профспілок та інших добровільних громадських об'єднань; брати участь у публічних дискусіях, масових акціях, спрямованих на задоволення суспільних проблем. За даними соціологічного моніторингу міжнародних порівняльних досліджень, політична активність громадян у складі політичних партій складає близько 6% [1]. Це громадяни, що демонструють глибокий інтерес до політики, політичну компетентність, громадяни, які безпосередньо беруть участь у політичній діяльності (у виборчих кампаніях, санкціонованих мітингах, демонстраціях, діяльності політичних партій та рухів і т. п.).

Отож рівень політичної участі, її масштаби є показниками легітимації існуючої системи влади, рівня загальної політичної культури та свідомості. Низький рівень залученості громадян до політичного процесу може свідчити про рівнопропорційність рівню демократії в такій політичній системі. Форми й рівні політичної участі відображають міру відповідальності громадян як електорату, так й основних акторів політичних відносин. На сучасному етапі трансформаційних політичних процесів в Україні можемо говорити про динаміку до зниження рівня вмотивованої, самосвідомої політичної участі, як наслідок розчарувань у неможливості впливу на процес прийняття політичних рішень. Саме тому на часі – створення ефективного інституту контролю за політичною діяльністю у формі підвищення рівня політичної компетентності та політичної грамотності громадян.

1. Автопортрет. Україна. Третій щорічний соціологічний звіт Інституту Горшеніна: відношення українських громадян до проблем сучасності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://institute.gorshenin.com.ua/annuals/2_Avtoportret_Ukraina_2010.html.
2. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія / В. Бортніков. – Луцьк : Вежа, 2007. – 524 с.
3. Головаха Є. Політична культура українського суспільства (за даними соціологічного моніторингу та міжнародного порівняльного дослідження) / Є. Головаха, Н. Паніна // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / за ред. д-ра екон. н. В. Ворони, д-ра соц. н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007. – С. 14.
4. Гончаров Д. В. Теория политического участия / Д. В. Гончаров. – М. : Новый свет, 1997. – 285 с.
5. Майданюк В. Президентські вибори 2010 та проблема абсентеїзму [Електронний ресурс] / В. Майданюк. – Режим доступу : <http://vox.com.ua>.
6. Основи демократії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук [та ін.] ; за ред. А. Колодій. – К. : Ай-Бі, 2002. – 684 с.
7. Пірен М. І. Основи політичної психології : навч. посіб. / М. Пірен. – К. : Міленіум, 2003. – 418 с.
8. Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
9. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : монографія / Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 78 с.
10. Scott F. E. Partisipative Democracy and the Ttansformatoin of the Citizen: some intersektions of feminist, postmodernist and critical thought / F. E. Scott // The American Review of Public Administration. – 2000. – Vol. 30. – № 3. – P. 252–270.
11. Центр Разумкова. Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 30 вересня по 5 жовтня 2010 року в усіх регіонах України. Опитано 2007 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=579.
12. Центр Разумкова. Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 18 по 22 листопада 2010 року в усіх регіонах України. Опитано 2001 респондент віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. – Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=66.

В статье рассматривается проблема политического участия граждан Украины. В основу теоретических положений вошли труды современных отечественных и зарубежных исследователей. Ключевым положением данного изыскания являются нестабильность и несовершенство нормативно-правового поля как первопричина социально-экономической пассивности населения.

Ключевые слова: политическое участие, политическая активность, конвенциональные и неконвенциональные формы участия.

In this articles considered problem of political participation of citizens of Ukraine. The basis of theoretical positions include works of contemporary domestic and foreign researchers. The key provisions of this exploration is instability and imperfection of the legal field as the root cause of social and the passive population of Ukraine.

Key words: political participation, political activity, conventional and unconventional forms of participation.

УДК 322.22
ББК 66.023.2

Ігор Доцяк

ЦІНІСНИЙ ВИМІР ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИКИ ТА ЕКОНОМІКИ

У статті розглядається взаємозв'язок політики та економіки через систему ціннісних орієнтацій суспільства, основою яких є релігійні цінності. Їх характер і соціальний вимір визначає ставлення соціуму до економічної діяльності та відповідний тип політичних відносин. Наголошується на особливій ролі християнства в системі політико-економічної взаємодії сучасної України.

Ключові слова: політика, економіка, цінності, релігійні норми, плюралізм, моральність.

Цілісність та динамізм суспільної системи визначається взаємозв'язком та взаємозалежністю політичної, економічної, соціальної та культурної сфер життєдіяльності. Саме в них реалізується багатоманітність людських взаємовідносин, сутність цивілізаційного розвитку на загал. Предметом нашого дослідження є вимір взаємодії політичної та економічної сфер. Перша сфера конститує суспільну систему через державну

організацію, друга – забезпечує матеріальну основу існування суспільства через виробництво, розподіл, обмін та споживання матеріальних благ і послуг. Професор Кембриджського університету Чарлз Джонс розглядає взаємозв'язок політичної та економічної сфер через інституції, засоби, процеси та цілі [4, с.518]. Політика визначається через державне врядування, конфлікти між людьми та їх розв'язання, джерела та здійснення влади. Економіка – відповідно через системи виробництва та обміну, раціональну поведінку, спрямовану на максимізацію корисності через оптимальний розподіл обмежених ресурсів, нагромадження та розподіл багатства. Відзначаючи надто відкриту межу між політикою та економікою, цей підхід, на нашу думку, не виділяє основи їх взаємозалежності, того, що об'єднує ці сфери й робить їх взаємозалежними та взаємообумовлюючими. Об'єднуюче начало відображається у сфері культури та проявляється в ціннісних орієнтаціях соціуму, який творить і політику, й економіку. Відповідні цінності лежать в основі функціонування політичної системи, зміна її самої неможлива без зміни ціннісних орієнтацій. Цілковито справедливо наголошує В.Горбатенко на досвіді демократичних країн, який свідчить, що дієву модель політичної системи неможливо створити лише через політику, інструментальними засобами. Її можна створити (і необхідно творити) через культуру, через залучення потенціалу базових цінностей. На жаль, ми забули про такі чинники, що цементують політичну систему, як соціальна ціна модернізації, справедливість, відповідальність, незалежність, свобода, солідарність, довіра [3, с.13].

Функціонування соціальних інститутів відбувається на певній нормативній основі через формальні та неформальні норми, що регламентують не лише діяльність політичних та економічних інститутів, а й специфіку їх взаємодії. Формальні втілюються в політико-правових нормах і регламентуються правовими актами, неформальні – установлюються на основі звичаїв та традицій, підтримуються силою суспільної думки й відновлюються силою звички. Ціннісні орієнтації, домінуючі в суспільстві, є, по суті, відображенням певного суспільного ідеалу, прийнятого громадянами, і втілюються у відповідній нормативній базі. Так, інститут приватної власності потребує не лише законодавчого оформлення, але й відповідного ставлення суспільства до самої власності та її суб'єктів. Видатний український економіст Богдан Гаврилишин розглядає цінності як один із компонентів суспільного ладу, поряд з політичним правлінням та економічною системою [2, с.21]. Кожному типу суспільства відповідають певні цінності, які він поділяє на індивідуалістсько-конкуренційні, групово-кооперативні та егалітарно-колективістські.

Розуміння ціннісного виміру політико-економічної взаємодії неможливе без його релігійної складової, роль якої надзвичайно велика протягом усього існування державної форми організації суспільства. Історія дає нам приклади як повного контролю релігійної ідеології та релігійного світогляду за системою функціонування суспільства в цілому й взаємодії політики та економіки зокрема, так й утвердження атеїзму як домінуючої світоглядної позиції. У першому випадку ми маємо теократичну форму політичного правління. У буквальному розумінні теократія означає “врядування Бога”. Цей термін створив Йосиф Флавій для характеристики устрою стародавніх євреїв і ролі Мойсєвого закону. Більш світський варіант значення слова *теократія* полягає у врядуванні священиків. До класичних прикладів теократії належать Тибет, де урядовав далай-лама, Папська держава і Женева за доби Кальвіна. Елементи теократії притаманні й низці сучасних режимів в ісламському світі. Пакистан, Лівія, Саудівська Аравія та Іран заявляють, що дотримуються законів шаріату. Проте тільки в Ірані релігійні експерти зі священного права мають реальний політичний вплив, утілюючи одну з основних ідей ісламської революції про те, що світське панування повинно бути обмежене “теократичним пануванням”, щоб не дати політиці відступити від священного закону [6, с.486].

Певні ідеї християнської теократії мав намір реалізувати президент Грузії 1992–1993 рр. Звіад Гамсахурдія, який висловлювався за створення другої палати парламенту, що складалась би зі священиків. Звичайно, у сучасному поліетнічному та поліконфесійному європейському суспільстві неможливо навіть собі уявити панування якоїсь

однієї релігійної конфесії на загальнодержавному рівні й утвердження певної теократичної моделі політичної системи. В іншому випадку, при домінуванні атеїстичної ідеології, релігійні інституції та віруючі зазнавали переслідувань та репресій, обмежувалися їх права та свободи. У період існування Радянського Союзу заборонялися церкви, переслідувалися церковнослужителі, засуджувалися віруючі. Нігілістичне ставлення до релігії не створило основ для процвітаючого суспільства, лише підірвало суспільну моральність та викривило ціннісні орієнтації більшості громадян. Релігія має значний вплив на життєдіяльність та розвиток суспільства, функціонування й взаємозалежність його сфер, поведінку та взаємодію соціуму. У релігійних уявленнях, образах, вірнавчальних текстах на свій специфічний спосіб закодовано історично вироблені суспільством типи суспільних відносин, норми й правила поведінки. Вони актуалізуються з різною силою залежно від конкретно-історичних умов. Макс Вебер уважав, що основна функція релігії – раціоналізація людської діяльності. У своїй праці “Протестантська етика і дух капіталізму” він довів, що протестантизм сприяв раціоналізації економічної діяльності й вихованню аскетизму [1, с.58]. Саме протестантська трудова етика здійснила основний вплив на розвиток капіталізму. Ціннісні орієнтації, які високо оцінювали кальвіністи, дійсно віталися при капіталізмі: прибутки не треба витратити на непотрібні речі або предмети розкоші, найкраще їх укладати знову в процес виробництва. Перші підприємці були в основному кальвіністами, до прагнення успіху їх спонукало бажання служити Богові. Матеріальний успіх для них був знаком Божої прихильності. Звичайно, триумф капіталізму був результатом не лише протестантської трудової етики. Вебер відмічає й інші чинники, зокрема роль військового бюджету та високий попит на споживчі товари, що сприяло зростанню виробництва. Проте під впливом протестантизму змінилася не лише економічна структура суспільства, але й інші соціальні та навіть політичні інститути. У традиційних суспільствах Китаю та Індії саме релігія виступила головним чинником стримування суспільних змін. Цінності індуїзму полягають у втечі від труднощів матеріального світу до вищої сфери духовного існування. Конфуціанство теж спрямовувало зусилля в бік від економічного розвитку, наголошуючи на необхідності гармонії зі світом, а не сприяючи активному оволодінню ним. У розумінні Вебера християнство є “релігією визволення” для людини, бо підштовхує її до зміни свого та суспільного життя.

Важко переоцінити вклад християнства в політико-економічний розвиток України. Видатний український мислитель Богдан Стебельський наголошував, що у всіх ділянках життя християнство мало великий вплив не лише для зміцнення сили та авторитету держави, представників влади, уніфікації племінних традицій попередніх культур і релігій, звичаєвих законів, а найважливіше – соціального життя спільноти й одиниць у ній [7, с.23]. Хліборобські народи розвинули шляхетну соціальну культуру завдяки осілості й безкровному здобуванню поживи, без насилля над іншими та без рабства над собою й навіть над ворогами, могли прийняти Христову науку й нею скріпити не лише віру в єдиного Бога, але й моральні основи повноцінної, справжньої людини, що має творити добро згідно з правдою. Таким чином, християнська релігія виконала системотворчий вплив на розвиток політико-економічних та соціальних відносин в українському суспільстві, визначивши цим сутнісні характеристики українського соціуму та особливості його розвитку.

Період становлення незалежної української держави супроводжувався релігійним відродженням. Релігія стає важливим чинником соціально-економічного розвитку. Вона звертається до душі й розуму віруючого та допомагає йому навіть у скрутних ситуаціях ставити на перше місце духовні потреби, вірити в добро, справедливість і чесність, а тим самим формувати певну соціальну поведінку. Релігійні цінності, ідеї та традиції, які відбиваються в економічній діяльності та поведінці людей, реалізуються як чинники соціально-економічного та політичного розвитку. В умовах економічної та соціальної

кризи, краху політичних авторитетів та посилення недовіри до політичних інституцій саме в релігії людина намагається знайти собі духовну підтримку й захист. Засадничі принципи релігійного світогляду проголошують рівність усіх людей перед Богом, священне право кожного на життя, самоцінність особистості і, по суті, відповідають ціннісним орієнтаціям демократичного суспільства з ринковою економічною системою.

Релігійна основа ціннісного виміру взаємодії політики й економіки проявляється через роль церкви як соціального інституту. Мирослав Мартинович, колишній дисидент та відомий суспільний діяч сьогодні, який обстоює релігійні цінності, справедливо відмічає, що церковне життя не є вільним від політики в жодній країні. Причому там, де церква претензійно декларує себе поза політикою, вона якраз і є щонайзручнішим інструментом політики (як у Росії). Тут важливо дослідити, якою є та політика, що впливає на церковне життя. Політичний вимір життя суспільства, як і вимір економічний, соціальний чи культурний, є лише проекцією духовного виміру, який є первинним. Ось чому за останнє десятиліття (до приходу В.Януковича) в Україні стихійно формувалася модель толерантного співжиття різних релігій, конфесій та релігійних організацій, яку в народі щораз більше сприймали як природну. Конфлікт між політикою й церквою виникає тоді, коли духовне життя народу прагне сформувати одну політичну реальність, а політики реалізують програму, задану іншим духовним полем [8, с.10]. Саме духовний вимір, який утілюється в ціннісних орієнтаціях, визначає характер взаємодії сфер суспільства, передбачає напрямок та динаміку еволюції політико-економічних відносин. Толерантність релігійна втілюється в політичному плюралізмі, створює ґрунт для економічної конкуренції, сприяє демократичним засадам соціального життя. Усілякі спроби встановити диктат однієї релігійної конфесії неминуче призведуть до релігійної напруженості та соціальних конфліктів. Шлях до утвердження й поширення не через владні й політичні преференції, а через зростання морального авторитету та проповідування християнських цінностей у суспільстві.

Особливу роль в утвердженні базових моральних цінностей, які б сприяли поступу українського суспільства на шляху демократії, високого рівня економічного, соціального й культурного розвитку, відіграють політичні лідери. Проблема ефективного політичного лідерства, заснованого та високоморальних християнських цінностях, особливо гостро стоїть у сучасній українській політиці. Дуже влучно про це сказав Блаженніший Любомир: “Посилання на релігійні цінності ті чи інші кандидати мали б доводити відповідною поведінкою, бо саме в ній виявляється моральний характер кандидата. Не треба боятися говорити про релігійні цінності, не треба соромитися бути релігійною людиною, бо щира релігійність має дуже велику цінність, зокрема і в політичному житті. Знаємо з історії минулого століття, що після моральної руїни, яку спричинила Друга світова війна, Західна Європа економічно, політично, а головню духовно відродилася завдяки таким глибоко віруючим державним мужам, як Конрад Аденауер, Робер Шуман й Альчідо де Гаспері. Сьогодні Україна, яка ще є у процесі відродження після безбожницького лихоліття, потребує людей саме такого формату” [5, с.2].

Тільки високоморальний лідер, що сповідує християнські цінності, може об’єднати суспільство й забезпечити досягнення найсміливіших цілей ефективного соціального розвитку. Звичайно, ця релігійність повинна бути його внутрішньою суттю, а не атрибутивною й бутафорською, проявлятися в конкретних справах, а не в показній побожності перед телеекранами на релігійні свята. Особливо знаковим у цьому плані є вчинок Блаженнішого Любомира (Гузара), який добровільно зрікся престолу предстоятеля Української католицької церкви, щоб дати можливість прийти до керівництва церквою більш молодим і фізично здоровішим людям. Цей прецедент, унікальний не лише в політичній, але й у церковній практиці, є свідченням великої духовної сили й високих моральних устоїв.

Морально-етичні цінності, засновані на християнській традиції, мають визначальну роль у системі реформування політико-економічної взаємодії в сучасному українському суспільстві. Політичний плюралізм, моральність та відповідальність перед громадянами політичних лідерів, а однаково й справедливий розподіл доходів, конкурентне середовище й соціальна відповідальність бізнесу можуть реалізуватись лише через відповідні ціннісні орієнтації в суспільстві та в середовищі економічних і політичних еліт.

В іншому випадку посилення майнової та соціальної диференціації, подальше падіння рівня довіри до політичних інституцій та лідерів загрожує соціальним вибухом. Система, заснована на цінностях безконтрольної влади та безсоромного збагачення, не може забезпечити стабільного існування можновладцям, задоволення основних політичних та економічних потреб громадянам і прогресивного загальноцивілізаційного поступу суспільства.

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер ; [пер. з нім. Л. Кононович]. – К. : Основи, 1998. – 180 с.
2. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств : Дорогокази в майбутнє : доп. Римському Клубові / Б. Гаврилишин ; упоряд. В. Рубцов. – Вид. 3-тє, доповн. – К. : ПУЛЬСАРИ, 2009. – 248 с.
3. Горбатенко В. Ціннісні аспекти реформування політичної системи України / В. Горбатенко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 4 (25). – С. 12–16.
4. Короткий оксфордський політологічний словник / [за ред. І. Макліна, А. Макмілана ; пер. з англ.]. – К. : Основи, 2005. – 620 с.
5. (Гузар) Любомир. Роздуми у передвиборний час / Любомир Гузар // Дзеркало тижня. – 2010. – № 37. – 9 жовтня. – С. 2–3.
6. Смелзер Н. Соціологія / Н. Смелзер ; [пер. с англ.]. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
7. Стебельський Б. Християнство і українська культура / Б. Стебельський // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. Вип. 39–40. – К., 2000. – С. 11–33.
8. Філонова С. Мирослав Маринович: “Одвічна місія Києва – скромна місія миротворця” / С. Філонова // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – № 9. – 11 березня. – С. 9–10.

В статті розглядається взаємозв'язок політики і економіки через систему ціннісних орієнтацій суспільства, основою яких є релігійні цінності. Їх характер і соціальне вимірювання визначає ставлення суспільства до економічної діяльності і відповідний тип політичних відносин. Підкреслюється особлива роль християнства в системі політико-економічного взаємодіяння сучасної України.

Ключевые слова: *політика, економіка, цінності, релігійні норми, плюралізм, моральність.*

The article considers the relationship of politics and economics through the values of society, which is the basis of religious values. Their character and social dimension determines the attitude of society to economic activity and the appropriate type of political relations. Stressed the particular role of Christianity in the system of political and economic interaction of modern Ukraine.

Key words: *politics, economics, values, religious norms, pluralism, morality.*

УДК 323.1 (477.8)

ББК 66.5

Максим Гон

**ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В РЕАЛІЯХ КОНФРОНТАЦІЙНОЇ МІЖЕТНІЧНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ**

У статті досліджено формування політичного лідерства та його реалізацію в середовищі однієї з етнічних меншин у Польщі 1918–1939 рр. З'ясовано його особливості в державі з вертикальною системою міжетнічних взаємин.

Ключові слова: політичне лідерство, ранжована система міжетнічних відносин, соціальна група, євреї, Польща.

Вивчення захисту групових інтересів повсякчас дає підстави дослідникам звертатись до проблеми політичного лідерства. Логіку таких студій можна визначати багатьма аргументами. Ми сфокусуємо її таким твердженням: роль політичних лідерів у життєдіяльності суспільства з-поміж іншого відтворюється фактом зведення численних пам'ятників, які здавна стали об'єктом поклоніння тих чи інших соціальних груп.

Політичне лідерство – проблема, що досліджувалася багатьма вченими. Згадаймо таких авторитетів, як Е.Фромм, К.Ясперс, які запропонували філософське прочитання цієї проблеми, або дослідження Р.Такера – одного з тих наукових авторитетів, які з'ясували функції політичного лідерства.

Їхні, як і інших знаних учених, праці повсякчас використовуються тими, хто вивчає різні аспекти політичного лідерства. Набуток у цьому контексті наукового пізнання є значним. При цьому увага до проблеми не зменшується, з'являються все нові численні публікації, присвячені різним аспектам політичного лідерства. Прикладом таких студій можуть бути розвідки А.Лисюка [8], О.Куцовой [5], А.Наумова [6]. Перші, наприклад, вивчають регіональний аспект політичного лідерства, останні – проблему харизматичного політичного лідерства.

Ми ж пропонуємо іншу проекцію: дослідження політичного лідерства в тих державах, де суспільні реалії визначаються функціонуванням ранжованої системи міжетнічних взаємин. Реалізуючи цю мету на прикладі Польщі 1918–1939 рр., прагнемо розв'язати в нашій розвідці такі завдання: з'ясувати особливості виникнення політичного лідерства в середовищі етнічних меншин, які взаємодіють із “чужими” в реаліях ранжованої системи міжетнічних відносин; визначити типи політичного лідерства та конкретизувати обстоювані теоретичні положення прикладами політичної участі західноукраїнських євреїв у міжвоєнний період.

Політична мобілізація – одна з прикметних ознак, що контрастно простежується в етнополітичних процесах на західноукраїнських землях у 1918–1939 рр. Властива політичним процесам у Східній Європі, вона відбувалася на засадах етнічної й релігійної ідентичності. На фоні цих суспільних реалій означаються два варіанти виникнення етнічних політичних лідерів. Перший – їх формування внаслідок дій харизматичних постатей, що здійснюють керівництво в час виходу “своїх” на політичну арену як самостійних гравців, іншими словами – у період виникнення етнонацій. Водночас очевидно, що етнічні лідери є тим своєрідним природним продуктом діяльності політичних сил, які змушені повсякчас шукати своїх яскравих речників і тим паче стратегів. Це визначає другий варіант виникнення етнічних лідерів: ротація членів ситуативного партійного активу відбувається доти, доки на політичній авансцені не виділяється одна чи кілька постатей, яким мала/велика соціальна група надає кредит довіри. Саме вони здобувають повноваження членів партій, громадських організацій чи етнонаціональних спільнот загалом на право діяти й говорити від їхнього імені.

Відтак етнічні лідери – це коло осіб, які мобілізують групу до політичної участі, використовуючи етнічні символи як засіб мобілізації. Їхня діяльність засвідчує як самоорганізацію групи, так й імператив інституціоналізації лідерства. Адже вона є необхідним етапом утілення сповідуваних особою ідеалів, стратегій тощо в суспільну практику. В іншому випадку проекти змін, що обстоюються тим чи іншим учасником суспільно-політичного життя, залишатимуться лише одним із нуртуючих у ньому варіантів.

Інший сценарій стає можливим за умови інституціоналізації лідерства. Останнє, зауважимо, свідчить про взаємозалежність тих, хто потенційно здатний виконувати роль лідерів, і тими особистостями, що прагнуть до політичної участі. Адже останні потребують виходу на політичну арену постатей, які виступатимуть артикуляторами нових варіантів розв'язання тих чи інших проблем. Тим часом перспективи ролі політичної участі конкретної особи, її масштабності узалежнюються від здобуття підтримки загалу чи конкретної соціальної групи.

Така гіпотеза спонукає згадати про елітичні концепції. Адже інтереси громадськості (власне – її окремої частини, що поділяє аргументацію того чи іншого політика) залишатимуться предметом, сказати б, “кухонної дипломатії” до того часу, доки той чи інший лідер не виступить у ролі мобілізатора сил задля їх утілення в суспільну практику [10, с.84].

Звичайно, ураховуючи різну наближеність до владних ресурсів лідерів титульних етнонацій та етнічних меншин, можливість реалізації ними обстоюваних завдань, ідей тощо є різною. Однак зрозуміло, що здобуття преференцій чи зміна/корекція існуючого статус-кво загалом можлива тільки в тому випадку, коли незгода стає імпульсом для об'єднання невдоволених, виходу партії чи іншого актора на політичну арену. Отже, припускаємо, спостерігається певна взаємозалежність: так само, як група потребує лідера, так й останній постає заручником інституціоналізації – створення об'єднаної спільними інтересами групи, тих, хто визнає факт особливої ролі в розв'язанні суспільно значимих проблем конкретної особи чи вузького кола однодумців.

Попри тотожність ролі, яку виконують лідери рівно- й різностатусних груп, їхня діяльність суттєво відрізняється в тих державах, де діє ранжована система міжетнічних відносин. Вона, на відміну від принципів етноплюральності, посилює значимість статусу груп. Адже якщо перші є політичними маяками курсу на формування “єдності в різноманітності”, то вертикальна система взаємодії етнонаціональних спільнот ґрунтується на дискримінації титульною спільнотою “чужих” за етнічною, мовною чи конфесійною ознаками.

Така реальність чітко простежується в 1918–1939 рр. на теренах тих імперій, які зникли з політичної карти наприкінці Першої світової війни. Утілення інтересів новопосталих титульних спільнот у національних державах, відверте ігнорування ними експектаціями етнічних меншин – свідчення постановня “держав, що націоналізувалися” (Р.Брюбейкер). У них еліти спільнот, які монополізували владу, виступають не тільки речниками інтересів “своїх”, а й сприяють збереженню існуючого статус-кво. Політичні процеси в таких державах відбуваються в умовах фактичної концентрації влади в руках етнічних лідерів. В одних випадках вони займають посади на владному олімпі, в інших, мобілізуючи групу на захист створюваної/діючої ранжованої системи міжетнічних відносин, своїми ініціативами спричиняються до легітимації такої практики, що характеризується відкритою чи латентною формами дискримінації “чужих”.

Ця диспозиція засвідчує, що спільним для діяльності етнічних лідерів меншин і титульної етнонації є вироблення стратегій зміни/захисту суспільних реалій. Проте їхні можливості у втіленні агрегованих ними програм суттєво різняться. Адже в етнополітичних організаціях, які постали в результаті перемоги етнічних рухів, концентрації важелів державного управління, в середовищі представників однієї групи влада забезпечує можливість використання необмежених ресурсів держави передусім або часто-гу-

сто винятково “своїм”. Натомість політичні лідери етнічних меншин позбавлені такої перспективи. До того ж вони нерідко не володіють дієвими механізмами, які змушували б центр утілювати інтереси упосліджених чи дискримінованих спільнот. Наприкінці 1920-х рр. Д.Паліїв із цього приводу стверджував: “Всі функції, що у державного народу виконує державний апарат, у недержавного народу або не виконуються, або їх тягар паде на чинники суспільного характеру. Державна нація має регулятор, так би сказати, примусовий – компромісом витворена чи силою накинена державна влада. [Вона] є саме тим регулятором, що виконує найконечніші функції. Недержавний народ такого регулятора не має” [9, с.2]. Це й визначає особливу роль політичних лідерів етнічних меншин.

Відтак визначається ситуація, коли перспектива ліквідації/збереження принципів міжетнічної субординації залежить передусім від двох суб’єктів політичного процесу: держави й лідерів титульної етнонації. З іншого боку, саме останні формують її владний бомонд, отже – обирають етнополітичну модель, що реалізується. Це окреслює особливу роль ідеалів, які транслуються “своїм” етнічними елітами, їхньої політичної культури загалом.

Будь-яка форма дискримінації етнічних меншин зазвичай є каталізатором їхньої політичної мобілізації й “запуску” механізму протидіючого процесу. У цій диспозиції слід убачати щонайменше два важливих аспекти. По-перше, ранжована система міжетнічних взаємин із фактично перманентним упослідженням етнічних меншин засвідчує роль суспільних реалій як каталізатора виникнення політичного лідерства. Його можна трактувати специфічним, а водночас природним продуктом неприйняття кривди, яке й створює необхідний психологічний настрій для виникнення й усталення лідерства тих чи інших осіб. По-друге, відповідь на політику обмеження можливостей групи формується етнічними лідерами в параметрах такої системи координат: створення груп тиску та застосування політичного насильства. Незважаючи на ймовірну варіативність дій перших, вони (навіть у випадку висунення максимальних вимог) прагнуть досягти консенсусу з владою і/або титульною етнонаціональною спільнотою. Натомість трансляція ідеалів активного супротиву дискримінації, формування етнічними лідерами пафосу безкомпромісної боротьби серед “своїх” – передумови еволюції суперечностей груп в актуалізовані міжетнічні конфлікти.

Таким чином, спонукаючи політичну мобілізацію, еліти етнічних меншин водночас є тими, хто безпосередньо ініціює зміну характеру міжетнічної взаємодії. При цьому відповідальність за її ескалацію несуть і лідери титульної етнонаціональної спільноти чи їх окремі політичні актори: адже сам факт конфлікту груп засвідчує створення/підтримку ними ситуації безвиході “чужих” і невикористання мистецтва врегулювання міжетнічних суперечностей.

Спробуємо застосувати ці міркування до аналізу конкретної етнополітичної ситуації: діяльності політичних лідерів однієї з упосліджених у Другій Речі Посполитій спільнот – євреїв, обмежуючи геополітичний ареал дослідження тими теренами Західної України, які після поразки ЗУНР були інкорпоровані Польщею.

Очолюючи процес політичної мобілізації “своїх”, більшість лідерів їхніх партій прагнула сприяти інтеграції євреїв у польський етнополітичний організм. Вона – результат виникнення Польщі як суверенної держави, свідомого вибору групи, а водночас – імператив. Адже, як свідчить практика, імміграційні спільноти нерідко опиняються перед дилемою подальшого “занурення” в національну державу або ж еміграції з неї.

Серед єврейських політичних акторів, котрі діяли в Польщі й торували інтеграційний курс, – сіоністи. Їхнє середовище дає яскравий приклад харизматичного лідерства – по-стать Леона (Лейби) Райха. “Уражений” переживаннями за долю “своїх”, він з юнацтва став лідером, вплив якого серед однодумців зростав синхронно з набуттям політиком віку й досвіду захисту групових інтересів. У 1920-х рр. саме Л.Райх визначав стратегію не тільки сіоністів, але і євреїв загалом у виручій міжетнічними суперечностями Галичини.

Цей тип формування політичного лідерства є лише одним із кількох. Його варіативність у рамках окремих етнонаціональних спільнот спонукала сама епоха, у якій одночасно конкурували рефлексії старого й модерного, скажімо, консервативного й бодай почасти світського. Прибічники останнього не заперечували значимості релігії, проте оперували аргументами етнічної ідентичності.

Ці особливості епохи чітко простежуються в середовищі євреїв Західної України. Розмірковуючи над ними, Г.Бекон виділяє різні типи єврейських священиків, які інтегрувалися в політичне життя. Їхній вихід на політичну арену відбувся внаслідок реакції рабинів на ті процеси, що відбувалися, з одного боку, у середовищі їх пастви, з другого – на взаємодію євреїв із “чужими” в поліетнічних державах, зокрема в Польщі. Відтак імперативи формулювання відповіді на дилеми ймовірного курсу/стратегії ортодоксальних кіл окреслювались як унаслідок нуртування альтернатив серед “своїх”, так і в результаті самого факту функціонування групи в поліконфесійному середовищі, на міжетнічному прикордонні.

Перший тип рабинів-політиків, згідно з Г.Беконем, – партійні функціонери та інтегруючі лідери. Серед останніх він називає тих рабинів, які, залишаючись поза рамками державного апарату, своєю діяльністю в той чи інший спосіб спричинилися до легітимації існуючого політичного порядку [11, р.42, 48]. Окремим типом євреїв-лідерів ортодоксальних кіл учений трактує тих “політиків, кому випало стати рабинами”. До їхнього числа він зараховує плеяду єврейських священиків, що сконцентрувалися на політичній і різноманітній організаційній діяльності. Серед них – послы до польських національних зборів, які в різні роки обиралися з числа “Загальних сіоністів” і партії релігійних сіоністів “Мізрахі”. Це, зокрема, львівські рабини Б.Гауснер і Ш.Федербуш, а також рабин із Кракова О.Тон [11, р.50].

Усі вони успішні люди, що здобули фахову освіту. Наприклад, Б.Гауснер і Ш.Федербуш закінчили семінарію для рабинів у Відні, обидва стали докторами філософії. Освіту рабина здобув й О.Тон. Завдяки своїй проповідницькій діяльності він користувався неабияким авторитетом в єврейському середовищі ще до початку Першої світової війни [4, арк.7, 9, 21].

Згодом ці рабини інтегрувалися в політичне життя. Так, Ш.Федербуш активно публікувався в газеті “Гацефіра”, що видавалася на івриті у Варшаві, став помітною постаттю серед членів партії ортодоксальних сіоністів “Мізрахі”. З початку 1920-х рр. її очолював Б.Гауснер [4, арк.7, 9]. Натомість О.Тон – знакова постать не тільки серед “Загальних сіоністів” у західній частині Галичини, але й Польщі загалом.

Ще один тип єврейських лідерів міжвоєнної Польщі – “рабини, яким випало стати політиками”. Політична діяльність для них – лише один з аспектів їхньої громадської роботи. При цьому остання домінувала над першою. Цей варіант єврейських політиків Г.Бекон ілюструє прикладом А.Левіна – рабина Самбора, згодом Жешува, який, будучи помітною постаттю в польському сеймі, ніколи не полишав обов’язків провідника місцевої єврейської громади [11, р.51]. Так, наприклад, на час балотування до сейму на початку 1920-х рр. А.Левін працював у численних громадських структурах містечка Самбір: голова комітету порятунку, член общинної ради, будинку сиріт, благочинного закладу для хворих, “Талмудтори”, шкільної ради. Одночасно він працював повітовим інспектором релігії в цехових школах і здійснював керівництво місцевим осередком товариства “Агудат Ізраель” [4, арк.12].

Осмилення лідерства в середовищі євреїв дозволяє стверджувати, що лише постать Л.Райха, здається, маємо підстави трактувати харизматичною. Працюючи в час, коли на політичній шахівниці діяли помітні фігури, він усе ж суттєво виділявся на їхньому фоні. Його організаційні, ораторські та інші якості нерідко співмірні з тими, які демонстрували інші відомі його сучасники. І все ж Л.Райх виділявся на їхньому фоні стратегічністю мислення та здатністю мобілізувати численний людський ресурс на реалізацію своїх цілей.

лізацію сформульованих ним цілей не тільки з числа однопартійців, а й етнічної групи загалом. Хоча він мав чимало опонентів, неодноразово знаходив союзників серед інших єврейських партій та громадських організацій. Кількаразове обрання до сейму Польщі, здатність схилити до сповідуваної ним стратегії авторитетних політиків – окремі з аргументів, які засвідчують не тільки яскраво виражену мобілізаційну функцію Л.Райха як політичного лідера, але і його харизматичність.

Незважаючи на варіативність шляхів формування етнічних лідерів, воно, ураховуючи домінуюче в Східній Європі колективне самозамилування [1, с.103], бачиться одним із результатів протидіючого процесу в поліетнічних державах. Неврегульовані проблеми спільноти, її експектації й групові переживання є тими каталізаторами, які спонукають пошук шляхів для задоволення власних інтересів. Запропоновані конкретними представниками групи варіанти виходу з існуючого статус-кво є тими ідейними продуктами, які конкурують з альтернативними пропозиціями. Здобуття підтримки більшості членів групи забезпечує право здійснювати політичне лідерство. Це своєрідний мандат довіри, який отримує політик.

Конкурентний формат характерний і “механізму” становлення етнічних партій, політичних акторів загалом. Іншими словами – процесу здобуття права на формування груп за інтересами. Концепції, що слугують досягненню такої мети, є спеціалізованим продуктом на ринку політичної конкуренції. Завдяки майновій стратифікації та культурним розломам, він відповідає запитам, інтересам тих чи інших соціальних сил [3, с.22–23].

Здобуття підтримки запропонованих стратегій, шляхів урегулювання суперечностей із “чужими” – фактор, що забезпечує подвійний результат. Підтримка, з одного боку, відображала рівень попиту на запропоновані лідерами ідейно-концептуальні підходи щодо розв’язання соціальних проблем, з другого, сприяла політичній соціалізації етнофорів, їхній політичній участі. Зрештою, створені партіями комунікаційні канали посилювали етнічну самість їхніх членів [7, с.206].

Єврейські політичні лідери міжвоєнного періоду виявляли однаковість у т. зв. орієнтації легітимності. Лінія диверсифікації фокусувалася не в дилемі оцінки євреями владних інститутів Польщі як легітимних чи навпаки, а в іншій площині: реалізації членами групи її підтримуючого або покірною варіантів [2, с.244]. Останній сповідували головним чином асимілятори та ортодокси. Іншу позицію – протиставлення діючій політичній системі – репрезентували тільки ті нечисленні євреї, які були членами ліворадикальних партій. Якщо ж вести мову про макрорівень, визначати домінуючу тенденцію в лоні групи, то вона незаперечна: урегулювання її експектацій мало відбуватися за реалізації підтримуючої орієнтації легітимності.

Саме таку стратегію реалізовував Л.Райх. Специфіка його політичного курсу полягала в намаганні досягти порозуміння не з поляками як етнонаціональною спільнотою, а передусім з урядовими чинниками. Це пояснюється, імовірно, надією на відкритість членів кабінету міністрів, їхній лібералізм і здатність, ураховуючи можливість розпоряджатись ресурсами держави, на практиці втілити таку її етнополітичну модель, яка б відповідала інтересам етнічних меншин. Як засвідчив час, це були невинуваті надії. Їх помилковість полягала в тому, що політичні лідери дискримінованої групи намагалася досягти консенсусу не з усіма політичними акторами титульної етнонаціональної спільноти чи їх більшістю, а лише з очільниками держави. Проте навіть пізніше, в середині наступного десятиліття, аналогічну стратегію торували й окремі етнічні лідери українців: т. зв. політика нормалізації польсько-українських взаємин нетривалий час (1935–1938 рр.) утілювалася завдяки домовленостям, які досягнуто між представниками Українського національно-демократичного об’єднання й уряду Польщі.

Таким чином, стратегії інтеграції, які артикульовані й апробовані політичними лідерами євреїв міжвоєнного періоду, хоча й сформувалися в параметрах спільного знаменника – здобуття громадянського рівноправ’я в поліетнічній державі, проте відрізня-

лися за запропонованими методами втілення. Здобуття сприятливих умов для комфортного функціонування “своїх” було важливим як для тих, хто прагнув залишитись на обжитих місцях, так і для тих, хто пов’язував своє майбутнє з відродженням національної держави євреїв у Палестині. Різниця поміж тими, хто хотів залишитись “тут”, і тими, хто вбачав своє майбутнє “там”, на землі Обітованій, полягала в тому, що акультурація для сіоністів – явище ситуативне: вона мала сприяти збереженню євреями ідентичності до часу їхньої еміграції в Ерец-Ізраель. На відміну від них, скажімо, для фолкістів чи інших опонентів сіонізму, подвійна ідентичність фактично визначала альфу й омегу їхніх політичних орієнтирів.

Отже, суспільно-політичні реалії в Польщі, зокрема ранжована система міжетнічних відносин, створювали передумови для виникнення й усталення політичного лідерства. Воно виявилось в кількох типах. Найочевиднішими з них є харизматичне, яке в середовищі євреїв уособлюється Л.Райхом, та інтегруючому, яке персоніфікується низкою тогочасних відомих політиків.

Як одна з етнічних меншин, євреї постали перед імперативом “вростання” в новоутворену Польщу. Цей процес супроводжувався трансляцією лідерами єврейських партій стратегій, які характеризуються політико-правовим спрямуванням інтеграції групи в поліетнічну, демократичну державу.

1. Берлін І. Націоналізм: знехтувана сила / І. Берлін // Сучасність. – 1993. – № 3. – С. 95–110.
2. Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют / Т. Р. Гарр. – С. Пб., 2005. – 461 с.
3. Глухова А. В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ) / А. В. Глухова. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 280 с.
4. Державний архів Львівської області, ф. 1, оп. 57, спр. 531.
5. Куцова О. Особливості формування іміджу політичного лідера: регіональний рівень / Олена Куцова // Політологічні та соціологічні студії: зб. наук. пр. Т. IX. – Чернівці: Букрек, 2010. – С. 224–235.
6. Наумов А. С. Харизматичне політичне лідерство як об’єкт політологічного аналізу / А. С. Наумов // Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2010. – Вип. 4. – С. 124–132.
7. Липсет С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочитания избирателей. Предварительные замечания / С. Липсет, С. Роккан // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 204–234.
8. Лысюк А. Политическое лидерство в региональном разрезе: белорусский вариант / Анатолий Лысюк // Політологічні та соціологічні студії: зб. наук. пр. Т. IX. – Чернівці: Букрек, 2010. – С. 431–442.
9. Паліїв Д. На актуальну тему / Дмитро Паліїв // Новий час. – 1929. – 15 квіт. – С. 2.
10. Теория политики: учеб. пособ. / под ред. Б. А. Исаева. – С. Пб.: Питер, 2008. – 464 с.
11. Bacon G. C. Rabbis and Politics, Rabbis in Politics: Different Models within Interwar Polish Jewry / G. C. Bacon // VIVO Annual. – 1991. – Vol. 20. – P. 39–59.

В статтє дослідовано формирование политического лидерства и его реализация в среде одного из этнических меньшинств в Польше 1918–1939 гг. Определены его особенности в государстве с вертикальной системой межэтнических отношений.

Ключевые слова: политическое лидерство, ранжированная система межэтнических отношений, социальная группа, евреи, Польша.

The article deals with the forming of politic leadership and its realization in the environment of one of the ethnic minorities in Poland in 1918–1939. Its particularities in the state with vertical system interethnic interaction are ascertained.

Key words: politic leadership, ranged system interethnic interaction, social group, Jews, Poland.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ: ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

У статті обґрунтовується необхідність та можливість подолання електорального поділу України, джерелом якого поряд із різним ставленням громадян до тих чи інших етнополітичних проблем розглядаються також деструктивні дії політизованих регіональних еліт, котрі задля мобілізації більш прихильного до них електорату штучно загострюють проблематику регіональної, зокрема мовної, політики, міжконфесійних відносин, впливу зовнішніх чинників на ситуацію в державі та її окремих регіонах.

Ключові слова: етнополітичні проблеми, регіональний чинник державотворення, спільна ідентичність громадян України.

У той час, коли спочатку наша держава вважалася однією з найперспективніших пострадянських республік, у 1992 році вона скотилася в прірву катастрофічної економічної депресії, від якої не отямилася й дотепер. З іншого боку, якщо на початках Україна розглядалася як потенційне осердя політичної нестабільності та етнічних конфліктів, уже з перших років своєї незалежності вона все послідовніше набуває чітких рис демократичного миролюбного суспільства, яке переконливо утвердилося серед нової європейської та світової спільноти [2, с.17].

Суспільно-політичне становище України як поліетнічної держави в посткомуністичний період характеризується двома основними тенденціями. Перша з них полягає в посиленні свідомості етносів, передусім українського, з подальшою актуалізацією ідеї національного самовизначення, друга – у зростанні суспільної та політичної активності громадян. Ці дві тенденції, залежно від тих чи інших детермінуючих чинників, здатні прогресувати в одночасовому вимірі, переходити в конфліктну стадію. Аналітична оцінка, яка ґрунтується на структурно-функціональному підході до розгляду сучасних етнополітичних процесів, засвідчує, що наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. в етнополітичному середовищі України формувався консенсусний компроміс національно-етнічних та державно-політичних інтересів і цілей. За цієї моделі, як свідчить досвід багатьох поліетнічних держав, забезпечується їх належний баланс і гарантії подальшого розвитку громадянського суспільства [4, с.203–204].

При цьому етнополітична ситуація, що склалася в Україні в пострадянській фазі її розвитку, не має світових аналогів. Ось чому даремно шукати десь за кордоном уже готові варіанти оптимального вирішення вітчизняних етнополітичних проблем. Мова може йти лише про творче використання окремих підходів та узагальнення досвіду. І одним із важливих ресурсів подальшого розвитку України на шляху збереження міжрегіонального порозуміння та єдності громадян є активізація регіонального чинника державотворення й визначення належного місця в гармонізації міжетнічних і міжрегіональних відносин органів місцевого самоврядування. Сьогодні цей ресурс або ж задіяний недостатнім чином, або ж не завжди використовується в бажаному для держави та її громадян напрямі.

Адже головним викликом незалежності України, її територіальній цілісності виступають не стільки самі по собі етнічні чинники, скільки деструктивні дії окремих політизованих регіональних еліт, котрі з метою мобілізації прихильнішого до них електорату штучно загострюють питання мовної, регіональної політики, міжконфесійних відносин, впливу зовнішніх збудників на ситуацію в Україні та окремих її регіонах. Такий стан речей, як нам видається, вигідний багатьом учасникам цього процесу – олігархам, позаяк принцип “поділяй і володарюй”, як ніякий інший, відповідає їхнім прагматичним інтересам; зовнішнім силам, оскільки внутрішня боротьба еліт, розколоте за регіональним принципом суспільство роблять країну слабкою та посилюють зовнішній тиск на неї окремих держав. Тож не випадково основну загрозу для державності України

В.Кулініченко вбачає в небезпеці конфронтації між двома частинами українського етносу – “центрально-східною” і “західною”, які належать до різних культур, та розколу країни [3]. За слушним висновком іншого вітчизняного вченого – А.Маневича, “в розколотій країні головною небезпекою є конфронтація і розпад. Головна мета і завдання влади – забезпечення внутрішнього миру та злагоди” [4].

Водночас не слід замовчувати, що на заваді цивілізованому процесові формування спільної ідентичності громадян України – абсолютизація відмінностей між Заходом і Сходом нашої держави. Як це не дивно, констатує Л.Нагорна, але за таким “лекалом” значна частина львівських інтелектуалів намагається закарбувати в головах людей уявлення про Східну Україну як потенційне джерело сепаратизму, “вотчину Росії” [6, с.131]. До того ж вона вважає, що робити на основі регіональних розбіжностей висновки про серйозну загрозу “східного сепаратизму” і ймовірного розколу України підстав немає, “бо реальну загрозу розколу створюють не орієнтаційні неспівпадіння, а конкуренції націоналізмів, коли вони входять у стадію ворожості та “перемоги будь-якою ціною”, наголошуючи при цьому на наявності більш серйозного конфлікту по лінії “Південь–Північ”: “Якщо країні й справді невдовзі доведеться зіткнутися із проблемою сепаратизму, то він вочевидь матиме південне, кримське походження” [7, с.110].

Кульмінаційними не тільки в контексті можливих кардинальних політичних змін, а й еволюції суспільної свідомості громадян України стали події кінця 2004 – початку 2005 року. Але, на жаль, навіть той позитив, який зародився в цей період, не був реалізований у подальшому. Можливості для започаткування дійсно широкомасштабного процесу загальноукраїнської консолідації було втрачено. Стан роздвоєння, а по суті – розколу етнорегіональної й особливо громадянської свідомості – результат цілого комплексу непродуманих дій політиків, інертності стереотипів, орієнтирів громадян або на Російський Схід або так званий Європейський Захід, тиску етносоціальних міфологем різного ґатунку та, нарешті, етнократичних тенденцій у гуманітарній політиці.

Українська суспільна думка не відразу розпізнала латентну загрозу від упровадження в громадську свідомість небезпечної для політичної стабільності та національної безпеки нашої держави ідеологеми про нібито існування “двох Україн”. Побудований на міфологізації цієї проблеми, образ “донецьких” у результаті отримав украй негативний відтінок. А східний регіон у цілому – незаслужену репутацію “бандитського”, наскрізь криміналізованого. Згодом розкручений таким чином груповий імідж “донецьких” був повною мірою використаний у політико-технологічних діях на президентських виборах 2004 р. Так само він же відіграв помітну роль у протистоянні політичних сил у Верховній Раді України V скликання, що, по суті, унеможливило узгоджені дії парламентської більшості та опозиції. Дострокові парламентські вибори 2007 р. теж не усунули такого протистояння, яке проявилось і на президентських виборах 2010 р.

Разом із тим слід зазначити, що якихось беззаперечних ознак, істотних свідчень розколу сучасної України конкретні соціологічні дослідження не зареєстрували. Це стосується й реалізації проекту “Регіони в Україні: динаміка, рухи і політика”, і здійснення моніторингового проекту “Українське суспільство”. Незважаючи на те, що були зафіксовані суттєві відмінності у ставленні до подій в історії України, у підтримці тих чи інших політичних сил, динаміка усвідомлення України як своєї Вітчизни в усіх регіонах була позитивною. Коли на Заході України у 2002 р. її вважали своєю батьківщиною 92,6% опитаних, то у 2005 – 97,5%, на Сході – відповідно 78,1% та 84,8%, на Півдні – відповідно 77,8% і 86,1% [11, с.97]. За даними опитування, проведеного Національним інститутом стратегічних досліджень у листопаді 2005 року на тему “Рік після Майдану: настрої громадян України”, на аналогічне запитання ствердно відповіли на Заході України 97% респондентів, на Донбасі – 85% [8, с.95]. Абстрагуючись від відомих, іноді упереджених стереотипів у ставленні до мешканців інших регіонів, учасники проведених після “помаранчевих” подій соціологічних опитувань (жителі Волині, Донбасу,

Закарпаття, Криму) не виявили якихось серйозних ознак нетерпимості чи нетолерантності, радше навпаки. Водночас буде доречним додати, що відповідно до підсумків досліджень, проведених у 2006–2007 рр. Центром Разумкова, 38,3% етнічних росіян уважали, що в майбутньому в різних регіонах України переважатимуть різні культурні традиції, 15,3% – віддали перевагу українській, 13,4% – загальноєвропейській і лише 11,1% – російській культурній традиції.

Щодо ставлення респондентів до статусу мов, то спостерігається збільшення прихильників до української мови як єдиної державної в напрямі від референтної групи “росіяни” до референтної групи “українці”. Частка прибічників офіційного статусу обох мов зменшується у зворотному напрямі. Тут також найбільша розбіжність спостерігається при “переході” від групи “російськомовні українці” до групи “двомовні українці” (кількість поборників офіційного статусу обох мов у цих групах складає відповідно 49,7% і 23,1%). У зв’язку із цим вимагають по суті нового прочитання Гаазької рекомендації стосовно прав національних меншин на освіту, прийняті під егідою організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у жовтні 1996 року, де вже в першому пункті після твердження, що право осіб, які належать до таких меншин, на збереження своєї самобутності “може бути повністю реалізоване тільки тоді, коли вони добре оволодіють рідною мовою у процесі навчання”, зроблено суттєву приписку: “Разом з тим особи, які належать до національних меншин, зобов’язані інтегруватися в більш широке суспільство держави через належне володіння державною мовою”. Із цього випливає й основне положення щодо організації середньої освіти національних меншин, раніше сформульоване в Пояснювальній доповіді (пункт 77) до Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин як “двомовне навчання”. Тут воно змістовно конкретизується: “Підходи типу «занурення», коли викладання ведеться виключно державною мовою, за якого діти з національних меншин повністю інтегровані у класи з дітьми більшості населення, не відповідають міжнародним нормам, що безпосередньо стосується і сегрегованих шкіл, у яких уся навчальна програма викладається виключно із застосуванням рідної мови національної меншини протягом усього навчального процесу [1, с.242].

В Україні, як відомо, поки що майже всі школи для дітей російської, румунської та угорської меншин сегреговані, що, за цілком слушним висновком І.Ющука, не відповідає їхнім потребам. Більш того: “Хто домагається сегрегованих шкіл, обкрадають самі себе. У їхніх дітей таким чином зменшується у перспективі можливість для реалізації свого громадянського права, зафіксованого в пункті 2 статті 21 Загальної декларації прав людини: «Кожен має право на рівний доступ до державної служби у своїй країні»”. Без досконалого знання державної мови цей “рівний доступ” не може бути реалізований не лише в царині державної служби, а й у здобутті вищої освіти за вибором. До того ж, на переконання цього автора, у вищих навчальних закладах двомовного навчання ніяка держава забезпечити не в змозі [12].

Саме на таких засадах, а також необхідності імплементації Хартії про регіональні мови в повному обсязі в чинне законодавство України й ґрунтується мовна політика Партії регіонів. При цьому в основі її програмних засад – послідовне запровадження у вітчизняну практику основоположних принципів європейського регіоналізму, що й мало б бути покладено в основу об’єднавчої національної ідеї на сучасному етапі розвитку всіх територій України [12, с.245–249]. До речі, одна з перших після проголошення її незалежності докторських дисертацій такого спрямування належить професору Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника І.Ткачук, у якій бюджетний за суттю федералізм ув’язувався з регіоналізацією державної власності, котра, на жаль, була бездарно приватизована головним чином сертифікатним шляхом, що, однак, не применшує значення цієї ґрунтовної праці [11].

Необхідно відзначити й ту особливість, що етнонаціональні відносини актуалізуються у свідомості та поведінці людей передусім тоді, коли вони набувають конфлікт-

ного характеру й етнічність постає вже як символ позитивної чи негативної установки. І хоч Україна вже традиційно характеризується як держава, у якій панує міжетнічна толерантність, низка соціально-економічних та політичних чинників опосередковано, а то й безпосередньо все ж генерує етнічну недовіру й нетерпимість. Отже, ситуація диктує необхідність перегляду ряду підходів у державній етнонаціональній політиці, які не виправдовують себе в умовах, коли етнічні спільноти уже не задовольняються декларативними правами, а висувають вимоги щодо надання їм реальних можливостей для задоволення їхніх інтересів. Тому нагальною потребою є прийняття парламентом України Стратегії державної етнонаціональної політики, узявши за основу її проект, підготовлений провідними вченими Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України.

Підсумовуючи, можна констатувати, що вітчизняний досвід управління етнополітичними процесами є досить повчальним і багато в чому дійсно продуктивним, передусім завдяки впровадженню в цю систему як міжнародних правових норм, так й адекватних їм положень національного законодавства, що зміцнює авторитет та довіру до офіційної етнополітики, яка все більше орієнтується на сучасні технології етнополітичного менеджменту. Саме завдяки цьому значною мірою й удалося уникнути ескалації багатьох потенційних конфліктів на етнополітичному ґрунті, що стає все відчутнішою домінантою всіх тих процесів, якими характеризуються й регіональні аспекти подальшого розвитку етнополітичної ситуації в Україні.

1. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст / Ігор Теодорович Зварич. – К. : Дельта, 2009. – 320 с.
2. Зварич І. Т. Проблеми і перспективи реформування економіки України / Ігор Зварич // Україна: державність, історія, перспективи : матеріали регіон. наук. конф. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 312 с.
3. Кулиниченко В. Расколота страна / В. Кулиниченко // 2000. Еженедельник. – 2008. – № 8 (403). – 22–28 февраля. – С. 7.
4. Курас І. Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Ф. Курас. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
5. Маневич А. И. Аксиомы украинской политики, или Кто угрожает безопасности Украины / А. И. Маневич // 2000. Еженедельник. – 2008. – № 13 (408). – 28 марта – 3 апреля. – С. 7.
6. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Лариса Панасівна Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
7. Нагорна Л. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки / Лариса Нагорна // Регіональна історія України : зб. наук. статей / гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. Я. Верменич. – К. : Ін-т історії НАН України, 2007. – Вип. 1. – С. 107–122.
8. Реєнт О. П. Соборність та проблеми специфіки регіонів України: теоретико-методологічні засади / О. П. Реєнт // Регіональна історія України : зб. наук. статей / гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. Я. Верменич. – К. : Ін-т історії НАН України, 2007. – Вип. 1. – С. 91–106.
9. Рибак В. В. Народжена часом / Володимир Васильович Рибак. – 2-ге вид., доповн. і уточн. – Донецьк : Промінь, 2010. – 268 с. : іл., вкл. кольор.
10. Стегній О. Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України / Олександр Стегній // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 94–122.
11. Ткачук І. Г. Економічна самостійність регіону / Ткачук Ірина Григорівна. – К. : Наукова думка, 1994. – 228 с.
12. Ющук І. Право націй і права людини [Електронний ресурс] / Іван Ющук. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/prosvita/iuschuk.htm>.

В статті обґрунтовується необхідність і можливість подолання електорального розділення України, джерелом якого разом з різним ставленням громадян до тих чи інших етнополітичних проблем розглядаються також деструктивні дії політизованих регіональних еліт, які ради мобілізації більш благоприхильного до них електорату штучно загострюють проблематику регіональну, в частині мовної, політичної, міжконфесійних відносин, впливу зовнішніх факторів на ситуацію в державі і її окремих регіонах.

Ключові слова: етнополітичні проблеми, регіональний фактор створення держави, об'єднання ідентичності громадян.

The article substantiates the need and opportunity to overcome the electoral division of Ukraine, the source of which, along with different people's attitude towards certain ethnic issues are considered as destructive actions politicized regional elites who controlled them in order to mobilize the electorate artificially exacerbate regional problems, including language policy, interfaith relations, the influence of external factors on the situation in the country and its separate regions.

Key words: *ethno-political problems, the regional factor in state, the common identity of citizens of Ukraine.*

УДК 32
ББК 66.5

Оксана Липчук

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОПОЛІТИКИ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ

У статті досліджуються особливості етнополітики в Україні. Аналізуються головні принципи, цілі та структурні компоненти вітчизняної нормативно-правової системи захисту та гарантування прав національних меншин, а також формування й функціонування системи національних інститутів захисту та забезпечення реалізації прав національних меншин як головних носіїв етнонаціональної політики.

Ключові слова: *етнополітика, держава, етнонаціональна меншина, права, політична влада, Україна.*

Одним із найважливіших чинників стабільності суспільства, особливо в такій поліетнічній державі, як Україна, є підтримка міжнаціональної злагоди, гарантування прав і свобод національним меншинам. У цьому контексті надзвичайної ваги набуває проблема вироблення адекватної та дієвої етнонаціональної політики як механізму державного регулювання міжетнічних відносин і забезпечення міжнаціональної злагоди в державі. Тому результативність такої політики безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно налагоджено чітке й науково обґрунтоване управління етнонаціональними процесами в поліетнічному соціумі як на центральному, так і на регіональному рівні. Актуальність дослідження зумовлюється тим, що сьогодні для стабільного розвитку України є конче необхідним урахування інтересів та створення належних умов для розвитку численних національних груп, які налічують зараз 14 мільйонів осіб і проживають або за межами своїх національно-державних утворень, або не мають їх узагалі, тобто вони є, за відомим російським дослідником Ю.В.Бромлеем, “уламками етносів, ядра яких знаходяться в інших етносоціальних організаціях” [2, с.73].

Концептуальні засади етнополітики стали предметом досліджень зарубіжних авторів: Г.Ван Амерсфорта, М.Вебера, Ф.Гекманна, Д.Жуто-Лі, Ф.Капоторті, В.Кімлічки, О.Клайнеберга, Е.Сміта, Р.Шермергорна та ін.

Вивченню етнонаціональних проблем розбудови Української держави та пошуку шляхів удосконалення механізмів державного регулювання міжнаціональних відносин присвячені праці вітчизняних учених: О.Антонюка, І.Варзара, В.Євтуха, О.Картунова, Ю.Куца, І.Кураса, О.Майбороди, О.Малиновської, А.Михненка, Л.Нагорної, П.Надолішнього, М.Обушного, І.Онищенко, М.Пірен, В.Рєбкала, Ю.Римаренка, В.Скуратівського, Л.Шкляра, М.Шульги, Р.Чілачави та ін.

Міжнародний досвід переконує, що надання етнонаціональним меншинам і групам гарантованих колективних прав і свобод є однією з головних умов політичної стабільності в багатонаціональних країнах. Це зумовлено насамперед тією обставиною, що нині етнічність і націоналізм, міжетнічні конфлікти й сепаратистські рухи стали головною силою, яка формує сучасний світ, структуру й стабільність сучасних держав.

Закономірний процес трансформації етнічних спільнот в єдину націю, як засвідчує досвід багатьох держав, що вже пройшли чи ще проходять даний етап, є довготривалим і складним. Звичайно ж, вирішальну роль у формуванні нації відіграє держава. В.Б.Євтух визначає її етнополітику як “діяльність, що передбачає розробку і здійснення заходів, спрямованих на регулювання міжетнічних стосунків та забезпечення функціонування існуючих етнічних структур” [6, с.112–126].

Одним із визначальних параметрів діяльності держави як головного інституту етнонаціональної політики є створення комплексу політико-правових засад і принципів функціонування й регулювання суспільної діяльності етнонаціональних спільнот. Стратегічні напрями етнонаціонального розвитку України в цілому відображені в головних державних актах України – Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 р., Акті проголошення незалежності від 24 серпня 1991 р. та Конституції України, прийнятій 28 червня 1996 р. [4, с.119]. Ці акти стали закономірним результатом багатовікового прагнення українського народу бути господарем на власній землі. Першу частину української національної ідеї було втілено в життя: реалізовано право народу на самовизначення, утворено незалежну державу. Нині поряд з досягнутим постає друга, не менш складна частина завдання – консолідуєча ідея незалежної України, як Вітчизни для громадян усіх національностей, що пов'язали свою долю з українською землею, причетні до створення на цій території, у цій країні нового суспільства, де пануватимуть мир і злагода, добробут людей, де додержуватимуться не декларативних, а реальних прав вільної особи. Інтегральним показником єднання, згуртування всіх національностей в український народ – суб'єкт політичної влади – мають стати громадянське суспільство й правова держава [7, с.174]. За станом на 1 лютого 2007 року чисельність постійного населення України – 46 614 826 чоловік, з них 31 761 522 – міське населення й 14 853 306 – сільське. Українці складають 77,8% усіх жителів держави. У країні нараховують 8 районів, близько 100 сільських рад та 150 сіл, де більшість мешканців становлять національні меншини. Пріоритетним в етнонаціональній політиці України є збереження громадянського миру та міжнаціональної злагоди. Це завдання можна висловити таким чином: Україна – це спільний дім, Вітчизна для всіх її громадян. Політикою держави визначено механізм урахування інтересів: а) української етнічної спільноти, яка формує основу українського етнополітичного поля (УЕП); б) російської національної групи, що компактно живе в східних та південних регіонах УЕП; в) етнічних груп, складників УЕП; г) населення Криму; д) представників українського етносу, які живуть поза межами України (діаспора) [3, с.156].

Слід зазначити, що на формування етнополітики Української держави впливають передусім історичні здобутки, яких вона домоглася за період свого незалежного існування. Суть їх полягає в тому, що світ визнав Україну як самостійну, демократичну державу. Україна стала повноправним членом міжнародного співтовариства, входить у загальноєвропейський процес, постає перед світом як держава з багатою історією, духовною культурою, працьовитим і миролюбним багатоетнічним народом, що прагне жити в добрі й злагоді з усіма державами, розвиваючи з ними всі зв'язки. Українська держава переконливо довела, що ідея рівності людей, незалежно від їхнього етнічного походження, та міжнаціональна злагода стали одним із визначальних чинників її внутрішньої й зовнішньої політики; помітно зріс рівень політичних свобод у країні; забезпечено політичну, економічну, ідеологічну, культурну багатоманітність в її розвитку; відкрито широкі можливості для плідної співпраці із зарубіжними українцями – українською діаспорою, особами іншого етнічного походження – вихідцями з України, які розселені на теренах колишнього СРСР і по всій планеті.

Отже, якщо проаналізувати висвітлювану тут проблему, то слід визнати, що потреба у формуванні Українською державою власної етнополітики зумовлена такими об'єктивними чинниками: незалежним існуванням України як суверенної, демократичної, соціальної, правової, унітарної держави; поліетнічним складом населення; активізацією етнополітичного процесу, широкою включеністю в нього структурних етнокомпонентів українського суспільства – української нації, корінних народів та національних меншин; необхідністю узгодження інтересів та встановлення рівноправних і гармонійних відносин між етнічними групами; співробітництвом з діаспорою; трансформацією в українське суспільство депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну; наяв-

ністю інтенсивних, у тому числі зовнішніх, міграційних потоків, які помітно впливають на соціально-політичну, економічну та етнодемографічну ситуацію в державі.

Принципові засади, теоретико-методологічні підходи до трактування особливостей етнополітичного процесу, який відбувається в Україні, містяться в законодавчій базі, створеній з метою регулювання міжнаціональних та міжетнічних відносин. Становлення Української держави як головного інституту етнонаціональної політики посправжньому розгорнулося зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. Саме відтоді в ній активізувалися процеси відродження й розвитку національної самосвідомості, культури, традицій та звичаїв етнічних спільнот, які в ній проживають [10, с.518].

Водночас із цим відразу ж, що цілком логічно й закономірно з точки зору світової практики, розпочався адекватно і, так би мовити, зустрічний рух – Українська держава почала спрямовувати всі можливі зусилля на цивілізоване державно-правове регулювання складних процесів міжнаціональних відносин. Ця робота продовжується й нині. Перш за все, вона знаходить своє відбиття в законотворчості, що прямо чи опосередковано стосується етнополітичної сфери. Її основоположну правову базу склали такі законодавчі документи: Декларація прав національностей України (1991 р.); Закони України “Про громадянство в Україні” (1991 р., 2001 р.); “Про національні меншини в Україні” (1992 р.); “Про біженців” (1993 р., 2001 р.); “Про імміграцію” (2001 р.) й особливо відповідні положення Конституції України (1996 р.). Послідовна реалізація названих законодавчих документів сприяла й сприяє збереженню міжетнічного миру в сучасному українському суспільстві [1, с.45].

В Україні склалися досить розвинені й чіткі структура та механізм здійснення державою, як головним інститутом етнонаціональної політики, регулювання міжнаціональних відносин. Їхні позитивні сторони неодноразово відзначалися такими найавторитетнішими міжнародними організаціями, як ООН, ОБСЄ, РЄ та ін. Основною метою – головною ціллю державної етнополітики України є створення оптимальних умов для гармонійного й перспективного розвитку в складі держави всіх компонентів етнонаціональної структури українського суспільства – української нації, корінних народів, національних меншин, їхніх громадських організацій та об’єднань. Саме в останніх сконцентрувався досвід консолідації й організаційного структурування національних меншин в Україні. Це основні форми їхньої самоорганізації й самовираження – етнічної ідентифікації та відродження етнічних коренів, самобутності, традицій, культури, мови та духовності.

Якісно новий етап соціально-політичного та економічного розвитку, у який вступила Україна у XXI столітті, вимагає поглиблення й удосконалення взаємодії та подальшої конструктивної співпраці державних органів влади й громадських організацій національних меншин у питаннях подолання існуючих ще проблем у сфері забезпечення їхніх прав і свобод. І в цьому контексті слід відзначити певну організуючу роль цих організацій. Такі громадські об’єднання, як Товариство російської культури України, Єврейська Рада України, Міжнародне товариство німців “Відергебурт”, Асоціація корейців України, Пушкінське товариство України, Спілка поляків України, Демократична спілка угорців України утворили свої перші організації ще в кінці 80-х років, тому мають доволі значний досвід громадської діяльності [13, с.41].

Якісно новим етапом для реалізації прав національних меншин і впливу на цей процес з боку громадських організацій стало ініційоване державою заснування в Україні інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмена). У його головних документах міститься чимало пропозицій (ініційованих неурядовими організаціями) щодо поліпшення статусу національних меншин, задоволення їхніх потреб у сферах суспільного життя.

Отже, Українська держава з метою реального етнополітичного відродження національних меншин вибудовувала відповідну політику як щодо самих меншин, так і до

тих процесів, які відбуваються в їхньому середовищі. Основна системна спрямованість нової державної етнополітики в Україні та діяльності її основних суб'єктів полягає у використанні процесів етнічного відродження й розвитку в руслі кардинального реформування суспільства, побудови незалежної демократичної правової держави. Мова, зокрема, йде про необхідність вертикальної підпорядкованості виконавчої влади знизу доверху, прийняття ефективних заходів щодо недопущення на своїй території фактів ущемлення прав громадян за етнічною, релігійною чи мовною ознаками, правової та адміністративної відповідальності органів виконавчої влади й посадових осіб за невиконання рішень у сфері міжетнічних відносин [8, с.435].

Найважливішим у даній справі є те, що головні цілі й завдання всіх суб'єктів етнополітики в Україні, систем державного та самоврядного управління всіх рівнів, які регулюють етнонаціональні відносини в Україні, підпорядковані загальній фундаментальній меті. Вона полягає в необхідності відродження поліетнічного суспільства, де гармонійно розвиватимуться всі етноси, етнічні групи, з тим, аби етнонаціональна політика стала дієвим засобом духовного розвитку українського народу, його соціального, економічного, політичного та культурного прогресу.

Державою як головним національним інститутом етнонаціональної політики ведеться постійна робота в умовах поліетнічного складу населення з пошуку відповідного механізму її функціонування, який попереджує або унеможлиблює протистояння за етнічною, культурною чи мовною ознаками, використовує як міжнародний, так і нагромаджений за роки державної незалежності власний позитивний досвід вирішення проблем, які виникають у царині міжетнічних відносин. Необхідно зазначити, що надзвичайно важливим принципом функціонування всієї системи етнополітичного управління в Україні є те, що існує належна сумісність відповідних державних органів, які дотичні своєю діяльністю до етнічної сфери [9, с.206].

Українською державою, як головним інструментом етнонаціональної політики, в умовах поліетнічного складу населення ведеться постійна робота з пошуку відповідного механізму її функціонування, який попереджує або унеможлиблює протистояння за етнічною, культурною чи мовною ознаками; використовує як міжнародний, так і нагромаджений за роки державної незалежності власний позитивний досвід вирішення проблем, які виникають у царині міжетнічних відносин.

Важливим структурним елементом регулювання діяльності органів етнополітичного управління є та частина міжнародного законодавства, до якого приєдналася Українська держава. Так, державна етнонаціональна політика в Україні реалізується відповідно до Загальної декларації прав людини; Міжнародного пакту про громадянські та політичні права; Декларації 47-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин; розділу Заключного акту Ради з безпеки та співробітництва в Європі з прав людини (Хельсінкі, 1 серпня 1975 р.); Документа Копенгагенської наради – Конференції з питань людського виміру НБСЄ; Гаазьких рекомендацій із прав національних меншин на освіту; Ослівських рекомендацій щодо мовних прав національних меншин та інших міжнародних документів. Зокрема, після ратифікації Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин Верховною Радою України вона, відповідно до статті 9 Конституції України, стала частиною національного законодавства нашої держави.

В Україні встановлений такий порядок, що органи державної влади в межах своїх повноважень здійснюють контроль за виконанням органами місцевого самоврядування, а також органами етнічної самоорганізації законодавства, інших нормативно-правових актів з питань етнонаціональної політики. З останніми, до речі, вони взаємодіють на принципах партнерських відносин. Це, зокрема, практикується при складанні відповідних спільних програм, об'єднанні коштів з державного бюджету та коштів місцевого само-

врядування й національно-культурних об'єднань для їх реалізації, а також у розв'язанні інших, не менш важливих і принципових питань етносоціального розвитку в Україні.

Для встановлення постійного діалогу Глави Української держави – Президента України, органів центральної виконавчої влади різних рівнів з етнонаціональними спільнотами щодо належного розгляду й вирішення їхніх проблем, відповідним Указом Президента України від 22 липня 2000 року було утворено Раду представників громадських організацій при Президентові України. Ця Рада є консультативно-дорадчим органом [12, с.305].

Склалася практика, коли державні органи в межах наданих їм повноважень здійснюють контроль за виконанням органами місцевого самоврядування й органами етнічної самоорганізації законодавства, інших загальнодержавних актів з питань етносоціальної політики. Це, як правило, взаємодія з ними на принципах партнерства при розробці відповідних програм, об'єднанні коштів із державного бюджету й коштів місцевого самоврядування та громадських організацій національних спільнот для їх конкретної реалізації, а також у вирішенні інших принципових проблем етносоціального й етнополітичного розвитку.

Розподіл функцій і повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування здійснюється на основі принципу децентралізації державного управління, виходячи з визначення компетенції останніх Законом “Про місцеве самоврядування в Україні”. Законодавчо може бути передбачене делегування держадміністраціями окремих повноважень органам місцевого самоврядування. За такого варіанта держадміністрації отримують можливість контролювати також рішення органів місцевого самоврядування із цих питань.

Подібна система забезпечення етнополітичного самоврядування дозволяє своєчасно узгоджувати етнічні інтереси, задовольняти культурні й духовні потреби осіб різних національностей, сприяти вільному розвитку кожної етнічної групи та розкриттю її духовного потенціалу, перетворенню етнічної багатоманітності на джерело позитивного взаємовпливу та прогресу. Усе це – важливі чинники консолідації українського суспільства й запобігання виникненню міжетнічної конфліктності.

Стосовно проблем політичної діяльності організацій етнічних спільнот, то насамперед слід зазначити, що вона є одним з основних елементів етнополітичної діяльності в Україні. Адже національні спільноти беруть участь у політиці і як її суб'єкт, і як об'єкт (відносно держави). В Україні на даний час створено цілий комплекс політико-правових засад та інституцій для функціонування й регулювання політичної діяльності організацій етнонаціональних меншин. Створюючи необхідні умови для відродження й демократичного розвитку національних меншин, українська держава одержала можливість виявити піклування про українську діаспору, розсіяну практично по всій планеті. Українці, що живуть у країнах Заходу і яких у радянський період таврували “прислужників імперіалізму” за весь час свого життя там мали все необхідне для збереження й розвитку своєї національної самобутності (українські школи, вузи, релігійні центри), не були обмежені в правах на економічну й політичну діяльність. Нині вони надають суттєву допомогу в зміцненні зв'язків України із зарубіжними країнами, у розв'язанні питань українського відродження на етнічній Батьківщині [11, с.356].

Як відомо, для останніх років існування СРСР характерною була різка політизація етносів. Це, з одного боку, знаменувало собою завершальний етап процесу етнічного відродження, а з другого, – свідчило про назрівання міжетнічного конфлікту. Як свідчить історія, такі ситуації виникають у часи суспільних потрясінь, коли слабнуть і відходять на другий план інші види соціальної ідентичності (політико-державні, класові, професійні тощо).

У радянських республіках сформувалися чисельні й освічені національні (етнічні) еліти титульних національностей. Завдяки цій обставині етнічний ренесанс в Україні призвів до таких головних наслідків: “зняття” тоталітарного імперського мислення в більшій частині колишніх радянських громадян; почав заповнювати етнічною самосвідомістю ідеологічний вакуум, який утворився в результаті кризи марксистсько-ленінської ідеології; забезпечив соціальну базу національно-визвольних рухів; підготував ґрунт для розвалу колишньої радянської імперії; створив сприятливі умови для відродження чи створення нових незалежних держав; започаткував процес включення націй та етнонаціональних спільнот у політичне життя своєї країни та на міжнародній арені [5, с.20].

Підсумовуючи, можна зазначити, що Україна за короткий час накопичила певний позитивний правовий досвід забезпечення інтересів етнонаціональних меншин. Але різні причини не дають можливості певною мірою втілити його на практиці. Тому українська держава, активно розвиваючи демократію, і надалі створюватиме сприятливі юридичні умови для врахування, поєднання й пошуку оптимального балансу інтересів різних етнонаціональних меншин. А це свідчить про те, що Україна прямує правильним шляхом у такій важливій і делікатній сфері, як етнополітика держави.

1. Биков О. М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні / О. М. Биков. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2001. – 351 с.
2. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / Ю. В. Бромлей. – М. : Наука, 1983. – 412 с.
3. Видрін Д. М. Україна на порозі XXI ст. Політичний аналіз / Д. М. Видрін. – К. : КНЕУ, 2003. – 370 с.
4. Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ, 2004. – 257 с.
5. Євтух В. Б. Про національну ідею, етнічні меншини, міграції... / В. Б. Євтух. – К. : Стило, 2000. – 235 с.
6. Євтух В. Б. Якою має бути етнополітика української держави? / В. Б. Євтух // Віче. – 1992. – № 8. – С. 112–126.
7. Іванишин В. Л. Нація. Державність. Націоналізм : монографія / В. Л. Іванишин. – Львів : Світ, 2002. – 468 с.
8. Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – 942 с.
9. Надолішній П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики / П. І. Надолішній. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 264 с.
10. Основи етнодержавства / за ред. Ю. І. Римаренка. – К. : Либідь, 1997. – 656 с.
11. Політологія / за ред. акад. Української академії політичних наук, проф., д-ра іст. наук О. І. Семківа. – Львів : Світ, 2004. – 428 с.
12. Українська державність у XX столітті. Історико-політологічний аналіз. – К. : Політична думка, 1996. – 434 с.
13. Чілачава Р. Пріоритети та стратегія реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин України / Р. Чілачава, Т. Пилипенко // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. – К., 2002. – 312 с.

В статті досліджуються особливості етнополітики в Україні. Аналізуються головні принципи, цілі і структурні компоненти національної, нормативно-правової системи захисту і гарантування прав національних меншинств, а також формування і функціонування системи національних інститутів захисту і забезпечення реалізації прав національних меншинств як головних носіїв етнонаціональної політики.

Ключевые слова: етнополітика, держава, етнонаціональне меншинство, права, політична влада, Україна.

The leading principles, aims and structural components of the national regulatory system and guaranteeing national minorities' rights, the peculiarities of forming and functioning the national institutions of protection and national minorities' rights realization, like the main branch of ethnosocial policies are analysed.

Key words: ethnopolitics, State, ethno-political minority, rights, political power, Ukraine.

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУ “ЕТНІЧНІСТЬ” У ЗАРУБІЖНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ В 1960–1980-х РОКАХ

У статті аналізуються два принципових твердження Західної політичної думки 1960–1980-х років стосовно проблематики “етнічності”. По-перше, піддається сумніву теза про те, що “етнічність” є тією соціальною силою, котра витісняє “клас”, тому що останній не пояснює адекватно основних елементів соціальних відносин у сучасному світі, а “фактор етнічності” є основою соціальних змін, оскільки вдало рекомбінує раціональний інтерес з емоційною прихильністю. По-друге, критикується тлумачення Західної політичної науки 1960–1980-х років, що “етнічність”, а особливо “етнічні відмінності”, є начебто головною причиною соціальної нерівності, а також принциповим джерелом конфліктів як усередині країн, так і між державами.

Ключові слова: етнічна приналежність, етнічні відмінності, політична думка.

Розвиток досліджень у галузі етнічної проблематики отримав поштовх у кінці 1960–1970-х років, про що свідчить значна кількість монографічних видань і збірників [20; 44–48; 52–55; 60; 61; 63; 64] та ін. Не випадково саме в цей період з’являються спроби кваліфікації різних точок зору з теоретичних аспектів етнонаціоналогічних студій. Так, за оцінкою фахівця з теоретичних проблем міжетнічних стосунків Р.Шермехорна, праці, що вийшли друком з етнічної проблематики, умовно можна поділити на декілька категорій: описові, інтерпретаційні, класифікаційні, парадигматичні, абстрактно-теоретичні [104]. А в книзі “Етнічний сепаратизм та світова політика” видання 1984 року за редакцією професора Е.Шілза зазначалась інша кваліфікація наукових праць з етнонаціональних проблем: країнознавчо-регіональні, теоретичні та компаративістські [51, р.5]. Такі роботи засвідчили новітні підходи до вивчення проблем міжетнічних взаємин у середовищі істориків, політологів та соціологів. Якщо раніше в політичній науці національні процеси розглядались у першу чергу з точки зору асиміляції й ігнорувалась інша тенденція – прагнення до збереження етнічної ідентичності й консервації в побуті та культурі ідентифікаційних рис країни походження, то тепер приділялась увага тенденції виокремленості “етнічних груп” та “етноменшин” в окремий соціальний феномен. Цей новий напрям досліджень супроводжувався уявленням про вагомість етнічних феноменів у концепціях національних процесів [1, с.8]. Крім того, стала проявлятися тенденція до ускладнення техніки досліджень. У науковий обіг надовго ввійшло поняття “ethnicity”/“етнічність”, яке було важко відрізнити від таких понять, як “раса” і “культура” [3, с.173, 183–184; 4, с.13]. Зазначена категорія “етнічність” була введена в науковий обіг у 1970-х роках [50, с.101] і стала основоположною, отримавши широкий резонанс серед науковців. Але що означав нововведений термін? У визначенні змісту цієї категорії, як зазначають самі ж її дослідники, немає єдиної думки й досі [23, р.266; 78, р.412; 113, р.98; 109, р.261; 115, р.313]. У цьому зв’язку свого часу авторитетний американський соціолог Т.Парсонс писав, що “етнічність” – це надзвичайно невловима концепція, котра не піддається точному визначенню” [93, р.53]. У колективній монографії “Етнічність і формування нації: порівняльні, міжнародні та історичні перспективи”, опублікованій ще 1974 року, зазначено: “Етнічність можна визначити як характерні відмінні, культурні чи субкультурні риси, котрі відрізняють одну групу від іншої” [53, р.10]. Деякі автори вважають за необхідне включити в поняття “етнічність” три основних елементи – “групу”, “ідентичність” та “спільність історії” [7, р.3, 9]. Для інших “етнічність” – це особливий вид ідеології [7, р.13]. У збірнику “Етнічність”, виданому в США 1977 р., зазначалось: “Етнічність може бути зрозумілою як релігійна, лінгвістична і географічна різноманітність” [52, р.91]. Окремі автори, використовуючи даний термін, не дають йому жодного визначення. У статті, спеціально присвяченій концептуальному аналізу, її автор – канадський соціолог українського походження В.Ісаїв констату-

вав, що з розглядуваних ним 65 праць, пов'язаних із тим чи іншим аспектом “етнічності”, тільки в 13 удалося знайти визначення терміна [74, p.111].

Наявність різних підходів до визначення “етнічності” відмічає і професор Нью-Йоркського університету Л.Снайдер, виокремлюючи “расовий” і “культурний” підходи [109]. Низка авторів ототожнює поняття “етнічність” із такими поняттями, як “етнічна група”, “етнічна ідентичність” [26; 37; 64].

Однак протягом певного періоду “класичним” було прийнято визначення, дане Т.Парсонсом на одній з наукових конференцій 1972 року. Воно стверджувало: “Етнічність – це головний центр групової спільноти, організація людей у різні етнічні групи з їх солідарністю й лояльністю стосовно один одного” [93, p.53].

Поряд з “етнічністю” широко вводилися категорії “етнічний плюралізм”, “культурний плюралізм”. Синонімами до них ставали терміни “багатокультурність” та “різнорідність” [29]. Упроваджувались у науковий обіг поняття “міжетнічна інтеграція”, а також “етнонаціоналізм” та “етнорегіоналізм” [120, p.99]. Як зауважив провідний американський теоретик етнічності Ф.Рігс: “Науковці, котрі зайняті дослідженнями з проблем етнічності та націоналізму, часто жаліються на термінологічну нечіткість, що заважає роботі” [102, p.551]. З іншого боку, соціолог В.Белл закликав наукове співтовариство підтримувати “принаймні мінімальну згоду з тих чи інших дефініцій” [10, p.271]. Різної у термінології помітили й австралійські науковці, які, намагаючись дослідити взаємозв'язок термінів “етнічність”, “етнічна ідентичність” та “етнічна група”, відзначали відсутність концептуальної ясності цих термінів, яка призвела до того, що дослідники по-різному використовують їх значення, а звідси й розбіжності стосовно того, чому “етнічні групи”, “етнічності” виникають, існують і зникають [78].

Подальший розвиток етнічних студій відбувався під впливом специфіки етнічного складу населення іммігрантських країн, що спонукає нас до розгляду асиміляційної моделі формування національної політичної ідентичності.

В історії політологічної думки ця модель займає особливе місце, оскільки головний соціальний ідеал асиміляціоністів зводиться до того, що у справді вільній, демократичній спільноті люди будуть прагнути жити серед расово та етнічно змішаних сусідів, а формування політичної самобутності на такій основі буде безперешкодним, оскільки: 1) іммігранти “обов'язково” й “назавжди” бажать розпрощатись зі своїми “країнами походження/народження” і стати “справжніми канадцами”, котрі відрізнятимуться від американців, англійців, австралійців та ін.; 2) “канадизація” є швидким і легким процесом, оскільки в іммігрантів немає значних перешкод щодо інтеграції до “канадських культурних норм” та “канадського способу життя”; 3) канадське усталене суспільство здатне *переплавити* іммігрантів у нову політико-культурну спільноту, незалежно від місця їх народження та часу прибуття до Канади, – іммігранти зі свого боку сприйматимуть “канадизацію” як “звільнення” від бідності [81, p.1].

Через вищеназвані припущення “асиміляціонізм уважався найбільш сприйнятливим ліберальним шляхом вирішення проблем національних меншин...” [13, p.3]. Фундаментально аргументоване теоретичне підґрунтя для використання асиміляційної моделі як способу формування нової політичної ідентичності заклав американський соціолог Чиказького університету Роберт Парк [92]. Саме Р.Парк уперше проблеми етнічних стосунків у приймаючому суспільстві поставив у контекст процесу асиміляції. Він висунув модель чотириступеневого розвитку процесу міжетнічних взаємин у будь-якому поліетнічному суспільстві: контакти, конфлікти, пристосування та асиміляція. Асиміляція є останнім етапом у циклі міжетнічної взаємодії. Причому для Р.Парка асиміляція – такий фактор, у якому не тільки асимілюються новоприбульці, адаптуючись до нових умов, але й приймаюче суспільство також змінюється. Цей постулат американського дослідника визнали навіть канадські противники асиміляціонізму, прибічники моделі культурного плюралізму: “Я вважаю, що асиміляція – це хибний шлях... Ті, хто прибув

до нової країни... змінюють її культуру, стаючи її частиною” [96, p.293]. Пройшовши чотириступеневий шлях розвитку, національна держава, на думку Р.Парка, вичерпає себе, і світ еволюціонує в напрямі створення всесвітнього космополітичного суспільства. “Кожне суспільство, кожна нація і кожна цивілізація є киплячим казаном і таким чином робить внесок у злиття рас, у результаті чого з неминучістю виникають нові раси й нові культури” [92, p.102, 230–233].

Отже, основний спосіб вирішення національних проблем визначався через асиміляцію різних етносів, до того ж “раси” і “нації” почали вважатись дисфункціональними в індустріальних суспільствах і, як спадок попередніх епох, неминуче повинні були б зникнути під впливом урбанізації та індустріалізації [13, p.3; 44, p.376].

Досягнення асиміляційних цілей покладалося на освітню систему. Саме вона повинна була стати основним механізмом у проведенні політики, направленої на асиміляцію етнічних груп, тим механізмом, який би дав свої результати в короткий термін. Шкільні заклади таким чином були покликані стати основою проведення фундаментальних соціальних змін в етнічній сфері. “Школи проводили політику, що базувалася на расі, релігії та етнічності” [98, p.337–338].

Інший спосіб упровадження ефективного способу асиміляції – змішані шлюби. “Рівень ендогамії є індикатором ступеня приналежності членів групи до їх соціокультурної спадщини” [111, p.13]. Зростання кількості міжетнічних шлюбів проявило певну системну закономірність: виявилось, що британці, німці й скандинави укладали в основному шлюби між собою й рідко виходили за межі цих етнічних взаємин. За ними йшли ірландці, італійці, поляки; найбільш ендогамними виявились євреї, що укладали шлюби тільки всередині своєї етнічної спільноти [4, с.75, 80; 67, p.169]. Таким чином, асиміляційна модель виявилася відображенням певних аспектів “вертикальної мозаїки”, якій притаманна певна ієрархія, відповідно до якої найбільш придатними до асиміляції є представники європеїдної раси зі світлим типом зовнішності, у першу чергу вихідці з Північної Європи. Після них йшли представники тієї ж раси, але з більш темним кольором шкіри та волосся – вихідці з Південної Європи. Далі різноманітні помішки європеїдної раси з іншими расовими групами. Ще меншою можливістю до асиміляції володіють представники монголоїдної раси й найменше шансів в осіб, котрі належать до негроїдної раси [118, p.285–286, 290–292; 56, p.58–61].

Але така виявлена науковцями ієрархія “вертикальної мозаїки” [95] поставила під сумнів ефективність моделі асиміляції. “Міф ліберального очікування поступився місцем реаліям етнічної різноманітності” [23, p.276]. Відтепер будь-яка етнічна група прагнула прояснити для себе належне їй місце і роль в ієрархізованій “вертикальній мозаїці” приймаючого суспільства. Найбільш істотними проблемами етнічних груп стали рівноправна участь у конкурентній боротьбі за економічні ресурси, професійний статус і професійне представництво. “Тенденція етнічного партикуляризму, а не асиміляція стала визначати щоденне життя” [27, p.355]. Це спричинило перегляд теоретичних поглядів на етнічні й расові відносини, оскільки історія доводила, що “оптимістичні” надії відносно зникнення етнічних і расових характеристик не виправдались [110, p.17]. “Якщо раніше, – указував професор Н.Глейзер, – проблеми етнічного конфлікту всередині держави й між державами представлялися лише пережитком минулого, то тепер ми повинні перемістити їх у центр нашої уваги” [63, p.17]. У зв’язку із цим у наукових колах почали вважати, що фактор “етнічності” адекватно відображає реальну дійсність [94, p.247; 55, p.374; 80, p.196; 71, p.42; 49, p.652]. Розпочалось інтенсивне вивчення “етнічного феномену” через розроблення спеціальних програм і втягнення до них широкого кола істориків, політологів, соціальних психологів та представників інших суміжних дисциплін. З’явився ряд робіт, де категорично заперечувався асиміляційний шлях розвитку етнічних груп [87–91]. Критиці піддавалася не тільки школа Парка, але й теорії “модернізації”, розроблені впливовим соціологом К.Дойчем, котрий у всіх своїх пра-

цях стверджував, що різноманітні процеси в рамках “модернізації” – індустріалізація, урбанізація, множення зв’язків, зростання масової освіти – приведуть до повної національної інтеграції [30–32]. Більше того, саме завдяки К.Дойчу почалося концептуальне відокремлення “етнічності” від “нації” та ототожнення “етнічності” виключно з меншиною: “Навіть у США білі англо-сакси, стара опора американців більше не є більшістю, а тільки найбільшою меншиною серед населення” [31, р.72]. У цьому руслі критикувалися погляди таких прихильників теорії “модернізації”, як С.Блек [19], С.Хантінгтон [69, р.283–322], М.Хехтера [6, р.21–45] на те, що ніби-то у високомодернізованих суспільствах, якими вони вважали західні країни, етнічний конфлікт є анахронізмом.

Еволюція від “етнічної категорії” до такої загостреної форми етнічних почуттів, як “націоналізм”, мала, як уявляли науковці, могутні рушійні соціально-політичні фактори: “Етнічні та релігійні групи, котрі мирно співіснували одні з одними в традиційних суспільствах, втягнулись у грубий конфлікт у результаті соціальної та економічної модернізації” [100, р.8]. Твердження про те, що “модернізація” посилює етнічні почуття й інтенсифікує етнічні конфлікти, сьогодні домінує в політологічній літературі, присвяченій теоретичним проблемам “етнічності” і “націоналізму” [9; 19; 58; 41–43; 85].

Ряд науковців доходить висновків про наростання “націоналізму”, відштовхуючись від факту економічної “інтегрованості” периферійних регіонів, часто заселених етнічними чи національними меншинами, запропонувавши концепцію “етнічного розподілу праці”, відповідно до якої економічна нерівність регіонів породжує міжетнічні неадаптованості й конфлікти, ідеологічно прикриті вродженими традиційно-культурними символами. Концепція “етнічного розподілу праці” тісно пов’язана з іншою концепцією – “внутрішнього колоніалізму”; остання базується на оцінці про різні рівні процесу модернізації для “центру” та “периферії”. Відповідно до зазначеної моделі домінуюча група прагне монополізувати свої переваги у всіх сферах соціального життя, що й створює конфлікт між центральним урядом та етнічними периферійними групами. Ця доктрина пов’язана з ім’ям професора університету штату Арізона М.Хехтера [68], чий погляд ретельно проаналізований українським науковцем О.Майбороною [2, с.127–150]. Науково-технічний прогрес, стверджували прихильники цього напрямку в етносоціології, неминує посилює поглиблення культурно-етнічного розподілу праці. Створюється так званий “подвійний ринок робочої сили”, який сприяє розпалюванню етнічного антагонізму, розрив між висококваліфікованою робочою силою “ядра” і “середнім робітником” периферійного походження збільшується, культурно-етнічна диференціація відтворюється й навіть наростає [21, р.547–559]. Однак нам варто мати на увазі, що тут мова йде не про механізм появи етнічного начала на рівні соціальної дії, а обмежується лише описом стратифікаційного аспекту соціального конфлікту, обрамленого в етнічні форми.

Критиці було піддано й функціоналістський підхід таких авторитетних соціологів та політологів, як Т.Парсонс, Н.Смелсер, С.Айзенштадт, Г.Олмонд, Д.Істон та інші в тлумаченні місця й ролі етнічності в процесі національної інтеграції [99]. У цьому зв’язку професор антропології Каліфорнійського університету Г. де Вос, оцінюючи роль “етнічності” в соціальній історії, писав: “Ми є свідками при аналізі соціальної і культурної історії” [33, р.6].

Звідси, ефективність асиміляційної моделі як адекватної спроби облаштування великої кількості переселенців із різних країн, котрі розмовляли на різних мовах, дотримувалися різноманітних звичаїв і традицій, сповідували відмінні релігійні догмати, теоретично була спростована. З’явилася нова теорія національної інтеграції та формування нової політичної самобутності – “багатокультурність”, що стала різновидом більш широкого поняття “культурний плюралізм” [1, с.77].

Головний аргумент прихильників багатокультурності полягав у тому, що демократія є обов’язковою умовою існування та розвитку культури. Тому будь-яка програма соціальної асиміляції, що має на меті гомонізацію населення, є ворожою до ідеалу де-

мократії та процесу культурного зростання. А отже, будь-яка асиміляція є поверховою, іммігранти справді можуть вивчати й вивчити англійську мову, одягатись, як канадці, і т. ін., але повна асиміляція ніколи не є реальною, оскільки навіть після тривалого перебування в новій країні людина не може забути про етнічне походження своєї сім'ї. “Люди можуть змінити свій одяг, політичні переконання, дружин, релігійні вірування, філософські погляди... але вони не можуть змінити своїх дідів: євреїв, поляків, англосаксів, щоб перестати бути євреями, поляками, англосаксами...” [76, р.114]. Таким чином, етнічні групи не є пережитками минулого, а новими формами соціального життя, вони здатні оновлюватись і модифікуватись.

Таким чином, на основі розробленої теоретиками багатокультурності “програм позитивних дій”/ (“The Affirmative Action Policy”), що мали на меті надання певних преференцій етнічним групам у соціальному, економічному та соціальному житті, як, наприклад, при прийнятті на роботу, у вищі навчальні заклади, при наданні ліцензій для відкриття власних справ і т. ін. Приймалися практичні заходи, направлені на забезпечення політичного представництва расових та етнічних груп. Поряд із цим законодавчо впроваджувалася концепція двомовності, сутність якої зводилася до можливості використання рідної мови під час навчання та в суспільно-політичному житті. Серйозні зміни в державній політиці, збільшення частки груп, здатних претендувати на пільги, засвідчили зміни національної політики Канади в напрямі “багатокультурності”. Наслідком такої політики стали істотні зрушення в соціальній та політичній сферах.

Отже, у науковій думці стало беззаперечним, що “етнічність” замінила таке поняття, як клас для пояснення фундаментальних елементів соціальних зв'язків у сучасному світі, оскільки саме етнічність стала здатною прояснити поєднання інтересу з емоційною прив'язаністю. “Етнічність” дала адекватне тлумачення реальному набору спільних цінностей – у мові, їжі, назвах, коли інші соціальні ролі стали більш абстрактними й безособовими. Акцентуючи увагу на етнічних відмінностях, деякі фахівці проголошували їх основною причиною соціальної нерівності, головним джерелом конфлікту як усередині країни, так і між державами.

1. Евтух В. Б. Концепции этносоциального развития США и Канады: типология, традиции, эволюция / В. Б. Евтух ; отв. ред. В. А. Тишков. – К. : Наукова думка, 1991. – 180 с.
2. Майборода О. Проблеми зумовленості національних рухів у етнополітичних дослідженнях / О. Майборода // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 127–150.
3. Филиппова Е. И. Что такое Франция? Кто такие французы? / Е. И. Филиппова // Национализм в мировой истории / под ред. В. А. Тишкова, В. А. Шнирельмана, Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН. – М. : Наука, 2007. – С. 172–226.
4. Чертина З. С. Плавильный котел? Парадигмы этнического развития США / З. С. Чертина. – М. : ИВИ РАН, 2000. – 160 с.
5. Alba R. The Twilights of Ethnicity among Americans Catholics of European Ancestry / R. Alba // The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences. – 1981. – March, Vol. 454, № 1. – P. 86–97.
6. Alland A. Jr. Human Diversity / A. Jr. Alland. – New York and London : Columbia University Press, 1971. – 220 p.
7. Aronson D. Ethnicity as a Cultural System: An Introductory Essay / D. Aronson // Ethnicity in the Americas / ed. F. Henry. – Publisher The Hague – Mouton ; Chicago : Distributed in the USA and Canada by Aldline, 1976. – P. 9–19.
8. Banks M. Ethnicity: Anthropological Constructions / M. Banks. – London ; New York : Routhlege, 1996. – 210 p.
9. Banks A. J. The Social Studies, Ethnic Diversities, and Social Changes / A. J. Banks // The Elementary School Journal. – 1987. – Vol. 87, № 5. – P. 531–543.
10. Bell W. Nationalism and Other Bases of Large-Scale Organization and Identity / W. Bell // Canadian Review of Studies in Nationalism. – 1983. – Vol. X, № 2. – P. 271–277.
11. Ben-Israel H. Nationalism in Historical Perspective / H. Ben-Israel // Journal of International Affairs. – 1992. – Vol. 45, № 2. – P. 367–397.
12. Berghe P. L. van Den. Bringing Beasts Back in: Torward a Biosocial Theory of Aggression / P. L. van Den Berghe // American Sociological Review. – December, 1974. – Vol. 39, № 6. – P. 777–789.
13. Berghe P. L. van Den. The Ethnic Phenomenon // P. L. van Den Berghe. – N. Y. : Elsevier, 1981. – 301 p.

14. Berghe P. L. van Den. The Ethnic Pluralism in Industrial Societies: a Special Case? / P. L. van Den Berghe // Ethnicity. An Interdisciplinary Journal of the Study of Ethnic Relations. – 1976. – Vol. 3, № 3. – P. 242–255.
15. Berghe P. L. van Den. Man in Society: a Biosocial View / P. L. van Den Berghe. – New York : Elsevier, 1975. – 300 p.
16. Berghe P. L. van Den. Race and Ethnicity: a Sociobiological Perspective / P. L. van Den Berghe // Ethnic and Racial Studies. – 1978. – Vol. 1, № 4. – P. 401–411.
17. Berghe P. L. van Den. Race and Racism: a Comparative Perspective / P. L. van Den Berghe. – New York ; Toronto : Wiley, 1978. – 171 p.
18. Berry J. Costs and Benefits of Multiculturalism: A Social-Psychological Analysis / J. Berry // Twenty Years of Multiculturalism: Successes and Failures / ed. by S. Hryniuk. – Winnipeg : St. John's College Press, 1992. – P. 183–199.
19. Black C. The Dynamics of Modernization: a Study in Comparative History / C. Black. – N. Y : Harper and Row, 1967. – 207 p.
20. Blalock H. Toward a Theory of Minority Group Relations / H. Blalock. – N. Y. : Wiley, 1967. – 227 p.
21. Bonacich E. Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labour Market / E. Bonacich // American Sociological Review. – 1972. – Vol. 37, № 5. – P. 547–559.
22. Brubaker R. Ethnicity without Groups / R. Brubaker. – Cambridge Mass. : Harvard University Press, 2004. – 283 p.
23. Burgess S. The Resurgence of Ethnicity: Myth or Reality? / S. Burgess // Ethnic and Racial Studies. – 1978. – Vol. 1, № 1. – P. 265–285.
24. Caldwell G. Le prérequis à l'intégration des immigrants: une culture publique commune au Québec / G. Caldwell, J. Harvey // Action nationale. – 1994. – Vol. 84, № 6. – P. 786–794.
25. Canadian Review of Studies in Nationalism. – 1996. – Vol. XXII. – № 1–2.
26. Cohen A. On Hechter's Interpretation of Weber / A. Cohen // The American Journal of Sociology. – 1976. – Vol. 81, № 3. – P. 1160–1162.
27. Connor W. Ethnicity, Race and Class in the United States / W. Connor // Ethnic and Racial Studies. – 1980. – Vol. 3, № 3. – P. 355–359.
28. Connor W. Nation-Building or Nation-Destroying? / W. Connor // World Politics. – 1972. – Vol. XXIV, № 3. – P. 319–355.
29. Day J. Multiculturalism and the History of Canadian Diversity / J. Day. – Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press Incorporated, 2002. – 264 p.
30. Deutch K. Nationalism and Social Communication: an Inquiry into the Foundations of Nationality / K. Deutch. – Cambridge : M.I.T. Press, 1966. – 345 p.
31. Deutsch K. The Analysis of International Relations / K. Deutsch. – Englewood Cliffs-New Jersey : Prentice-Hall Incorporated, 1978. – 214 p.
32. Deutsch K. The Nerves of Government. Models of Political Communication and Control / K. Deutsch. – London : Free Press of Glencoe, 1963. – 316 p.
33. De Vos G. Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation / De Vos G. // Ethnic Identity. Cultural Continuities and Change / ed. G. De Vos and L. Romanucci-Ross. – Palo Alto (California) : Mayfield Publishing Company, 1975. – P. 5–41.
34. Duara P. Transnationalism and the Predicament of Sovereignty: China, 1900–1945 / P. Duara // The American Historical Review. – January, 1997. – Vol. 102, № 4. – P. 1003–1029.
35. Duverger M. The Idea of Politics. The Uses of Power in Society / M. Duverger. – London : University Paperbacks, Methuen & Company Limited. – 238 p.
36. Editor's Foreword // Journal of International Affairs. – Winter, 1992. – Vol. 45, № 2. – P. i–ii.
37. Enloe C. Ethnic Conflict and Political Development / C. Enloe. – Boston : Little Brown & Company, 1973. – 282 p.
38. Enloe C. Ethnic Conflict and Political Development / C. Enloe. – Boston : Little Brown, 1973. – 282 p.
39. Enloe C. Ethnic Conflict and Political Development / C. Enloe. – Lanham [Md.] : University Press of America, 1986. – 282 p.
40. Enloe C. Ethnic Soldiers: State Security in Divided Societies / C. Enloe. – Athens : University Press, 1980. – 276 p.
41. Eriksen T. Ethnicity and Nationalism / T. Eriksen. – London ; Sterling, Va. : Pluto Press, 2002. – 199 p.
42. Eriksen T. Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspective / T. Eriksen. – London ; Boulder, Col. : Pluto Press, 1993. – 179 p.
43. Eriksen T. "Us" and "Them" in Modern Societies: Ethnicity and Nationalism in Mauritius, Trinidad and beyond / T. Eriksen. – Oslo, Norway : Scandinavian University Press, 1992. – 208 p.
44. Esman M. Perspectives on Ethnic Conflict in Industrial Societies / M. Esman // Ethnic Conflict in the Western World / ed. M. Esman. – Ithaca : Cornell University Press, 1977. – 399 p.
45. Ethnic Conflict and Power: A Cross-National Perspective / eds.: Gelfand E. D. and Lee R. D. – N. Y. : Wiley, 1973. – 354 p.

46. Ethnic Conflict in the Western World / ed. M. J. Esman. – Ithaca ; New York : Cornell University Press, 1977. – 399 p.
47. Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference / ed. F. Barth. – Bergen : Universitetsforlaget ; London : Allen & Unwin, 1969. – 153 p.
48. Ethnic Identity. Cultural Continuities and Change / ed. J. De Vos and L. Romanucci-Ross. – Palo Alto California : Mayfield Publishing Company, 1975. – 395 p.
49. Ethnic Identities in a Transnational World / ed. by J. F. Stack, Jr. – Westport Connecticut : Greenwood Press, 1981. – 226 p.
50. Ethnic Politics in Australia / ed. by J. Jump. – London : Allen & Unwin, 1984. – 213 p.
51. Ethnic Separatism and World Politics / ed. L. F. Shiels. – Lanham, Maryland : University Press of America, 1984. – 313 p.
52. Ethnicity / ed. by A. M. Greely and G. Baum. – New York : The Seabury Press, 1977. – 105 p.
53. Ethnicity and National-Building: Comparative, International and Historical Perspective / eds.: W. Bell and W. Freeman. – Beverly Hills : Sage Publications, 1974. – 456 p.
54. Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies / ed. L. A. Despers. – Publisher The Hague – Mouton ; Chicago : Distributed in the USA and Canada by Aldine, 1975. – 221 p.
55. Feagin J. Racial and Ethnic Relations / J. Feagin. – Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice Hall, 1978. – 392 p.
56. Fenton S. Ethnicity / S. Fenton. – Cambridge : Polity Press and Wiley-Blackwell Publishing Limited, 2003. – 220 p.
57. Fierbleck K. The Ambivalent Potential of Cultural Identity / K. Fierbleck // Canadian Journal of Political Science. – 1996. – Vol. 29, № 1. – P. 3–22.
58. Flag, Nation and Symbolism in Europe and America / ed. by T. Eriksen and R. Jenkins. – London ; New York : Routledge, 2007. – 208 p.
59. Fraser A. A Canadian Flag for Canada / A. Fraser // Journal of Canadian Studies. – 1990/1991. – Vol. 25, № 5. – P. 64–80.
60. Francis E. Interethnic Relations: An Essay in Sociological Theory / E. Francis. – N. Y. : Elsevier, 1976. – 432 p.
61. Gans H. Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America / H. Gans // Ethnic and Racial Studies. – 1979. – Vol. 2, № 1. – P. 1–20.
62. Gerstle G. The Power of Nations / G. Gerstle // The Journal of American History. – September, 1997. – Vol. 84, № 2. – P. 576–580.
63. Glazer N. The Universalization of Ethnicity. Peoples in Boiling Pot / N. Glazer // Encounter. – 1975. – Vol. 44, № 2. – P. 8–17.
64. Goering J. The Emergence of Ethnic Interests: A Case of Serendipity / J. Goering // Social Force : Published by University of Carolina Press. – 1970. – Vol. 49, № 42. – P. 379–384.
65. Gross M. Restructuring Ethnic Paradigms: From Premodern to Post-Modern Perspectives / M. Gross // Canadian Review of Studies in Nationalism. – 1996. – Vol. XXIII, № 1–2. – P. 51–65.
66. Halsey A. Review Article: Ethnicity: A Primordial Social Bond? / A. Halsey // Ethnic and Racial Studies. – 1978. – Vol. 1, № 1. – P. 124–128.
67. Hastings A. The Construction of Nationhood. Ethnicity, Religion and Nationalism / A. Hastings. – Cambridge University Press, 1999. – 235 p.
68. Hechter M. Toward a Theory of Ethnic Change / M. Hechter // Politics and Society. – Los Altos, Cal. : Geron-X, inc. – January, 1971. – Vol. 2, № 1. – P. 21–45.
69. Huntington S. The Change in Change: Modernization, Development and Politics / S. Huntington // Comparative Politics. Published by Ph. D. Program in Political Science of the City of New York. – April, 1971. – Vol. 3, № 3. – P. 283–322.
70. Hutchison J. Modern Nationalism / J. Hutchison. – London : Fontana Press, 1994. – 223 p.
71. International Conceptual Encyclopedia for the Social Sciences. Vol. 1 : Ethnicity. Intercoccta Glossary. Concepts and Terms Used in Ethnicity Research. Published under the Auspices of the International Social Science Council, Committee on Conceptual and Terminological Analysis (COCTA) with the financial assistance of UNESCO / ed. by F. W. Riggs. – Honolulu : University of Hawaii Press, 1985. – 205 p.
72. Intergroup Relations: Sociological Perspective / ed. by P. L. van Den Berghe. – New York : Basic Books, 1972. – 327 p.
73. Isajiw W. Definition and Dimensions of Ethnicity: A Theoretical Framework / W. Isajiw // Proceedings of the Joint Canada – United States Conference on the Measurement of Ethnicity. [“Challenges of Measuring an Ethnic World: Science, Politics and Reality”], (Ottawa, April 1–3, 1992) / eds : G. Goldman, M. Almely, N. R. McKenney. – Ottawa : Statistics Canada – Washington, DC : U. S. Dept. of Commerce, Economics and Statistics Administration, Bureau of the Census : U. S. Government Printing Office, 1993. – P. 407–427.
74. Isajiw W. Definitions of Ethnicity / W. Isajiw // Ethnicity. – 1974. – Vol. 1, № 2. – P. 111–124.
75. Issaks H. Nationality: End of the Road? / H. Issaks // Foreign Affairs. – 1975. – Vol. 53, № 3. – P. 432–449.
76. Kallen H. Culture and Democracy in the United States / H. Kallen. – New Brunswick, N. J. : Transaction Publishers, 1998. – 339 p.

77. Mackie M. Measuring Ethnic Saliency / M. Mackie, M. Brinkerhoff // *Canadian Ethnic Studies*. – 1984. – Vol. 16, № 1. – P. 114–131.
78. McKay J. Ethnicity and the Ethnic Group: A Conceptual Analysis and Reformation / J. McKay, F. Lewins // *Ethnic and Racial Studies*. – 1978. – Vol. 1, № 4. – P. 412–427.
79. Malekafazali F. Primordial, Instrumental Identities and Formation of Ethnic Collective Movement. The Case of Azeri Nationalism / F. Malekafazali, R. Moser // *Canadian Review of Studies in Nationalism*. – 1992. – Vol. XIX, № 1–2. – P. 31–42.
80. Martineli Ph. A Test of the McKay and Lewins Ethnic Typology / Ph. Martineli // *Ethnic and Racial Studies*. – 1986. – Vol. 9, № 2. – P. 196–210.
81. Martynowych O. The Canadization of Ukrainian Immigrant / O. Martynowych // A Thesis Presented to the Faculty of Graduate Studies and Research the University of Manitoba in Partial Fulfillment of the Requirements of the Degree of Master of Arts, 1978. – 319 p.
82. Moore W. J. Minorities in the American Class System / W. J. Moore // *Daedalus*. – Spring, 1981. – Vol. 110, № 2. – P. 275–299.
83. *Nation-building* / ed. by K. Deutsch and W. Foltz. – New York : Atherton Press, 1963. – 167 p.
84. *Nationalism and National Development: an Interdisciplinary Bibliography* / ed. by K. Deutsch and R. Merrit. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1970. – 519 p.
85. *Neo-nationalism in Europe and beyond: Perspectives from Social Anthropology* / ed. by A. Gingrich and M. Banks. – New York : Berghan Books, 2006. – 303 p.
86. *New Nationalisms of the Developed West* / eds. E. Tiryakian, R. Rogowski. – Boston : G. Allen & Unwin, 1985. – 394 p.
87. Novak M. *The American Vision: An Essay on the Future of Democratic Capitalism* / M. Novak. – Washington : American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1978. – 60 p.
88. Novak M. *Further Reflections on Ethnicity* / M. Novak. – Middletown, Pa. : Jednota Press, 1977. – 85 p.
89. Novak M. *Politics: Realism and Imagination* / M. Novak. – New York : Herder and Herder, 1971. – 162 p.
90. Novak M. *The Rise of the Unmeltable Ethnics; Politics and Culture in the seventies* / M. Novak. – N. Y. : Macmillan, 1972. – 321 p.
91. Novak M. *Unmeltable Ethnics: Politics & Culture in American Life* / M. Novak. – 2nd edition. – NB : Transaction Publ., 1996. – 486 p.
92. Park R. *Race and Culture* / R. Park. – Glencoe : Free Press, 1950. – 403 p.
93. Parsons T. *Some Theoretical Considerations on the Nature and Trends of Change of Ethnicity* / T. Parsons // *Ethnicity: Theory and Experience* / eds.: N. Glazer N., D. Moynihan with the assistance of Schelling C. S. – Cambridge (Massachusetts) : Harvard University Press, 1975. – P. 53–83.
94. *Pluralism in a Democratic Society* / ed. by M. Melvin, W. Plotch. – New York : Praeger Publishers: published in cooperation with the Anti-Defamation League of B'nai B'rith, 1977. – 248 p.
95. Porter J. *The Vertical Mosaic. An Analysis of Social Class and Power in Canada* / J. Porter. – Toronto : University of Toronto Press, 1965. – 626 p.
96. Potrebenco H. *No Street of Gold. A Social History of Ukrainians in Alberta* / H. Potrebenco. – Van. : New Star Books, 1977. – 312 p.
97. Preface to the Issue “Human Diversity” // *Daedalus*. – Spring, 1997. – Vol. 126, Issue 2.
98. Ravitch D. *Multiculturalism. E Pluribus Plures* / D. Ravitch // *The American Scholar*. – Summer, 1990. – Vol. 59, Issue 3. – P. 337–354.
99. Rawkins Ph. *Nationalist Movements within the Advanced Nationalist State: The Significance of Culture* / Ph. Rawkins // *Canadian Review of Studies in Nationalism*. – 1983. – Vol. 10, № 2. – P. 221–233.
100. Reynolds V. *Sociobiology and the Idea of Primordial Discrimination* / V. Reynolds // *Ethnic and Racial Studies*. – 1980. – Vol. 3, № 3. – P. 303–315.
101. Riggs F. *A New Kind of Glossary for Ethnic Studies (Research Note)* / F. Riggs // *Ethnic and Racial Studies*. – 1984. – Vol. 7, № 4. – P. 551–552.
102. Rogowski R. *Causes and Varieties of Nationalism. A Rationalist Account* / R. Rogowski // *New Nationalisms...* – P. 87–108.
103. Schermerhorn R. A. *Comparative Ethnic Relations: a Framework for Theory and Research* / R. A. Schermerhorn ; consulting editor: I. P. Rose. – New York : Random House, 1970. – 327 p. + xviii, ill.
104. Shafer C. B. *Faces of Nationalism. New Realities and Old Myths* / C. B. Shafer. – N. Y. : Harcourt Brace Jovanovich, 1972. – 535 p.
105. Snyder L. *Contemporary Nationalisms: Persistence in Case Studies* / L. Snyder. – Malabar, Fl. : Krieger Publ. Co., 1992. – 223 p.
106. Smith A. *History and Liberty: Dilemmas of Loyalty in Modern Democracies* / A. Smith // *Ethnic and Racial Studies*. – 1986. – Vol. 9, № 1. – P. 43–65.
107. Snyder L. *Nationalism and the Flawed Concept of Ethnicity* / L. Snyder // *Canadian Review of Studies in Nationalism*. – 1983. – Vol. X, № 2. – P. 253–265.

108. Sowell Th. The Economics and Politics of Race. An International Perspective / Th. Sowell. – N. Y. : Morrow, 1983. – 324 p.
109. Summary of Book IV (Vol. 4) of the Final Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism // Provincial Archives of Alberta. Michael Chomijak fonds. PR 1985.191 / Item 526 / Box 21 : Multiculturalism (Primarily Miscellaneous Government Statements and Report, 1967–1972). – 44 p.
110. Suzanne M. From Many Strands: Ethnic and Racial Groups in Contemporary America by Stanely Lieberman and Mary C. Waters (Book Review) / M. Suzanne // Journal of American Ethnic History. Special Issue : the Irish in America. – 1990 : Fall. – 1991 : Winter. – Vol. 10, № 1, 2. – P. 115–117.
111. Shaw R. Nationalism and Patriotism in the Evolution of Human Warfare / R. Shaw, Y. Wong // Canadian Review of Studies in Nationalism. – 1992. – Vol. XIX, № 1–2. – P. 139–150.
112. Symmons-Symonolevicz K. Ethnicity and Nationalism: Recent Literature and its Theoretical Implications / K. Symmons-Symonolevicz // Canadian Review of Studies in Nationalism. – 1979. – Vol. VI, № 1. – P. 98–102.
113. Tinker H. Race, Conflict and the International Order from Empire to United Nations / H. Tinker. – London : Macmillan, 1977. – 157 p.
114. Vincent J. Differentiation and Resistance: Ethnicity in Valle d’Austa and Kashmir / J. Vincent // Ethnic and Racial Studies. – 1982. – Vol. 5, № 3. – P. 313–325.
115. Waldron A. Review: Theories of Nationalism and Historical Explanation. Reviewed work(s): Nations before Nationalism by John Armstrong; Nations and Nationalism by Ernest Gellner; The Quest for Self-Determination by Dov Ronen / A. Waldron // World Politics. – April, 1985. – Vol. 37, № 3. – P. 416–433.
116. Warner W. L. The Social System of American Ethnic Groups / W. L. Warner, L. Srole. – New Haven : Yale University Press, 1945. – 318 p.
117. Williams C. Social Mobilization and Nationalism in Multicultural Societies / C. Williams // Ethnic and Racial Studies. – 1982. – Vol. 5, № 3. – P. 349–365.
118. Wolf K. Ethnic Nationalism. An Analysis and Defence / K. Wolf // Canadian Review of Studies in Nationalism. – 1986. – Vol. XIII, № 1. – P. 99–110.
119. Wynar L. Ten Years of Ethnic Forum. 1980–1989 / L. Wynar // Ethnic Forum. – 1990. – Vol. 10, № 1–2. – P. 5–12.
120. Young C. The Temple of Ethnicity. Reviewed works(s) Ethnic Changes. By Charles F. Keyes. Ethnopolitics: A Conceptual framework. By Joseph Rothschild. Ethnic Identities in a Transitional World by John F. Stack, Jr. / C. Young // World Politics. A Quarterly Journal of International Relations : The John Hopkins University Press. – July, 1983. – Vol. 35, № 4. – P. 652–662.

В статье анализируются два принципиальных утверждения западной политической мысли 1960–1980-х годов касательно проблематики “этничности”. Во-первых, поддается сомнению тезис о том, что “этничность” является той социальной силой, которая вытесняет “класс”, так как последний не объясняет адекватно основных элементов социальных отношений в современном мире, а “фактор этничности” является основой социальных изменений, поскольку удачно рекомбинирует рациональный интерес с эмоциональной благосклонностью. Во-вторых, критикуется толкование западной политической науки 1960–1980-х гг. о том, что “этничность”, а особенно “этнические отличия”, является как бы главной причиной социального неравенства, а также принципиальным источником конфликтов как внутри стран, так и между государствами.

Ключевые слова: этническая принадлежность, этнические отличия, политическая мысль.

The political sciences’ thoughts of 1960’s – 1980’s was undisputed that “ethnicity” replaced this concept as a class to explain the fundamental elements of social relations in the modern world, because “ethnicity” was able to clarify the combination of interest from the emotional attachment. “Ethnicity” has given an adequate interpretation of the real set of common values – in language, food, names, when other social roles have become more abstract and impersonal. Focusing on ethnic differences, some experts claimed the main cause of social inequality, the main source of conflict both within countries and between countries.

Key words: ethnicity, ethnic differences, political sciences’ thoughts.

УДК 323.17

ББК 66.5

Наталія Марчук

ІСТОРИЧНІ УМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ САМОСВІДОМОСТІ РУСИНІВ ЗАКАРПАТТЯ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ

Досліджуються історичні умови, політичні чинники формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття. Етнонаціональна свідомість певної частини закарпатських українців радянської доби характеризувалася мішаним світосприйманням і світовідчуттям. У них поєднувалися заборонювані й переслідувані культурно-історичні й побутові традиції з новими “соціалістичними”, що нав’язувалися силою партійно-державним апаратом.

Ключові слова: етнонаціональний розвиток, етнокультурна самосвідомість, самоідентифікація, русини Закарпаття.

Незважаючи на те, що населення Закарпаття відзначається слабкою політизацією, упродовж останніх двадцяти років у його середовищі спостерігається активізація русинського руху. Його представники вимагають від органів державної влади прирівняти цей субетнос українського народу в правах до окремої національності, зокрема визнання русинської мови як самостійної й утворення окремого державного осередку – автономної республіки Підкарпатська Русь.

Без сумніву, питання про визнання русинів як окремої національності в складі української держави є заполітизованим і ця проблема вимагає об’єктивного дослідження не тільки істориками та політологами, але й етнологами та правознавцями. Через це з науково-теоретичного погляду вельми актуальним є вивчення процесу формування культурної самоідентифікації русинів Закарпаття, яке й може дати відповідь на питання: русини Закарпаття¹ є окремим народом чи складовою частиною української нації?

Важливість вивчення згадуваної проблеми полягає також у тому, що й досі вона не стала предметом ґрунтовного розгляду в українській та зарубіжній історіографії. Місцю та ролі етнічної ідентичності та етнічної самоідентифікації як її складової приділено значну увагу в працях О.Картунова та О.Майбороди (проведено теоретико-методологічний аналіз західних концепцій ідентичності та самоідентифікації); І.Кресіної, О.Нельги, Л.Шкляра (досліджено сутність етнічної ідентичності, її складові, місце та роль в українському націєтворенні); С.Римаренка (вивчається взаємозалежність етнічної самоідентифікації та національного самовизначення особистості, її суверенізації, яка водночас стимулює самовизначення всієї нації); М.Шульги, А.Орлова, А.Пономарьова (вивчено етнічну самоідентифікацію особистості, її зміни, зв’язок з етнічно змішаними шлюбами); І.Оніщенко, М.Обушного (розглянуто етнонаціональну самоідентифікацію українців в історичній ретроспективі та її роль у консолідації українського суспільства); Т.Рудницької, Б.Попова (розглянуто деякі аспекти етнокультурних самоідентифікацій) та ін. За останні п’ятнадцять років історія, традиційна матеріальна й духовна культура русинів були об’єктом досліджень українських учених. Проте проблеми ідентифікації русинів, стан етнічності, особливості етнокультурних самоідентифікацій, політичних чинників, зумовлених докорінними перетвореннями українського суспільства, досліджувалися недостатньо. Усе це зумовило мету й завдання даного дослідження.

Русини Закарпаття розвивалися окремо від основного масиву українського етносу, частиною якого вони визнавалися більшістю етнологів. Процес формування етнокультурної самосвідомості корінних жителів Закарпаття значно відставав від таких процесів на інших землях України. Серед причин такого стану речей слід визнати несприятливу політику держав, до складу яких у різні часи входило Закарпаття. Така політика мала на меті “полегшити асиміляцію автохтонного русинського населення Закарпаття шляхом

¹ Українців Закарпаття стосовно давнього періоду історичного розвитку називатимемо етнонімом “русини”, що відповідало їх тогочасній ментальності.

його відокремлення від основного етнічного масиву, котрий мешкав на схід від Карпат, де на зміну спільному етноніму “русини” поступово утверджувався інший – “українці”. Мадярські, чеські, словацькі правлячі кола намагались інтегрувати русинську інтелігенцію в етнокультурний і політичний простір їхніх держав і зробити її провідником своєї асиміляційної політики [14, с.159].

Унаслідок історичних обставин склалась особлива етнополітична ситуація, коли автохтонне населення – русини – генетично належить до українського етносу, хоча внаслідок майже тисячолітнього розвитку у відриві від України етнічна ідентифікація тут виявилася розмитою й підвладною стороннім впливам [11, с.8]. У ХХ ст. Закарпаття мало різні офіційні назви власної території, що тією чи іншою мірою відбивало специфіку політичного розвитку краю: Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область. Першоосновою розуміння специфіки суспільно-політичної еволюції закарпатського суспільства, на нашу думку, є той факт, що лише впродовж ХХ ст. воно входило до складу щонайменше семи різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР, Україна [16]). Здавалося б, на перший погляд, що для постання Української державності на Закарпатті не було жодних історичних та політичних передумов, адже Закарпаття впродовж століть входило до складу чужих держав. Однак належність закарпатців до української нації засвідчують численні факти виявлення визнання державною мовою – українською. 1937 р. у “Маніфесті до українського народу Підкарпаття” з вимогою навчати дітей українською мовою виступили понад двадцять політичних партій і товариств, чимало газет і журналів. Таке ж прагнення переважало й серед учасників плебісциту, проведеного того ж року за рішенням Міністерства освіти Чехословаччини. А перший сейм Карпатської України своїм законом 15 березня 1939 р. проголосив: “Державна мова Карпатської України є українська мова” [3].

Першою реальною спробою змінити статус Закарпаття було рішення Всенародних Закарпатських зборів у Хусті 21 січня 1919 року про возз’єднання краю з Україною. Це рішення було проігнороване тодішніми великими державами, які після Першої світової війни формували політичну карту Європи. Закарпаття опинилося в складі Чехословаччини. 1938 року політична еліта краю зробила спробу утворення незалежної держави під назвою “Карпатська Україна”. Прийняття з’їздом народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 року Маніфесту про возз’єднання краю з Радянською Україною мотивувалося низьким рівнем життя, безземеллям селян, колоніальною експлуатацією природних ресурсів, мовною й культурною асиміляцією, відстороненням закарпатських українців від владних органів держав, у складі яких перебувало Закарпаття. В історичних ситуаціях українське населення Закарпаття прагнуло розв’язувати свої проблеми зміною правового статусу краю. Діяльність “політичного русинства” – чергова спроба змінити статус Закарпаття шляхом перетворення Закарпатської області на національно-територіальну автономію на тій підставі, що русини нібито є окремим від українців етносом із правом на національне самовизначення. Вищесказане спонукає до необхідності з’ясування особливостей формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття.

Возз’єднання Закарпаття з Україною визначило весь подальший характер і зміст етнонаціонального, етнокультурного й етнополітичного розвитку українців Закарпаття впродовж 1945–1991 рр. Возз’єднання з Україною сприймалося більшістю (250 тис. дорослого населення Закарпаття) як здійснення їх надій жити разом з єдинокровним братом в одній державі, виявляло українську національну свідомість та етнічну самоідентифікацію українців краю.

Під час консолідації закарпатоукраїнців у складі української нації етнонім “українець” у народній свідомості ототожнювався з етнонімом “русин”. Таке ототожнення на-

званих етнотермінів остаточно утвердилось у краї ще у 20–30-ті рр. ХХ ст., а вперше офіційно український (руський) етнічний характер краю проголосила Карпатська Україна. Водночас мали місце переслідування греко-католицької церкви, арешти українських патріотів, зокрема студентів та учнів старших класів, вилучення національно-патріотичної літератури, переслідування за читання книг, виконання пісень, читання поезій українсько-патріотичного змісту й т. ін. Радянські військові органи та місцеві комуністи ще діяли обережно, а процеси соціалізації суспільно-економічного життя краю ще навіть чітко не проглядались.

У краї поширювалося національно-патріотичне піднесення, викликане возз'єднанням, у загальноукраїнському контексті сприймалися й тлумачилися місцеві культурно-побутові традиції. І це прискорювало прилучення закарпатських українців до культурно-історичних надбань українства, полегшувало процеси етнонаціональної самоідентифікації.

З підписанням 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну й наступною його ратифікацією Національними зборами Чехословаччини та Президією Верховної Ради СРСР було відкрито шлях до всеохоплюючого поширення в краї радянських порядків. З початком масової демобілізації фронтників, а значна їх частина була працевлаштована на керівні посади в Закарпатті, почалися невдоволення серед національно свідомої частини населення, страх за своє майбутнє в умовах Радянського Союзу.

Для гальмування процесів самоідентифікації русинів-українців влада почала застосовувати практику використання своїх радянських трудових резервів. Так, тільки впродовж 1946 р. в область прибуло 2 725 комуністів [7]. А уже прислані в край досвідчені партійні й державні працівники почали навчати більшовицьких методів роботи місцеві кадри. Методи ж комплектування кадрами органів управління засвідчували недовір'я до закарпатських русинів/українців, бо обов'язково поруч із місцевим працівником ставилася людина з-за меж області. Звичайно, на Закарпатті не вистачало своїх спеціалістів у різних галузях господарства, однак із 3 125 присланих до краю працівників лише 1 194 були інженерно-технічні й медичні працівники та вчителі, а решта – партійні й комсомольські працівники, управлінські державні кадри, працівники органів НКВС, міліції, судів, прокуратури й т. ін.

Така державна політика штучно прискорила зростання чисельності партійної організації Закарпатської області. У 1950 р. Закарпатська обласна партійна організація нараховувала 9 012 членів і кандидатів у члени ВКП(б), половина з яких були новоприбулими з-за меж області представниками й популяризаторами радянського способу життя [12, с.74–75; 80]. Вони взяли під контроль усі партійні організації, диктували політику в усіх державних органах управління, профспілках, комсомольських і громадських організаціях, в освіті, культурі, охороні здоров'я.

У політичній практиці краю остаточно утвердився негласний поділ на приїжджих і місцевих, зі значною перевагою перших. Архівні матеріали засвідчують, що 1946 р. серед керівних кадрів м. Мукачево було 88 українців, 94 росіяни, 2 угорці, 2 чехи, 11 євреїв. Якщо врахуємо, що серед 88 українців половина належала до приїжджих, то загальна кількість російськомовних керівників сягала 83% [5]. У Великоберезнянському окрузі вже в 1946 р. приїжджі були призначені на такі посади: заступник голови окружного виконкому, секретар окружного виконкому, начальник держбезпеки, начальник відділу міліції, окружний военком, начальник відділу зв'язку, завідувачий укросоцзабезу, голова сільського споживчого товариства та ін. [11, с.68]. Отож новоприбулі комуністи з-за меж області вже з 1946 р. повністю контролювали владу в Закарпатті. Тут доречно звернути увагу на те, що серед новоприбулих було й чимало українських спеціалістів, які прижилися в області, стали корисними місцевим жителям. Найкращими серед них були учительські кадри, молоді вчителі, вихователі та медичні працівники.

І хоча закарпатська інтелігенція активно проводила культурно-освітню роботу серед жителів краю, розбудовувала систему освіти й культури за радянським зразком, з боку влади постійно проявлялася недовіра до місцевих працівників. Іноді траплялись абсурдні випадки. Так, завідуючий облземвідділом Ільїн у доповідній від 27 березня 1946 р. скаржився на недостатність кадрів і просив прислати зі східних областей “хоча б по одному спеціалісту” до таких управлінь облземвідділу, як конярство, тваринництво, виноградарство й полонинське господарство [14].

Слід визнати, що соціально-економічні перетворення на початку встановлення радянських порядків сприяли самоідентифікації українців-русинів Закарпаття. Найшвидше це проявлялось в усвідомленні спільності походження, історичної долі, мови й культури закарпатських українців і культурно-побутовими традиціями українського етносу. Державно-політична ідентифікація українців Закарпаття встановилась у вигляді загальноукраїнської солідарності та єдності культурно-історичних цінностей. Загальнорадянська державно-політична ідентифікація лише почала нав’язуватись і пропагуватись.

Господарсько-культурні перетворення в Закарпатській області вимагали значної кількості нових спеціалістів, в область постійно направлялися російськомовні інженери, техніки, механіки й робітники, а в колгоспне село – агрономи, механізатори, ветеринари та ін. Політика індустріалізації створила велику потребу в міських робітниках, а колективізація зігнала багатьох селян із землі. Унаслідок цього значні маси українського селянства потягнулися до міст і містечок у пошуках роботи. Це позначилося не лише на етнічному складі робітників, а й змінило етнічний склад населення Ужгорода, Мукачеве, Хуста, Виногорова, Берегова, Чопа та всіх інших міст і містечок. Майже в усіх містах почали переважати українці.

Зміні етнічного складу населення сприяла також і політика радянського та польського урядів переселення українців на етнічні землі. І хоч вона й проводилася здебільшого примусово, станом на 2 серпня 1946 року з узятих місцевими органами польської влади на облік 125 949 українських родин (497 682 особи) на територію України було переселено 122 454 родини (482 109 осіб), тобто 96,9%. За національністю переселенці розподілялися так: українці – 439 135 осіб (майже 91,1%), росіяни – 23 846 (4,95%), білоруси – 126 (0,03%), русини – 18 759 (3,89%), інші – 243 (0,05%)¹. Русини переселялися в основному на Закарпаття, тому питома їх вага на території Закарпаття в цей період суттєво зростає.

Однак для включення Закарпаття в соціально-економічний і культурний комплекс СРСР, для створення радянської ідеології радянській владі потрібно було придушувати найменші прояви у свідомості русинів-українців національно-демократичних поглядів на суспільство. Із цією метою власті також використовували трудові ресурси краю поза його межами. Союзний уряд узяв курс на великомасштабні переселення закарпатців в інші регіони. Підлітків примусово відправляли в школи ФЗН, а після короткотермінової підготовки вони працювали шахтарями чи металургами, безземельних і малоземельних закарпатців переселяли в різні області Союзу проводити оргнабори робітників на лісозаготівлі Сибіру й Півночі Росії й т. п. Антирадянські погляди в більшості населення були достатньо глибокі, тому каральні органи розгорнули репресії проти українських патріотів, арештовували й засуджували сотні юнаків і дівчат на тривалі терміни ув’язнення [4, с.26–28].

Також проводилася цілеспрямована політика ліквідації греко-католицької церкви, яка мала 265 парафій, 450 тис. вірних і 350 священників. Брудною ідеологічною пропагандою, політичним й економічним тиском, арештами й фізичними знущаннями над священиками, убивством єпископа Ф.Ромжі радянські власті згорнули діяльність греко-

¹ Відсотки розраховані за даними: Винниченко І. Україна 1920–1980-х: Депортації, заслання, вислання. – К., 1994. – С. 67.

католицької церкви, а 28 серпня 1949 р. православні ієрархи проголосили про припинення існування греко-католицької церкви в краї [1; 2; 9].

Уже сам факт включення Закарпаття до всеукраїнських соціально-економічних і культурних структур посилював почуття реальної єдності й ідентичності з усім українським етносом, його культурою та історією. З перших днів визволення в державних установах і школах почала впроваджуватись українська літературна мова, хоча із цього приводу не було прийнято жодного урядового документа. Частина колишньої закарпатської змадяризованої та зчехізованої інтелігенції, вчительства й чиновництва проявляла консерватизм щодо вживання української літературної мови, користувалася численними місцевими говірками, пересипаючи їх мадяризмами, чехізмами та латинізмами. Через систему освіти й популяризацію кращих зразків української народної й професійної культури українці Закарпаття легко й невимушено засвоювали літературну мову, привчали учнів, студентів, усю молодь не лише освоювати українську літературну мову, її красу, колорит, мелодику, а й сприяли утвердженню української національної свідомості. Підтримка української мови була викликана не даниною традиціям і національним патріотизмом комуністів, а необхідністю ліквідації неписьменності, ідеологічними й пропагандистськими потребами підтримки нового ладу, необхідністю прищеплювати новим поколінням комуністичних ідеалів і моралі й т. ін. Водночас українська літературна мова відкривала легкий і природний доступ до здобуття освіти й надбань національної культури, полегшувала спілкування з партійними й державними працівниками, сприяла виконанню професійних обов'язків і т. п. У зв'язку із цим українська мова, як і в часи існування Карпатської України, дістала державну підтримку.

Процеси етнічної консолідації українців прискорили соціально-політичні зміни, загальне піднесення побутової культури й урбанізація, доступність освіти, поширення україномовної літератури, преси й радіомовлення, розгортання діяльності професійних мистецьких колективів, розвиток самодіяльної культурної творчості. Прискорення внутрішньоетнічної консолідації закарпатоукраїнців, зміцнення загальнонаціональної свідомості, поширення етноніма “українець” і зникнення з ужитку більшості етніконімів сприяло зростанню національного оптимізму, відчуттю причетності до української нації, її культури та історії.

Саме в роки сталінщини, та й у пізніші часи в краї формувалася радянський патріот-інтернаціоналіст, руйнівник традицій місцевого населення, насаджувач нових радянських порядків жорстокими методами. Цьому сприяла реставрація російського імперського мислення, пропаганда особливої історичної й революційної місії російської совєтської нації. На цьому ґрунті й сформувався в усіх російськомовних Закарпаття не лише зневажливе ставлення до національно-культурних традицій місцевого населення, але й сприйняття ними місцевих українців-русинів як людей другого сорту.

Саме в цей час почалося формуватись роздвоєння національної свідомості українців Закарпаття: з одного боку, вона почала пристосовуватись відповідно до нових комуністичних політичних та ідеологічних вимог, а з другого – характеризувалася прихованим стійким збереженням українських національних культурно-історичних традицій доби Карпатської України.

Подальша історія Закарпаття засвідчує дуже складний і суперечливий період, який характеризувався різними господарськими, соціально-політичними, ідеологічними, культурними та етнічними процесами. Упродовж наступного часу в Закарпатті повністю перемогла радянська державно-політична система, пройшов процес десталінізації й суперечливих реформ М.Хрущова, епоха застою та доба перебудови М.Горбачова.

Самоідентифікації русинів-українців у період радянської влади сприяло широко-масштабне промислове будівництво та інші соціальні перетворення, що, незважаючи на екстенсивний розвиток економіки, внесли в життя населення Закарпаття багато нового. Почуття єдності з українським народом проявлялося в таких групових рисах, як усві-

домлення спільності свого походження, історичної долі, історичної пам'яті з усім українським етносом, його мовою та культурою.

Але широкомасштабні соціально-економічні перетворення сприяли поширенню й нав'язуванню державно-політичної самоідентифікації у вигляді загальнорадянської ідентичності як альтернативи національній приналежності. Щоб підтримати й утвердити загальнорадянську ідентичність, радянські власті використовували як політику примусових і добровільних міграцій, так і широкомасштабні засоби політичного, ідеологічного та мовно-культурного тиску.

Також соціально-економічні перетворення та політика радянських властей спричинили доволі швидке зростання міського населення. Більшість промислових підприємств, споруджених у 60–80-ті рр. ХХ ст. у Закарпатті, була пов'язана з військово-промисловим комплексом, а тому на них масово надсилалися російськомовні спеціалісти. Лише 1989 р. у міста Закарпаття прибуло 17 997 чол., у тому числі з інших міст – 10 764, а 7 233 – із сіл, у тому числі 6 652 із сіл області. Щороку в область прибувало від 10 тис. (1963 р.) до 19 тис. (1958 р.) працездатного населення, а вибувало за межі області від 7,7 (1963 р.) до 15,2 тис. (1953, 1955 рр.) чоловік. Щорічний механічний приріст населення області коливався від 2 до 3 тис. чоловік. Навіть у 1989 р. лише за направлення міграційних служб у міста Закарпаття прибуло 6 746 чол. із-за меж України, а 1 1251 чол. – з інших областей України [8]. Відомі дослідники населення Закарпаття В.П.Копчак і С.І.Копчак аргументовано доказали, що населення краю з 1947 до 1970 р. за рахунок природного приросту мало збільшитись на 367, 8 тис. чол., тобто на 46,4%. Фактично ж ріст населення складав лише 278,5 тис. чол. Це означає, що з області впродовж 1947–1970 рр. мігрувало в східні області понад 90 тис. чол.

Єдиною мовою виробничого, урядового й побутового спілкування цих переселенців та інженерно-технічного персоналу підприємств, пов'язаних із військово-промисловим комплексом, і підприємств так званого союзно-республіканського підпорядкування була російська мова. Займаючи керівні й високооплачувані посади, ці російськомовні мігранти відігравали основну роль у творенні “радянського народу”, “розвінчуванні націоналізму”, “зросійщенні українців”, у зневажанні української мови й культури, насаджуванні серед місцевих українців психології другосортності, культурної та інтелектуальної неповноцінності.

На Закарпатті відбувалися складні процеси зміни ціннісних орієнтацій з етнічних на радянську самовідданість і російськомовну радянську маргінальну культуру. Міста й містечка ставали поліетнічними промисловими центрами з етнічно змішаним населенням. У сільській місцевості рідна мова й етнічна належність дітей від етнічно змішаних шлюбів визначались оточуючим етнічним середовищем та етнічною орієнтацією батьків, а в містах Закарпаття, зокрема в Ужгороді й Мукачеві, мовна, а часто й етнічна орієнтація в етнічно змішаних сім'ях визначалася не лише батьками, а й привілейованістю росіян і російської мови. Російсько-національні сім'ї відзначались особливою активністю в поширенні радянської культури на найближче оточення, поводитись як типові етнічно дезорієнтовані маргінали, котрі не інтегрувалися в жоден з етносів. Ідеологи Закарпатського обкому КПРС пропагували й вихваляли етнічно змішані сім'ї як провідників дружби народів: “Чи не кожна третя закарпатська сім'я об'єднує представників різних етнічних спільнот. Історично сталося так, що подеколи навіть батьки і діти дотримуються різних поглядів на своє етнічне походження. Тенденція до міжнаціональних шлюбів скрізь посилюється. Моральна їх особливість у тому, що вони більше, ніж інші форми взаємин, сприяють засвоєнню вироблених культурою уявлень про те, якими мають бути людські стосунки” [10, с.405]. Насправді, дуже часто національно дезорієнтовані, не інтегровані в жоден етнос, такі сім'ї піддавалися легкому зросійщенню, бо це створювало ілюзію якоїсь соціально-політичної перспективи.

Російська мова як мова “міжнаціонального спілкування”, як мова радянської культури, літератури і мистецтва, науки і техніки, державних органів влади і політики, як мова політично домінуючого етносу проникла в усі сфери суспільного життя. Різними засобами нав’язування вона стала розмовною в етнічно змішаних сім’ях, у середовищі партійно-радянського чиновництва й технічної інтелігенції, в армії та органах правопорядку, серед робітників підприємств військово-промислового комплексу та ін. Засоби нав’язування зробили російську мову ненависною для багатьох закарпатців, що проявлялось в її висміюванні й передразнюванні. Згодом боротьба проти її обов’язковості стала одним з елементів руху за етнічну ідентичність і національну культуру закарпатських українців, а із середини 1980-х рр. і одним з елементів національно-визвольного руху.

Розвитку освіти і культури як засобів для нав’язували молоді комуністичної ідеології, радянського способу життя, радянського патріотизму та інтернаціоналізму, зрощення українців, влада надавала особливого значення. Якщо в 1979 р. в області проживала 41 тис. спеціалістів із вищою освітою, 8,9 тис. – із незакінченою вищою та 79,7 – із середньою спеціальною освітою, то в 1989 р. у краї проживало вже 65,6 тис. чоловік із вищою освітою, 9,2 тис. – із незакінченою вищою та 132,7 – із середньою спеціальною освітою [13, с.16]. Достатньо високий рівень освіченості населення Закарпаття засвідчується й тим, що на кожні 1 000 чол. у 1979 р. приходилося 49 чол. з вищою, 11 – незакінченою, 95 – із середньою спеціальною та 268 – із середньою загальною освітою. 1989 р. на кожні 1 000 чол. уже припадало 72 чол. із вищою, 10 – незакінченою вищою, 145 – із середньою спеціальною та 366 – із середньою загальною освітою [13, с.16]. Наведені матеріали свідчать, що темпи зростання освіченості населення Закарпаття впродовж 1950–1989 рр. були достатньо високими.

Значні господарські, політичні й культурні перетворення прискорювали інтеграцію закарпатських українців у складі української нації. Цьому сприяло утвердження соціалістичних суспільно-політичних відносин, які не лише висвітлили широкі взаємозв’язки населення різних областей України, а й посилювали відчуття економічної й територіальної близькості та культурно-побутової однорідності закарпатців з усією українською нацією. Важливу роль відігравало також поширення в Закарпатті української літературної мови й системи національних зразків духовної культури, утвердження загальноукраїнських настроїв, духу й ментальності.

Упродовж панування в краї радянської влади відбувалися процеси нівеляції місцевих культурно-побутових традицій, їх уростання в загальноукраїнські, тобто відбувалися процеси соціальної, культурної та психологічної консолідації русинів-українців у складі української нації. Марксистська історико-економічна теорія розвитку та інтеграції нації, яка підпорядковувала етнонаціональні фактори соціально-класовим, відстоювала практику розмивання національних рис та ознак, пропаганди радянського народу, як такої соціально-політичної єдності всіх етносів СРСР, виправдовувала, підтримувала, нав’язувала звуження й повне витіснення з ужитку й вивчення етнічних мов та історії, здобутків національних культур і традицій. На передній план висувалося знання російської мови, історії, культури, приниження національно-неросійського населення, звеличання російської культури як досягнення вищого ступеня цивілізації й т. ін.

Жорсткий ідеологічний контроль над гуманітарними науками, численні ідеологічні кампанії до історичних дат, тижневики й місячники дружби народів, науково-практичні конференції, у центрі яких опинялися не реальні, а надумані проблеми, русоцентристська концепція історії України, у тому числі й історії Закарпаття, звинувачення в “буржуазному націоналізмі” всіх тих, хто об’єктивно висвітлював проблеми історії і культури, стримували вибух етнічного невдоволення, гальмували визвольні змагання українців. Лише незначна частина місцевої інтелігенції перебувала в морально-політичній і національно-культурній опозиції до радянського режиму, відстоювала ідею української державної незалежності. Саме ця нечисленна національно-патріотична інтели-

генція наприкінці 1980-х рр. очолила рух закарпатських русинів-українців за державну незалежність України.

Отже, у період перебування Закарпаття в складі Радянського союзу сформувалося й розвинулося роздвоєння етнонаціональної свідомості українців-русинів Закарпаття: з одного боку, вона характеризувалася стійким збереженням українських національних культурно-історичних і побутових традицій, а з другого – почала пристосовуватись до нових соціальних, політичних та ідеологічних вимог радянської політичної системи.

Збереженню етнонаціональної свідомості українців Закарпаття сприяло функціонування багатьох етнокультурних стереотипів та культурно-побутових установок. Етнонаціональна свідомість українців Закарпаття, їх духовна єдність із загальноукраїнським культурно-історичним середовищем були гарантами збереження національної свідомості й виживання місцевого українства. Духовна єдність найкраще проявлялася через традиційну святково-обрядову культуру, яка системою ритуалів давала підстави на груповому рівні ідентифікувати себе в понятті “ми” (українці) і протиставляти себе іншим. У цей час розроблялися й нав’язувалися радянські свята й обряди, відбувався погром національно-культурних скарбів українців: було перекинуто історію, спалюжено український національно-визвольний рух, Карпатську Україну та її діячів, “Просвіту”, місцеві традиції.

Саме тому етнонаціональна свідомість певної частини закарпатських українців радянської доби характеризувалася мішаним світосприйманням і світовідчуттям. У них поєднувалися заборонені й переслідувані культурно-історичні й побутові традиції з новими “соціалістичними”, що нав’язувалися силою партійно-державним апаратом. Це позначилося на етнічній свідомості частини закарпатських русинів-українців.

1. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. / Н. Банько // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Вип. II. – Ужгород, 1996. – 222 с.
2. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років / В. А. Войналович. – К. : Світогляд, 2005. – 741 с.
3. Волошин А. До всіх громадян Карпатської України [Електронний ресурс] / А. Волошин. – Режим доступу : litopys.org.ua/volosh/volosh42.htm.
4. Довганич О. Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах / О. Довганич, О. Хланта // Карпатська Україна. – 1999. – 12 жовт.; Довганич О. Антирадянські молодіжні організації / О. Довганич // Наш рідний край. – 1998. – № 3. – С. 28–43.
5. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 10, оп. 1. Міністерство внутрішніх дел Карпатской Украины в Хусте; оп. 1, спр. 105. Переписка з окружними поліційними і жандармськими урядами.
6. ДАЗО. – Ф. Р. 179. Управління сільського господарства облвиконкому, оп. 23, спр. 4, арк. 1.
7. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПіЕД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2008. – 682 с.
8. Копчак В. П. Население Закарпаття за 100 лет (1870–1970) / В. П. Копчак, С. И. Копчак. – Львов, 1977. – 181 с.
9. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 457 с.
10. Мигович І. Етнічна культура і міжнаціональне спілкування / І. Мигович, М. Макара // Культура українських Карпат: традиція і сучасність : матеріали міжнар. наук. конф., (Ужгород, 1–4 верес. 1993 р.). – Ужгород, 1994. – С. 404–408.
11. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
12. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород, 1980.
13. Народне господарство Закарпатської області : статистичний збірник. – Ужгород, 1980. – 94 с.
14. Панчук М. І. До питання політичного русинства / М. І. Панчук // Віче. – 2010. – С. 159.
15. Першина Т. С. До питання про забезпечення керівними кадрами народного господарства України (1943–1945 рр.) / Т. С. Першина // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 23–35.
16. Токар М. Особливості політизації українців Закарпаття в умовах трансформації політичних систем у ХХ ст. / М. Токар // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2007. – Вип. 10.

Исследуются исторические условия, политические факторы формирования этнокультурного самосознания русинов Закарпатья. Этнонациональное сознание определенной части закарпатских украинцев советской эпохи характеризовалось смешанным мировосприятием и мироощущением. В них сочетались запрещенные и преследуемые культурно-исторические и бытовые традиции с новыми “социалистическими”, которые навязывались силой партийно-государственным аппаратом.

Ключевые слова: этнонациональное развитие, этнокультурное самосознание, самоидентификация, русины Закарпатья.

Investigates the historical conditions, political factors of ethnic and cultural identity of Rusyns in Transcarpathia. Ethnic consciousness a part of Transcarpathian Ukrainian Soviet period was characterized by mixed world perception. They combined prohibition persecution and cultural history and traditions of domestic new “socialist”, that is impose by force of party-state apparatus.

Key words: etnonational development, ethnocultural identity, identification, Rusyns in Transcarpathia.

УДК 323.21 (477.8) “1867/1914”

ББК 66.5

Іван Монолатій

ЕТНІЧНІ ПОЛІТИЧНІ АКТОРИ В АВСТРО-УГОРЩИНІ: ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ, ВЗАЄМОДІЯ ТА ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У статті досліджуються інституційні процеси у сфері етнополітики Австро-Угорщини, що стосуються забезпечення прав та потреб етнічних політичних акторів, процесів зовнішньої та внутрішньої інституціоналізації українських, польських, єврейських, румунських і німецьких політичних акторів Галичини і Буковини. Охарактеризовано нормативно-правову основу формалізації політичної участі громадян, пріоритети політики держави в умовах етнічного пробудження. Простежено генезу етнічного каталізатора політичної мобілізації, визначено співвідношення професійної структури та ліній соціального розмежування в етнічному вимірі. Проаналізовано платформи й стратегії діяльності політичних партій, створених за етнічним принципом. Розглянуті мобілізаційні фактори електоральної та протестної електоральної участі, каталізатори конкуренції між різностатусними етнонаціональними спільнотами, варіативність захисту групових інтересів, компроміси та консенсуси формалізованих і неформалізованих етнічних політичних акторів.

Ключові слова: інституціоналізація, етнічні політичні актори, політизація етнічності, державна етнонаціональна політика, політична участь, політична мобілізація, захист групових інтересів, міжетнічний конфлікт, міжетнічний компроміс, міжетнічна взаємодія.

Етнічний ренесанс та політизація етнічності впродовж ХІХ–ХХ ст. стали одними з провідних чинників формування політичної карти світу й територіально-політичної організації держав. Але взаємини етнонаціональної та політичної сфер суспільства ніколи не були простими, поєднуючи, з одного боку, конструктивний потенціал, а з іншого – небезпеку дестабілізації, що актуалізує необхідність їхнього зрівноваження [2, с.5–6]. Оскільки джерелом суперечностей часто виступає саме невідповідність територіальної організації етнонаціональної й політичної сфер суспільства, то тут не можна обійтись, зокрема, без ретроспективного погляду на взаємини імперій та етнічних меншин. Окрім того, міжетнічна взаємодія є істотною й у життєдіяльності етнонаціональних спільнот, і в розвитку політичних процесів, а територія є водночас і середовищем їхньої взаємодії, і середовищем впливу на процеси взаємодії.

Об’єктивні тенденції геополітичних та етнокультурних процесів підтверджують, що етнонаціональна ідентичність закономірно потребує інституційного закріплення як своєї унікальності, так і функціональної значущості. І саме державність створює найбільш сприятливі умови для реалізації й збереження етнонаціональної самобутності. Тому етнічний ренесанс та політизація етнічності – об’єктивний процес розширення сфери життєдіяльності спільнот, що, звичайно, не виключає можливості певних сил, зокрема т. зв. “етнічних антрепренерів”, спекулювати на цих процесах. Основним же на-

слідком і відображенням природного розвитку етнополітичних процесів, як відомо, є формування національних держав, найбільш характерними рисами яких є: особливі історично-генетичні засади, територіальна організація та чітко виражене культурне обличчя, яке визначає культура державоформуючої нації.

З огляду на вищезазначене, дослідження проблеми інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині є на часі, адже величезні за територіями та етнічно неоднорідні імперії кінця XIX – початку XX ст. презентували різні стратегії в царині етнонаціональної політики. Тому політична система Австро-Угорщини повинна осмислюватись з урахуванням діяльності різностатусних етнічних політичних акторів, оскільки українська, польська, єврейська, німецька та румунська спільноти в Цислейтанії, як інтегральні частини багатонаціонального суспільства Дунайської монархії, були одними з найбільших і стали активними учасниками етнонаціональних відносин другої половини XIX – початку XX ст. Оскільки політичні процеси проявлялися й на рівні провінцій дуалістичної імперії, що утворювали “макроелементи” держави на регіональному рівні, зокрема в Галичині й на Буковині, то вони суттєво впливали на загальноімперські політичні процеси та інститути й навпаки. Відтак дослідження етнополітичних процесів в Австро-Угорщині, попри їх зануреність в історію, набуває значущості внаслідок альтернативності постімперських трансформацій та загальноєвропейських інтеграційних процесів [4, с.9–10].

Вітчизняний і зарубіжний внесок у дослідження процесів інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині на прикладі Галичини й Буковини розмежовується як за характером досліджень, так і за хронологічним принципом. Окремі публікації українських учених із проблеми діяльності етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині визначаються працями істориків: О.Аркуші, Я.Грицака, О.Добржанського, О.Жерноклеєва, М.Кугутяка, В.Марчука, С.Макарчука, І.Чорновола. Щоправда, на відміну від праць австрійських, німецьких, польських та чеських учених (Т.Андлауер, Р.Вагнер, М.Гаусляйтнер, Г.Гійє, Р.Канн, Д.Мацяк, З.Мюллер, М.Сліж, Р.Томчик) роботи вітчизняних науковців здебільшого обмежуються аналізом взаємодії українських і польських політичних фігур [3, с.11].

Класичні й сучасні концепції інституціоналізації етнічних політичних акторів, а також політичної участі громадян дозволяють повною мірою з’ясувати базові характеристики діяльності етнонаціональних спільнот в умовах політизації етнічностей. У сучасних дослідженнях соціум постає поділеним на “своїх” і “чужих” унаслідок структурних розмежувань, функціональності простору соціокультурної дистанції в будь-якому етнополітичному організмі. Для них основним формотворчим чинником інтеракції є етнополітична поведінка. Групи трактуються, з одного боку, як цілість, з другого, – як такі, чий експектації та цілі виявляються в діяльності сформованих в їхньому середовищі політичних акторів [1, с.5]. Етнополітику держав, незважаючи на варіативність концепцій для її аналізу, вчені оцінюють за критеріями розподілу різного роду обмежених ресурсів, створення/консервації системи (не)рівності шансів для реалізації різними групами ціннісних можливостей і диференційованого ставлення до їхніх культурних ресурсів. Інструментальне використання категорії “політична участь” дозволило визначити сутнісні характеристики політичних відносин, здійснити дослідження еволюції взаємодії основних суб’єктів політичного процесу в період політизації етнічностей.

Нормативно-правову основу формалізації державою політичної участі заклали конституційні реформи 60-х рр. XIX ст. Держава створила підвалини відповідного “інституційного дизайну”, надійних механізмів суспільної взаємодії, сприятливі для забезпечення конституційних прав і свобод людини, гарантування участі етнофорів у виборчому процесі, зокрема формування основ електоральної участі виборців, як дієздатних громадян держави. Особливого звучання набирала етнонаціональна політика держави, яка сприяла гармонізації взаємин держави й етнічних меншин, гарантуванню їхніх

прав, реалізації певної етнополітичної моделі [7, с.235]. Її складники – легітимація влади, обмеження амплітуди ймовірних дій етнічних меншин рамками формалізованого правового поля, нейтралізація їх етносепаратизму й можливих претензій на здобуття влади в країні, гармонізація інтеракціонізму етнонаціональних спільнот і паралельне формування етнонацій [9, с.76]. Разом із тим держава застосовувала конфронтаційні методи стосовно “чужих”. Ішлося передусім про нав’язування й консервацію вертикальних міжетнічних відносин, задоволення інтересів титульних етносів коштом “чужих”. Останніх, зокрема євреїв, які ще перебували на “шляху до рівноправ’я”, ще й не визнавали як окрему етнічну спільноту, що свідчило про сегрегаційну модель етнополітики, застосовану щодо них. У досліджуваному хронотопі державні органи влади вели наступальну політику щодо групових інтересів зокрема українців та євреїв. Зведення вертикальних міжетнічних відносин зводилося до спільного знаменника позиціонування держави як беззастережного захисника інтересів титульної/польської етнонації передусім у Галичині. За таких умов дилема створення можливостей для плекання етнічними меншинами своїх культурних ресурсів, нав’язування їм соціокультурних цінностей нації-держави чи їх гармонійного поєднання з “чужими”, вжиття із цією метою заходів і методів тощо відображала орієнтацію політичних акторів, з одного боку, на реалізацію етнополітичної моделі держави (яку визначали правляча династія та уряд), з другого – на сповідування ними етнічної чи політичної концепції нації [4, с.244]. Дилема плекання/протиставлення багатокультурності визначила актуальне для Габсбурзької монархії завдання – пошук шляхів, які сприяли б абсорбції в лоні етнопсихологічного образу “ми” тих, кого завдяки об’єктивній дискретності етнічного мислення титульні етнонації асоціювали з “вони”. А що політичними і/або культурними символами етнічних спільнот є мови, то невинне розширення сфери функціонування однієї з них (державної) при одночасному обмеженні поля публічності інших у досліджуваному хронотопі, зокрема української та єврейських (їдиш, іврит), було фактором, який посилював атмосферу конкуренції мов. Не висуваючи завдань асиміляції етнічних меншин, саме місцеві органи влади в досліджуваному хронотопі здійснювали дискримінаційну політику стосовно мови етнічної більшості й “локальних” мов, надаючи мовні преференції лише окремим фігурантам – титульним етносам (польському в Галичині, німецькому – на Буковині) [8, с.43–44]. Етноплюральна політика держави сприяла започаткуванню шкільництва етнічних меншин. Моделі, які реалізовувала держава в царині освіти, відображає стратегія останньої стосовно євреїв і німців. Церковно-релігійний сегмент державної етнополітики Відня визначали, з одного боку, стратегії захисту та створення рівних можливостей для функціонування інститутів етноконфесійних спільнот (при одночасній преференції домінуючій конфесії – католицькій), а з другого – традиціоналізм етноконфесійних спільнот і важлива роль християнської церкви й релігійних громад у збереженні самостей [3, с.14–15]. Офіційний Відень виявляв певну заповзятість у зусиллях уніфікувати й церковно-релігійний простір країни. Показником наступального характеру дій влади стали її намагання встановити контроль над окремими релігійними спільнотами й церквами, зокрема іудейськими громадами [6, с.187, 234].

Генезою етнічного каталізатора політичної мобілізації була еволюція ідентитів – від релігійної до етнічної самоідентифікації. Важливою ознакою донационалістичного періоду була й наявність територіальної ідентичності. Територія тут була основним градієнтом і була чинником соціалізації індивіда, його політичної мобілізації. Колективні уявлення, групова солідарність (як і відповідна система міфів і символів) не просто “прив’язані” до певної території, але й сформовані відповідно до домінуючої тут соціо-нормативної й політичної культури. За відсутності власної державності, в умовах спільного проживання християнських (українців, поляків, вірмен, молдаван, румунів) та нехристиянських спільнот (євреїв, караїмів) конфесійний фактор поглиблював почуття

етноідентифікації серед населення. Релігійний ідентид залишався тією демаркаційною лінією, яка розділяла населення регіону на “своїх” і “чужих”, насичувала простір міжетнічної соціокультурної дистанції [4, с.161–162]. Поруч зі становою й територіальною ідентичністю продовжувала існувати й конфесійна ідентичність, тому, зазвичай, віросповідання визначало етнічну приналежність. Абсолютистська система управління задалегідь позбавляла етноси політичної суб’єктності, адже відносини особи й держави в етнічному аспекті визначалися віросповіданням (зокрема у випадку євреїв). Етнічні й мовні відмінності набули політичного значення в середині XIX ст., коли етнічна ідеологія почала акцентувати самобутність окремих етнонацій, їхніх культур і мов. При цьому акцент робився на загальнонаціональних цінностях – етнічному інтересі, безпеці тощо. Швидкому поширенню їх елементів сприяли літературні твори, які відігравали суттєву роль у формуванні етнічних цінностей. Ідеї, які через прозові й поетичні твори ставали відомими, здобували своїх противників чи послідовників у середовищі етнічних спільнот. Наслідком цього стало розгортання полеміки щодо формулювання національних програм і національних міфів, зокрема про “тирольців Сходу”, “Gente Ruthenus, natione Polonus” і “святое историческое посланничество собирания Земли Русской”. Етнічний каталізатор політичної мобілізації використовували різні політичні кола, з одного боку, для політизації етнічностей (він визначав специфіку етногрупової динаміки), а з іншого – для скерування соціального протесту в русло міжетнічної боротьби [5, с.48–54].

Відмінності між ареальним і дисперсним характером проживання українців, поляків, євреїв та інших імміграційних меншин, соціальною неструктурованістю етнічних груп були чинниками, які впливали на співвідношення етнічної професійної структури та ліній соціального розмежування. Прикметна ознака професійної структури населення – культурний поділ праці, який взаємовіддаляв “своїх” і “чужих”, оскільки визначав головний критерій виокремлення тих чи інших спільнот із загалу. Істотним чинником опозиції “свій – чужий” була територія – середовище взаємодії етнонаціональних спільнот і полігон відчайдушної боротьби за дефіцитні ресурси, зокрема землю [1, с.23–27]. Ґрунт для формування взаємних, “монохромних”, образів спільнот, що співіснували пліч-о-пліч (зокрема, українці – землероби, євреї – торговці), створювала умовна тріада: місце проживання, виробнича діяльність, соціальний “ми”-досвід. Винятковою тут була економічна взаємозалежність міста й села, яка, однак, не змінювала загальної картини ліній розмежування. Це простежується на зрізі сакралізації селянами землі при одночасному нехтуванні чи навіть зневазі сферою торгівлі. Найвагомішу роль у функціонуванні дихотомії “свій”/“чужий” відігравала релігія, оскільки для етнофорів була значною частиною повсякденного життя. Дихотомія міста й села ускладнювалась етнічною й конфесійною конфронтацією. Завдяки своїй комунікативній функції мова повсякденного спілкування створювала середовища інтровертно інтеграційних лінгвістичних анклавів для її носіїв й одночасно віддаляла їх від іншомовних. У мовному середовищі байдужість “інших” віддаляла, одночасно не скорочуючи етнопсихологічної дистанції між “ми”- і “вони”-інтересами, але в умовах безликого соціального порядку запобігала формуванню етноконфліктних зон. Збіг інтересів етнічних і соціальних груп, які нерідко перебували в антагонізмі між собою, створював ґрунт для виникнення й живучості міфів, авто- й гетеростереотипів у колективній свідомості кожної з етнонаціональних спільнот стосовно одна одної. Соціальне розмежування консервувалося внаслідок функціонування етнонаціоналізмів, які, використовуючи етнічну історію, продукували образи “я” на різних рівнях – (від)творення власної історії, якщо завгодно – привласнення її вольовим зусиллям, творення “нашої” історичної нарації. Каталізатором творення компенсаційно-оцінних образів ставали колишні кривди. Етносоціальне “насищення” дефініції іншості простежувалося й на зрізах іудеї/християни, міські/сільські спільноти, бідний/багатий [1, с.30–32].

Діяльність етнічних партій, які артикулювали етногрупові інтереси й стратегії їх захисту, відобразила політизацію “ми”-переживань. Сюди додався й нонконформізм у захисті прав “своїх”, що спричинювало превалювання в інтеракціонізмі етнонаціональних спільнот суперечностей і конфліктів. Адаже в умовах етнізації політики й міжетнічних суперечностей це зумовило функціональну роль етнічних партій як конфліктних груп. Посередницько-репрезентативні функції здійснювали партійні суб’єкти етнічної більшості. З одного боку, вони демонстрували пріоритет етнічної ідентичності над іншими її типами, маніфестували назовні “ми”-почуття, що сприяло усталенню міжетнічної соціокультурної дистанції, з другого – опредмечували етнонаціональні інтереси, визначали стратегію й тактику їх захисту. Незважаючи на відмінності позицій у ставленні до нації-держави, бачення шляхів захисту культурного ресурсу етнічності, всі українські партії виявляли одноставність у баченні державницького майбутнього українського народу [3, с.27–28]. Нові детермінантні імпульси для подальшого розгортання процесу політизації макросоціальних груп несли в собі українське й польське етнічне відродження та протиборство двох етнонацій довкола питання про масштаби впливу на суспільно-політичне життя регіону. У досліджуваному хронотопі українці й поляки співіснували пліч-о-пліч у різних суспільно-політичних умовах, проте щоразу дистанціювались одні від одних, вели наступальну політику щодо “чужих”. Взаємна конфронтаційність і структурування партій та організацій за етнічним принципом сприймалися як аксіоматичні, а партійна структуризація залишалась одним із вирішальних чинників етнополітичної мобілізації. Аутгрупова трансляція платформ, які імпліцитно відображали замикання ідейних констант партійних суб’єктів політичних процесів на проблемах етнічності, “ми”-почуттях, як і безпосередня діяльність польських політичних партій на західноукраїнських землях, спрямована на захист власних макросоціальних інтересів, перетворювала їх здебільшого на конфліктні групи [10, с.143–145]. Не менш важливі були й кореляція співвідношення макросоціальних сил, формування нових конкурентних/конфліктних спаринг-“партнерів” чи ж коригування взаємин старих візаві, особливо у випадку євреїв. Останні, урахувавши свій етнічний статус і боротьбу за громадянську рівноправність, відмовлялися бути “зброєю” перших у тиску на других (“сусідів”), висували програми, які врегульовували їхні інтереси. Неодмінним складником етнополітичної мобілізації єврейства були пошуки власної національно-культурної ідентичності в діаспорі. Зокрема сіоністський контекст став магістральною домінантою єврейського політичного життя. Політичні фігури єврейської спільноти західноукраїнських земель захищали інтереси групи в різних сферах суспільного життя й не протиставлялися груповим переживанням “інших”. Визначальний фактор, що спонукав політичну ідентифікацію і партійну структуризацію євреїв, – це розбіжності в їхній оцінці перспектив місцеперебування етнічної групи. Здебільшого пасивними статистками інституціоналізації власних політичних акторів були німецькі культурницькі та громадсько-політичні організації. В їхньому середовищі домінувала політична аморфність, оскільки, з одного боку, їхні інституції, які діяли в досліджуваній час на західноукраїнських землях, мали виключно культурницький характер, з іншого, їхня діяльність сприяла збереженню етнічної самобутності німців у діаспорі, не протиставляючи їх нації-державі. Румунське партійне представництво було, поряд із німцями, маргінальною політичною фігурою, на верхівці якої перебували великі землевласники – артикулятори політичних ідей та етнічних міфологем. Їхня “завойовницька позиція” була поставлена в пряму залежність від етнічного відродження, а відтак і соціального підйому місцевих українців та євреїв. Як наслідок цього, загрозу своїм інтересам румунські національні організації та партійні представництва вбачали в зростаючій міжгруповій конкуренції [3, с.28].

Варіативність захисту групових прав етнічними політичними акторами свідчить, що кожна з етнонацій керувалася цілями, які відповідали їхнім інтересам без урахування прагнень “чужих”. При цьому за ознакою статусу суб’єктів, які брали в ньому

участь, класифікуємо політичні суперечності як зіткнення між не- (поляки – євреї) та рівноправними (українці – євреї) групами. Усі конфлікти за оволодіння владою як найдефіцитнішим ресурсом набирали маніфестаційної форми внаслідок значущості завдань, які намагалися реалізувати їхні безпосередні учасники – держава, з одного боку, й етнічні політичні актори, з другого. Посиленню конфліктності взаємовідносин між етнонаціями сприяло використання практики політичного терору. Його суб'єкти використали тероризм етнічний, який тут виконував захисну функцію (аналогічну до “охоронного націоналізму”) національно-визвольної боротьби етнічної більшості регіону й мав індивідуальну форму. Фактор етнічного оточення зумовив етносоціальні суперечності. Їх конфліктоутворювальними чинниками були різні фактори, а його сталим каталізатором – українсько-польське суперництво за землю. Атмосферу міжетнічної напруги й конкуренції усталили польська колонізація західноукраїнських земель, зокрема Східної Галичини, що, у свою чергу, свідчило про екстраполяцію практики й наслідків аграрних перетворень у політичну сферу [4, с.423]. Симптоми міжетнічної конкуренції за землю простежувалися не тільки між різно-, але й рівностатусними спільнотами, передусім між українцями і євреями. Поєднання факторів зубожіння українців й усвідомлення ними латентних політичних намірів влади, зокрема її намагання штучно скоригувати етнодемографічний склад населення регіону, сприяли формуванню нової платформи, на якій відбувалася мобілізація макросоціальних груп. Зокрема, кооперативний рух етнічної більшості регіону вступив у конкуренцію з тими “чужими”, які здавна домінували в царинах торгівлі та дрібнотоварного виробництва – євреями й поляками. Це, у свою чергу, зумовило посилення українсько-єврейської конкуренції, яка сприяла усталенню етносоціальних суперечностей між етнофорами обох груп. Каталізатором етносоціальної боротьби за західноукраїнські міста стало взаємне перетинання етнічного й економічного компонентів. Оскільки в процесі конкуренції за місто суб'єкти етнополітичних процесів розв'язували для себе кардинальні проблеми (наповнити/зміцнити соціокультурний простір міст; поширити/утримати власні впливи), то їхня роль і завдання в цій боротьбі були похідні від статусу спільнот. В умовах економічно відсталого регіону модернізаційний модуль конфлікту був означений, по-перше, спробами євреїв і поляків зберегти економічну перевагу в містах і, по-друге, зусиллями місцевої етнічної більшості, спрямованими на зміну їхньої соціальної структури, подолання її неструктурованості. Тому можливість зміни позицій у тодішньому етнокультурному поділі праці з боку українців спонукала євреїв і поляків до захисту їхнього етнічного бізнесу. Соціокультурні суперечності міжетнічної взаємодії, а подекуди й конфлікти зумовлені об'єктивними й суб'єктивними факторами. З-поміж перших ми виокремлюємо боротьбу за національну церкву в умовах тісного переплетіння етнічних та конфесійних цінностей. Ціннісні суперечності між суб'єктами інтераціоналізму гальванізувала й мова, яка була одним із каталізаторів етнополітичної мобілізації дискримінованих груп. Сюди ж додалася й боротьба етнічних меншин за школу з рідною для них мовою навчання. Застосування ж владою й польськими політичними акторами релігії як допоміжного засобу етнічної асиміляції “чужих”, а також спробу втілення католицького варіанта етнонаціоналізму ми розуміємо як фактори суб'єктивні. Суперечності й конфлікти, які виникали в процесі взаємодії етнічних груп у досліджуваному хронотопі, ми визначаємо як граничне загострення суперечностей у процесі спільного відтворення соціальної реальності між етнічними й конфесійними спільнотами. Ці суперечності ґрунтувалися на порушенні системи культурних цінностей в етнічному, релігійному чи цивілізаційному аспектах і на цій підставі – приниженні соціального статусу. У досліджуваному хронотопі саме етнічність виступала відносно самостійним конфліктогенним фактором, а однією з головних причин конфліктності в політичній, економічній та культурній царинах було зростання етнонаціональної самосвідомості [5, с.183–184].

Особливості електоральної участі етнічних політичних акторів відображали природу міжетнічних відносин і визначали характер політики після виборів. Проаналізова-

ні виборчі кампанії, як правило, мали тенденцію до поляризації й радикалізації різних груп. Зокрема, “галицькі вибори” не сприяли стабільності й репрезентативності виборчого процесу. До них долучалися й ознаки т. зв. виборчої маніфестації – обіцянки електоратові, які показали, що етнічні лідери не виявилися готовими до реалій післявиборчого політичного процесу [10, с.245, 256]. В умовах тодішньої виборчої системи, зокрема нестабільного нерепрезентативного політичного процесу, інституційна нестабільність і рейхсрату, і крайових сеймів поєднувалася зі спробами домінуючої етнічної групи отримати контроль над інститутами, не допускаючи представників інших етнічних спільнот до розподілу дефіцитних ресурсів (передусім владних повноважень) і розв’язання важливих суспільних питань. Оскільки державна адміністрація в Галичині, репрезентована польськими політичними акторами й етнічними елітами, проводила усталену систему виборчих зловживань, електоральна участь українців та євреїв супроводжувалася великим ланцюгом поствиборчих акцій – підписання петицій, проведення віч, мітингів та маніфестацій. Уведення загального виборчого права не змінило ситуації кардинально, оскільки збереження політичного впливу поляків у Галичині було забезпечене шляхом особливої виборчої геометрії – створення штучних нерівних і двомандатних округів. З огляду на це можна стверджувати про використання владою методики “джеримендерингу” – стратегії “вибіркової географії”, яка характеризувалася перекроюванням виборчих округів на користь “більшості меншості” [3, с.30]. У свою чергу, суб’єкти виборчої кампанії, а отже, і нова виборча система констатували наявність стабільного, але нерепрезентативного політичного процесу. Згідно з ним одна чи більше слабких етнічних груп підпорядковувались одній домінуючій або коаліції сильніших. Тому стабільність досягалася шляхом домінування, а тому політичний процес трактуємо демократичним лише щодо груп-домінант. Дієвість фактора контролю влади як каталізатора етнополітичних суперечностей простежується не тільки у взаємодії українців і поляків, але й останніх та євреїв. Ідеться про їхню реакцію на новий формат українсько-єврейських взаємин під час ухвалення нового виборчого закону й кампанії до рейхсрату. На характер і зміст цих відносин помітний вплив справляли дії етнічних політичних акторів. Це переконливо засвідчує емпірика досліджуваної ситуації – наявність у фігурантів українсько-єврейського союзу усвідомлюваного чи підсвідомого відчуття зв’язку між рівнем міжетнічної напруженості, з одного боку, та владними повноваженнями місцевої польської адміністрації в Галичині, – з другого [9, с.123–124].

У діяльності етнічних політичних акторів виокремлюємо її визначальні ознаки: захист мов, вимоги запровадження автономії в її територіальному та екстериторіальному варіантах, реформування виборчого законодавства, здобуття оптимальних передумов для збереження культурних ресурсів етнічностей, захист інших групових інтересів. Численні партійні інституції чи інші політичні фігури були артикуляторами етнонаціоналізмів і презентували групові інтереси суб’єктів етнополітичних процесів. З одного боку, завдання етнічної консолідації, агреговані етнічними політичними акторами й етнічними лідерами, визначали характер діяльності етнічних груп, спрямованої на здобуття повноти громадянських та етнічних прав, – з другого, наступальна стратегія центральної влади, спрямована на інтеграцію підпорядкованих груп в імперський організм, стала каталізатором формування політичної поведінки етнічних груп [4, с.301–303]. Політична діяльність підпорядкованих груп засвідчила наявність двох основних платформ, на яких вони могли досягти компромісу, – це співпраця в розбудові держави й протиставлення їй. Остання виявилася неприйнятною для всіх етнонаціональних спільнот західноукраїнських земель, особливо для євреїв та німців. Задля здобуття паритетних із нацією-державою прав усі без винятку етнічні меншини домагалися створення оптимальних умов для збереження власних культурних ресурсів. Це визначає головний критерій в їхньому баченні умов компромісу різностатусних етнонаціональних спіль-

нот – інтеграцію в державу на правах рівноправних суб'єктів політичної нації. Водночас відсутність спільних масштабних кампаній етнічних меншин, спрямованих на їхню інтеграцію в етнополітичний організм Габсбурзької монархії на правах його рівноправних суб'єктів, взаємної підтримки в цьому процесі, свідчить, що їхня співпраця була ситуативна й не визначала домінуючої тенденції у дво- чи багатосторонній взаємодії. Характер інтераціоналізму рівностатусних етнонаціональних спільнот коригувався фактором розбіжностей інтересів українців та імміграційних меншин, їхніх взаємних реакцій на спроби одного із суб'єктів міжетнічної взаємодії досягти цілей, які суперечать інтересам інших підпорядкованих груп, а також (не)готовності останніх чи їхніх представників захищати “вони”-інтереси. Значуще було й політичне позиціонування дисперсних спільнот, яке зумовлювало характер реакції автохтонної етнічної більшості західноукраїнських земель [3, с.31].

Передумовами врегулювання міжетнічних суперечностей були усвідомлення причин кризовості стосунків із “чужими”, ступінь готовності (до поступок “чужим” і до захисту інтересів “чужих”), а також відмова від підтримки третьої сторони, ворожої обраному партнерові. Для здобуття паритетних із титульним етносом прав усі без винятку етнічні меншини домагалися створення оптимальних умов для збереження власних культурних ресурсів. Це визначало головний критерій в їхньому баченні міжетнічного компромісу різностатусних етнонаціональних спільнот: інтеграцію у “свою”/“чужу” державу на правах рівностатусних етнічних суб'єктів політичної нації. Статусно-рольовий фактор природи ініціатив проявлявся через диверсифікацію “конструкції” компромісу поміж різностатусними “чужими”, яка досягалася зосередженням уваги на пропозиціях стосовно зміни статус-кво, адресованих нації-державі етнічними політичними акторами. Однією з площин, у якій формувався/виявлявся компроміс між різностатусними етнонаціональними спільнотами, – їхня участь у захисті держави від зовнішніх ворогів або ж, урахувавши характер міжнародних відносин на конкретному історичному етапі, демонстрація готовності дієво захищати її територіальну цілісність і суверенітет. Передумови для досягнення компромісів етнічних меншин за участі третьої сторони – політичних акторів із числа титульного етносу або держави – пропонувала й демонстрація політичної лояльності. Ініціатива врегулювання міжетнічних суперечностей формувалась як спільний знаменник двох факторів: імовірної корекції взаємин із третіми силами – результату особливостей взаємостосунків імовірного союзника з іншими етнічними меншинами й державою; глибини двосторонніх суперечностей імовірних партнерів, їхнього бажання нейтралізувати соціальні чи іншого роду суперечності або навпаки – багажу набутого (принаймні в стані беземоційного співіснування) позитиву. Перспектива гармонійної взаємодії рівностатусних етнонаціональних спільнот у досліджуваному хронотопі залежала від двох факторів: взаємної готовності груп чи їхніх представників до співпраці з метою реалізації важливих для них завдань; вияву аутистичної емпатії [10, с.356].

Компроміси та консенсуси формалізованих та неформалізованих етнічних політичних акторів мали свої особливості. У “буковинському” сюжеті діяльності суб'єктів західноукраїнської етнополітичної сфери виокремлюємо такий тип тактики етнічних політичних акторів, які досягли компромісу. У цьому випадку регуляторна функція взаємодії етнонаціональних спільнот здійснювалася через еволюцію однієї етнополітичної ситуації до інших – компромісу й співпраці. Внутрішня біфуркація етнічних груп Буковини й зростання чисельності тих етнофорів, що презентували нонконформістсько-захисну етнополітичну поведінку, поява їхніх політичних акторів у крайовому сеймі, які намагалися досягти консенсусу із центральною та крайовою владою, створили передумови для налагодження конструктивної співпраці етнічних меншин [11, с.123–124]. Особливості реалізації “Буковинської згоди” дають підстави говорити про присутність у політичному просторі регіону “буковинського парадокса” – етнополітич-

ної ситуації, в умовах якої політичні актори окремих (головним чином упосліджених владою/нацією-державою) етнічних меншин на знак протесту рішуче дистанціюються від винесення ухвал суспільного розвитку регіону. Як наслідок цього – патові ситуації (не) вибору для етнічних меншин, коли їхньої лояльності щодо себе одночасно домагаються нація-держава й етнічна більшість досліджуваного регіону. Це свідчило й про те, що, на відміну від пасивних потенційних союзників, природними партнерами з-поміж рівностатусних “чужих” є ті політичні актори, які формуються в середовищі представницьких органів влади. *Буковинський компроміс 1910 р.* трактуємо прикладом змагання політичних акторів за доступ до виборних і призначуваних посад, а отже, необхідності досягнення порозумінь між кандидатами, які представляли різні етнічні групи. Показовою в контексті реалізації “Буковинської згоди” вважаємо інтеграційну поведінку політичних акторів українців, румунів, поляків, німців, євреїв. Цей компроміс дозволив увести загальне, пряме й таємне голосування за принципом національних курій, за яким депутатські місця розподілялися між етнонаціями Буковини пропорційно до їх чисельності в кожній курії [11, с.223–226]. Як взаємопов’язаний процес демократизації представницьких органів влади й наслідок “Буковинської згоди” розглядаємо й ухвалення 1912 р. нового виборчого закону Чернівецької міської ради, який установлював український, румунський, німецький і польський національні кадастри. Статусно-рольовий фактор визначав варіативність умов досягнення міжетнічного компромісу між українцями й поляками в Галичині [8, с.89]. При цьому ініціативи їх політичних акторів відповідали інтеграційній етнополітичній поведінці груп, які вони репрезентували. Оскільки взаємна згода із приводу правил і процедур *Галицького компромісу 1914 р.* була найслабшим місцем компромісу, а найстійкішою – згода щодо ідеологічних установок і цінностей домінуючої та опозиційної еліт, то, використовуючи критерії стійкості (“рівновага Д.Неша”) й оптимальності (“рівновага В.Парето”), її передкомпромісний етап вважаємо не оптимальним, але стійким [3, с.32].

Разом із тим нездатність здолати успадковані з минулого та набуті під час взаємодії на конкретному історичному етапі елементи кризовості двосторонніх відносин, урівноважити “ми”- та “вони”-інтереси продемонстрували боротьба між консервативною польською меншістю й демократичною польсько-українською більшістю у сеймі, позиція польського єпископату Галичини, а також заяви українських та польських фракцій у сеймі та рейхсраті. Їх вважаємо наслідком відсутності послідовного прагнення нації-держави й влади з’ясувати причини кризовості міжетнічної взаємодії, зокрема претензії українців і поляків [4, с.517–518]. До цих обставин додавалися й речі зовнішнього порядку – балканський конфлікт і небезпека майбутньої австрійсько-російської війни, які створили нову політичну ситуацію в польсько-українських відносинах. Перебіг сеймової угоди 1914 р. показав, що відсутність значних змін у польсько-українських відносинах у Галичині, як і домінуючий антагонізм у взаєминах двох етнонацій загалом, свідчив, що відмова держави від задоволення справедливих вимог етнічної більшості регіону перекреслила перспективу досягнення консенсусу й компромісу між етнонаціями навіть у недалекому майбутньому. На відміну від гармонізації стосунків, якої досягають у процесі взаємодії етнічні меншини і яка уособлює горизонтальну конфігурацію їх компромісу, ініційована етнічними меншинами співпраця з титульним етносом продемонструвала її вертикальний варіант. Тому компроміс 1914 р. трактуємо штучним, адже ані польські, ані українські політичні актори не спромоглися домовитися між собою без втручання третьої сили, від якої вони залежали. Вплив неформалізованих етнічних політичних акторів на коригування групових настроїв стосовно “чужих” зумовлений такими факторами: членством інтелігенції в асоційованих групах; активною участю в діяльності політичних партій; безпосередньою заангажованістю в процес визначення/формування етнічних інтересів; діяльністю престижних професійних союзів; трансляцією через періодичні видання суджень, які суттєво впливали на тональність

“ми”-почуттів, їх номінацію. Оскільки інтелігенція здійснювала роль значного промотора політичної культури в лоні етнонацій, до яких належала, визначальною тенденцією її позиціонування в етнополітичних процесах виявилось обстоювання інтересів власних груп. Творцями/пропагандистами певних типів політичної культури громадськості були й студенти вишів регіону, а безпосередніми/опосередкованими творцями настроїв щодо “чужих” і “вихователями” толерантності – священники. У досліджуваному хронотопі вироблення орієнтацій стосовно “інших” відбувалося у трьох взаємопов’язаних напрямках: політичної ідентифікації; “політичної віри” (переконання етнофора в тому, що інші актори політичного життя означають для нього добре/погане, готовність співпрацювати з представниками “чужих” етнічних груп чи їм протистояти); орієнтацій щодо “правил гри” (які ціннісно-нормативні установки використовуються у взаємодії етнополітичних акторів). На відміну від формалізованих етнічних політичних акторів, неформалізовані етнічні політичні актори виробляли власні, принципово нові механізми саморегуляції й ціннісно-сміслові критерії діяльності, які виходили за межі власних етносоціальних і етнополітичних вимог [3, с.32–33]. Разом із тим неформалізованим етнічним політичним акторам доводилося протиставляти усталеним конкурентно-конфліктним “традиціям” міжетнічного інтеракціонізму та стереотипам змагального політичного мислення в лоні власних етнонацій. Адже практична діяльність інтелігенції й трансльовані нею назовні страт міркування засвідчили інше: їхня більшість не спромоглася виробити нових ідей, підвестись на якісно новий щабель культури міжетнічної взаємодії, а масштабність запропонованої неформалізованими етнічними політичними акторами архітектоніки політичної культури полягала передусім у символізмі. Відтак констатуємо, що їхня діяльність відповідала активістській політичній культурі, адже саме активна участь неформалізованих етнічних політичних акторів у суспільному житті створила передумови впливу на ухвалення рішень за безпосередньої участі формалізованих етнічних політичних акторів [4, с.587, 593].

Сучасна етнонаціональна структура українського суспільства характеризується, з одного боку, безперечним кількісним переважанням корінного автохтонного українського етносу, з іншого – існуванням палітри національних меншин й етнічних груп із власними інтересами, потребами та специфікою соціокультурного сприйняття соціального, економічного й політичного. Як правило, у поліетнічних суспільствах етнонаціональні групи рано чи пізно усвідомлюють необхідність обирання стратегії взаємодії з титульною нацією, яка може орієнтувати громадян, що ідентифікують себе з тією чи іншою національною спільнотою, на вихід політизованої етнічної групи зі складу певної держави чи отримання політичних прав автономії; на протест у надії підвищити колективний статус у рамках держави проживання чи на готовність сприйняти й змиритись зі своїм становищем, використовувати будь-які можливості, що можуть відкритися для них у конкретній політичній системі. Фактично окреслена проблема приводить нас до необхідності аналізу етнонаціональних моделей політичної участі, що реалізуються чи можуть потенційно бути реалізованими в політичному процесі.

Для сучасної України потреба дослідження особливостей політичної участі залежно від етнонаціональних чинників визначається фрагментарним характером політичної культури сучасної України, який передбачає функціонування різних типів політичних субкультур, що ґрунтуються на специфічних системах політичних орієнтацій і цінностей та відповідних моделях політичної участі. Зважаючи на те, що кожна людина володіє етнічним потенціалом, здатним активізуватись і перетворюватись на вмотивовану політичну силу, долучати громадянина до загальних процесів етнополітичної мобілізації, дослідження етнонаціональних параметрів політичної участі як вузловий момент інституціоналізації та діяльності етнічних акторів у поліетнічних регіонах набуває нової, особливої, актуальності.

1. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період : монографія / Максим Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 431 с.
2. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія / М. С. Дністрянський. – Львів : Літопис ; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 490 с.
3. Монолатій І. С. Інституціоналізація та діяльність етнічних політичних акторів в Австро-Угорщині (на прикладі Галичини і Буковини) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політичних наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси / І. С. Монолатій. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2011. – 39 с.
4. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. : монографія / І. С. Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
5. Старик В. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914–1921. Ч. II : Між націоналізмом і толерантністю / Володимир Старик. – Чернівці : Прут, 2009. – 184 с.
6. Andlauer T. Die jüdische Bevölkerung im Modernisierungsprozess Galiziens (1867–1914) / Teresa Andlauer. – Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2001. – 373 S.
7. Dziadzio A. Monarchia konstytucyjna w Austrii 1867–1914. Władza – obywatel – prawo / Andrzej Dziadzio. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2001. – 307 s.
8. Galizien um die Jahrhundert Wende. Politische, soziale und kulturelle verbindungen mit Österreich. Herausgegeben von Karlheinz Mack ; mit einem Geleitwort von Erhard Busek und einer Einleitung von Richard Georg Plaschka. – Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1990. – 115 s.
9. Hye H. P. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation / Hans Peter Hye. – Praha : Karolinum nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. – 260 S.
10. Maciak D. Próba porozumienia polsko-ukraińskiego w Galicji w latach 1888–1895 / Dariusz Maciak. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 407 s.
11. Wagner R. Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina / Rudolf Wagner. – München : Der Südostdeutsche Verlag, 1984. – 272 S.

В статті досліджено інституціональні процеси в сфері етнополітики Австро-Угорщини, касаючіся забезпечення прав і потреб етнічних політичних акторів, процесів зовнішньої і внутрішньої інституціоналізації українських, польських, єврейських, румунських і німецьких політичних акторів Галичини і Буковини. Охарактеризовано нормативно-правову основу формалізації політичного участя громадян, пріоритети політики державства в умовах етнічного пробудження. Просліджено генезис етнічного каталізатора політичної мобілізації, определено соотношеніе професіональної структури і ліній соціального розмежування в етнічному измеренні. Проаналізовані платформи і стратегії діяльності політичних партій, созданих за етнічним принципом. Рассматриваются мобілізаційні фактори електорального і протестного електорального участя, каталізатори конкуренції между різностатусними етнонаціональними общностями, варіативність зашити групових інтересов, компроміси і консенсуси формалізованих і неформалізованих етнічних політичних акторів.

Ключевые слова: інституціоналізація, етнічні політичні актори, політизація етнічності, державна етнонаціональна політика, політичне участя, політична мобілізація, зашита групових інтересов, міжетнічний конфлікт, міжетнічний компроміс, міжетнічне взаємодія.

The article studies the institutional processes in the ethnic policy of Austria-Hungary concerning the rights and needs of ethnic political actors, internal and external processes of institutionalization of Ukrainian, Polish, Jewish, Romanian and German political actors in Galicia and Bukovina. The characteristic of the legal basis for formal political participation of citizens, policy priorities in terms of ethnic consciousness. Catalyst for the genesis of ethnic political mobilization, the correlation between structure and professional lines of social division in ethnic terms. Analysis platforms and strategies of political parties created on ethnic grounds. The mobilization factors of the electoral protest and electoral participation, catalysts different-status's competition between ethnic communities, diversity protection group interests, compromise and consensus and formal unformalized ethnic political actors.

Key words: institutionalization, ethnic political actors, politization of ethnicity, state ethnic policy, political participation, political mobilization, protection of group interests, ethnic conflict, interethnic compromise, interethnic interaction.

КСЕНОФОБИЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ (ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

У статті аналізуються проблеми ксенофобії в сучасній Україні, досліджуються основні чинники, що зумовлюють зростання ксенофобських настроїв у сучасному українському суспільстві та висвітлюються шляхи подолання цього негативного явища.

Ключові слова: ксенофобія, нетерпимість, толерантність, ідентифікація, етнічні фобії.

У сучасних умовах ксенофобія як прояв етнічної й політичної нетолерантності є соціальною, культурною та політичною проблемою майже кожної країни. Глобалізаційні процеси активізували міграцію, змінили етнічний склад більшості сучасних країн, посилили уніфікацію, стирання відмінностей між регіонами. Але категорія етносу виявилася стійкішою від глобалізації. Чим більше розвивається етнічна гомогенність держави, тим більший опір цьому розвиванню чинять етнічні спільноти – сплеском етнічних конфліктів з мігрантами, відродженням расизму та націоналізму й важкопрогнозованими та контрольованими вибухами ксенофобії.

Кожна країна намагається вирішувати проблеми етнічної, расової, релігійної, культурної нетолерантності по-своєму.

У західноєвропейських державах ці процеси здійснюються за рахунок суттєвого впливу громадянського суспільства, правового забезпечення основних прав та свобод громадян, пріоритету прав людини щодо держави, нації, політики. Україна, на перший погляд, є благополучною в етнічному сенсі, толерантною європейською державою. Проте процеси державо- і націотворення супроводжуються переглядом пріоритетів в етнонаціональних відносинах, частішають прояви ксенофобії – етнічної, політичної, культурної, релігійної.

Незважаючи на гостроту та актуальність, проблема виникнення та поширення ксенофобії не стала в Україні предметом системного політологічного дослідження, недостатньо узагальнено й зарубіжний позитивний сучасний досвід запобігання ксенофобії. Слід відзначити, що окремі аспекти проблеми висвітлюють у своїх працях вітчизняні дослідники: Е.Головаха, В.Свтух, О.Картунов, В.Котигоренко, І.Кресіна, О.Маруховська, Л.Нагорна, В.Паніотто, М.Рябчук та ін. Досвід зарубіжних експертів із вивчення етнополітологічної проблематики представлений працями Б.Андерсона, Ф.Барта, Д.Боуена, Г.Вайнера, С.Велдона, У.Еко та ін.

Аналізуючи витoki ксенофобії, слід відзначити декілька напрямів її теоретичного обґрунтування в етнополітології. Примордіалістський підхід, автором якого був Л.Гумільов, є найбільш перспективним для розуміння витоків ксенофобії. Примордіалісти наголошують на етнічності як природній, фундаментальній властивості етносу. Етнос є соціальною групою, що характеризується притаманними їй сталими етнічними властивостями, які формувалися в конкретних природних, соціально-економічних і політичних умовах. Саме ці етнічні властивості відрізняють один етнос від інших, що призводить до конфлікту етнічних ідентичностей під час взаємодії етносів. Згідно з примордіалістським підходом, будь-які види протистояння між етносами від ксенофобії до конфлікту є природним наслідком етнічних відмінностей [5]. Незважаючи на те, що примордіалізм на науковій арені замінили інші напрями, його постулати дуже часто використовуються в політичній практиці. В умовах політичних трансформацій, розпаду держав етнічність стає найефективнішим і найшвидшим способом політичної мобілізації [9, с.48]. Політичні еліти найчастіше звертаються до кровної спорідненості, до солідарності, адже це легко сприймається на рівні підсвідомості й змушує повертатись до колективної, історичної пам'яті.

Оригінальне бачення ксенофобії подають британські антропологи М.Пейджел з університету Редінга та Р.Мейс з університетського коледжу Лондона. Науковці дійшли висновків, що це явище має глибоку біологічну основу, сягаючи коріннями в первісне суспільство, коли люди жили громадами мисливців та збирачів. Учені стверджують, що ворожість до чужих була для людей більше, ніж просто захистом території. Вона забезпечувала більший рівень альтруїстичної співпраці й довіри всередині соціальної групи. На думку авторів, від того часу відчуття недовіри до чужих глибоко вкоренилося в людській натурі [3].

Таким чином, розглядаючи суть ксенофобії, необхідно розмежовувати два аспекти: її біологічне коріння й культурне оформлення неприязні до “чужого”, яке в різні часи здійснювалося й здійснюється по-різному. Своє розуміння цих двох складових, двох рівнів ксенофобії пропонує український політолог М.Рябчук, зазначаючи, що ксенофобія є лише частковим проявом значно простішого та фундаментальнішого інстинкту – інстинкту самозбереження. Як кожний інстинкт, ксенофобія амбівалентна: сама по собі вона не може бути оцінена ні позитивно, ані негативно [13]. З одного боку, його наявність дає змогу індивідам, їх спільнотам захищати себе, зберігати свою ідентичність, а з іншого, як і кожний сліпий інстинкт, ксенофобія може свідомо використовуватись у різноманітних ідеологічних маніпуляціях, зокрема, як основний компонент цілих ксенофобських “проектів” – у нацизмі (ненависть до інших етносів), релігійному фундаменталізмі (ненависть до іновірців, єретиків).

Уся історія людства будувалася на протистоянні етнічних груп, держав. Ксенофобія як у вигляді інстинкту, так і його ідеологічного оформлення, відігравала не останню роль у цьому процесі. Не без допомоги еліт вона гіперболізувала й демонізувала відмінності ворожої сторони й тим самим легітимізувала право на підкорення або знищення ворога. Серед ідей, які лежать в основі ксенофобії, є: а) тлумачення чужого як варвара; б) аксіоматика, у якій є “культурні” народи й народи “некультурні”, звідси – “пошук винних”, якими обов’язково є “некультурні” народи; в) збереження ідентичності держави й захист інтересів корінного етносу; г) расизм як ідеологія про нерівність людських рас.

Варто особливо підкреслити, що ксенофобія завжди породжувала найкривавіші конфлікти, особливо тоді, коли це ірраціональне явище перетворювалося за сприятливих соціально-політичних умов на ідеологію винищення. Релігійні війни середньовіччя, масове знищення євреїв під час Другої світової війни, апартеїд у Південній Африці були насамперед масовим убивством та жорстоким приниженням “чужих” за певним критерієм відмінності [14, с.32–33]. Політична практика засвідчує, що саме ідеологічна ксенофобія, яка пов’язана з переходом індивідуальних емоцій на рівень політичної ідеї, є найбільш небезпечною для стабільності держави та суспільства.

Огляд ксенофобії в Україні повинен спиратися на історичну основу. Кожна країна, кожна нація має власний досвід ксенофобії. Ксенофобія в Україні має глибоку соціокультурну, історичну та етнічну основу. Однак більш актуальним для сучасного розуміння цього феномену в Україні є екскурс в історію ксенофобії останнього століття.

Український досвід ХХ ст. перебував переважно в контексті радянського досвіду. Після революції 1917 року радянська ідеологія санкціонувала існування ксенофобії в державі. Було сформульоване підґрунтя державної ксенофобії у вигляді сакралізації заперечення культурних, соціальних, духовних ознак соціальних та етнічних носіїв, які не зовсім відповідали радянським стандартам. Така офіційно відкрита ксенофобія створювала широкі можливості для маніпулювання свідомістю людей, скеровуючи їх проти всіх, хто був у конкретний момент незручним для влади та ідеології, яка її обслуговувала [10, с.292].

У Радянському Союзі ксенофобія була здебільшого соціальною ксенофобією – повсякчас культивувалося вороже ставлення та ненависть до соціальних груп або індивідів, які з певних причин не були вигідними владі. У різний час це були поміщики, ін-

телігенція. Гаслом соціальної ксенофобії стала сталінська ідея про загострення класової боротьби. Повсякденно формувався образ внутрішнього й зовнішнього ворога для консолідації суспільства. Від державної ксенофобії за етнічною ознакою в СРСР найбільше страждали “неблагонадійні” нації, насамперед євреї, німці, кримські татари, чеченці. Для них ускладнювалося або унеможлиблювалося навчання в деяких вищих навчальних закладах, обіймання державних посад, робота в силових структурах. До того ж психологічна, інстинктивна ксенофобія серед населення продовжувала існувати в прихованому стані, оскільки радянських людей ніяким чином не можна було запідозрити в націоналістичних або етнофобських настроях.

Таку ксенофобську спадщину залишив молодим пострадянським державам Радянський Союз. Усі його ксенофобські практики втілювалися й на Україні. Однак з усіх пострадянських країн Україна опинилася чи не в найкращому становищі. Перш за все через споконвічну поліетнічність, яка є стереотипом наявності високого рівня толерантності в суспільстві. У зв'язку із цим наведемо статистичні дані. Ще за переписом 1989 р. на території України проживали представники понад 100 національностей: з 51,4 млн етнічних українців було 37,4 млн (72,7%), решта національностей становили 14 млн (27,3%). На початок 2001 року, час останнього перепису, в Україні співвідношення національностей змінилося несуттєво на тлі скорочення загальної кількості населення – 49,5 млн осіб [6]. Кількість українців збільшилася до 77,8%, росіян зменшилася з 22,1% до 17,3%, кожна інша меншина нараховувала менше 1% [2]. Високий рівень толерантності зумовлювався також відсутністю консолідованої етнічної спільноти. У пострадянській Україні кількість “регіоналістів” (тих, хто відчуває себе мешканцем свого міста чи регіону), “ностальгістів” (почуває себе мешканцем колишнього СРСР) та “космополітів” (почуває себе громадянином світу) значно перевищувала “громадян” (ідентифікує себе як представник нації, етносу).

Отже, високий рівень толерантності українських громадян на початку 90-х пояснюється, таким чином, швидше розмитістю, невизначеністю етнічних, політичних, національних, культурних меж “свого” і “чужого”, а не популярною точкою зору про те, що в українській свідомості міцно утвердилися такі характеристики, як етнокультурний плюралізм і релятивізм, що проявляється в толерантному ставленні до всіх етносів, що проживають в Україні. Адже етнічна самоідентифікація відбувається шляхом усвідомлення відмінності “свого” від “чужого”, а в той час “своє” від “чужого” відрізнити було непросто [4].

Разом із тим, на наш погляд, відносний мир у міжетнічних стосунках перших років незалежності був наслідком соціальної ейфорії громадян, викликані обіцянками всезагального благоденства в новій країні, а також зусиллями, що здійснювалися в СРСР щодо культивування, пропаганди інтернаціоналізму.

Таким чином, у 90-х роках мала місце ситуація, коли, з одного боку, дійсно рівень ксенофобії в Україні був незначним, а з другого, проблема ксенофобії відверто ігнорувалася державою або характеризувалася як поодинокі явища суспільного життя, зумовлені низьким рівнем загальної та особистої культури окремих громадян.

Соціологічні дослідження дозволяють простежити різноманітні тенденції, особливості та парадокси психології та псевдокультури ксенофобії в Україні. Так, у 1992 р. спостерігалася картина, названа науковцями, як “східнослов'янська відособленість”, тобто на запитання щодо ставлення до представників інших націй, найтипівішою була відповідь – “нехай живуть в Україні, але мені не хотілося б вступати з ними в безпосередні контакти”. Цей різновид толерантності полягав в уникненні подумки особистих та й ділових контактів з особами “чужих” національностей. На зміну “східнослов'янській відособленості” на початку ХХІ ст. прийшло “відторгнення” – уявне “виселення” представників “чужих” національностей за межі кордону України.

Звичайно, дані багатьох опитувань спотворюються парадоксами ксенофобських оцінок українців. Так, на просте запитання “Як ви ставитесь до людей не вашої націо-

нальності?” 24,7% відповіли – “скоріше позитивно”, 6,5% – “скоріше негативно”, а більшість – 68,4% – “нейтрально”. Зовні картина виглядає досить толерантно, адже 73,1% у принципі не ставляться до чужих негативно [12, с.86]. Однак із тих респондентів, що оцінили своє ставлення до осіб іншої національності позитивно, чимало хто не пускав би їх в Україну взагалі або пускав би лише як туристів. І це, власне, і є “позитивне” українське ставлення до осіб інших національностей. Звичайно, не останню роль у цьому відіграла зростаюча кількість мігрантів, що осідають в Україні.

До основних чинників, що впливають на рівень ксенофобії в Україні, слід віднести такі: складна соціально-економічна ситуація в державі, яка не дає можливості вирішити проблеми бідності та низького життєвого рівня значної частини громадян; війни, конфлікти в різних регіонах світу, які широко висвітлюються в ЗМІ й підвищують рівень побоювання та недовіри до інших етнічних груп; недостатній рівень загальної культури населення та політичної культури зокрема; виборчий процес, під час якого політичними акторами використовуються матеріали, спрямовані на роз’єднання, а не консолідацію представників різних етнолінгвістичних груп [16, с.383–384].

Соціологи вважають, що на рівень ксенофобії конкретного українця впливають також вік, рівень культури, освіта та місце проживання. Кореляція такого явища виглядає так: чим більший вік, тим вищий рівень ксенофобії, чим вища освіта, тим нижчий рівень ксенофобії. У селі рівень ксенофобії вищий, ніж у місті. Чим більше місто – тим нижчий рівень ксенофобії. Різниця рівня ксенофобії населення міст та сіл пов’язана з нижчим рівнем достатку, освіченості, загальної культури в цілому.

У формуванні етнічних фобій та ворожості велику роль відіграють будь-які прояви соціально-економічних негараздів. Відтак, зважаючи на нерівномірний економічний розвиток України, негативне ставлення до чужих яскравіше виражене на рівні районних містечок та сіл порівняно з обласними центрами. Крім того, найвищий рівень ксенофобії спостерігається серед україномовних українців. Це пов’язано здебільшого з тим, що найбільший відсоток україномовних українців ще й досі проживає в селі, де рівень ксенофобії найвищий.

Необхідно також зазначити, що рівень і характер ксенофобічних оцінок у різних регіонах далеко не однаковий. Достатньо відзначити, що за даними соціологічних опитувань ксенофобія українців Західного регіону є вищою, ніж ксенофобія українців Східного. Це є перш за все результатом різного історичного контексту етногенезу Західної і Східної України, що спричинило формування ідентичності за різними принципами: етнічним і громадянським.

Громадянська модель ідентичності, яка властива для жителів Східного регіону, ґрунтується на принципі відчуття громадянської належності до країни з головним гаслом такої належності: “Україна для всіх, хто в ній мешкає, володіє мовою та дотримується законів!” Громадянська ідентичність базується на визнанні рівності прав щодо всіх, хто проживає в країні, а головне – на визнанні культурної, релігійної інакшості всіх “чужих” меншин та націй. Такий тип ідентичності домінує в країнах ЄС та США, у той час як етнічна модель пов’язана з традиційними суспільствами й завжди передбачає високий рівень страху перед “чужими” [15].

Етнічна модель наголошує на суспільному походженні й культурній спадщині. У радикальному вигляді її суть передає гасло – “Україна для українців!” Культурні традиції й історичні надбання власної етнічної групи поцінуються найвище, економічні чи соціальні міркування не беруться до уваги. Уважається, що цей тип ідентичності більше притаманний Західному регіонові України. Саме тут в україномовних українців як окремої групи спостерігається найвищий рівень ксенофобії до етнічно й культурно споріднених груп на Україні, тобто до росіян та російськомовних українців. При цьому така картина залишається практично незмінною з 1992 року й досі на тлі загального зростання нетерпимості.

За теорією видатного західного філософа Т.Адорно, потерпілі від економічних негараздів і неуспішної зовнішньої та внутрішньої політики шукають винних у своїх негараздах [1, с.263]. Для західних українців ними стають росіяни й російськомовні українці, а для останніх – україномовні українці та іноземці із Заходу. Більш нетерпимою є позиція українців західних. Очевидним є те, що економічного пояснення тут не достатньо. Слід урахувати, що, по-перше, як уже зазначалось, у більшості населення Західної України політична культура формується на засадах етнічної моделі ідентифікації, що породжує психологію національного егоїзму та нетолерантного ставлення до інших етнічних груп; по-друге, в регіоні досить сильні позиції крайньо правих та націоналістичних партій, громадських об'єднань. Саме вони здебільшого здійснюють політичну соціалізацію населення на основі пріоритету національного, формування у свідомості громадян образу певних етнічних груп як чужинців, а інколи й ворогів української нації, виховання почуттів реваншу та нетерпимості до альтернативних позицій із різноманітних питань гуманітарного характеру.

У сучасних умовах в Україні зберігається високий рівень ксенофобії. Про це свідчать результати моніторингу Інституту соціології НАН України, які щорічно проводяться з 1992 р. Якщо в кінці 1980-х рр. відзначалося, у цілому, гуманістичне ставлення до етносів, яке зберігалось до середини 1990-х рр., то, починаючи з 2002 р., відбувається різкий спад толерантності.

За даними моніторингу, толерантне ставлення (за критерієм готовності прийняти у свою сім'ю й мати друга) до євреїв у 1992–1994 рр. було приблизно в 1/3 українців у цілому по країні. 2002 року було зафіксовано різке падіння цього показника – у 3 рази, і ця величина вже не змінювалась у більший бік. Толерантність до росіян демонстрували близько 80% респондентів у 1992–1994 рр. У 2000–2002 рр. цей показник зменшився до 45% і майже не змінюється до нашого часу. Що стосується ксенофобських настроїв (стійке переконання, що представників певних етносів не слід допускати в Україну), то соціологічні дані тут такі. У кінці 1980-х рр. ксенофобські настрої до євреїв висловлювало 10% українців, на початку 2000-х рр. цей показник зріс майже у 2 рази – до 18%. Стосовно росіян ксенофобія особливо зросла в Західному регіоні. Якщо в 1994 р. до росіян була толерантність у 60% населення Західної України, та на початку 2000-х рр. вона знижується до 15%. У центральних областях України толерантність до росіян знизилася більш ніж у 2 рази. На сході країни відбулися найменш помітні коливання цього показника щодо росіян, і в даний час складають близько 70% [12].

З вищезазначеного стає зрозумілим, що загалом українське суспільство не є таким толерантним, як здається на перший погляд. Зазвичай послуговуються кількома теоріями, які пояснюють зростання ксенофобії в суспільстві. Перша стосується авторитарного напрямку розвитку: ксенофобія є обов'язковим елементом авторитарної системи, яка пригнічує особистість і спонукає до пошуків ворога, щоб “відігратися” на ньому. Друга – економічна теорія: трансформація економічних процесів призводить до посилення ксенофобії на ґрунті економічної конкуренції. Ксенофобія до певних груп, що опинилися в кращому економічному або соціальному становищі, лише посилюється в перехідний період. І, нарешті, третя – когнітивно-лінгвістична – теорія доводить той факт, що різні стереотипи та фобії сприяють спрощенню комунікації всередині груп та посилюють відчуття належності до них, особливо за часів соціальних змін, коли групові та національні інтереси тільки формуються, а відтак потребують нових дієвих механізмів захисту, серед яких є і ксенофобія.

Важко точно визначити, яка саме теорія працює в Україні, оскільки саме зараз відбувається усвідомлення власного “українського”, відмінного від усього “чужого”, скрізь: і в політиці, і в економіці, і на міжнародній арені, і в суспільстві [7].

Традиційно у світі вважається, що нетерпимість та ксенофобія і, як наслідок, дії, що чиняться за мотивами расової, етнічної, релігійної або іншої ворожнечі – це законо-

мірний та неминучий наслідок розвитку рівня та способу життя багатого населення та бідного. Цей розрив, що економічно відображається коефіцієнтом (співвідношення доходів 10% найбагатших і 10% найбідніших жителів країни) й індексом Джинні (показник ступеня нерівності в розподілі доходів), у світі зростає, супроводжуючись ростом убивств, самогубств, алкоголізму, тероризму й інших девіацій [8].

Однак в Україні інша ситуація. Політичні події та їх висвітлення політичними силами набагато більше впливають на рівень ксенофобії, ніж нерівність у доходах громадян.

Перманентні вибори дуже негативно позначаються на міжнаціональних відносинах та рівні ксенофобії. Усе почалося з президентських виборів 2004 р. та помаранчевої революції. Соціологи стверджують, що ці вибори дуже сильно вплинули на світогляд громадян за рахунок використання політичних технологій, які розколювали суспільство на своїх та чужих.

Вивчаючи особливості ксенофобії в Україні й щодо України, не можна оминати унікального явища, притаманного, на думку політолога М.Рябчука, лише українцям, – українофобії у ставленні до самих себе. “Українці мають фобії не лише стосовно чужинців, але й – самих себе, – відзначає вчений. – На жаль, не лише схід не любить захід, а захід сходу, але також великою мірою ця сама ненависть, та самонеповага притаманна кожній окремій особистості”. Українофобія українців потребує детальнішого вивчення. М.Рябчук пояснює це явище постколоніальним минулим України, у якому самим українцям нав’язувалося негативне ставлення до власної ідентичності [13].

Таким чином, рівень ксенофобії в Україні зростає, про що свідчать дані соціологічних досліджень, постійні повідомлення в ЗМІ про нанесення різноманітної шкоди представникам інших етносів. Ксенофобські настрої є стійкою тенденцією у свідомості українського суспільства. Маючи історико-культурні передумови, ксенофобія підживлюється економічними труднощами, політичною агітацією, комплексами меншовартості, діяльністю ультраправих, націоналістичних організацій.

Найнебезпечнішим є те, що окремі політичні сили в Україні, особливо в останні п’ять років, зрозуміли, що ксенофобія – це вигідний механізм для підвищення рейтингу та здобуття прихильності електорату. Вони бездумно, переслідуючи власні політичні інтереси, поляризують український соціум, щоразу ділячи його на “своїх” та “чужих”. Українські політичні актори найчастіше обирають об’єктами ксенофобізації мову, ідеологію, ставлення до Росії, вектор зовнішньополітичного розвитку країни, тлумачення суперечливих періодів історії України. Використовуючи критерій ставлення до того чи іншого питання, вони поділяють українців на своїх та чужих. Цей процес супроводжується типовими ознаками ксенофобії – звинуваченнями, нетерпимими висловами, актами вандалізму, побиттям і т. п.

Попри те, що вияви ксенофобії частішають, законодавчий арсенал протидії ксенофобії в Україні залишається небагатим і не відповідає сучасним реаліям. Тому державі слід визнати наявність ксенофобії як серйозної проблеми й почати з нею систематично боротись, причому не лише за допомогою чинних законодавчих механізмів, а й напрацювання нових. Адже аналіз засобів боротьби з ксенофобією свідчить, що Україна недостатньо захищена перед поширенням ксенофобії, оскільки законодавча база не дозволяє її зупинити або запобігти. І це стосується не лише однієї ксенофобії, а всієї сфери регулювання етнополітичних відносин в Україні, починаючи з удосконалення закону про меншини й завершуючи прийняттям концепції етнонаціональних відносин.

Разом із тим слід зауважити, що боротьба з ксенофобією в українському суспільстві за допомогою каральних санкцій та правових норм є малоефективною. Адже можна мінімізувати небезпечні прояви та результати ксенофобії за допомогою політичних механізмів, таких як упровадження толерантності, формування в громадян цінностей плюралізму та мультикультуралізму.

Попри не надто широкий арсенал засобів боротьби з ксенофобією, попри неефективність застосування цих засобів через недосконалість української правової та судової системи, проблему ксенофобії в Україні нарешті помічено. Боротьбу розпочато на рівні реформатування законодавчого поля, а також шляхом удосконалення інституційних та політичних засобів запобігання ксенофобії та, що надзвичайно важливо, – формування в суспільстві атмосфери нетерпимості до ксенофобії. Очевидно, вирішення проблеми ефективною протидією ксенофобії знаходиться в площині дійсної, а не декларативної гармонізації міжетичних відносин на державному рівні. Потрібна політика в даній сфері, яка включає в тому числі протидію національному егоїзму й спекуляціям на проблематиці міжнаціональних відносин.

1. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Т. Адорно. – М. : Академия исследования культуры, 2001. – 345 с.
2. Всеукраїнський перепис населення 2001 року [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.
3. Геллнер Э. Нация и национализм / Э. Геллнер. – М., 1993. – 340 с.
4. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс] / Tolerance and Pluralism Promotion Center. – Режим доступу : <http://www.tolerance.org.md/rom/docs/dece-u.htm>.
5. Кириченко И. Ксенофобия: испытание чужим [Электронный ресурс] / И. Кириченко. – Режим доступа : <http://demoscope.чс/weekly/2005/0215/gazeta09.php>.
6. Кириченко І. Особливості національної толерантності в Україні [Електронний ресурс] / І. Кириченко, П. Паніна // Дзеркало тижня. – Режим доступу : <http://www.ru/kyiv/wa/nn/show/408/35964>.
7. Ксенофобия в Украине – норма [Электронный ресурс] // УРА – информ. – Режим доступа : <http://ura-inport.com/ru/society/2006/11/09/wraksen/>.
8. Ксенофобія в Україні: статистика взаємної неприязні [Електронний ресурс] // Діалог. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/project_na_full.php?m-id-226.
9. Майборода О. Новітня історія / О. Майборода. – К. : Освіта, 1997. – 198 с.
10. Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / под ред. В. С. Малахова, В. А. Тишкова. – М., 2002. – 357 с.
11. Паніотто В. Динаміка ксенофобії в Україні, 1994–2002 / В. Паніотто // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 3. – С. 74–92.
12. Петров П. Нисхождение в национальную коммуналку / П. Петров // 2000. – 2010. – № 51. – С. 1, 2.
13. Рябчук М. Розщеплений світ: до проблеми, “кресової” ксенофобії [Електронний ресурс] / М. Рябчук. – Режим доступу : <http://www/geocities.com/wkrexlibris/riabchuk/r02/html>.
14. Смирнов А. Этничность и культурный плюрализм в контексте государственной политики / А. Смирнов // Полис. – 2005. – № 4. – С. 30–37.
15. Тищенко Ю. Українська поліетнічність та принципи толерантності [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко // Центр інформації та документації кримських татар. – Режим доступу : [http://www.cidct.org.ua/uk/studii/1-2\(05\)/7.html/](http://www.cidct.org.ua/uk/studii/1-2(05)/7.html/).
16. Явір В. Спалах історичної ксенофобії в Україні: від політики до суспільного протистояння / В. Явір // Сучасна українська політика: політика і політологи про неї. – К., 2008. – Вип. 14. – С. 383–392.

В статтє анализируются проблемы ксенофобии в современной Украине, исследуются основные факторы, которые обуславливают рост ксенофобских настроений в современном украинском обществе и предлагаются пути преодоления этого негативного явления.

Ключевые слова: ксенофобия, нетерпимость, толерантность, идентификация, этнические фобии.

The article analyses the problems of xenophobia in present Ukraine, researches the main reasons which cause the growth of the xenophobia moods in the present Ukrainian society, and reveals the ways of overcoming this negative phenomenon.

Key words: xenophobia, intolerance, tolerance, identification, ethnic phobia.

УДК 94 (477): 314.743

ББК 63.3 (4 Укр) 62

*Микола Генік***ПРОБЛЕМА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРИМИРЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ
ЕМІГРАЦІЙНОГО УРЯДУ ПОЛЬЩІ В АНЖЕРСІ**

Початок Другої світової війни актуалізував проблему порозуміння народів Центрально-Східної Європи. У діяльності еміграційного уряду в Анжерсі вирішення вимагали кілька основоположних проблем польсько-українських відносин: проблема української державності, питання кордонів, проблема створення української армії та проблема польсько-українського порозуміння. Інструменталістське трактування польською стороною українського питання не дало можливості досягнути примирення й співпраці.

Ключові слова: польсько-українське примирення, проблема кордонів, Друга світова війна.

Початок Другої світової війни та втрата польської незалежності послужили могутнім поштовхом для пошуків польською політичною елітою нових моделей гарантування національної безпеки та переоцінки концепцій політики в українському питанні. Це сприяло виробленню солідарного переконання в необхідності порозуміння та примирення народів Центрально-Східної Європи. Предметом даної статті є проекти польсько-української співпраці, які були запропоновані на початковому етапі Другої світової війни.

Дослідження проблеми почалося відносно недавно, видано кілька збірників документів [6; 41; 49]. Ця проблема, зокрема, досліджена в публікаціях Т.Гунчака [47], Р.Тожецького [43], Г.Мазура [35], І.Льюшина [48], В.Резмера [40], Ч.Партача [36; 37], Л.Зашкільняка [45], В.Трофимовича [44], В.Філяра [32], Ю.Макара [34] та ін.

На початковому етапі Другої світової війни вирішення вимагали кілька основоположних проблем: проблема української державності, питання кордонів, проблема створення української армії та проблема польсько-українського порозуміння. Українська політична еліта, крім петлюрівців, розглядала початок війни як можливість приєднання західноукраїнських земель до української держави, яка мала бути створена після поразки Радянського Союзу. Складніші процеси викликав початок війни в середовищі петлюрівської еміграції, традиційно зближеної до Польщі та номінально пов'язаної Варшавським договором 1920 р., умови якого передбачали кордон по Збручу. Відбувся розкол на дві орієнтації: проальянтську та пронімецьку. На боці західних альянтів виступив Український Комітет (Comité Ukrainien) у Парижі та його орган "Тризуб". У своєму зверненні Комітет намагався не порушувати гострих питань кордонів, акцентував увагу на "трудності розв'язання територіальних проблем підчас військової заверюхи" та на братерстві польського й українського народів.

Протилежну пронімецьку орієнтацію представляли Об'єднання націоналістів-державників, Корпорація Запорожжа та їхній рупор "Трибуна Молодих". У своєму зверненні 1 травня 1940 р. націоналісти-державники наголошували на проукраїнській політиці Німеччини. Негативно оцінювалося політику Польщі і Росії, які історично прагнуть до загарбання українських земель, та політику Англії й Франції, які мають обов'язок "реставрувати Польщу в її недавніх кордонах". Суперечливі результати початку Другої світової війни та приєднання Західної України до СРСР оцінювалося в контексті ревізії Версальської системи та перспектив української соборності [3; 46, с.10–16].

Помірковану позицію намагався представляти президент УНР А.Лівицький, балансуючи між проальянтським і пронімецьким табором та проповідуючи орієнтацію на власні сили [49, с.5]. Обережна критика Польщі, Англії і Франції та різкіша оцінка Варшавської угоди були дані в промові А.Лівицького з приводу 22-ї річниці Брестського договору. Вона була побудована на контрверсії умов Брестського й Варшавського договорів та констатувала: "Берестейський договір перекреслено було Версальським, що теж лежить тепер мертвим. Варшавський договір перекреслив Рижський, а тепер ще більше

перекреслило його життя й події, перекреслила нерозумна політика Варшави та кров тих невинних українських жертв, що недавно згинули в Галичині й на Волині” [39].

У цей період у польській політичній свідомості починають формуватись основні підходи до українського питання: легітимістський, анексіоністський та ревізійністський. Співробітник польського МЗС проф. О.Гурка в меморіалі від 4 січня 1940 р., опрацьованому для міністра С.Стронського, передбачав, що проблема польських східних кордонів наново розв’яжеться зовсім інакше, ніж проблема західних кордонів, де в першій та останній інстанції вирішуватимуть західні союзники. Він припускав, що навіть в ідеальному для Польщі варіанті, коли Велика Британія і Франція розгромлять Німеччину й Росію та переможно продиктують умови миру, Захід ніколи не буде спроможний продиктувати Росії такі ж умови, як Німеччині. Незважаючи на невдачу Росії у війні з Фінляндією, Західна Європа не в стані її розгромити чи змусити до чогось. Автор поділяв висловлену кількома роками раніше спільну думку польського й румунського генштабів, що будь-яка Росія є вразливою тільки за посередництвом української проблеми. Тому можливість будь-якого розв’язання питання східного кордону вбачав на шляху польсько-української співпраці в політичній і диверсійній галузі. О.Гурка передбачав, що долю спірних територій розв’яже та сторона, яка візьме у свої руки ініціативу, керівництво та організацію повстанчо-диверсійної боротьби. Автор попереджав польський уряд, що вичікування й пасивність у справі польсько-української співпраці заведуть Польщу в тупик у відносинах із Росією [2, с.10–12].

На адресу польського уряду в Анжерс приходили численні меморіали, записки, листи із пропозиціями розв’язання українського питання. Прихильником анексіонізму зарекомендував себе А.Залевський у своєму меморіалі до польського уряду від березня 1941 р., виділяючи польську програму-мінімум і максимум. “Кордон Ризького договору становить мінімум на сході. Не можемо віддати ні Львова, ні нафтового басейну, ні наближати до них кордони. Українське і білоруське питання починаються на схід від кордону з серпня 1939 р.” Автор передбачав також отримання Польщею територій від Німеччини, які розглядались як ареал депортації українців зі Східної Галичини і Волині для їх розпорощення з метою розв’язання внутрішнього українського питання. Програма-максимум передбачала створення польської імперії. Східний кордон А.Залевський убачав у “виході за Карпати, а на сході досягнення щонайменше кордону з 1771 р. з Дикими полями і Одесою” [5, с.19–21].

Компромісну течію виражав о. Ф.В.Віценик, який у представленому 10 березня 1941 р. меморіалі бачив розв’язання польсько-українських проблем шляхом двостороннього діалогу. Цьому, на його думку, сприяв відхід українців від проницької орієнтації, оскільки А.Гітлер ошукав українські сподівання, передавши Закарпаття Угорщині та Львів – СРСР, а не незалежній українській державі. Автор унікав чіткої постановки проблеми кордону, пропонуючи польсько-українську, або й ширшу конфедерацію, суб’єктами якої були б регіони, а не національні держави [1, с.7, 20].

Анексіоністський варіант представляв проект Польської імперії. Його автор передбачав, що до неї ввійдуть литовці, латвійці, білоруси, українці, чехи й словаки, які будуть об’єднані тільки особою глави держави, командуванням союзних військ і спільною закордонною політикою. “Пам’ятаючи про мішані етнографічні території на сході, слід уникати чітких кордонів, а шляхом виділення на спірних територіях польських осередків, зберегти їх там, де вони є, і об’єднувати в екстериторіальні адміністративні одиниці вищого ступеня”. На думку автора меморіалу, Європа перетвориться на ряд інтеграційних об’єднань: Унію скандинавських держав, Балканську унію, Унію романських держав, Британську унію й Польську унію. У такій ситуації Німеччина й Росія не становитимуть загрози [27].

Є.Кунцевич, виражаючи, очевидно, погляди Закордонного комітету Народної партії, запропонував проект Центрально-європейського блоку під польським домінуван-

ням. До нього мали ввійти країни від Прибалтики до Болгарії і, можливо, Україна. При цьому він передбачав коригування лінії кордону, при якому Дубно й Рівне мали б перейти Україні, Луцьк і Кам'янець-Подільський – до Польщі, а Буковина – Румунії, та пропонував провести обмін населенням [28, с.6, 17].

У багатьох польських політиків превалювала думка про необхідність підтримки української держави для стабільності ЦСЄ. Зокрема, Є.Клімковський пропонував підтримку української держави для протидії Росії й Німеччині [26]. Кароль Александрович стверджував, що спільність долі України й Польщі вимагає досягнення порозуміння. Згідно з ним, після війни Польща повинна надати південно-східним воєводствам з перевагою українського населення політичну, економічну й культурну автономію та допомогати у створенні окремої української держави за Збручем [10]. Є.Степовський пропонував польському уряду використання своїх контактів для пошуків польсько-українського порозуміння й радив включити В.Мудрого або В.Целевича до складу польського уряду як міністрів без портфеля [8].

У своєму меморіалі С.Нагнибіда, петлюрівський офіцер і капітан польської авіації, стверджував, що Польща, навіть перемагаючи у війнах Росію, не вміла використати перемогу політично й економічно. Росія не буде переможена, поки їй не буде завдано політичного й етнографічного удару, тобто не поділено на дрібні держави. Найважчою проблемою вважав східний фронт, тобто відносини з Росією, і називав ілюзією припущення, що у випадку перемоги над Німеччиною росіяни залишать зайняті території. У цьому випадку необхідно буде або боротися з росіянами, або опанувати анархію. В обох варіантах першорядне значення відіграє польсько-українська співпраця. Для співпраці з українського боку пропонував середовище петлюрівців. На думку С.Нагнибіди, слід на території Румунії в Бухаресті, Чернівцях чи Кишиневі створити польсько-український штаб чи організацію, яка мала б нав'язати зв'язок з українцями й поляками в Галичині. “Я глибоко переконаний, що польський і український народи могли б піти пліч-о-пліч проти спільних ворогів, що могло б дати тільки позитивні наслідки і недо-вго треба б чекати, щоб Польща і Україна постали як дві потужні й союзні держави, що не побоюються ні Німеччини, ні Москви” [21].

Прихильником польсько-українського порозуміння виступив Михайло Білик. Він уважав, що Польща повинна підтримати розкол Росії на національні держави, підтримати незалежність України, надати територіальну автономію Східній Галичині й Волині. Кроками в напрямку польсько-українського порозуміння М.Білик уважав включення українця до складу польського уряду, створення відділу для справ українців при Центральному Громадянському Комітеті в Бухаресті й Будапешті та при польських консульствах, ведення відповідної акції в польській і українській пресі, видання брошур з тематики федералізму [24].

Значну проблему в процесі примирення становило питання кордонів. Меморіал, підписаний “R.K.”, виступав проти передачі Польщею Україні Тернопільсько-Станіславського воєводства та пропонував пересунути кордони України на схід із включенням до її складу Сталінграда [19]. Поручник К.Чарковський-Голейовський пропонував будувати польсько-українські відносини на основі Люблінської й Гадяцької уній, Східна Галичина й Волинь мали залишатися частиною Польщі, але розглядалися як власність польського й українського народів і мали отримати автономію. У складі польської армії повинні бути створені українські частини [20]. Східний кордон Польщі Є.Клімковський пропонував по лінії Дніпра. На випадок створення спільної Польсько-Української держави передбачав кордон, опертий на Чорне море та ліквідацію політичного кордону між об'єднаними державами [25].

Початок війни актуалізував також проблему створення української армії. Із цієї причини Український Народний Союз у Франції виступив із закликом до українських емігрантів у випадку військового призову вимагати включення до складу французької,

а не польської армії [11, с.4]. Площиною для польсько-українського компромісу могло стати створення українських підрозділів у складі польської армії. 6 січня 1940 р. прем'єр звернувся до Комітету для справ Краю із пропозицією опрацювати проект відповідного рішення. 18 січня на засіданні Комітету пропозицію було оцінено позитивно й розроблено тимчасовий статут, згідно з яким вище керівництво повинно бути польським, відзнаки польські, а поряд – українські, команди українською мовою, а службовою мовою залишалася польська, душпастирство українське та судівництво польське [18].

19 лютого 1940 р. відбулася розмова підсекретаря МЗС З.Гралінського з О.Шульгіним. З.Гралінський висував пропозицію створення в рамках польської армії українського відділу з українським командуванням та українськими відзнаками поряд з польськими орлами. О.Шульгін вимагав створення українського легіону й переходу до нього українських рекрутів, які були польськими громадянами [17].

Деякий час польський уряд продовжував дотувати прометейський рух. Зокрема, тільки в березні 1940 р. на підтримку відповідних акцій української, грузинської, азербайджанської, північно-кавказької, козацької й туркестанської еміграції було виділено 63 000 фр. франків, з яких 20 000 франків виплачено Г.Коссенку для української групи [29]. У меморіалі В.Пельц пропонував польському урядові підтримку прометейського руху для політичної підготовки майбутньої конфронтації з Росією. Він виділив два основні завдання цього руху: “1) популяризація як у політичних кабінетах світу, так і в масах зацікавлених народів (польського, народів, гноблених Росією, і народів, сусідніх із Росією), ідеї необхідності зміни створеного статус-кво в Східній Європі; 2) створення для цієї ідеї виконавчого інструменту, “п’ятої колони”, яка діятиме у всіх зацікавлених сферах”. Тільки шляхом такої діяльності В.Пельц уважав можливою польську перемогу у війні, яка очікувала Польщу на сході. Для підтримки прометейського руху він пропонував виділяти 50 000 фр. щомісячно [31]. У коментарі О.Гурка загалом погоджувався з аргументами В.Пельца, пропонував підтримку прометейського руху, але не занадто масштабну і вважав необхідним отримання згоди британського уряду [30]. Згідно з рахунками 1 березня 1940 р. В.Бончковський у Бухаресті отримав 900 франків на ведення кампанії в пресі щодо українського питання, а В.Пельц на діяльність прометейського руху – 43 000 фр. [4].

Спроби польсько-українського порозуміння робилися посольством Польщі в Бухаресті. Зокрема, 10 і 12 січня 1940 р. було проведено таємну конференцію з українськими представниками, на якій узгоджено тісну співпрацю в Румунії й на міжнародній арені та відмову від висування гострих питань. Було створено шестиособовий мішаний комітет для ведення спільної пропагандистської акції [14].

Унаслідок розколу українського політикуму на кілька таборів важливості набиравала проблема вибору суб'єкта для порозуміння. А.Ладось зазначав, що суб'єктами для переговорів з українського боку можуть бути Український Комітет у Парижі, УНДО, ОУН і канадська еміграція. Із цієї нагоди він рекомендував відрядити Є.Гедройца до Канади для встановлення контактів з українською еміграцією. Український Комітет отримав допомогу від польського уряду в сумі 60 тис. фр. [15].

Наприкінці 1939 р. польський уряд старався включити до складу Національної Ради українського представника, і вибір впав на діяча УНДО В.Соловія. У переговорах із польськими представниками В.Соловій пропонував укладення формального договору, після якого мали бути здійснені подальші кроки, тобто входження українських представників до Національної Ради та уряду. Площиною для порозуміння вважав федерацію, причому узалежнював рівень компетенцій федерації зі справою західних кордонів України. Наголошував на включенні до домовленості справи Львова, яка є основоположною для українських політичних сил [16].

А.Ладось надав В.Соловію з урядового бюджету фінансові кошти для подорожей і політичної діяльності. Однак одразу стали проявлятися розбіжності. Проводячи досить

незалежну політичну лінію, український політик став небажаним для польського уряду. Приїхавши в грудні 1940 р. з Віши до Лісабона, він у польському посольстві отримав відмову в отриманні візи до Британії. У листі з Лондона пояснювалося, що В.Соловій небажаний, оскільки проявив нелояльність, не має впливів серед українського суспільства і вважається “польським знарядям, чим, власне, не хоче бути” [23].

Міжнародна ситуація та блискавичні зміни не створювали необхідних передумов для польсько-українського примирення. Інструменталістське трактування польською політичною елітою українського питання та глибина міжнаціональних протиріч не дали можливості досягнути двостороннього порозуміння, примирення й співпраці на початковому етапі Другої світової війни.

1. Archives of Polish Underground Movement Study Trust in London (next – APUMSTL). – Oddział IV Sztabu Naczelnego Wodza. – Ks. F. W. Wicenis. Memorial w ukraińskiej sprawie. – Londyn, 10 marca 1941. – S. 7, 20.
2. Archives of Sikorski Institute in London (next – ASIL). – Stanislaw J. Paprocki. – Sygn. 30/1/2. – Gorka O. Obecny stan spraw ukraińskich (Promemorjal dla p. Ministra St. Stronskiego). – Paryż, 4 stycznia 1940. – S. 10–12.
3. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ). – Lepki Bohdan. – Sygn. D-XV-7. – Npg.
4. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie (AZHRL). – Archiwum St. Kota (ASK). – Sygn. 187. – K. 80–81, 113–120. Budżet F. S. Tajne.
5. Archives of Sikorski Institute in London. – St. J. Paprocki. – Sygn. 30/1/2. – Zalewski A. Bledy wersalskie i powersalskie. – Londyn, w marcu 1941 r. – S. 19–21.
6. Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945. T. I : Wrzesień 1939 – czerwiec 1941. – Londyn : Studium Polski Podziemnej, 1970. – 583 s.
7. AZHRL. – ASK. – Sygn. 189. – K. 63–64. Protokół z posiedzenia Rady Ministrów z dnia 13 lutego 1940 r.
8. AZHRL. – ASK. – Sygn. 394. – K. 36–37. List J. Stempowskiego do A. Ładosia. – Nagygejoc, 7. X. 1939.
9. AZHRL. – ASK. – Sygn. 396. – K. 22. Chrzanowski. Telegram. – Roma, 28.II.1940.
10. AZHRL. – ASK. – Sygn. 396. – K. 27. Aleksandrowicz K. Problem ukraiński.
11. AZHRL. – ASK. – Sygn. 397. – K. 108. До відома українцям, що ставали до поборових комісій // Українське Слово. – Париж. – № 336. – 17. XII. 1939. – С. 4.
12. AZHRL. – ASK. – Sygn. 400. – K. 143–146. Memoire du Gouvernement Légal de la République Démocratique Ukrainienne se trouvant en exil sur le problème de l'indépendance de l'Ukraine. Présenté a S.E.N. Sumner-Welles. – Paris, le 4 mars 1940.
13. AZHRL. – ASK. – Sygn. 401. – K. 5–6. Президиум Народного Собрания Западной Украины.
14. AZHRL. – ASK. – Sygn. 402. – K. 12. Ambasada RPP w Paryżu. – Paryż, 15. I. 1940.
15. AZHRL. – ASK. – Sygn. 402. – K. 14–15. Ładoś A. Notatka w sprawach ukraińskich dla Komitetu Politycznego dla Spraw Kraju. – Angers, 2. II. 1940.
16. AZHRL. – ASK. – Sygn. 402. – K. 17. Ładoś A. Notatka w sprawach ukraińskich dla Komitetu Politycznego dla Spraw Kraju. – Angers, 2. II. 1940.
17. AZHRL. – ASK. – Sygn. 402. – K. 39. Notatka z rozmowy Min. Gralińskiego z Szulginem. – Angers, 20. II. 1940.
18. AZHRL. – ASK. – Sygn. 402. – K. 39. Posiłkowy oddział ukraiński przy Armii Polskiej.
19. AZHRL. – ASK. – Sygn. 403. – K. 30. Memoriał R. K. – Warszawa, w marcu 1940.
20. AZHRL. – ASK. – Sygn. 403. – K. 43. Czarkowski-Golejowski K. Sprawa ukraińska.
21. AZHRL. – ASK. – Sygn. 406. – K. 31–32. Nahnybida Sergiusz. Kapitan Obserwator 3 pułku lotn. Odpis. – 15. I. 1940.
22. AZHRL. – ASK. – Sygn. 406. – K. 37. Boguszewski. Notatka informacyjna dla Pana Ambasadora RP w Bukareszcie w sprawie Sołowieja Włodzimierza. – [Czerniowce], 5. II. 1940.
23. AZHRL. – ASK. – Sygn. 406. – K. 73. Szanowny Panie! Najtajniej. – [Londyn], 10. I. 1941.
24. AZHRL. – ASK. – Sygn. 425. – K. 17–19, 15–16. Biłyk Michał. Do Pana Ministra Opieki Społecznej Jana Stańczyka w Angers. – Pucioas, 29. II. 1940. Biłyk Michał. Do Pana Ministra Opieki Społecznej Jana Stańczyka w Angers. – Pucioas, 1. III. 1940.
25. AZHRL. – ASK. – Sygn. 425. – K. 4. Klimkowski Jerzy. Zasady odbudowy przyszłej Polski.
26. AZHRL. – ASK. – Sygn. 425. – K. 9–13. [Klimkowski Jerzy]. Znaczenie “sprawy wschodniej” dla przyszłości Polski. – Paryż, 30. I. 1940.
27. AZHRL. – ASK. – Sygn. 425. – K. 36. Imperium Polskie.
28. AZHRL. – ASK. – Sygn. 443. – K. 8, 19. Kuncewicz J. Zadania i pozycja Polski w układzie powojennym. – Londyn : Komitet Zagraniczny SL, 1941. – S. 6, 17.
29. AZHRL. – ASK. – Sygn. 468. – K. 1. Pelc Wł. Zestawienie dotacyj, wypłaconych na pracę prometeuszowską w Paryżu w miesiącu marcu 1940 roku. – Paryż, 21. III. 1940.

30. AZHRL. – ASK. – Sygn. 468. – K. 11–13. Górka O. Komentarz do pisma p. Pelca z 13IX. b. r. L. dz. 26/1/40 w sprawie ruchu prometejskiego.
31. AZHRL. – ASK. – Sygn. 468. – K. 14–15. Pelc W. Panie Ministrze... – Marsylia, 13. IX. 1940.
32. Filar W. Ukraińsko-polski konflikt narodowościowy na południowo-wschodnich Kresach II RP: przebieg, skutki, przyczyny, wnioski na przyszłość / Władysław Filar // Polska–Ukraina: trudne pytania T. 9 : Materiały IX i X międzynarodowego seminarium historycznego [“Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”], Warszawa, 6–10 listopada 2001. – Warszawa : Karta, 2002. – S. 284–307.
33. Kyryczuk J. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego w latach II wojny światowej / Jurij Kyryczuk // Polska–Ukraina: trudne pytania. T. 6. – Warszawa : Karta, 2000. – S. 53–74.
34. Makar J. Ukraińsko-polski konflikt narodowościowy w latach II wojny światowej: przyczyny, przebieg, skutki, wnioski na przyszłość / Jurij Makar // Polska–Ukraina: trudne pytania. T. 9. – Warszawa : Karta, 2002. – S. 325–341.
35. Mazur G. Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w polsko-ukraińskim konflikcie narodowościowym w latach 1942–1945 / Grzegorz Mazur // Polska-Ukraina: trudne pytania. – T.5. – Warszawa : Karta, 1999. – S. 221–234.
36. Partacz Cz. Problem ukraiński w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i polskiego państwa podziemnego w latach 1939–1945 / Czesław Partacz // Polska-Ukraina: trudne pytania. T. 4. – Warszawa : Karta, 1999. – S. 115–128.
37. Partacz Cz. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej / Czesław Partacz // Polska–Ukraina: trudne pytania. T. 6. – Warszawa : Karta, 2000. – S. 17–52.
38. Pryshlak M. O. Szeptyckij a porozumienie polsko-ukraińskie: Kilka uwag / M. O. Pryshlak // Polacy i Ukraińcy. – [B. m.] : Kret. – S. 46–51.
39. Rede des Herrn Mykola Liwytzkij, gehalten im Februar 1940 in der Versammlung einer ukrainischen Kolonie anlässlich des 22 Jahrestages vom Abschluss des Friedens vom Brest. – S. 1–7 // Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ). – Lepki Bohdan. – Sygn. D-XV-7. – Npg.
40. Rezmer W. Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku / Waldemar Rezmer // Polska–Ukraina: trudne pytania. T. 4. – Warszawa : Karta, 1999. – S. 13–35.
41. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich / Mikołaj Siwicki. – T. 1. – Warszawa : TYRSA, 1992. – 317 s. ; T. 2. – Warszawa : TYRSA, 1992. – 333 s. ; T. 1. – Warszawa, 1994. – 440 s.
42. Szwahulak M. Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku / Mychajło Szwahulak // Polska–Ukraina: trudne pytania. T. 4. – Warszawa : Karta, 1999. – S. 36–61.
43. Torzecki R. Problemy porozumienia polsko-ukraińskiego w okresie II wojny światowej / Ryszard Torzecki // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 1994. – № 2. – S. 117–120.
44. Trofymowycz W. Rola Niemiec i Związku Sowieckiego w konflikcie ukraińsko-polskim w latach 1939–1945 / Wołodymyr Trofymowycz // Polska–Ukraina: trudne pytania. T. 5. – Warszawa : Karta, 1999. – S. 193–220.
45. Zaskilniak L. Problem ukraiński w polityce polskiego rządu na uchodźstwie i polskiego podziemia w latach 1939–1945 / Leonid Zaskilniak // Polska–Ukraina: trudne pytania. T. 4. – Warszawa : Karta, 1999. – S. 129–146.
46. Відозва молоді // Бюллетень Пресового Бюра при Уряді Української Народньої Республіки. – [Рим], 1940. – Травень. – С. 10–16.
47. Гунчак Т. Поляки і українці під час Другої світової війни / Тарас Гунчак // Україна-Польща: історія і сучасність. Ч. 1. – К., 2003. – С. 335–343.
48. Ільюшин І. Джерела дослідження збройного протистояння Української Повстанської Армії і Армії Крайової в Західній Україні (1939–1945 рр.) / Ігор Ільюшин // Україна–Польща: історія і сучасність. Ч. 1. – К., 2003. – С. 343–359.
49. Телеграма, вислана з Рима до Нью-Йорка // Бюллетень Пресового Бюра при Уряді Української Народньої Республіки. – [Рим], 1940. – Травень. – С. 5.

Начало Второй мировой войны актуализировало проблему примирения и сотрудничества народов Центрально-Восточной Европы. В деятельности эмиграционного правительства в Анжерсе решения требовали несколько фундаментальных проблем польско-украинских отношений: проблема украинского государства, вопрос границ, проблема создания украинской армии и проблема польско-украинского примирения. Инструменталистское восприятие польской стороной украинского вопроса не дало возможности достигнуть примирения и сотрудничества.

Ключевые слова: польско-украинское примирение, проблема границ, Вторая мировая война.

The beginning of the World War II actualized the problem of a reconciliation of East Central European peoples. At the first stage of the World War II several fundamental problems needed their solution: the problem of Ukrainian statehood, the question of borders, the problem of a creation of Ukrainian army and the problem of Polish-Ukrainian mutual understanding. The instrumental interpretation of the Ukrainian question by Polish side laid obstacles to an achievement of the reconciliation and collaboration between these two peoples.

Key words: Polish-Ukrainian reconciliation, the problem of borders, the World War II.

УДК 94 (498): 329

ББК 63.3 (4 Рум)

Володимир Кройтор

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ РУМУНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено обставини формування національної ідеології румунської політичної еліти в умовах початку Першої світової війни та після Паризької конференції, яка затвердила майже втричі збільшення площі румунської держави.

Ключові слова: політичний централізм, національний лібералізм, царанізм, жунімізм, консерватизм, соціальні групи.

Специфіка формування румунської держави потребувала для правлячої верхівки ідеологічного обґрунтування. Невдоволена пропрусською орієнтацією короля Карла, група радикально настроєних депутатів парламенту ще під час франко-пруської війни закликала задля здійснення ідеї “Великої Румунії” скористатися зовнішньополітичними обставинами. Суть цієї ідеї полягала в прагненні певної частини румунських політиків до територіального розширення держави при зовнішній орієнтації на Францію, як на так звану “латинську сестру” Румунії [4, р.291]. Однак швидкі перемоги пруської армії призупинили ці домагання.

Політичний централізм Румунії, запозичений у Франції і Прусії, не відповідав сформованому суспільному устрою. Будь-який національний прояв породжував страх сепаратизму. Тому контроль держави над громадськістю визначав напрями румунської політики. Ці ідеї лягли в основу концепції “Великої Румунії”. Політична стратегія румунського націоналізму за межами держави опиралася на підтримку сильних фінансових груп. Уважалося, що національний рух може набути політичного характеру тоді, коли він матиме надійну соціальну опору.

Важливо відмітити визначальну роль історичної науки у формуванні політичної ідеології правлячої еліти. Вона зробила значний крок уперед, а її фундатори відігравали провідну роль у суспільно-політичному житті країни. Виникла потреба показати історичну особливість Румунії й належність її до загальноєвропейської цивілізації. Тому було обґрунтовано народно-латинське походження румунської мови й доказано її спорідненість з іншими романськими мовами [2, с.419]. І.Братіану писав, що румуни – єдиний елемент на Сході Європи, який може бути противагою слов'янському впливу на Балканах, бо “хто може стати між слов'янами півдня й півночі, якщо на Дунаї не буде існувати сильної, чужої слов'янському елементу, держави?” [8, р.334]. Він уважав, що її розміщення на “перехресті європейських цивілізацій не випадкове” [8, р.297]. Довколишні імперії (Німеччина, Австро-Угорщина, Росія) прагнули розширити свої володіння. Тому румунські ідеологи адекватно формували свої “історичні потреби”.

Відомий румунський дипломат К.Діаманді, звертаючи увагу на формування “Великої Румунії”, зазначає, що він “писав спогади, у яких також аналізував значення проблеми об'єднаних румунських територій (Бессарабії, Буковини, Марамуреша, Баната)” [9, р.37]. Варто відмітити, що дослідник В.Добрінеску вважає, що вибудувана наприкінці ХІХ ст. “конструкція держави під національно-буржуазним керівництвом не була довершеною” [5, р.1]. Напрями політики румунської держави визначалися національною олігархічною верхівкою, зацікавленою в розширенні кордонів.

Важливу роль у політичному житті Румунії відігравали провідні політичні партії: національно-ліберальна, цараністська, консервативно-демократична та деякі інші, формуючи її внутрішні та міжнародні пріоритети. Доктрини партій влади стали “ідеологічною основою їх діяльності” [1, с.513].

Націонал-ліберальна партія протягом 1918–1927 рр. зміцнювала свої позиції, посилювала вплив на суспільство через високі темпи перетворень і боротьбу із суперниками. Прагнучи вирішити завдання політичного й економічного зміцнення країни через соці-

ально-економічне оновлення у всіх сферах, ліберали домагалися консолідації національних сил на основі унітарної форми державного устрою.

Зasadничі основи румунського лібералізму були взяті з класичної філософії й політичної економії та пристосовані до тогочасних соціальних і політичних реалій Південно-Східної Європи. Багаторічний лідер політичного лібералізму І.Братіану вважав принциповим завданням перетворення румунської держави “на основі політичного, соціального й організаційного об’єднання в єдину Румунію” [3, р.103]. Ідеологічний девіз націонал-лібералізму “Власними силами” виокремлював пріоритетом національний протекціонізм.

Один із лідерів партії І.Дука підкреслював, що “доктрина лібералізму полягає в необхідності реалізації програми оптимального пошуку концепції приватної власності виключно через соціальну гармонію” [3, р.104]. “Націоналізм” у концепції румунського лібералізму означав “колишню, але єдино можливу з-поміж інших ідей будівництва румунської держави та її облаштування” [3, р.105]. У проведенні зовнішньої політики ліберали орієнтувалися на Антанту й проголошували своєю метою об’єднання з румунами, які проживали за межами своєї держави.

Вони публічно виступали проти консервативних, на їх думку, Російської та Австро-Угорської імперій. Д.Стурдза, один із лідерів партії, заявляв: “Ми повинні відмовитись від будь-якого втручання у справи сусідніх держав й особливо Австро-Угорської монархії” [3, р.108]. Напередодні 1918 р. у партії з’явилися нові лідери “другого покоління Братіану” – брати Іон, Вінтіла та Діну. Окремі лідери партії вважали пріоритетним “витягувати Бессарабію з тюрми царизму” [7, р.373].

Румунські неоліберали відстоювали доцільність державного втручання в економіку країни протекціоністським методом. Вони вважали, що економічна сфера регулює суспільне життя, що відіб’ється на свідомості національних меншин. Щоб уберегти країну від зовнішніх впливів й утримати в покорі національні меншини, вони вважали за доцільне консолідувати національну буржуазію всіх регіонів.

Після формування унітарної румунської держави, її теоретики зуміли знайти можливість адаптації своїх історичних доктрин. Офіційний видавничий орган Національно-Ліберальної партії “Viitorul” відмічав, що “програма партії принципово звужує питання, враховуючи щоденні зміни суспільних тенденцій. Виходячи з раніше проголошених цілей, для утворення нової основи народу насамперед необхідне заспокоєння”. Їх лідери декларували свою партію “партією нації”, “румунського будівництва і духовності” [6, р.98].

Дослідники історії румунських політичних партій 20-х років ХХ ст. М.Муша і І.Арделяну писали, що адміністративна реформа лібералів була “накинута на шию країни”. Коментуючи позицію НЛП щодо українських земель, указували, що адміністративна реформа була одним ланцюгом політики націонал-лібералів, оскільки “в концепції НЛП вона пояснювалася необхідністю уніфікації законів задля тривалого процесу формування національної та унітарної держави” [6, р.101].

Видання “Democrația” так тлумачило суть національно ліберальної концепції адміністративної реформи: “Необхідно реалізувати на єдиній основі обширну децентралізацію й локальну автономію для забезпечення нормального функціонування більшої частини румунської держави” [6, р.101]. Таким чином, під виглядом адміністративної реформи, яка наділяла певними правами органи місцевого самоврядування, але не враховувала їх національні відмінності, національно-ліберальне керівництво позбавляло українську національну меншину права на реалізацію політичних, соціальних і культурних потреб.

Політична доктрина царанізму була другим політичним напрямком Румунії. Вона відображала інтереси дрібного й середнього класу власників, особливо сільських. У політичному житті цей напрям був представлений Селянською партією, а з 1926 р. Націо-

нал-селянською партією. Їх лідери вважали, що аграрний сектор у структурі румунської економіки є базовим і його необхідно розвивати на основі сучасних наукових технологій [6, р.398]. Оскільки більшість українців проживала в сільській місцевості, ідеологія цієї партії мала деякий вплив на них.

Один із теоретиків царанізму Г.Ганя вважав, що розвиток або занепад сільського господарства залежить від індустріальної еволюції [6, р.398]. Він дотримувався точки зору, що держава повинна підтримувати й заохочувати за рахунок держбюджету тільки виключно стратегічно важливі галузі виробництва й критикував урядову політику національних обмежень. Він та інші його прихильники вважали селянство рушійною силою суспільства, від якого залежить доля румунської держави. Цараністи враховували національні відмінності серед селян і вважали, що між ними немає національних, а є соціальні протиріччя між селянами й міськими працівниками, з одного боку, і великою олігархією, з іншого. На їхню думку, велика буржуазія за допомогою протекціонізму збагачується з державного бюджету й тому паразитує. Упродовж 1921–1922 рр. селянська партія значно розширила свій вплив у Бессарабії й Буковині, де мала істотну підтримку населення.

Значну роль у суспільно-політичному житті Румунії відігравала невелика група молодоконсервативної партії, або жунімістів. Їх провідниками були: Т.Майореску, П.Карп, Т.Розетті. Жунімісти були переконаними прихильниками династії, порядку та еволюційного розвитку суспільства. Їх ідеологія була сформульована в знаменитій фразі Т.Майореску “*forme fără fond*” (форма без основи), що заперечувало сліпе наслідування. Їх суспільна роль була обмежена через презирство до інших політиків.

Головним ідеологом жунімістів був заможний поміщик П.Карп. Він уважав, що плебс не може бути основою нації, тому політикою повинні займатися заможні люди, багаті землевласники, які мали б складати правлячу верхівку Румунії. Жунімісти у своїй економічній політиці прагнули законсервувати розвиток дрібного виробництва. У зовнішній політиці вони добивались об'єднання з державами німецького блоку. Їхнім девізом було: “Заходити з ким бажаєш, залишатися з ким можеш!” [3, р.127]. Король Карл цінував жунімістів за відданість монархії й пронимецьку орієнтацію. Щодо українців, то вони дотримувалися заперечувальних постулатів, не визнаючи їхнього права на власну державу.

Соціал-демократична доктрина теж мала місце в румунському суспільстві. Її основний теоретик Щербан Войня заявляв, що будь-які перешкоди на шляху індустріального розвитку країни слід розглядати як протипагу, оскільки прогрес Румунії залежить від прогресу капіталізму, а соціалізм можна побудувати лише тоді, коли капіталізм створить для цього об'єктивні й суб'єктивні умови.

Консервативна партія в 1918 р. – на початку 1920-х рр. ділилася на дві групи: консервативно-прогресивну на чолі з А.Маргіломаном і консервативно-національну, яку очолював Т.Іонеску. За комуністичного режиму румунська історична наука політику уряду А.Маргіломана піддавала жорсткій обструкції: “Політичний компроміс політиків та співпраця з окупантами у воєнний період спричинили занепад і поступове виживання очолюваної А.Маргіломаном групи” [6, р.77].

Програма партії Маргіломана, яка невдовзі була усунута з політичної авансцени міжвоєнної Румунії, обстоювала ідеї земельної аристократії, у т. ч. і в приєднаних українських землях. У ній було сформульовано тезу, що в новоутворених умовах “для розвитку національної унітарної румунської держави необхідно домагатися вирішення низки фундаментальних соціальних і політичних проблем” [6, р.77–78]. М.Муша і І.Арделяну вважали програму партії “ретроградною за характером, анахронічним політиканством” [6, р.79].

Консервативно-національна (об'єднана демократична) партія на чолі з Т.Іонеску формулювала політичну концепцію з національного питання, виходячи з потреби зміцнення титульних політичних партій Старого королівства. Вона прагнула розширити свій вплив за рахунок реорганізації та прийняття членів суміжних за ідеологією полі-

тичних партій новоприєднаних земель. Для цього застосовувався метод конвергенції й поступової адаптації до новоутворених умов [6, р.85]. Доктрина національних консерваторів базувалася на формулі “гармонізації класових інтересів” задля поступального розвитку суспільства. У внутрішній політиці такісти висували програму ревізії Національного банку Румунії для фінансування провідних галузей індустрії й широкого залучення французьких та англійських інвестицій, уважаючи, що розвиток держави затримується через фінансовий “братіанізм”.

У системі політичних партій Румунії певну роль відігравала Народна Ліга, створена 1 квітня 1918 р. в Яссах і перетворена у квітні 1920 р. у Народну партію [6, р.235]. Її організатором і натхненником був популярний румунський генерал-фронтвик А.Авереску. Основу цієї партії становили колишні фронтвики, які, як стверджував П.Негулеску, були основною базою для Народної Ліги, “вони були особами з одного кола, які свого часу, влітку 1917 р., зустрілися разом в Одесі й пізніше ділили спільно одну долю за межами своєї вітчизни” [6, р.241]. Видання “Neamul românesc” наголошувало, що “програма партії – це ера Авереску” [6, р.243]. Тобто вона зводилася до абсолютизації єдиної персони.

У середовищі консерваторів сильні позиції мало угруповання, очолюване Т.Іонеску. Він був апологетом і теоретиком двопартійної системи, підкреслюючи відсутність суттєвих розбіжностей між консерваторами й лібералами. З ним у політичне життя Румунії ввійшов термін “такізм”, який означав використання державної влади в особистих інтересах. Усебічна підтримка національного руху трансільванських румунів створила йому популярність у середовищі інтелігенції. Однак суперництво з П.Карпом призвело до розколу партії, а пізніше й до її занепаду.

Жодна з політичних партій Румунії не відстоювала ідеї регіональної автономії. Єдиною румунською партією, яка у своїй програмі виступала проти політичного й національного гніту, була соціал-демократична партія Румунії. Однак вона не мала суттєвого впливу на українських землях Буковини й Бессарабії.

Отже, на початку ХХ століття під впливом західноєвропейського лібералізму було сформовано національну ідеологію румунської політичної еліти. Вона відстоювала корпоративні пріоритети олігархічної частини румунського суспільства, яка прагнула використати сприятливу для себе геополітичну ситуацію. Підпорядковані їй політичні партії, що відігравали важливу роль у державі, нав’язували суспільству ідеологію “Великої Румунії” як об’єднавчу альтернативу міноритарному розвитку країни.

1. История Румынии : в 2 т. – М. : Весь мир, 2005.
2. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках / В. Сергійчук. – К., 1999.
3. Brezeanu S. Istoria României / S. Brezeanu, A. Cioroianu, M. Rădulescu. – B., 1999.
4. Djuvara M. La guerre romaine 1916–1918 / M. Djuvara. – Nancy ; Paris ; Strasbourg, 1921.
5. Dobrinescu V. Basarabia în anii celui de al doilea război mondial (1939–1947) / V. Dobrinescu, I. Constantin. – Iași : Institutul European, 1995.
6. Mușar M. Viața politică în România 1918–1921 / M. Mușar, I. Ardeleanu. – B. : Editura politică, 1976.
7. Spector S. România at the Paris Peace Conference: A study of the diplomacy of Ioan I. C. Brătianu / S. Spector. – New-York : Bucman Associatas, 1962.
8. Treptow K. A history of Romania / K. Treptow. – Iași : The Romanian cultural Fondation, 1996.
9. Zbucnea G. Ultimul reg al României mutilate / G. Zbucnea // Magazin istoric. – București, 1997. – № 8.

Стаття раскрывает обстоятельства формирования национальной идеологии румынской политической элиты в условиях начала Первой мировой войны и после Парижской конференции, которая утвердила увеличение площади румынского государства почти втрое.

Ключевые слова: политический централизм, национальный либерализм, царанизм, жунимизм, консерватизм, социальные группы.

This article reviews the circumstances of the Romanian national ideology of the political elite in the First World War and after the Paris conference, which adopted a threefold increase in territory of Romania.

Key words: political centralism, national liberalism, tzaranism, junimism, conservatism, social groups.

УДК 327: 32. 019. 5

ББК 66.4

Василь Марчук

РОЛЬ ПАБЛІК-РИЛЕЙШНЗ У ПРОЦЕСАХ ПОЛІТИЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті обґрунтовано концептуальні підходи до природи та характеру глобалізації, сутність глобального управління та публік-релейшнз, а також їх взаємодія. Аналізуються проблеми становлення іміджу України в міжнародному просторі.

Ключові слова: глобалізація, міжнародні публік-релейшнз.

Останнім часом геополітична тематика набуває все більшої актуальності у світовій та вітчизняній науковій думці, оскільки на зламі ХХ–ХХІ століть перед людством постала проблема інтенсифікації взаємозв'язків і взаємовідносин між країнами та суспільствами – проблема глобалізації. Після подій у різних куточках планети, де зібрання прихильників глобалізації спричинили масові безладдя (дія зумовила протидію), вона набула рис соціальної реальності. Сьогодні глобалізація перестала бути лише предметом теоретичних суперечок і політичних дискусій, а вийшла за їх межі, впливаючи і на масову, і на індивідуальну свідомість.

Разом із тим усвідомлення й розуміння глобалізації залишається досить неоднозначним і дискусійним, хоча першим словником, де були дані тлумачення понять “глобалізація” і “глобалізм”, був вебстерівський словник 1961 року, а концепт глобалізації набув значущості в академічних дослідженнях, на думку американського вченого Р.Робертсона [21, с.8], у середині 80-х років ХХ ст. Таким чином, розгляд будь-яких проблем глобального поступу не може не розпочинатися з аналізу загальних питань, пов'язаних із виявленням об'єктивного характеру, сутності й форм прояву глобалізації. Ми підтримуємо позицію тих, хто розглядає глобалізацію як об'єктивний процес, уважаючи її закономірним етапом світового розвитку, який охоплює всі сфери життя людства. Кожна держава може здійснювати політику сприяння глобалізації або навіть її реалізації.

У сучасних реаліях важко не погодитися з думкою, що глобалізації немає альтернативи. Як зазначає російський дослідник М.Покровський, вона не просить нашого дозволу прийти, вона прийшла або приходять не частинами, а комплексно, “в одному пакеті” зі всім, що вона несе. Зупинити ж глобалізацію, навіть суто теоретично, означало б відродити економічний, політичний і культурний статус-кво тридцятирічної давнини [13, с.624–625]. Його співвітчизник М.Чешков вважає, що глобалізація – це процес безальтернативний, тому що імперативний, але при цьому він варіабельний – імовірні два основні варіанти: нівелююча глобалізація і глобалізація, що ґрунтується на принципах рівновідмінності всіх її учасників [18, с.193]. Глобалізація, на думку відомого російського геополітика А.Дугіна, є найбільш узагальнюючим явищем, резюмуючою формулою, фінальним визначенням усіх основних процесів, що відбуваються в міжнародній політиці в новому тисячоріччі [4].

Вітчизняна наука проблемам глобального розвитку до сьогоднішнього дня приділяла недостатньо уваги, зокрема, досі відсутня державна стратегія входження в глобалізаційні процеси. Засоби масової інформації, надаючи перевагу заходам агентів глобалізму й антиглобалістським кампаніям, мало висвітлюють сутність цих процесів і місце України в них. Тим часом, як підкреслює Ю.Павленко, “... глобалізація не тільки є невідвортною, але у загальних рисах вже реально відбулася. У відсталих країнах вона найчастіше ще не цілком очевидна, однак дух і вигляд передових держав Заходу і Далекого Сходу вже нею цілком перетворений” [12, с.55].

PR (публік-релейшнз, піар, зв'язки з громадськістю) ми розглядаємо як систему теоретичних знань та практики їх застосування, що відображає ті комунікаційні процеси в суспільстві, які спрямовані на встановлення взаєморозуміння між різними соціально організованими суб'єктами та громадськістю. У практиці суспільного життя PR стає важливою “управлінською функцією, яка оцінює громадську думку, визначає політику

та процедури окремих осіб чи організацій загалом на основі громадських інтересів, планує й виконує ту чи іншу програму дій з метою досягти розуміння та визнання з боку суспільства” [17, с.23]. Потреба в такій функції існує як в організацій, які нас оточують, так і у всіх агентів глобалізації.

Зв’язки з громадськістю – двосторонній процес, який має на меті не лише вплив на громадськість, а й допомогу тих чи інших суб’єктів комунікаційного процесу в адаптації до їхніх інтересів і потреб. А для цього все повинна знати не лише громадськість, а й суб’єкт комунікаційного процесу, оскільки лише його повна поінформованість щодо громадської думки та громадських інтересів дасть йому можливість не лише вижити, а й пристосуватись до навколишнього середовища.

Як зазначає О.В.Зернецька, у сучасному світі сила широкої громадськості, підключення в потрібний час правильно підібраної аудиторії може допомогти зняти конфлікти, що ведуть до війни, сприяти створенню ринків для прибуткової торгівлі та розв’язанню таких проблем, як тероризм, наркотики, імміграція й довкілля. Тому актуальним є твердження, що “Традиційна дипломатія залишається вирішальною, так само, як і військова сила та адекватна розвідувальна діяльність... Але публічна підтримка важить дуже багато. Це не просто паблік-релейшнз. Це політична, економічна, і часто воєнна необхідність” [5, с.207].

PR реалізуються на основі демократичних принципів, а тому застосування їх на локальному, національному, регіональному, міжрегіональному та глобальному рівнях забезпечує демократизацію всіх рівнів архітектури глобального управління. Зв’язки з громадськістю є частиною демократії, їхні цілі збігаються. Відкритість політичного процесу для боротьби за владу та для протесту завжди розглядалась як ознака демократичного суспільства. Вимогами демократичних рухів, перш за все, були вимоги, пов’язані із забезпеченням доступу мас до виборів, їх прозорість та відкритість, а також забезпечення права протестувати проти влади, яка не задовольняє. Сьогодні йдеться про відкритість і прозорість діяльності всіх міжнародних акторів, без чого неможлива їх інтеграція та входження в глобальний простір.

Значення взаємозв’язку глобалізації, демократії та PR полягає в тім, що піарівські засоби краще, ніж інші, здатні викликати довіру [9, с.8] до національних влад, глобального управління й самої глобалізації. Їх застосування дає можливість отримати підтримку рішень, які приймаються на різних рівнях глобального управління. Зрозуміло, ті, хто діє проти інтересів громадськості, навряд чи зможуть заручитися такою довірою, навіть маючи розвинуту мережу PR-структур, у крайньому разі на тривалий період. Не варто забувати стару істину: усяка ідея не може матеріалізуватись, якщо вона не оволоділа масами. Практика засвідчує, що більшості населення світу, як і раніше, не відомо, що глобалізація собою являє.

На нашу думку, рольова участь паблік-релейшнз у процесах глобального розвитку може розглядатись у декількох основних аспектах: глобалізації самого паблік-релейшнз, перетворенні комунікацій із громадськістю на важливий чинник процесу глобалізації взагалі та, зокрема, застосуванні паблік-релейшнз як необхідного інструмента формування позитивного іміджу глобалізації; транснаціональної ідентичності громадянина світу.

Глобалізація економічного, політичного та соціального розвитку приводить до глобалізації самого піару, який виходить у мультикультурне середовище, переростаючи національні рамки окремих держав і набуваючи справді міжнародного характеру. Більше того, зв’язки з громадськістю в умовах глобалізації інформаційних потоків можуть бути лише міжнародними, а те, що нерідко називають американським, французьким, англійським та іншим піаром, є не що інше, як його органічні складові, з яких складається міжнародний паблік-релейшнз. Національні школи паблік-релейшнз в умовах глобалізації дедалі більше стають лише національними формами існування єдиної сут-

ності – міжнародного піару. Як зазначає С.Беленков, “стає очевидним, що національний PR можливий і необхідний тільки як частина міжнародного процесу. Інакше ми отримуємо абсурд типу «національних, відокремлених державними кордонами, метеорології або екології»”. На його думку, оскільки комунікація і PR набувають глобальнішого характеру, говорячи про міжнародний PR, варто мати на увазі насамперед глобальність цього явища. “Ми стаємо громадянами світу в інформаційному суспільстві, а не в окремій країні. Кордони стираються. Знаходження грамотної пропорції між національною специфікою тих методів, які ми використовуємо, і глобальною специфікою стає ключем успіху в PR” [1; 2].

Поняття “міжнародні паблік-релейшнз” та “глобальні паблік-релейшнз” відносно нові в науковому й політичному лексиконі. Вони все частіше почали з’являтися в науковій, навчальній та методичній літературі з паблік-релейшнз. На перший погляд, ці поняття прості, зрозумілі й доступні для вживання й використання. Але вже перші спроби визначити його в контексті глобалізації спричиняють певні труднощі, пов’язані не лише з численними трактуваннями самого терміна “паблік-релейшнз” (про це багато вже писали як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники), а й з розумінням терміна “міжнародні”. Так, С.Блек трактує міжнародні паблік-релейшнз як міжнародні комунікації, які сприяють досягненню взаєморозуміння шляхом зближення географічних, культурних і мовних відмінностей або всіх їх одночасно. Він підкреслює, що цей термін також використовується для позначення діяльності у сфері паблік-релейшнз, яка здійснюється або має позитивне значення поза країною походження. Г.Почепцов розглядає міжнародні паблік-релейшнз як гармонізацію стосунків між певною країною та рештою світу [14].

Загальною метою PR-діяльності міжнародних акторів в умовах глобального поступу є гармонізація міжнародних відносин та інформаційне забезпечення глобалізаційних процесів, формування позитивного іміджу глобалізації, довіри до інституцій глобального управління й підтримки з боку світової громадськості інтеграційних процесів на всіх рівнях архітектури глобального управління. Але кожен з учасників глобального комунікаційного процесу має свої цілі, пов’язані із забезпеченням ним у міжнародному середовищі сприятливих умов існування та хоча б мінімальної підтримки їх з боку світової громадськості. Орієнтуючись на це, суб’єкти міжнародних PR створюють необхідні структури для забезпечення комунікацій зі світовою громадськістю, які здійснюють різноманітну PR-діяльність як на міжнародній арені, так і в межах окремих країн.

Основними напрямками міжнародних PR є: формування іміджу окремих агентів глобалізації; взаємне інформування один одного; вивчення та формування громадської думки як важливого фактора міжнародного середовища; інформаційне забезпечення прийняття рішень агентами глобалізації; інформаційна підтримка їхніх ідей, рішень, дій; формування й підтримка довіри до окремих агентів глобалізації та глобалізаційного процесу загалом; спонукання їх до співробітництва та просування на міжнародну арену ідей, цінностей, товарів, послуг.

Процеси глобалізації комунікації, формування інформаційного суспільства, що приводять до ефекту “глобального села” й проникності територіальних, політичних, економічних, соціальних, культурних і лінгвістичних бар’єрів, як зазначає український політолог Є.Макаренко, багатократно примножують ступінь взаємозалежності всіх суб’єктів міжнародних відносин [10].

Таким чином, можна зробити висновок: з ускладненням світового сценарію та розвитком глобального суспільства, залученням до нього дедалі більше дійових осіб, концентрацією учасників і часу дії система паблік-релейшнз дедалі більше актуалізується й набуває конкретних механізмів та моделей.

Значне розширення міжнародних зв’язків із громадськістю в глобальному світі має такі наслідки: система зв’язків із громадськістю розвивається в усіх країнах світу; PR поширюється на всі сфери життя; виникають інформаційні структури, що діють у

мультикультурному середовищі; відбувається інтенсифікація зв'язків між фахівцями в галузі PR різних країн, обмін досвідом та спільне вирішення тих чи інших PR-проблем (приклад – кампанія переходу на євро).

Множення міжнародних PR має відчутні наслідки для суспільства, зокрема: підвищується рівень загальної інформованості про життя й діяльність різних країн та регіонів світу; підвищується інформованість про міжнародні організації й ТНК, популяризується їхня діяльність; створюються сприятливі умови для формування інформаційного суспільства у світових масштабах; налагоджуються зв'язки між суб'єктами міжнародних відносин, які раніше не мали особливих контактів (мали обмежені контакти); відбувається певна гармонізація міжнародних відносин, що сприяє зменшенню воєнної загрози й застосування сили в міжнародних відносинах.

Варто виокремити, що поява нових тенденцій і проблем розвитку паблік-релейшнз потребує як уточнення їхньої колишньої інтерпретації, так і нових розробок. П.Уілсон, директор відділення міжнародних досліджень факультету комунікацій Рейнхард-Коледжу (США), зазначає, що з початку XXI століття відбулися стрімкі зміни у сфері PR. Серед проблем, які постали перед фахівцями зі зв'язків із громадськістю, – хвилі демонстрацій антиглобалістів і тероризм, спрямований проти корпоративних і державних центрів. Ці перешкоди на шляху до глобалізації та роль PR як посередника, покликаною захищати корпоративний капіталізм, зумовлюють питання про самі основи цієї професії. Такі проблеми потребують розгляду на новому критичному рівні політичних і культурних настанов. У створенні сильного й самодостатнього світового співтовариства значна частка відповідальності лежить на корпоративному PR. Глобалізація, “світ необмеженої торгівлі і можливості вкладень, світ, де корпорації можуть робити і продавати послуги і товари практично в будь-якій країні”, змінила в західних суспільствах етноцентричну позицію PR. Глобалізація жадає від цієї професії використання більш широкого, міжкультурного підходу, метою якого служить усвідомлення ролі PR-діяльності в міжнаціональному контексті [3].

Взаємовпливи міжнародних комунікацій і громадськості наражаються на труднощі, без подолання яких неможливе проведення ефективної PR-діяльності. Ідеться, зокрема, про питання мови та культури, сумісність PR-повідомлень, практичні (організаційні) аспекти PR-роботи [19], фінансові (зокрема, значна вартість усіх контактів) складності, необхідність здійснення консолідованого планування та звітність, вплив сусідніх країн узагалі, необхідність здійснення справді інтернаціональної роботи, а не лише координація національних програм [11]. Здійснюючи міжнародні комунікації з громадськістю, необхідно враховувати й такі організаційні фактори, які пов'язані з різними часовими поясами. Ш.Харрісон зазначає у зв'язку із цим, що для здійснення комунікації в межах звичайного робочого дня між регіональним офісом компанії в Сингапурі й штаб-квартирою в Манчестері можуть виникнути значні проблеми, оскільки між цими двома пунктами земної кулі “часова відстань” у вісім годин. Відповідно виникають і проблеми передачі матеріалів з одної частини світу в іншу [19].

На нашу думку, від якості комунікацій із громадськістю політичних суб'єктів усякої держави залежить не лише ефективність функціонування влади, а й безпека країни. Вихід суперечливої за змістом інформації – загроза її інформаційній безпеці. Під час соціологічного опитування Український центр економічних і політичних досліджень запропонував експертам оцінити рівень загроз інформаційній безпеці України. 62% експертів оцінили його як високий і 24% як середній для загрози “створення негативного іміджу України на міжнародній арені внаслідок неефективної інформаційної політики” [16]. Імідж держави сьогодні – важливий фактор формування її відносин з різними міжнародними акторами як у сфері політики, так й економіки. Мати сприятливі стартові умови для розвитку міжнародної співпраці вже недостатньо: необхідно володіти інструментарієм, який дає змогу подавати існуючий образ країни в позитивному ракурсі. Са-

ме те, як вона сприймається, є основою для формування зовнішньополітичних й економічних відносин зі світовим співтовариством, механізмом регулювання внутрішніх процесів [7]. А тому ігнорування факту існування, скажімо, не завжди позитивного іміджу України – це недооцінка загрози безпеці держави.

Значний матеріал про формування позитивного іміджу країни зібраний у книзі зарубіжних авторів “Імідж країн і міжнародна громадськість”, у якій, зокрема, зазначається, що імідж країн є важливим фактором міжнародних відносин. І хоча держави є соціальними системами, функціонування яких безпосередньо не відповідає ні мотивам їхніх лідерів, ні мотивам їхнього населення, міжнародні відносини завжди залежать також і від персональних відносин. У праці характеризується діяльність, пов’язана з більш-менш цілеспрямованими діями щодо стимулювання змін в іміджах країн [20].

Наприкінці минулого століття багато хто висловлював думку, що Україна існує у світовому інформаційному просторі на рівні країн “третього світу”, а отже, і має відповідний імідж. Г.Почепцов зробив висновок: “Західний світ може побачити Україну тільки своїми очима, тільки крізь свої окуляри. Тому ми й повинні створювати систематику новин, які відповідають стандартам тих, на кого ми розраховуємо. І справа тут не лише в поліграфії, хоча й вона відразу вирізняє наш часопис з-поміж інших. Західна журналістика має свою власну мову, інформація поділяється на зовсім інші частини, їхнього читача цікавлять інші аспекти життя. Ми можемо потрапити в міжнародну інформаційну мережу лише тоді, коли вкладемо свою нову інформацію в стереотипи, які там уже напрацьовані” [15, с.161–162].

Значно змінився імідж України в країнах західної і Центральної Європи. На початку XXI століття основними негативними компонентами іміджу нашої країни вважалися економічні та соціальні проблеми. Сьогодні в цьому регіоні визнається факт стабілізації української економіки й навіть економічного зростання [6]. Позитивні зміни в іміджі України не означають, що ця проблема вже розв’язана. Сьогодні існують різні чинники, що не дають можливості розв’язати проблему формування іміджу України повною мірою. Погоджуємося з думкою професора В.Королька, який вважає, що й надалі на сприймання України, її міжнародний імідж продовжує впливати цілий ряд обставин. Зокрема, критика стану свободи преси та слова в Україні; неможливість однакового використання ЗМІ всіма учасниками виборчого процесу під час виборчих кампаній; розподіл ключових каналів інформації між окремими політичними угрупованнями та олігархами; переслідування окремих журналістів за “вільнодумство” і “непокору”, загроза їхньому життю, нарешті, убивства; комбінування штучних виборчих блоків, які формуються не на основі ідейно-політичних течій або платформ, а навколо суто фінансових або адміністративних ресурсів тих або інших політичних угруповань; високий рівень корумпованості бюрократії державних і політичних структур та ін. [8].

Вітчизняні дослідники процесів інтеграції та глобалізації називають такі невирішені проблеми у формуванні вигідного нам уявлення іноземців про нашу країну: вагомість негативу й просто необ’єктивних стереотипних уявлень; відсутність потужного національного інформаційного агентства та мережі українських культурних центрів за кордоном, що значною мірою сприяє поширенню незбалансованої інформації про Україну [6].

Отже, політологічний аналіз застосування піару для підтримки глобалізаційних процесів і міжнародного розвитку дав можливість реалізувати обраний концептуальний підхід: паблік-релейшнз стали значною мірою міжнародними, що зумовило не лише врахування, а отже, й дослідження глобальних процесів як середовища здійснення міжнародної комунікації.

1. Беленков С. PR в XXI веке: выживание в новом качестве / С. Беленков // Сообщение. – 2000. – № 3–4. – Март – апрель. – Режим доступа : <http://www.soob.ru>.
2. Веб-конференция “Основные тенденции и перспективы развития PR в Балтийском регионе”, 29–30 июня. 2001 г. – Режим доступа : <http://www.sovetnik.ru/Conference>.
3. Веб-конференция “PR во имя будущего: идеи и проекты для гражданского общества”, 29 марта. 2002 г. – Режим доступа : <http://www.sovetnik.ru/Conference>.
4. Дугин А. Г. Философия глобализма – философия контрглобализма : доклад на междунар. конф. [“Глобализм и глобальная безопасность”] / А. Г. Дугин. – М., 2001. – Режим доступа : <http://arctogaia.com/public/kontrglobal.shtml>.
5. Зернецька О. В. Медіа- і віртуальна дипломатія та підготовка кадрів в університетах США і Великої Британії / О. В. Зернецька // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. Вип. 37 (у 2 ч.), ч. I. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин, 2002. – С. 205–208.
6. Зовнішня політика України : матеріали парламентських слухань / Струк О., Бері М., Мариній М. [та ін.]. – К. : ЦТШ “Е та Е”, 2004. – 198 с.
7. Інформація. Дипломатія. Психологія. – М. : Известия, 2002. – 616 с.
8. Королько В. Імідж України: стан і чинники формування / В. Королько // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців) / за ред. д. екон. н. В. М. Ворони, д. соц. н. М. О. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2001. – С. 246–259.
9. Култыгин В. П. Социальное знание и реальность: противоречия в познании развития современного мира / В. П. Култыгин // Социологические исследования. – 1999. – № 12. – С. 4–10.
10. Макаренко Є. А. Трансформація зовнішньополітичної діяльності / Є. А. Макаренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. Вип. 36 (у 2 ч.), ч. I. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин, 2002. – С. 3–13.
11. Моисеев В. А. Паблік релейшнз: теория и практика / В. А. Моисеев. – К. : ВИРА-Р, 1999. – 376 с.
12. Павленко Ю. В. Альтернативи цивілізаційного розвитку України / Ю. В. Павленко // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. пр. Вип. 37 (у 2 ч.), ч. I. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин, 2002. – С. 51–56.
13. Покровский Н. Е. Россия и трансформационные процессы в современном мире / Н. Е. Покровский // Тезисы докладов и выступлений на II Всероссийском конгрессе [“Российское общество и социология в XXI веке: социальные вызовы и альтернативы”] : в 3 т. – М. : Альфа-М., 2003. – Т. 2. – С. 622–625.
14. Почепцов Г. Г. Паблік релейшнз для професіоналів / Г. Г. Почепцов. – К. : Ваклер, 2000. – 622 с.
15. Почепцов Г. Теорія комунікації / Г. Почепцов. – К. : Спілка рекламистів України, Українська асоціація публік релейшнз, 1996. – 175 с.
16. Проект Концепції (Основ державної політики) інформаційної безпеки України // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 1. – С. 30.
17. Скотт М. Катлип. Паблік релейшнз. Теория и практика / Скотт М. Катлип, Ален Х. Сентер, Глен М. Брум. – М. : Вильямс, 2000. – 624 с.
18. Чешков М. Глобалізація: сутність, сучасна фаза, перспективи / М. Чешков // І. – 2000. – № 19. – С. 178–194.
19. Shirly H. Public relations: An introduction / Harrison Shirly. – US : Business Press, 2000. – 212 p.
20. Kunczik M. Images of Nations and International Public / M. Kunczik. – Mahwah, NJ. : Relations Lawrence Erlbaum Associates, 1997. – 337 p. – Режим доступа : <http://www.questia.com>.
21. Waters M. Globalization / M. Waters. – L. ; N.Y. : Routledge, 1996. – 185 p.

В статье обоснованы концептуальные подходы к природе и характеру глобализации, сущность глобального управления и публік-релейшнз, а также их взаимодействие. Анализируются проблемы становления имиджа Украины в международном пространстве.

Ключевые слова: глобализация, международные публік-релейшнз.

The article deals with conceptual approaches to the globalization nature and character, essence of global management and public relations and also its interaction. Analyzes problems of forming of Ukraine image in international space.

Key words: globalization, international public relations.

УДК 303.725

ББК 66.011.1

Світлана Матвієнків

Оксана Гошій

РОЛЬ СИСТЕМ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

У публікації досліджено роль системи масової комунікації та її вплив на аудиторію, проаналізовано виникнення нових підходів у методології політичної діяльності, зумовлених технологічним розвитком інформаційних комунікаційних технологій. Також значна увага приділяється інформаційній політиці міжнародних організацій у галузі медіа.

Ключові слова: масова комунікація, медіадипломатія, медіатизація, інформаційна політика, міжнародні відносини.

Кінець ХХ ст. характеризувався тим, що людство вступало в інформаційну еру складних процесів комунікаційної революції, інформаційних вибухів, які впливають на встановлення нового світового порядку. Проблема сучасності теперішнього інформаційного суспільства полягає в тому, що в новий період людська істота водночас залежить від технологічного розвитку власного соціуму, а також вона сама відповідає за своє майбутнє, яке творить своєю діяльністю та здатністю до самовдосконалення. Через це людина стає головним суб'єктом і об'єктом, засобом і метою глобального інформаційного суспільства.

Різко збільшився обсяг інформації, яка виробляється й споживається, що дало можливість перетворити її в елемент маніпулювання, який визначається переважно інтересами та можливостями високорозвинених держав, що впливає й на життя інших країн, а це, у свою чергу, робить актуальним вивчення зростаючого соціально-політичного статусу систем масової комунікації в ролі чинника міжнародних політичних впливів та інструмента дипломатії.

Метою даної статті є розкриття значення сучасних систем масової комунікації й трансформації їхнього впливу на політичну сферу життя суспільства. З огляду на мету необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати сучасний стан досліджень масової комунікації та її розвиток під впливом глобалізаційних процесів, окреслити місце й значення медіадипломатії, медіалізму та медіатизації у функціонуванні політичної сфери, визначити напрями інформаційної політики міжнародних організацій у сфері глобальних мас-медіа.

Об'єктом нашої публікації є масова комунікація як новий фактор міжнародних відносин. Предметом статті є зростаюча роль систем масової комунікації в умовах постбіполярного світу та посилення багатоаспектних взаємовпливів між нею та міжнародними відносинами.

Загалом феномени сучасної масової комунікації досліджувались як зарубіжними, так і вітчизняними вченими: Р.Харрісом, Дж.Лаллом, Дж.Кінном, П.Бурдье, Е.Тофлером, М.Прайсом, Лазарсфельдом, Р.Мертоном, О.Зернецькою, В.Коломійцем, О.Карпухіним, Л.Земляною, М.Кастельсом, У.Еко, Ф.Бреттоном, С.Пру та іншими. В їхніх працях уперше узагальнено підходи щодо виявлення особливостей і закономірностей розвитку систем масової комунікації та їх впливу на сфери діяльності суспільства.

Масова комунікація як виробництво інформації за допомогою найновітніших технічних засобів – феномен ХХ ст. Під цим терміном, за дослідженням представниці цього напрямку О.Зернецької, у кінці ХХ ст. розуміли “процес швидкого розповсюдження механічно або електронно продукованих дублікатів копій інформації для гетерогенної і часто великої кількості індивідуумів” [3, с.18].

Сучасні російські вчені, зокрема Т.Євгенєва, визначають масову комунікацію як систематичне розповсюдження повідомлень серед чисельно великих, розсосереджених аудиторій з метою впливу на оцінки, думки й поведінку людей [2, с.80].

Дослідник політичного впливу засобів масової комунікації на аудиторію М.Грачов стверджує, що в умовах становлення інформаційного суспільства аналіз проблеми

боротьби за владу, очевидно, зміщується від традиційної постановки питання про владу й власність на засоби матеріального виробництва в площину боротьби за владу й засоби виробництва громадської думки [1].

Тому на сучасному етапі майже всі науковці погоджуються з тим, що у XXI ст. масові комунікації набули ряду характеристик, які роблять їх вагомим силою у сфері політики й культури – важливою складовою того середовища, у якому відбуваються політичні процеси [10, с.104].

У зв'язку з модернізацією технологій, розвитком науки й техніки, а також суспільно-економічними змінами одним із визначальних складових глобалізаційного процесу став глобальний розвиток засобів масової комунікації. Його можна визначити як процес модернізації світової системи комунікації через утворення більш широкої мережі медіа, що обслуговуються й покриваються на великому інформаційному просторі єдиною, але розгалуженою системою засобів масової комунікації та контролюються більш організованою спільнотою їх виробників. Тому ці явища підтверджують висловлювання президента Міжнародної асоціації медіа- та комунікаційних досліджень професора Х.Моулана: “Центральні питання в новій інформаційній і комунікаційній ері – це питання виробництва, поширення, володіння та маніпулювання інформаційними технологіями і медіа. Хто, з якою метою, з якими намірами володіє каналами комунікації, контролює їх – відіграє вирішальну роль у трансформації розвитку суспільства, забезпеченні миру та справедливості в сучасну епоху” [4, с.26].

Свій вплив на міжнародні відносини, зокрема на політику країн щодо їхньої суверенності та збереження приватності інформації, мають такі нові технологічні напрями, як транскордонний потік даних, супутникові віддалені сенсорні спостереження та супутники прямого мовлення. Значення транскордонного потоку даних особливо зростає не тільки в такій інформаційно інтенсивній індустрії, як міжнародні агенції новин і транснаціональні медіа-корпорації, але й у транснаціональних операціях банків, страхових корпорацій, авіакомпаній тощо. Комп'ютерне постачання фінансової та комерційної інформації перетворилося на головне джерело прибутків. У такій інформації неминуче стикаються інтереси індустріально розвинених країн і транснаціональних груп, що отримують прибутки від транскордонного потоку даних, та національні інтереси “комп'ютерно-бідних” країн переважно “третього світу” та постсоціалістичних держав. З точки зору національного суверенітету інформація розглядається зараз як продукт або стратегічний ресурс, що потрібно контролювати [3, с.44].

Як зазначає українська дослідниця О.Швець, забезпечення сучасної зовнішньої політики здійснюється традиційними зовнішньополітичними комунікативними технологіями, такими як: інформаційно-аналітична робота територіальних і функціональних департаментів зовнішньополітичного відомства держави, дипломатичні заходи дипломатичних представництв в інших державах і медіа та мережевими технологіями. До них належать: іміджева дипломатія – дипломатична діяльність держави, спрямована на створення за допомогою засобів масової комунікації іміджу національних інтересів та роз'яснення мети й основних завдань зовнішньої політики країни, а також формування бажаної світової громадської думки. Мережева дипломатія – використання глобальної інформаційної мережі в проведенні державами своєї зовнішньої політики в умовах “інформаційного суспільства”, коли кордони між внутрішньою й зовнішньою політикою стають менш чіткими, ступінь відкритості інформаційних джерел зростає та медіадипломатія, яка передбачає утвердження й проведення зовнішньої політики держави шляхом використання засобів масової комунікації та медіавпливу на світову громадську думку. Уперше використали медіадипломатію у Великобританії через використання таких технологій, як офіційні повідомлення для ЗМІ, що містять офіційну позицію країни з тих чи інших міжнародних питань; роз'яснення інформації, яка містить спеціальні елементи впливу з метою переконання; інформації, що містить у собі довільні коментарі журналістів та надається ЗМІ для їх подальшої роботи [13, с.200].

Усі ці фактори вказують на визнання ролі медіа в процесі творення політики. За останні п'ятнадцять років новинні медіа певною мірою використали революційні здобутки в галузі електронних інформаційних систем, використання досягнень технологій, у свою чергу, до трансформації самих новинних організацій. Телебачення останнім часом заявило про себе як про важливий транснаціональний фактор. Британський дослідник політичної комунікації С.Серфаті наголошує, що ці зміни сприяли зростанню нового фактора впливу в міжнародній політиці: важливої й сильної міжнародної комунікаційної мережі, спроможної здійснювати контроль над будь-яким національним урядом і підтримувати свою власну ідеологію, яка спрацьовує. Цей феномен, який виник у кінці 80-х рр., названо медіалізмом [11]. Як стверджує англійський дослідник медіагалузі Нейл Постмен, медіалізм має в собі два елементи маніпуляції. Перший з них полягає в тому, що самі політики вже давно збагнули могутність медіалізму телебачення. Тому практично всі зараз будують свої телевізійні виступи, піклуючись насамперед про створення й підтримку особистого привабливого іміджу, а потім уже про сутність проблем, про які йде мова. Ця тенденція дістала назву “персоналізація політики”, і тепер вимоги екрана диктують нові обов'язкові якості для сучасних політиків: “вони повинні мати почуття гумору, бути досить прагматичними, подобатись публіці” [7, с.144].

Також телебачення, маючи своєю характеристикою швидкість, чинить і певний тиск на самих державних діячів та політиків. Їм через вплив телебачення потрібно змінювати й прискорювати швидкість вироблення важливих рішень, що обов'язково впливає на їхню якість. Це особливо видно в періоди криз, коли існує прямий ефір через супутникове телебачення. У такій ситуації політик, який стоїть перед безліччю камер, повинен зробити вигляд, що він контролює ситуацію й впливає на перебіг подій.

Дж.Мангейм, автор книги “Стратегічна публічна дипломатія і американська зовнішня політика: еволюція стратегії”, убачає в комунікаційних стратегіях невід'ємну частину політики й дипломатії. Однією з таких є другий елемент маніпуляції громадською думкою в медіалізмі – “поставлені” події. До них належать церемонії, пов'язані з життям королівських родин, похорони перших державних осіб, інавгурації, зустрічі на міжнародному рівні тощо. Для цих подій ретельно готуються сценарії, вибирається найкращий час для трансляції й самі події йдуть у прямому ефірі. Їх політичний вплив безумовно вагомий, і соціальна значимість у тому, що відбувається зміцнення авторитету вищих офіційних осіб та в ілюзії співучасті. Такі “поставлені” події серед дослідників політичної комунікації Р.Харріса, Дж.Лалла, Дж.Кінна отримали назву “театр влади”, оскільки міжнародній аудиторії й лідерам інших держав демонструються зміни у двосторонніх чи багатосторонніх відносинах [2].

Як зазначає український дослідник масово-комунікаційного впливу Н.Колісніченко у своїй роботі “Медіа-навчання суб'єктів політичної діяльності”, пристосування політичних і соціальних подій до вимог телебачення незмінно веде до процесів символізації й драматизму змісту подій, до їх побудови за законами розважальності, що в результаті приводить до медіатизації – зростання обсягів і ролі процесів поширення й отримання опосередкованої інформації, яка замінює безпосередній досвід людей; посилення ролі фокусування ЗМІ на молодому поколінні, явищах і персонах, залежність їхнього статусу від уваги медіа [6].

Стосовно своїх наслідків медіатизація може розглядатись як глобальний і інтенсивний процес дії ЗМІ на суспільну свідомість, який призводить до “внутрішньої колонізації”, “фрагментації”, “зубожіння” ментальних уявлень людини, руйнування багатогранних елементів у традиційній структурі людського досвіду. Однією з найважливіших сфер життєдіяльності для соціуму є політика. Тому й не дивно, що медіатизація політичного процесу в сучасному світі, за словами М.К.Гюллі, “досягла межі”, яка проявляється в зміні системи представництва громадянських інтересів відповідно до медій-

ного формату; перетворенні політики в медіапроцес; віртуалізації політичного простору та створення “реальної віртуальності” [14, с.105].

Концентрація комунікації у світі зумовила інтенсивний розвиток інформаційної сфери в найбільш розвинених регіонах, зокрема в Європі. Найбільш впливові регіональні міжнародні організації Рада Європи/Європейський Союз значно посилили свою увагу до проблем комунікації, ролі засобів масової інформації у висвітленні глобальних проблем людства. Комунікація, як пріоритетна програма діяльності, входить до всіх проектів міжурядових європейських організацій, концепцій зовнішньополітичної діяльності європейських держав, виступає складовою економічного розвитку регіону.

Основними завданнями, які ставлять у своїй діяльності міжурядові та неурядові організації, є вирішення глобальних проблем інформаційного суспільства, забезпечення комунікаційного розвитку регіонів, вивчення тенденцій та аналіз міжнародних проблем, що зумовлюються новими інформаційними й комунікаційними технологіями, створення правової й регулятивної бази для функціонування регіонального інформаційного ринку. І реалізація міжнародної інформаційної політики здійснюється через комплексні стратегії регіональних міжурядових організацій та програми національної інформаційної політики [8, с.67].

Інформаційні підрозділи ООН націлені на висвітлення таких важливих питань життя людства, як: підтримка міжнародного миру й безпеки, сприяння економічному, соціальному й гуманітарному розвитку, положення в галузі прав людини. Найважливішою ланкою всієї інформаційної системи ООН є Департамент публічної інформації (ДПІ), що має розгалужену систему збору, опрацювання й поширення інформації. 1997 р. у ДПІ була створена Група стратегічного планування у сфері комунікації для розгляду всіх аспектів мандатів, механізмів і діяльності Департаменту.

Основна стратегія ООН стосовно радіомовлення передбачає: досягнення більшої ефективності й продуктивності шляхом раціонального використання ресурсів і застосування передових практичних методів і технологій виробництва; надання частини ресурсів, виділених на нинішні структури виробництва й поширення інформації, на цілі радіомовлення; забезпечення підтримки з боку держав-членів, організацій і відповідних установ у сфері комунікації ЮНЕСКО сьогодні у своїй програмі “Інформація для всіх”, що була представлена на 67-й Генеральній Конференції 2001 р., убачає такі свої завдання: заохочення й розширення доступу до інформації за допомогою її організації, переведення в електронну форму (оцифрування) і захисту; розвиток міжнародної рефлексії й дискусії з етичних, правових та інших суспільних погроз і викликів в інформаційному суспільстві; сприяння тренінгу, безперервній освіті й ученню у сфері інформації та інформатики; просування використання міжнародних стандартів і передового досвіду у сфері інформації й інформатики в межах компетенції ЮНЕСКО; просування мережевої взаємодії у сфері інформації і знань на місцевому, національному, регіональному та міжнародному рівнях [5, с.351–358].

У документах Ради Європи, зокрема політичній декларації “Інтеграція та різноманітність: нові тенденції європейської політики у сфері ЗМІ і нових комунікаційних послуг”, програмі дій та резолюціях підкреслюється, що в контексті розширення ЄС Рада Європи як єдина політична організація пан’європейського рівня, компетенція якої – демократичні виміри комунікації, і надалі відіграватиме основоположну роль в утвердженні демократичних цінностей та принципів, встановлюючи загальні пан’європейські стандарти у сфері мас-медіа та нових комунікаційних послуг. Програма дій “Інтеграція та різноманітність: нові тенденції європейської політики у сфері ЗМІ та нових комунікаційних послуг” стосується таких напрямів європейської інформаційної політики, як: свобода вираження й інформації у кризових ситуаціях та в умовах боротьби з тероризмом, культурна різноманітність і плюралізм медіа в добу глобалізації, права людини та регулювання медіа й нових комунікаційних послуг в інформаційному суспільстві [12, с.8–12].

Нові тенденції європейської інформаційної політики зумовлюють практичні дії та програми держав-членів Ради Європи, спрямовані на формування єдиного інформаційного середовища на континенті – своєрідного попередника європейського інформаційного суспільства, що передбачає впровадження об'єднаного електронного урядування, інноваційного розвитку європейської інформаційної інфраструктури та інформаційної індустрії, створення законодавчої бази для нових комунікаційних послуг, забезпечення свободи вираження та плюралізму й незалежності засобів масової інформації та комунікації, розширення електронної комерції [9, с.27].

Щодо позицій НАТО, то організація вважає, що роз'яснення питань національної безпеки та оборонної політики, включаючи членство в НАТО, переваги та недоліки, пов'язані із цим, є справою кожної окремої держави, оскільки надзвичайно важко сформулювати єдиний для всіх підхід, ураховуючи різноманітність членів Альянсу. В інформаційній діяльності мають бути враховані не лише політичні, географічні, культурні та лінгвістичні аспекти, а й національні та міжнародні інтереси як усередині Альянсу, так і у відносинах Схід – Захід. Задля ефективного забезпечення цих завдань інформаційна служба НАТО вдається до всебічної допомоги національним урядам. Концепція “множинного підходу” залишається головним принципом інформаційної діяльності НАТО, основою якої є публікації, кінопродукція, радіо, телемовлення, виставки, семінари та конференції, програми візитів. Головною метою політики Альянсу в галузі інформації та преси є розширення громадського розуміння питань безпеки та залучення громадян до ґрунтовного й конструктивного обговорення поточних аспектів безпеки та формування політики на майбутнє. Усі плани заходів та робочі програми, розроблені з метою підтримки головних ініціатив, започаткованих державами НАТО в останні роки, містять окремі розділи, присвячені інформаційному забезпеченню [15]. Отже, інформаційна політика міжнародних організацій спрямована на глобальну інтеграцію спільнот через використання нових перспективних технологій, створення ефективної системи вільного доступу та обміну інформацією як умови демократичного розвитку.

Таким чином, сьогодні системи масової комунікації виконують важливу роль у міжнародних відносинах, виступаючи як об'єкт міжнародної політики у вигляді транс-кордонних потоків даних, транснаціональних медіакорпорацій, за вплив на які ведеться політична боротьба, і водночас детермінують міжнародні відносини, оскільки трансформація інформаційно-комунікативних технологій веде до зміни методів ведення політичного процесу, таких як мережева та медіадипломатія, а глобальні медіа здатні впливати на розвиток тих чи інших подій, прийняття політичних рішень через феномени медіалізму та медіатизації, що веде до перетворення політики в медіапроцес.

1. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретико-методологический анализ [Электронный ресурс] / Грачев М. Н. – Режим доступа : http://grachev62.narod.ru/Grachev/n60_05ar.html.
2. Евгеньева Т. В. Технологии социальных манипуляций и методы противодействия им : спецкурс по политической психологии / Т. В. Евгеньева. – С. Пб. : Питер, 2007. – 263 с.
3. Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / О. В. Зернецька. – К. : Освіта, 1999. – 351 с.
4. Зернецька О. Засоби масової комунікації в сучасній світовій політичній ситуації / О. В. Зернецька // Соціальна психологія. – 2009. – № 2. – С. 24–28.
5. Капінус О. Міжнародні організації у системі сучасних інформаційних відносин / О. Капінус // Вісник Львівського університету. Серія “Міжнародні відносини”. – 2008. – № 5 (25). – С. 351–358.
6. Колісніченко Н. М. Медіа-навчання суб'єктів політичної діяльності: світовий досвід та уроки для України [Електронний ресурс] / Н. М. Колісніченко // Державне управління. Політологія : наукові праці. Т. 125, вип. 112. – С. 106–111. – Режим доступу : <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/politics/2009/125-112-6.pdf>.
7. Лазарсфельд. Массовая коммуникация, массовые вкусы и организованное социальное действие / Лазарсфельд, Р. Мертон // Макаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире. – М., 2000. – С. 144–145.

8. Макаренко Є. А. Міжнародна політика міжнародних організацій у галузі комунікації / Є. А. Макаренко // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – К., 1998. – Вип. 10. – С. 43–67.
9. Макаренко Є. А. Пан'європейська інформаційна політика і проблема саморегулювання засобів масової комунікації в Європі / Є. А. Макаренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К., 2000. – № 19. – С. 27–31.
10. Проскуріна О. Виклик комунікацій і відповідь культурного поля політики / О. Проскуріна // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2 (11). – С. 103–107.
11. Тюлякова О. Н. Інститут СМІ як неотъемлемий елемент формування молодого покоління [Електронний ресурс] / О. Н. Тюлякова. – Режим доступу : <http://www.sarki.ru/studium/publ3/tyulyakova.pdf>.
12. Філіпенко Д. О. Формування інституційної бази інформаційної політики ЄС / Д. О. Філіпенко. – К., 2003. – С. 8–87.
13. Швець О. В. Формування політичного іміджу України в міжнародному інформаційному просторі [Текст] : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Швець Олена Вікторівна. – К., 2006. – 237 с.
14. Яковлев Д. В. Медіатизація політики в умовах становлення демократичного режиму / Д. В. Яковлев // Политическая культура и политическая идеология. Вестник СевДТУ. Вып. 91: Политология : сб. науч. трудов. – 2008. – С. 103–105.
15. <http://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook/2001/index.htm>.

В публикации исследована роль систем массовой коммуникации и ее воздействие на аудиторию, проанализировано возникновение новых подходов в методологии политической деятельности, обусловленных технологическим развитием информационных коммуникационных технологий. Также значительное внимание уделено информационной политике международных организаций в области медиа.

Ключевые слова: массовая коммуникация, медиадипломатия, медиатизация, информационная политика, международные отношения.

This publication explored the role of mass communication and its impact on the audience, analyzed the emergence of new approaches in the methodology of political activity, due to the technological development of information communication technologies. Also, considerable attention is paid to information policies of international organizations in the field of media.

Key words: mass communication, media diplomacy, mediatization, information policy, international relations.

УДК 342.8

ББК 66.4

Ірина Овчар

ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ НА ЗМІСТ ВИБОРЧОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Важливість вивчення впливу міжнародно-правових норм на зміст виборчого права України пов'язана із процесом адаптації українського законодавства до європейського й розробкою цілісного Виборчого кодексу. Використовуючи методи протиставлення й порівняння, а також застосовуючи українську практику подій, вивчення витоків правових норм дає можливість у перспективі напрацювати відповідний документ, який буде забезпечувати реалізацію виборчого процесу.

Ключові слова: законодавство України у сфері виборів, виборче право, виборчі правовідносини, інститут виборів, адміністративний ресурс, міжнародні договори, політична реформа.

Процес адаптації українського законодавства до європейських стандартів, який загалом відображає цілісний євроінтеграційних курс України, пов'язаний також із необхідністю кодифікації діючих законів та підзаконних актів. Допоки процедура напрацювання та обговорення Виборчого кодексу проходить відповідні етапи до його прийняття, важливо визначити теоретичні аспекти, які регулюють виборчий процес, та показати практичну площину взаємодії в цьому питанні правових норм і міжнародних стандартів.

Система формування виборчого права України та здійснення процесуальних процедур забезпечується внутрішньодержавними складовими та перебуває під постійним контролем міжнародних демократичних організацій. Внутрішній розпорядок визначення правових процедур залежить від порядку прийняття й реалізації законодавчих норм, а також підсилюється політичними мотивами та стратегією міжвладної взаємодії. Зов-

нішній фактор реалізується через діяльність Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), Венеціанської комісії (Європейської комісії за демократію через право) та прийнятих ними документів: кодексів, декларацій, рекомендацій і т. д. Щоправда, вони мають рекомендаційний характер. Відтак забезпечують більше декларативність, аніж правову площину їх дотримання в межах державної політики та виборчого процесу.

Вивчення виборчого права України здійснюється в трьох напрямках: парламентарями через аналіз діючих законів та напрацювання і внесення змін до них; науковцями на етапі спостереження процесів трансформацій і проведення політичних реформ; експертами громадських організацій у контексті моніторингу правових положень та їх застосування в практиці виборчих процедур. В Україні виборче право характеризується особливостями, які визначені внутрішніми пріоритетами держави та забезпечуються стандартними міжнародними нормами. Останні визначаються та регулюються правовими й політичними складовими.

Серед інституцій, які на різних рівнях та етапах займаються вивченням виборчих процесів і процедур, слід назвати Інститут виборчого права, Інститут політики, Комітет виборців України (КВУ), Лабораторію законодавчих ініціатив, Центр політико-правових реформ, Український незалежний центр політичних досліджень тощо, які діють як громадські організації й об'єднують за спільними інтересами фахівців (теоретиків, практиків) у галузі виборчого права та виборчого процесу, у тому числі народних депутатів, науковців, членів Центральної виборчої комісії (ЦВК), суддів і т. д. Чимало напрацювань у цьому напрямі зроблено науковими установами: Інститутом законодавства Верховної Ради України, Національним інститутом стратегічних досліджень, Інститутом політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, Інститутом держави і права ім. В.П.Корецького тощо. Окремо слід назвати правників, які коментують правову й політичну складову проведення виборів в Україні: М.Ставнійчук, Ю.Шемшученко, А.Магера, Н.Богашева та ін.

У силу перманентності виборчого процесу доводиться плідніше над виборчим законодавством працювати суб'єктам права законодавчої ініціативи. Свою активність у цьому питанні проявили С.Власенко, Р.Зварич, Ю.Ключковський, Ю.Кармазін, Р.Князевич, О.Лавринович, О.Лукаш, Ю.Мірошніченко, М.Оніщук, В.Писаренко, М.Томенко та ін. Останні з метою приведення українського законодавства до європейських стандартів (принаймні такою є мотиваційна частина пояснення авторської позиції, викладеної в пояснювальній записці до проектів законів чи зведеної таблиці поправок до них) у своїх законопроектах пропонували чимало нововведень, зокрема вилучення графи “не підтримую жодного кандидата”, скорочення строків проведення виборчої кампанії, зміни щодо висунення кандидатів та в цілому системи виборів, можливості обрання президента в парламенті, порядок заміщення народних депутатів України, повноваження яких були достроково припинені тощо. Разом із тим жодні із цих змін не були підтримані парламентарями, однак показали необхідність проведення реформ у політичній системі та сфері державного управління. Також представники політичних кіл захищали дисертаційні роботи, присвячені інституту виборів¹.

У цілому, метою діяльності широкого кола науковців та громадських експертів (хочеться до цієї категорії віднести також законотворців), є об'єднання зусиль для

¹ Ставнійчук М. І. Законодавство про вибори народних депутатів України: проблеми теорії і практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право / М. І. Ставнійчук. – К. : Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. – 18 с.; Лавринович О. В. Виборче законодавство України та проблеми його вдосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право / О. В. Лавринович. – К. : Ін-т законодавства ВРУ, 2001. – 14 с.; Пилипишин В. П. Принципи виборчого права України: теорія і практика забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право / В. П. Пилипишин. – К. : Ін-т законодавства ВРУ, 2009. – 20 с.

сприяння розвитку виборчої демократії в Україні через удосконалення законодавства, практики його застосування на основі здобутків розвинутих європейських демократичних країн, напрацювань у даному напрямі міжнародних структур, новітнього досвіду українського суспільства та підвищення рівня політичної й правової культури громадян України – учасників виборчого процесу. Окремою складовою законотворчої діяльності та науково-експертної оцінки діючих нормативно-правових актів є приведення нашого законодавства до європейських стандартів у рамках реалізації програми щодо євроінтеграційного курсу України.

Хочемо також відзначити, що вказана тема стосується проблеми, яка має чи не найбільше наукове забезпечення як у правовій площині, так і в рамках політичних спостережень. Через велику кількість написаних законопроектів, відповідно до регламентної процедури їх розгляду, додаються висновки науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України. Однак чергові, позачергові або додаткові вибори всіх без винятку учасників виборчого процесу ставлять перед рядом нез'ясованих, дискусійних питань, які отримують як критику, так і пояснення з боку експертів, науковців, представників влади. Виносячи в заголовок статті міжнародно-правовий контекст і внутрішньополітичні події, спробуємо проаналізувати та визначити основні акценти сучасного виборчого права України із залученням закордонної та вітчизняної нормативно-правової бази, а також показати міру владного впливу на забезпечення виборчої системи держави.

Документами міжнародного значення, які в різний час були ратифіковані державами, у тому числі й Україною, і в яких визначені універсальні міжнародні виборчі стандарти, вважаються: “Загальна декларація прав людини” (затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р.)¹, “Статут Ради Європи” (05.05.1949 р., Лондон)², “Міжнародний пакт про громадські і політичні права” (16.12.1966 р.)³, матеріали Копенгагенської наради конференції з людського виміру НБСЕ (29.06.1990 р.)⁴, Перший протокол до Європейської конвенції з прав людини (Париж, 20.03.1952 р.)⁵ та документи Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі (Париж, 21.11.1990 р.)⁶ [7, с.138–139].

У цілому, вказані нормативно-правові акти декларують демократичні принципи та визнають верховенство права, гарантії основних свобод людини і громадянина. Підкреслено, що демократія, яка має представницький і плюралістичний характер, спричиняє підзвітність виборцям, зобов'язання державної влади дотримуватися законів і системи правосуддя. Виборчі процедури, за міжнародними стандартами, мають проводитись із розумною періодичністю в умовах, де будуть запезпечені права громадян на вільне волевиявлення. До стандартних європейських принципів виборчого права також належать: чесність підрахунку голосів, оприлюднення офіційних результатів голосування, забезпечення незалежності від влади системи інформатизації та політичної неупередженості ЗМІ, створення належних умов для діяльності партій та їх рівності перед законом та органами влади тощо [9, с.3].

Оскільки формат зовнішньої міждержавної політики вміщує ще й регіональні відносини, важливо звернути увагу на Конвенцію про стандарти демократичних виборів,

¹ Всеобщая декларация прав человека // Международное публичное право : сборник документов. – М., 1996. – Т. 1. – С. 460–464.

² Статут Ради Європи // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000.

³ Международный пакт о гражданских и политических правах // Международное публичное право : сборник документов. – М. : НОРМА-ИНФРА, 1998. – С. 138–148.

⁴ Документ Копенгагенского совещания по человеческому измерению СБСЕ // Международное публичное право : сборник документов. – М., 1996. – Т. 1. – С. 653–664.

⁵ Протокол до конвенції про захист прав та основних свобод (4) // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000.

⁶ Підсумковий документ Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Паризька хартія для нової Європи) // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000.

виборчих прав і свобод у державах-учасниках СНД¹, що була підписана 07.10.2002 р. у м. Кишинів президентами Вірменії, Грузії, Киргизії, Молдови, Румунії, Таджикистану та України. Згідно з підписаним документом, президенти семи країн СНД погодилися з тим, що розвиток і вдосконалення демократичних інститутів волевиявлення, процедур їхньої реалізації та стабільного забезпечення відповідно до загально визнаних принципів і норм міжнародного права на основі національних конституцій та правових актів є метою й обов'язком правової держави, однією з невід'ємних умов громадської стабільності й подальшого зміцнення співробітництва між державами задля реалізації та захисту ідеалів і норм, що є їх загальним демократичним надбанням [7, с.141–142].

Декларуючи первинність дії системи міжнародного права, відповідно до ст. 3 Декларації про право і обов'язок окремих осіб, груп та органів громадськості заохочувати і захищати загально визнані права людини та основні свободи від 09.12.1998 р., прийнятої на 53-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, внутрішнє законодавство будь-якої країни узгоджене зі Статутом ООН та іншими міжнародними зобов'язаннями держави в галузі прав людини й основних свобод, має утворювати юридичні рамки, у яких повинні здійснюватися й забезпечуватися права людини та основні свободи й відповідно до якого має реалізовуватися вся діяльність щодо заохочення, захисту та ефективного впровадження цих прав і свобод [7, с.150].

Закон України “Про міжнародні договори на території України” також закріплює пріоритет норм міжнародного права в системі національного законодавства: “Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства й застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору” (ст. 19) [4].

Загалом систему комплексного інституту виборчого законодавства складають декілька груп нормативних актів: Конституція України [6]; Закони України (які стосуються виборів Президента України, народних депутатів та місцевих рівнів, діяльності ЦВК); нормативно-правові документи конституційного законодавства (Закони України “Про громадянство”, “Про об'єднання громадян”, “Про державні символи”, “Про політичні партії в Україні” тощо); найбільшу складову системи виборчого права формують галузеві нормативно-правові акти суміжних галузей, якими регулюються певні процедури та інститути виборчого права)² (8, 12). Еволюційний характер прийняття законів, які забезпечують дієвість інституту виборів, дозволяє сформулювати основні принципи виборчого права й відзначити позитив законодавчих змін: визнання загального, рівного й прямого виборчого права за таємного голосування; вільного та рівноправного висунення кандидатів у депутати; гласності й відкритості; рівності можливостей для всіх кандидатів у проведенні виборчої кампанії; неупередженості до кандидатів з боку державних органів, установ і організацій, органів місцевого самоврядування; свободи агі-

¹ Конвенція о стандартах демократических выборов, избирательных прав и свобод в государствах-участниках СНГ. – М. : РОССПЭН, 2003. – 40 с.

² Забезпечення й здійснення виборчого процесу виражається через використання нормативно-правових документів: Законів України “Про вибори Президента України”, “Про вибори народних депутатів України”, “Про вибори депутатів ВР АРК, місцевих рад, сільських, селищних, міських голів”, “Про ЦВК”, “Про державну реєстрацію виборців”, “Про громадянство”, “Про об'єднання громадян”, “Про державні символи”, “Про політичні партії в Україні” з відповідними змінами та поправками, також рішення Конституційного Суду України, постанов ЦВК і КМУ, указів Президента України і т. д. Режим доступу : сайти ВРУ (www.rada.gov.ua), КМУ (www.kmu.gov.ua), Адміністрації Президента (www.president.gov.ua), ЦВК (www.cvk.gov.ua) тощо. Звертаємо увагу на першоджерела інформації, де є самі закони, зміни та поправки до них, прийняті за весь період незалежності України, які, власне, дають можливість простежити еволюцію демократичних перетворень виборчого процесу й міру присутності в ньому політичного впливу.

тації; перехід від негативного до позитивного голосування (домінанта заперечення, протесту поступилася домінанті вибору); закріплене право на вибір, а не обов'язок голосування; зростання ролі політичних партій як суб'єкта виборчого процесу та ін. Утім, окрім позитиву в напрямі дотримання демократичних складових у процесі виборів, зокрема, у виборчому праві, часовий фактор дає можливість простежити вплив державної влади на систему виборів, технології і механізми їх проведення, посилення адміністративного ресурсу [1], а також відзначити елемент становлення громадянського суспільства.

Дослідник О.В.Радченко вказує на п'ять дихотомій, які передбачають взаємозв'язок виборів та державних органів влади в інституційному плані: 1) вибори – законодавча влада (парламент); 2) вибори – інститут Президента; 3) вибори – виконавча влада (державний апарат); 4) вибори – судова влада; 5) вибори – спеціалізовані органи державної влади [7, с.86]. Уважаємо, що до них слід додати ще дві: вибори – ЗМІ та вибори – громадянське суспільство (хоча б уособлене громадськими організаціями). Оскільки взаємозалежність визначених складових сьогодні є більш ніж очевидною, такий розподіл дозволяє методом прогнозування та моделювання визначити вертикаль влади ще на етапі проходження виборчої кампанії. Російська політична школа взагалі вважає вплив виборів на державу, державну владу та її органи одним з основних суспільних законів. “Одна з найбільш загальних закономірностей політики полягає в тому, що особливості інституту виборів визначають характер державної влади, структуру партій та партійних систем, представництво інтересів виборців у парламенті та місцевих виборчих органах” [5, с.293].

Слід звернути увагу також на те, що правові та процесуальні особливості й закономірності виборчого процесу визначаються через тип виборчої системи. Останній, зокрема, стосується засад формування виборчої влади (форми державного правління), стосунків між виконавчою та законодавчою гілками влади (реалізація механізму стримувань і противаг), розвитку політичної (партійної) системи суспільства та форми державного устрою (ступінь децентралізації влади) [3, с.9–10], участь судової гілки влади у виборчому процесі (у процедурі дотримання правових норм та виконання судових рішень через провадження справ). Усі задіяні в ході виборів процедурні технології напряму пов'язані із застосуванням виборчого права¹, яке вказує на реалізацію владних повноважень суб'єктами права законодавчої ініціативи, можливого та допустимого використання адміністративного ресурсу. Також вони характеризують рівень забезпечення виборчих правовідносин² та спосіб їх здійснення. Формально це звучить як необхідність здійснення реформи виборчої системи, яка починається через унесення змін до діючого законодавства, або пропонуються й приймаються нові закони. Незважаючи на те, що реформа виборчої системи справді необхідна, зокрема в частині пошуку оптимального типу виборчої системи, забезпечення процесуальної технології реалізації виборчого права, підвищення рівня правової культури суб'єктів й учасників виборчого процесу, однак сучасний варіант запропонованих законодавцями процедур більше схожий на спроби посилити адміністративний ресурс і забезпечити тим самим тимчасовість дії виборчого права (діє схема від виборів до виборів). На цьому етапі спостерігається (відтак здійснюється) перехід від правових складових, законодавчої ініціативи, юридичної відповідності, структурованої підпорядкованості до політичної здійсненності та владної доцільності.

Серед теоретичних аспектів, які до недавнього часу взагалі були упущені в системі формування правової держави, виокремлюється те, що за час незалежності ми будували державу, але упустили необхідність формування громадянського суспільства. Цим пояснюється пасивність громадян до державотворчих процесів, подій суспільно-полі-

¹ Виборче право як інститут конституційного права – це певна система, яка уособлює субінститути й норми конституційного права [2, с.10].

² Виборчі правовідносини виникають у зв'язку з реалізацією виборчого права й становлять собою певну систему [2, с.12].

тичної значимості, проведення реформ, у т. ч. пов'язаних із виборчими процедурами. Натомість активність депутатського корпусу в питанні внесення змін до виборчого законодавства визначається інтересами лідерів політичних сил, які їм делеговано представляти у ВРУ. Зрештою, парламентарі не заперечують, що спостерігається тенденція, відповідно до якої “закони не приймаються, а лише скріплюються голосуванням карток більшості” (О.Доній, з інтерв'ю “5 каналу”, липень 2010 р.). Суттєву дискусію в питанні використання адміністративного ресурсу викликають нещодавно прийняті Закон України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”¹ з поправками до нього та зміни до Закону України “Про столицю України – місто-герой Київ” (щодо порядку утворення районних рад)². Утім, чимала критичність зауважень не мінімізує проведення виборів на законодавчо визначеній основі.

Комплекс аргументів і пояснень навколо питання про міжнародний контекст і політичний підтекст виборчого права України посилює проблему інституалізації виборів у національно-конституційному праві. Останні, будучи явищем суспільно-правовим, знаходять своє відбиття в існуванні об'єктивного виборчого права й адекватної йому системи виборчого законодавства [8; 9]. При цьому перша складова питання, яка характеризує міжнародний формат правових і політичних процедур, не порушується. Значною мірою індивідуалізується в плані політичної доцільності й адміністративної здійсненності друга частина тексту, винесена в заголовок статті.

За визначенням і змістом питання, передбачені нормами міжнародного права в частині проведення виборчого процесу та українським законодавством, не мають розбіжностей у теоретичній площині й відповідають демократичним стандартам. Натомість механізми й технології прийняття законів і процедура їх прочитання та застосування слугує фактом для визнання присутності адміністративного ресурсу й переваги політичної доцільності над правовими положеннями. При цьому окремо визначаються можливі наслідки таких процедур: правові та політичні. Комплекс використання владного ресурсу характеризує систему проведення виборів на різних адміністративних рівнях і дає можливість застосувати або обмежити засади демократії, принципи громадянського суспільства та визначити ступінь дієвості нормативно-правових актів.

У цілому, міжнародний контекст виборчого права визначається присутністю й застосуванням правових положень у внутрішньому праві з метою приведення українського законодавства відповідно до міжнародних стандартів. Водночас політичний підтекст характеризується через ступінь впливу представників влади, суб'єктів права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин у сфері проведення виборів на процедуру прийняття відповідних правових документів, включаючи етап унесення змін до них та їх практичної реалізації. Способи застосування владної ініціативи проявляються в процесі розгляду та прийняття нормативно-правових актів і, відповідно, дій, які супроводжують їх упровадження.

Уважаємо, що виборче право України вміщує й констатує норми міжнародно-правових відносин, які склалися в єдину систему характеристики виборчих процесів, прописані у вищезгаданих документах та перебувають під постійним контролем міжнародних організацій. Доцільними й зрозумілими є спроби внести зміни в законодавство з метою розширення демократії та якісного забезпечення процесу виборів на всіх рівнях. Водночас є чимало особливостей, які визначають внутрішній аспект застосування пра-

¹ Закон України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів від 10 липня 2010 року № 2487-VI; Закон від 30.08.2010 № 2491-VI Про внесення змін до Закону України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” // <http://zakon1.rada.gov.ua/>

² Закон від 07.09.2010 № 2500-VI Про внесення змін до Закону України “Про столицю України – місто-герой Київ” щодо порядку утворення районних рад // <http://zakon1.rada.gov.ua/>

вових положень і механізмів, закономірностей їх упровадження через ініціативну присутність політичної доцільності та використання адміністративного ресурсу. Виборче законодавство має виконувати роль стимулюючих норм для суспільного прогресу поряд із віддзеркаленням суспільних настроїв. В умовах України це законодавство має динамічно розвиватися, створюючи умови для підвищення ефективності роботи державної влади, а не слугувати елементом критики й показником деструктивності в напрямі формування громадянського суспільства й розширення демократії.

В Україні склалася практика проведення виборчих процедур, є їх відповідне законодавче регулювання. У силу прив'язання зовнішньої політики до внутрішньої та поглиблення процесів інституціоналізації в країнах ЄС, усе більше зауважень та критики викликають кожні наступні вибори, які відбуваються в державі. Причини такого явища слід пов'язувати зі спробами провести політичні та адміністративні реформи, зростанням політичних процедур над правовими методами та роботою над кодифікацією й уніфікацією виборчого законодавства. У будь-якому випадку без впливу міжнародно-правових норм здійснення виборчого процесу та забезпечення правових процедур видається неможливим.

1. Афанасьєва М. В. Избирательные технологии в Украине: конституционно-правовое обеспечение / М. В. Афанасьєва. – Одесса : Изд-во юридической литературы, 2007. – 198 с.
2. Виборче право України : навч. посіб. / В. Ф. Погорілко, М. І. Ставнійчук. – К. : Парламентське видавництво, 2003. – 383 с.
3. Еволюція виборчого законодавства України (1989–2006 роки) : Деякі аспекти / Н. В. Богашєва, Ю. Б. Ключковський, Л. В. Колісецька. – К. : Фоліант, 2006. – 146 с.
4. Закон України “Про міжнародні договори України”, № 1906-IV від 29.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Категории политической науки / [под ред. А. Ю. Мельвиля]. – М. : МГИМО, РОССПЭН, 2002. – 656 с.
6. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 01.08.2008 р. – К. : Паливода А. В., 2008. – 48 с.
7. Радченко О. В. Влада і вибори: інституційна взаємодія в демократичних суспільствах / О. В. Радченко. – Х. : Магістр, 2006. – 244 с.
8. Ставнійчук М. Вибори в Україні / Марина Ставнійчук. – К. : НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 1998. – 48 с.
9. Фурашев В. М. Системна інформатизація виборчих і референдумних процедур в Україні / В. М. Фурашев, М. І. Коваль, С. А. Маглюй. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 608 с.

Необходимость изучения влияния международно-правовых норм на содержание избирательного права Украины связано с процессом адаптации украинского законодательства к европейскому и нарабаткой целостного Избирательного кодекса. Используя методы противопоставления и сравнения, а также опираясь на украинскую практику событий, изучение истоков правовых норм дает возможность в перспективе наработать соответствующий документ, который сможет обеспечить реализацию избирательного процесса.

Ключевые слова: законодательство Украины в избирательной сфере, избирательное право, избирательные правоотношения, институт выборов, административный ресурс, международные договоры, политическая реформа.

Importance of study of influence of international legal norms on maintenance of the right to vote Ukraine it is related to the process of adaptation of the Ukrainian legislation to European and development of integral electoral code. Using the methods of contrasting and comparison, and also applying Ukrainian practices of events, study of sources of legal norms are given by possibility in a prospect to turn out a corresponding document which will provide realization of electoral process.

Key words: the legislation of Ukraine in sphere of elections, the suffrage, selective legal relations, institute of elections, an administrative resource, the international contracts, the political reform.

УДК 327.323: 519.876.5

ББК 66.4 (0)

Іванна Півончук

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИКЛАДНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В ДОСЛІДЖЕННІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Прикладне моделювання є засобом вивчення об'єкта дослідження шляхом створення формально тотожного йому образу (моделі), який відображає певні його властивості. Методологічною основою є системний підхід, який дає можливість упорядкувати хід думок дослідника, допомагає врахувати та виявити найбільшу кількість різноманітних факторів, зв'язків, побачити нові перспективи та зекономити час.

Ключові слова: міжнародні відносини, прикладне моделювання, системний підхід, кластерний аналіз, факторний аналіз, логіко-інтуїтивний аналіз, формалізація, квантифікація, змістовна модель.

Одним із помітних моментів сучасних прикладних досліджень міжнародних відносин є поширення прикладного моделювання. Перехід до моделювання як до одного з головних засобів прикладного вивчення міжнародних відносин був стимульований не тільки успіхами його застосування в різноманітних сферах суспільної практики (насамперед у військово-технічній, економічній), але й ростом аналітико-прогностичної орієнтації сучасних наукових досліджень.

Донедавна аналіз міжнародних відносин на основі моделювання розвивався переважно в працях західних (здебільшого американських) дослідників. Найвідомішими дослідниками даної проблематики вважаються Р.Шеннон, Ч.Лейв, Дж.Марч, Д.Паттон, В.Райкер, М.Олсон, Дж.Б'юкенен, Г.Таллок, Т.Сааті. Серед українських науковців над цією темою працюють професор В.Корнієнко, доцент А.Шиян, С.Денисюк, В.П.Горбатенко.

Під час моделювання у сфері міжнародних відносин досліднику доводиться вирішувати два типи задач: оцінні й операціональні. У рамках першого блоку визначається специфіка об'єкта моделювання (політичні ситуації, політичні процеси – що завершилися, поточні, перспективні) і рівень інформаційної забезпеченості дослідження. У рамках другого блоку – операціонального – визначаються характер і форми моделі, що залежать від ступеня її подоби об'єкту моделювання, тобто рівня концептуального узагальнення або, навпаки, максимальної конкретизації його ознак, у тому числі й шляхом представлення їхніх якісних характеристик у кількісному вигляді.

Стосовно сфери гуманітарного знання моделювання виступає як комплексний засіб вивчення об'єкта дослідження шляхом створення формально тотожного йому пізнавального образу, який відображає певні властивості об'єкта дослідження, що припускає широкий набір конкретних методичних засобів, головним з яких є системний підхід [1, с.44].

Прикладне значення системного підходу полягає в тому, що він упорядковує хід міркувань дослідника й тим самим заощаджує його зусилля. Системне дослідження сприяє зміні орієнтації у вивченні міжнародних відносин у бік більшого зв'язку явищ і більшої перспективи, дає можливість урахувати аспекти предмета, які ігнорувались і є основою для більш узагальненого та наукового підходу до тієї галузі вивчення, у якій традиційно домінували роботи, що засновуються здебільшого на враженні й інтуїції або які робили наголос на історичну своєрідність і неповторність окремих подій і явищ [2, с.70].

До найпоширеніших математичних засобів, що застосовуються у сфері прикладного аналізу міжнародних відносин, належать факторний та кластерний аналізи.

Факторний аналіз застосовується за наявності причин для обмеження кількості змінних. Основна ідея методу полягає в тому, що змінні, щільно скорельовані між собою, указують на одну й ту ж причину. Використовуючи факторний аналіз, можна згрупувати твердження, навівши їх у більш стислому вигляді. Тут трапляються випадки, коли з-поміж багатопараметричних об'єктів спостереження потрібно вилучити частину параметрів або замінити меншою кількістю певних функцій так, щоб це не позначилося на повноті інформації. Вирішення такого завдання має сенс у межах певної мо-

делі, найбільше наближеної до багатьох реальних ситуацій. Прикладом є модель факторного аналізу. Поняття “факторний аналіз” не слід змішувати (що часто трапляється) із широким поняттям аналізу причинно-наслідкових зв’язків, коли вивчається вплив різних факторів (їх поєднань, комбінацій) на результативну ознаку. Сутність методу факторного аналізу полягає у вилученні опису множини характеристик, що вивчається, і заміні його меншою кількістю інформаційно повніших змінних. Останні виконують роль своєрідних функцій вихідних ознак [2, с.81–82].

Вивчення спеціальної літератури вітчизняних і зарубіжних учених дає підстави стверджувати, що статистична природа факторного аналізу має такі методичні властивості:

- метод спирається переважно на спостереження над природним варіюванням змінних;
- досліджувана сукупність не вибирається довільно, отже, метод дає змогу виявляти основні фактори;
- факторний аналіз не потребує попередніх гіпотез, навпаки, він сам може служити методом висунення гіпотез, а також виступати критерієм гіпотез, що базуються на даних, одержаних іншими методами;
- факторний аналіз не вимагає апріорних здогадок (залежними чи незалежними є змінні), він не гіпертрофує причинні зв’язки й вирішує питання про їх ступінь у процесі подальших досліджень [3, с.11].

Кластерний аналіз застосовується для розподілу багатьох об’єктів на задану або невідому кількість класів на основі певного математичного критерію якості класифікації. Cluster (англ. – “пучок”) – скупчення, група елементів, що характеризуються спільною якістю, властивістю. Критерій якості кластеризації відображає такі неформальні вимоги:

- у групі об’єкти повинні бути щільно пов’язані між собою;
- об’єкти різних груп мають бути далекими один від одного;
- за будь-яких рівних умов розподіл об’єктів на групи повинен бути рівномірним.

Сутність кластерного аналізу зводиться до групування (кластеризації) сукупності з різноманітними ознаками з метою одержання однорідних груп-кластерів. Перевага цього аналізу полягає в тому, що його математичний апарат дає змогу знайти й виділити реально існуюче в ознаковому просторі нагромадження об’єктів (точок) на підставі одночасного групування за великою кількістю ознак. Більше того, метод дає можливість виявити й описати структурні закономірності, забезпечивши формування однорідних класів об’єктів.

Основою формування ознакових просторів кластер-аналізу є вибір змінних. Цей важливий етап здійснюється у дві стадії. В основу першої з них покладено формування первинної гіпотези про набір ознак, які впливають на досліджуване явище; в основу другої – уточнення гіпотези за результатами фахових консультацій (опитувань) спеціалістів. Завершеною стадією вважається постановка завдання за умови її узгодженості з вимогами математичного апарату й можливостями обчислювальної техніки [4, с.28].

Прийнято виділяти три послідовних етапи моделювання: логіко-інтуїтивний аналіз, формалізація й квантифікація.

Логіко-інтуїтивний аналіз – це, по суті, традиційна дослідницька практика, коли спеціаліст, використовуючи свої знання, логіку й інтуїцію, створює модель досліджуваної ситуації або процесу. Як правило, ця модель конструюється на основі систематизації змістовних понять, тісно пов’язаних із предметною специфікою досліджуваного явища й емпіричного масиву інформаційних даних, що відносяться до нього.

Прикладом такої аналітичної моделі може служити систематизація проблематики міжнародних переговорів, запропонована Ф.Айклом. Його система виділяє такі основні типи переговорів: про продовження, про нормалізацію, про перерозподіл, про створення нових умов. Їх внутрішні складові автор систематизує в такий спосіб: предмет супе-

речки, основні характеристики процесу переговорів, наслідки затягування переговорів, наслідки досягнення угоди. Особлива графа виділяється для аналізу побічних наслідків переговорів [3, с.14].

Але навіть якщо змістовна модель забезпечує одержання значимих аналітичних і прогностичних результатів, з її допомогою дуже складно стежити за серйозними змінами, що відбуваються в досліджуваному об'єкті, особливо якщо вони мають бурхливий характер. Для розв'язання задачі спостереження за обстановкою необхідне перетворення змістовної моделі зі статистичної в динамічну.

Зазначене перетворення може бути здійснено тільки за допомогою формалізації змістовної моделі, під час якої відбувається значна зміна її форми – перехід від переважно дискрептивної до переважно матрично-графічної, а також і її вдосконалювання.

Для ілюстрації процесу перетворення змістовної моделі в один із простих варіантів формалізованої можна посилатись на приклад прикладного аналізу переговорного процесу. На етапі створення змістовної моделі експертами встановлюються такі моменти:

1. Виявлення можливих варіантів вирішення проблеми під час переговорів.
2. Кожний з елементів з урахуванням його практичних наслідків для держави розглядається з погляду його відповідності кожній цілі, що має пряме або непряме відношення до предмета переговорів.
3. Отримані в такий спосіб оцінки використовуються для визначення ступеня прийнятності варіантів (у цілому, прийнятні, відносно прийнятні, малоприйнятні й неприйнятні варіанти та їхні елементи) [6, с.34–35].

Виділені поняття (категорії) можуть бути зведені в матрицю зіставлення варіантів вирішення проблеми та цілей держав – учасників переговорів.

Зіставлення пріоритетів окремих учасників переговорів дозволяє виявити ті варіанти (та їхні елементи), що в тому або іншому ступені були б прийнятні для всіх або більшості держав. При цьому ймовірна зона поступки включала б ті варіанти, які для всіх або більшості учасників були б найбільше, у цілому або відносно, прийнятні.

Описана вище аналітична процедура, проведена шляхом поетапної формалізації змістовної моделі переговорної концепції, і її перетворення в просту формалізовану модель переговорного процесу сприяють виявленню найбільш компромісних варіантів домовленостей і досягненню балансу інтересів учасників переговорів.

Володіючи дуже високим аналітичним потенціалом, формалізовані моделі не в змозі цілком вирішити задачі спостереження за зміною зовнішньополітичних ситуацій та істотних коливань динаміки міжнародних процесів. Ця задача зазвичай розв'язується на етапі квантифікації рубрик формалізованої моделі та її перетворення в квантифіковану.

Прикладом квантифікованої моделі може розглядатись модель, запропонована Т.Сааті для оцінки процесу взаємного контролю й досягнення угод між конфліктуючими суб'єктами міжнародних відносин. На основі сполучення системного аналізу, математичної техніки дослідження операцій і кібернетичного підходу автору вдалося побудувати, принаймні в першому наближенні, експериментальний “образ штучної реальності”, що відбиває більшість властивостей значних міжнародних конфліктів. Але пізнавальне значення цієї методики значно ширше, оскільки вона дозволяє за наявності системи спостереження за подіями оцінювати темпи еволюції окремих чинників, що формують міжнародну конфліктну ситуацію, допомагає на ранній стадії виявити ті з них, які будуть здійснювати зростаючий вплив на формування конкретних ситуацій не тільки на сучасному етапі, але й у майбутньому.

Автор висуває такі вимоги до побудови квантифікованих моделей цього класу: потреба розробки концептуальної схеми, що підлягає квантифікації і є спроможною відобразити більшість властивостей реального конфлікту (або іншого динамічного об'єкта спостереження); необхідність точного опису змінних, які вводяться, й одиниці їхнього виміру, при цьому поведінка об'єктів спостереження повинна бути виражена кількі-

сно; ситуація, що моделюється під час експерименту, повинна розкладатись на ряд більш простих експериментальних ситуацій, які, якщо це можливо, повинні бути попередньо вивченими або близькими до вже вивчених.

Квантифікована модель штучної міжнародної реальності, запропонована Т.Сааті, у загальному вигляді складається із двох симетричних ігор, у яких ходи робляться одночасно. Одна з них – гра з позитивною сумою “дилема ув’язненого”, що орієнтована на відносно умовне відображення міжнародної економіки. Інша – гра з негативною сумою за назвою “півні”, що нагадує протистояння двох країн, коли вони тримають курс на сутичку в надії, що їхній супротивник піде на поступки [5, с.1–4].

Побудова кваліфікованої моделі є достатньо конструктивною як засіб прикладного аналізу міжнародних ситуацій, що розвиваються динамічно. Проте, на думку деяких дослідників, адекватна квантифікація у сфері гуманітарного знання, у тому числі в рамках прикладного моделювання міжнародних ситуацій і процесів, не може бути застосована без урахування чинника системної нормативності моделювання.

Отже, метод прикладного моделювання широко використовується у сфері міжнародних відносин і дає змогу розробляти не тільки уточнені уявлення про світ як спрощену модель, але й дає змогу розробляти прогнози на майбутнє. Методологічною основою моделювання у сфері міжнародних відносин є системний підхід, який допомагає врахувати та виявити велику кількість різноманітних факторів, побачити нові перспективи та зекономити час. Також виділяють три етапи моделювання: логіко-інтуїтивний аналіз, формалізація та квантифікація. Відповідно виділяються й три класи моделей: змістовні, формалізовані та квантифіковані.

1. Введение в математическое моделирование : учеб. пособ. / под ред. П. В. Трусова. – М. : Логос, 2004. – С. 44–45.
2. Системный подход: анализ и прогнозирование международных отношений / под ред. И. Г. Тюлина. – М., 1991. – 311 с.
3. Ткачук В. Моделювання як метод аналізу політичних процесів / В. Ткачук // Вісник Львівського університету. Серія “Міжнародні відносини”. – 2000. – Вип. 2. – С. 10–15.
4. Хрусталева М. А. Системное моделирование международных отношений / М. А. Хрусталева. – М., 1987. – 226 с.
5. Шабров О. Ф. Системный подход и компьютерное моделирование в политологическом исследовании / О. Ф. Шабров // Полис. – 1996. – № 2. – С. 1–4.
6. Шепелев М. А. Методология международных исследований / М. А. Шепелев // Теория международных отношений. – К., 2004. – С. 34–62.

Прикладное моделирование является средством изучения объекта исследования путем создания формально тождественного ему образа (модели), который отображает его свойства. Методологической основой является системный подход, который даёт возможность упорядочить ход мнений исследователя, помогает учесть и обнаружить наибольшее количество разнообразных факторов, связей, увидит новые перспективы и сэкономит время.

Ключевые слова: *международные отношения, прикладное моделирование, системный подход, кластерный анализ, факторный анализ, логико-интуитивный анализ, формализация, квантификация, содержательная модель.*

The applied modeling is a means of studying the object of research by creating its formally identical image (model) that reflects some of its properties. Methodological basis is the systematic approach that enables the researcher to organize thoughts, helps to consider and identify the largest number of different factors, connections, to see new perspectives and to save time.

Key words: *international relations, applied modeling, the systematic approach, cluster analysis, faktor analysis, logical and intuitive analysis, formalization, quantifikation, content model.*

УДК 327 (477)+(438)

ББК 66.4

Наталія Роїк

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ МІЖРЕГІОНАЛЬНЕ Й ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Розглянуто правові та інституційні особливості українсько-польського міжрегіонального й транскордонного співробітництва, виділено їх характерні особливості.

Ключові слова: прикордонне співробітництво, транскордонна співпраця, євроінтеграційні процеси, Україна, Польща.

Сучасна Європа побудована на спільній культурі та історії. З XVII ст. основою Європи стають історичні спільноти, народи, які в XIX і XX століттях уже утворюють національні держави. Кордони національних держав у багатьох випадках проходили через історичні території народів, розділяючи їх. Етнічні кордони почали не збігатися з політичними.

Регіоналізм став тією ідеологією, яка була покликана знівелювати розмежувальну функцію кордону через розвиток регіонів. Невід'ємною частиною регіональної політики Європи XX і XXI століть стає принцип "Європа регіонів", де транскордонному співробітництву відводять значну роль.

Інтеграція держав у міжнародні структури тісно пов'язана з прикордонною співпрацею. Периферійність змусила прикордонні території держав Центрально-Східної Європи ставати активними учасниками регіональної політики ЄС. Успіхи політики транскордонного співробітництва держав ЄС підтвердили важливість існування євро-регіонів. Адже будь-який регіон незалежно від рівня розвитку міг розраховувати на фінансову допомогу структур ЄС.

Метою статті є дослідження напрямів та особливостей українсько-польського транскордонного й міжрегіонального співробітництва, зокрема після розширення ЄС на схід.

За останні роки наукова розробка проблем транскордонного співробітництва дещо посилилася. Значний внесок у дослідження проблем регіонального співробітництва та взаємовідносин прикордонних територій зробили такі українські вчені: П.Беленький, О.Гонта, М.Долішній, П.Луцишин, Н.Луцишин, Н.Мікула, А.Мокій, В.Пила, С.Писаренко, О.Чмир, В.Мікловда, І.Студенніков, Д.Стеченко, Є.Кіш, Н.Мітряєва та ін. Зокрема, Н.Мікула вивчає теоретичні аспекти та досвід здійснення міжтериторіального й транскордонного співробітництва [1; 5]. П.Луцишин вагомого значення надає дослідженню соціально-економічного розвитку транскордонного регіону [4]. І.Студенніков акцентує увагу на ролі транскордонного співробітництва в процесах регіонального розвитку [9].

Правові засади розвитку двостороннього співробітництва між регіонами України та Польщі закладені в міжурядовій Угоді про міжрегіональне співробітництво від 24 травня 1993 р. Крім того, на регіональному та місцевому рівнях між Україною й Польщею підписано понад 400 угод про міжрегіональне співробітництво як між областями, містами, районами й селищами України, так і відповідно воєводствами, містами, повітами й гмінами Польщі.

У червні 2004 року підписано Стратегію українсько-польського міжрегіонального та прикордонного співробітництва, головним завданням якої є реалізація міжрегіональних і транскордонних проектів з метою зближення моделей адміністративно-самоврядного управління регіонів України та Польщі й наближення рівня їх розвитку до європейських стандартів. 2008 року започатковано процес перегляду Стратегії з метою актуалізації акцентів українсько-польської міжрегіональної співпраці.

Загалом нормативно-правове регулювання транскордонного співробітництва можна розділити на декілька груп. По-перше, документи європейського законодавства, що стосуються безпосередньо ТКС, по-друге, нормативні акти європейського загального

законодавства щодо діяльності регіонів, по-третє, конвенції та хартії щодо різноманітних сфер суспільного життя, національні законодавства країн щодо ТКС.

Міжрегіональне співробітництво підтримується такою інституційною інфраструктурою:

- Українсько-Польська міжурядова координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва – головний інституційний механізм двосторонньої міжрегіональної співпраці (складається із 5 комісій);
- Постійна Конференція голів обласних державних адміністрацій, обласних рад України та воєвод і маршалків воєводств РП, яка відбувається під патронатом Президентів України та Республіки Польща;
- Форум міст – партнерів України та Республіки Польща;
- Єврорегіон “Буг” та Асоціація “Карпатський єврорегіон”.

Аналіз існуючого рівня контактів між регіонами України та Польщі свідчить, що найактивніша співпраця розвивається між прикордонними областями України: Волинською, Львівською, Закарпатською та прикордонними воєводствами Польщі: Підкарпатським та Люблінським.

Найбільш привабливими напрямками реалізації проектів у сфері транскордонного співробітництва серед цих областей є розвиток місцевого самоврядування, охорона навколишнього середовища, розвиток торгівлі, розвиток спорту, туризму, культурний обмін, удосконалення системи освіти, запобігання природним катаклізмам, охорона здоров'я [3, с.13–15].

Характерною рисою польсько-українського прикордонного регіону є концентрація на його території фінансових ресурсів Європейського Союзу. Позитивним є досвід спільного використання коштів ЄС на транскордонне співробітництво між Україною та Польщею.

Починаючи з 2007 року, з метою підтримки виконання планів дій, уведено в дію Європейський інструмент сусідства та партнерства (ENPI), дія якого поширюється на всі без винятку країни–партнери в рамках Європейської політики сусідства. Головною метою його впровадження є спрощення існуючих процедур надання технічної допомоги та підвищення її загальної ефективності [17, с.169].

Значна частина фінансової допомоги, передбаченої Європейським інструментом сусідства й партнерства, спрямована на потреби транскордонного співробітництва (так званий компонент прикордонного співробітництва в рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства – ENPI-CBC (cross-border cooperation)).

Активно здійснюється співпраця з Міністерством регіонального розвитку Польщі щодо реалізації Програми сусідства Польща–Білорусь–Україна 2007–2013. За чотири роки реалізації попередньої аналогічної програми на 2004–2006 рр. було реалізовано близько 170 загальних проектів, у тому числі для України – на загальну суму 12 млн євро. Серед них можна виділити три важливих проекти: створення сітки пунктів екстреної медичної допомоги на основних транспортних магістралях (800 тис. євро); поліпшення туристично-інформаційної структури Львова (700 тис. євро) і екологічний проект вивозу у ФРН (м. Гамбург) 65-ти тонн токсичних відходів на переробку. Бюджет програми на наступні роки збільшено практично в 4 рази (близько 200 млн євро) й охоплює ця програма вже п'ять областей України [12, с.211].

Реалізуються також проекти українсько-польської співпраці за підтримки інших механізмів залучення фінансової допомоги, таких як Норвезький фінансовий інструмент та фінансові механізми Європейського економічного простору.

У рамках Норвезького фінансового механізму фінансуються проекти й програми в шести пріоритетних сферах фінансових механізмів Європейського економічного простору, зокрема регіональна політика та транскордонна співпраця. У рамках цього пріоритету головною метою є покращення громадської комунікації й транскордонної спів-

праці мешканців та органів влади Польщі з державами Європейського економічного простору та ЕФТА, державами Балтійського моря, а також Україною, Білоруссю та Калінінградською областю РФ [11, с.12].

Фінансові механізми Європейського економічного простору діють на підставі Угоди про розширення Європейського економічного простору, чинної з січня 1994 р., де зазначено, що Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн зобов'язуються надати фінансову допомогу новим державам–членами ЄС, що, як і названі вище три держави, також беруть участь у внутрішньому ринку Європейського Економічного Простору [18, с.31].

Співпраця регіонів України, які не охоплені європейськими програмами, базується на двосторонніх угодах між регіонами та містами України й Польщі. У цьому напрямі активно взаємодіють Вінницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Одеська, Харківська області з української сторони та Малопольське, Великопольське, Поморське, Західнопоморське, Нижньосілезьке та Сілезьке воеводства – з польської.

Наразі найчастіше регіони проводять економічні, культурні форуми та конференції, обміни досвідом в економічній, культурній, гуманітарній, соціальній сферах, а також організують стажування для представників органів місцевої влади та самоврядування, урядових структур із метою передачі євроінтеграційного досвіду, напрацювань у сфері соціально-економічних реформ, змін у формах і принципах функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування [2; 6; 7; 8].

Дієвим механізмом узгодженого вироблення та реалізації міжрегіональних проєктів між Україною й Польщею є участь української та польської сторін у діяльності євро регіону “Буг” (створений 1995 р.) та Асоціації “Карпатський євро регіон” (створена 1993 р.). Використання потенціалу євро регіонів надає можливість регіонам України та Польщі ефективно співпрацювати у сфері торгівлі, сільського господарства, освіти та науки, культурі, туризмі, охороні довкілля, розвитку транспорту та комунікацій, боротьбі зі злочинністю та в подоланні наслідків стихійних лих.

У жовтні 2007 р. Товариством “Карпатський Євро регіон – Польща” та Асоціацією органів місцевого самоврядування “Євро регіон Карпати – Україна” було підписано угоду, що має на меті сприяння розвитку прикордонних регіонів України та Республіки Польща в межах території “Карпатського євро регіону”, а також співпраці органів місцевого самоврядування – членів вищезазначених організацій. Це створило додаткові можливості для реалізації конкретних проєктів по обидва боки українсько-польського кордону.

Позитивним є досвід багатостороннього співробітництва між територіальними одиницями України, Польщі та інших країн ЄС. Така співпраця є поштовхом до зародження нових об'єднань, які сприятимуть налагодженню економічних ланцюгів співпраці України з регіонами Західної Європи.

Одночасно українські міста – асоційовані члени європейської мережі EUROCITIES – набувають позитивного досвіду у форматі багатостороннього співробітництва у сфері розвитку органів місцевого самоврядування, проведення соціально-економічних реформ на місцевому рівні, використання та якісного управління комунальною власністю тощо [13, с.64].

Перспективними напрямками співпраці регіонів України та Польщі є взаємодія в рамках міжнародних організацій та інституцій, зокрема Ради Європи, Комітету регіонів ЄС, Вишеградської групи, Веймарського трикутника, ЦЄІ, а також ОЧЕС та ГУАМ.

Вступ Польщі до Шенгенської зони з 1 січня 2008 року та запровадження нових правил щодо отримання віз і перетину кордону негативно вплинули на розвиток та активізацію міжрегіонального й транскордонного співробітництва. Разом із тим взаємний інтерес до поглиблення співпраці між адміністративно-територіальними одиницями України та Польщі має сталу тенденцію до зростання.

Окремо варто зупинитись на Карпатському єврорегіоні, до складу якого входить Івано-Франківська область. Після розширення Європейського Союзу за рахунок країн, чий області складають західну частину Карпатського єврорегіону, пройшла межа, яка розділила його на дві складові. Одну з них становлять регіони, що належать країнам-членам ЄС, а іншу – наші області, що мають статус сусідів Європейського Союзу. На жаль, після вступу наших партнерів до ЄС спостерігається уповільнення співпраці в рамках Карпатського єврорегіону.

Можна констатувати, що спектр завдань, які стояли перед Карпатським єврорегіоном на момент його утворення, зазнав переорієнтації. До питань економічної й гуманітарної взаємодії, які були ключовими десять років тому, додалися питання регіональної безпеки й стабільності. Зокрема, це стосується впровадження проектів у сфері охорони навколишнього середовища, попередження та ліквідації наслідків природних стихій.

Значного розвитку транскордонної співпраці досягли ті країни, які вміло використали фонди Програми транскордонної співпраці Польща–Україна – Білорусь 2007–2013, Програми добросусідства: Польща–Білорусь–Україна INTERREG III A/TACIS CBC 2004–2006, Фонди малих проектів PHARE, основним пріоритетом останніх є суспільна сфера (культурні, спортивні, наукові досягнення), Програма прикордонної співпраці PHARE [10; 14; 15].

Проаналізувавши підсумки реалізації Фондів малих проектів у рамках Програми PHARE, бачимо, що малобюджетні проекти сприяють утворенню тривалих культурних і, що найважливіше, звичайних товариських контактів. Зустрічі мешканців єврорегіону “Буг” і “Карпати” під час культурних заходів, обмінів молоді, під час конференцій і наукових семінарів, пісенних фестивалів чи спортивних заходів, як і вивчення мови сусіда, долають культурні й історичні бар’єри, формують спільну відповідальність за творення сучасності [10].

Найбільш актуальним на даний час проектом, який працює в межах Карпатського єврорегіону, є “Polonia – Ukraina Transcarpathia – nowe otwarte”, який фінансується спільно Європейським фондом регіонального розвитку в рамках Програми добросусідства: Польща–Білорусь–Україна INTERREG III A/TACIS CBC [16].

Обмеженість повноважень українських органів місцевого самоврядування сьогодні є головним фактором, який стримує подальший розвиток транскордонного співробітництва, зокрема й між Україною та Польщею. Існуюче інституційне забезпечення ТКС не формує цілісну багаторівневу систему управління ТКС, окремі її елементи працюють не узгоджено, не мають спадковості у вирішенні завдань. Необхідно забезпечити механізм спадковості чи етапності реалізації транскордонних ініціатив (це завдання національних представництв єврорегіонів).

Отже, важливість регіонального співробітництва в системі міжнародної інтеграції додає нового змісту українсько-польським прикордонним економічним, культурним, міжособистісним, міжнаціональним взаєминам. Основою ефективності та результативності міжрегіональної й транскордонної співпраці сьогодні має стати правочинність регіонів щодо здійснення регіональної політики та закордонної співпраці. Місцеві ради найнижчого рівня, районні та обласні органи влади матимуть законодавчі передумови для проведення в цій сфері широкої багатосторонньої діяльності.

Взаємини прикордонних територій України й Польщі зміцнюють ідею “сусідства над кордонами”, будують толерантні взаємини між етнічними групами та формують багатокультурне суспільство. Низка ініціатив економічного та гуманітарного характеру покликана гармонізувати відносини між прикордонними територіями, знівелювати бар’єрність кордону. “Шрами історії”, як свого часу назвали кордони творці політики регіоналізму, завдяки суспільним, культурним, торгівельним заходам, мають шанс стати мостами порозуміння й покращення рівня життя людей.

1. Бельський П. Ю. Формування та розвиток системи міжрегіонального та транскордонного співробітництва в Україні / П. Ю. Бельський, Н. А. Мікула // Регіональна економіка. – 2001. – № 3. – С. 61–73.
2. Відбувся Карпатський міжнародний екотуристичний форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gurt.org.ua/news/recent/5120/>.
3. Довідник для представників місцевих органів влади, самоврядування та громадських організацій / [уклад. Устич І., Носа Н., Кіш Є. та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2008. – 111 с.
4. Луцишин П. Євро регіон Буг. Обласний суспільно-географічний комплекс: теорія, методика, практика / П. В. Луцишин. – К. : ІСДМО, 1996. – 207 с.
5. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Надія Мікула. – Л. : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
6. Міста, що розвиваються, – використання польського та українського досвіду у сфері будівництва сучасного самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvk.if.ua/news/8019/>.
7. Підсумкова конференція у Любліні. Перспектива для продовження транскордонної співпраці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.mvk.if.ua/news/3922>.
8. Поляки та українці спільно сформують Програму транскордонної співпраці “Карпатський Євро регіон” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zik.com.ua/ua/news/2008/05/19/136592>.
9. Студенников І. Транс кордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку / І. Студенников // Регіональна політика в країнах Європи : Уроки для України / Київ. центр Ін-ту Схід–Захід ; [за ред. С. Максименка]. – К. : Логос, 2000. – С. 138–167.
10. Aktualności euroregionu Karpacki [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.karpacki.pl/euroregion-aktualności-40.html>.
11. Engelgard J. Regionalizacja jako instrument likwidacji państw narodowych / J. Engelgard. – Warszawa ; Bruksela : Wyd-wo Prasy Lokalnej, 2005. – С. 32.
12. Karasek A. Finansowe instrumenty wsparcia z funduszy strukturalnych dla regionów Polski Wschodniej w perspektywie finansowej na lata 2007–2013 / A. Karasek // Międzynarodowe uwarunkowania rozwoju regionalnego : [зб. наук. праць / red. В. Józwick, Н. Ponikowski]. – Lublin : KUL, 2008. – 439 с.
13. Maj C. Region i regionalizm w stosunkach międzynarodowych / C. Maj // Międzynarodowe uwarunkowania rozwoju regionalnego : [зб. наук. праць / red. В. Józwick, Н. Ponikowski]. – Lublin : KUL, 2008. – 439 с.
14. Program przedakcesyjny PHARE [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euroregiobug.pl/content/view/9/10>.
15. Program sąsiedztwa PL-BY-UA/NACIS CBC 2004–2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euroregiobug.pl/content/view/3-11>.
16. Proektu Własne Euroregionu Karpacki [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.karpacki.pl/euroregion-fundusze_unijnepolonia_ukraina_trnscarpattia_nowe_otwarcie-74.html.
17. Paluch M. Fundusze strukturalne Unii Europejskiej jako instrumenty wspierania rozwoju regionalnego / M. Paluch // Międzynarodowe uwarunkowania rozwoju regionalnego : [зб. наук. праць / red. В. Józwick, Н. Ponikowski]. – Lublin : KUL, 2008. – 439 с.
18. Stępień-Kuczyńska A. Unia Europejska a państwa Europy Wschodniej / A. Stępień-Kuczyńska, М. Słowikowski. – Warszawa : Wydawnictwo sejmowe, 2008. – 256 с.

Rассмотрены юридические и институциональные особенности украинско-польского межрегионального и трансграничного сотрудничества, выделены их особенности.

Ключевые слова: пограничное сотрудничество, трансграничное сотрудничество, евроинтеграционные процессы, Украина, Польша.

Shows the direction of transbordering cooperation on the depth international relations between the communities, regional governments of Ukraine and Poland. Introduce the common interests and real ways of Ukrainian-Polish cooperation across the border line.

Key word: European region, bordering cooperation, transbordering cooperation, eurointegrated processes, EU, Ukraine, Poland.

ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ ПІД ЧАС МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджено правові рамки проведення виборчої кампанії під час виборів до місцевих органів влади в Республіці Польща. Аналізуються позитивні й негативні аспекти законодавства щодо регулювання виборчої кампанії.

Ключові слова: вибори, виборча кампанія, виборче законодавство.

Виборчу кампанію можна визначити як здійснення будь-якої діяльності з метою отримання підтримки для кандидатів або політичних партій на виборах. Має вона свої позитивні й негативні аспекти. Позитивним є те, що така діяльність має на меті збільшення шансів перемоги на виборах конкретних кандидатів, а негатив полягає в тому, що такі дії зорієнтовані на зменшення шансів суперників. Відтак законодавство має визначати правила, якими повинні керуватись учасники під час проведення виборчої кампанії, а також санкції за їх порушення.

Метою статті є аналіз правового регулювання виборчої кампанії до органів місцевого самоврядування в Республіці Польща з 1990 р.

Правові рамки виборчої кампанії на місцевих виборах у Республіці Польща в 1990 і 1994 рр. закріплювалися Виборчим положенням до рад гмін від 8 березня 1990 року. Проте питання виборчої кампанії не знайшли детального відображення в законодавстві Республіки Польща. У вищезазначеному законі, який був першим законом про місцеві вибори, цій проблематиці присвячувався тільки один розділ 9, який містив усього вісім статей (ст. 55–62), а розділ “Перехідні і прикінцеві положення” закріплював ще два положення про виборчу кампанію [1].

На зібрання, які проводилися в рамках виборчої кампанії, не поширювалися норми Закону “Про зібрання” від 29 березня 1962 року. Через чотири місяці після прийняття Закону “Про вибори до рад гмін”, а саме 5 липня 1990 р., Сейм Польщі ухвалив новий закон про зібрання, який, відповідно, теж не застосовувався до проведення заходів, пов’язаних із виборчою кампанією. Це положення було дуже важливим, тому що в ньому не містилася вимога повідомляти відповідні органи гміни про місце й мету зібрань, організаторів і т. д. У такий спосіб закон гарантував свободу зібрань, які відбувалися у зв’язку з проведенням виборів.

Законодавством заборонялося в день голосування проводити збори, демонстрації, мітинги, публічні виступи, розповсюджувати друковані агітаційні матеріали, а також проводити агітацію в інший спосіб на користь кандидатів або списків кандидатів. Ця заборона стосувалася всіх суб’єктів виборчого процесу, а саме: як кандидатів та угруповань, які їх підтримували, так й окремих виборців. З.Ярош підкреслив, що ця заборона має важливе значення з погляду політичної культури й рівності можливостей кандидатів на виборах, а також зауважив, що така заборона, безумовно, важка для застосування, адже в законі безпосередньо не було жодної санкції за порушення цієї норми [5, s.261]. Закон забороняв будь-які форми агітації у виборчому приміщенні. Проте, якщо вважати, що це положення стосувалося дня голосування, то, скоріш за все, воно було зайвим. Оскільки із закону випливало, що проведення будь-якої (і будь-де) виборчої агітації не допускалося, то, зрозуміло, не допускалося також і у виборчому приміщенні.

У зв’язку з тим, що вибори відбувалися в неділю, поширеним був факт проведення виборчої кампанії в костелах або поблизу них. Без сумніву, заборона, яка була сформульована в законодавстві, також стосувалася місць релігійного культу, проте, як зазначалося вище, санкції за порушення закон не передбачав. Спроби вдосконалити це положення були в новому Законі “Про вибори до рад гмін”, що був ухвалений Сеймом Польщі в березні 1994 року, який, однак, не вступив у силу у зв’язку з накладенням ве-

то Президента. У новому законі передбачалася повна заборона проведення виборчої агітації в костелах [6, s.35].

Будь-які виборчі плакати, написи чи листівки підлягали правовій охороні, якщо вони містили чіткі відомості, від кого походять чи ким розповсюджені. Це положення мало на меті запобігти так званій “плакатній війні”, тобто взаємному псуванню чи вилучанню агітаційних матеріалів конкуруючих між собою кандидатів і/або угруповань. Проте П.Вінчорек висловлював сумніви відносно того, чи такого роду положення могли бути на практиці достатньо ефективними [5, s.262].

Необхідно зазначити, що на виборчі плакати та листівки не поширювалися норми ст. 63а Кодексу про правопорушення, а також не застосовувалися положення закону від 31 липня 1981 року про контроль публікацій та видовищ.

У законі були визначені місця, де не дозволялося розміщення агітаційних матеріалів. Заборонялося розклеювання виборчих плакатів ззовні й усередині будівель державної адміністрації і судів, а також на дорожніх знаках. У законі не було чітко зазначено, що включало поняття “державна адміністрація”. Ю.Скверес та Є.Стенпень, які були авторами коментарю Закону “Про вибори до рад гмін”, вважали, що це поняття стосується й урядової, і місцевої адміністрації. У зв’язку з висловлюванням сумнівів стосовно цього положення, Державна виборча комісія в одному з роз’яснень зазначила: хоча заборона розклеювання плакатів стосується будинків державної адміністрації, але обґрунтованих передумов для визнання того, що ця заборона не стосується будівель місцевої адміністрації, все-таки є не достатньо. Такі будівлі стали частиною майна гміни шляхом передачі у власність чи використовувалися гміною, наприклад, на підставі договору найму [5, s.263].

Недоліком було те, що закон не містив положення про обов’язок вилучення у визначений термін після виборів плакатів та інших агітаційних матеріалів суб’єктами, які проводили виборчу кампанію. Проте з часу прийняття Закону “Про вибори до рад гмін” проводилася робота над його вдосконаленням і пропонувалося передбачити обов’язок вилучення (наприклад, протягом 14 днів з дня виборів) будь-яких плакатів, наклеюнок і написів організаторами виборчої кампанії [7, s.142].

У випадку, коли виборчі плакати, написи, листівки чи інші форми виборчої пропаганди й агітації містили неправдиві або неточні відомості та інформацію, кожна зацікавлена особа мала право звернутись із заявою до районного суду із проханням про вилучення таких матеріалів або видання заборони на публікацію таких відомостей та інформації чи іншого відповідного тимчасового рішення. Районний суд мав розглянути таку заяву протягом 24 годин у непроцесуальному порядку в складі одного судді. Рішення суду негайно передавалося зацікавленій особі, яка звернулася до суду, відповідному виборчому комісарові та особі чи організації, яка була зобов’язана виконати рішення суду. Рішення районного суду могло бути оскаржене протягом 24 годин до воєводського суду, який мав його розглянути також протягом цього ж терміну. Рішення, яке вступило в законну силу, підлягало негайному виконанню [1].

Подані в пресі, а також неперіодичних виданнях неправдиві або неточні відомості, які стосувалися виборів і були пов’язані з виборчою кампанією, підлягали негайному спростуванню, а термін для публікації такого спростування становив 48 годин. У випадку відмови спростувати такі відомості зацікавлена особа мала право звернутись до суду.

Закон також забороняв проведення виборчої кампанії на території підприємств, установ, організацій, якщо такі заходи порушували нормальне функціонування цих закладів. П.Вінчорек зазначив, що тут передусім малися на увазі державні установи, і якщо власник приватної фірми давав згоду на проведення виборчої кампанії на її території, то це не було порушенням закону [5, s.265].

Закон надавав право безоплатного доступу до державного радіо та телебачення партіям або політичним угрупованням, громадянським комітетам та іншим організаці-

ям й установам, які підтримували висунених кандидатів. Засади такого доступу визначалися Генеральним виборчим комісаром за згодою Голови комітету з питань радіо і телебачення та ставали відомими громадськості шляхом публікації в Офіційному бюлетені “Зібрання постанов уряду Польщі” не пізніше як за 50 днів до дня виборів. Відповідно до цього положення, таке розпорядження було видано Генеральним виборчим комісаром 7 квітня 1990 року. Однак у результаті змін у структурі виборчих органів (була ліквідована посада Генерального виборчого комісара, а його повноваження перейшли до Державної виборчої комісії), а також заміни Комітету з питань радіо і телебачення на Національну раду радіомовлення і телебачення, Державною виборчою комісією 19 червня 1994 року були встановлені нові засади безоплатного доступу до цих засобів масової інформації [5, s.265].

Із закону про вибори випливало, що право використання в рамках виборчої кампанії безоплатного доступу до державного радіо та телебачення мали лише партії або політичні угруповання, громадянські комітети та інші організації й установи, які підтримували висунених кандидатів. А це означало, що такої можливості були позбавлені кандидати в депутати, які не мали такої підтримки. Це положення було явним порушенням принципу рівності, який закріплювався як у Конституції, так і в Законі – Виборчому положенні до рад гмін.

Інформація, повідомлення, звернення й гасла, оголошені в пресі (друкованій або на радіо чи телебаченні) за кошти кандидата (партії, політичних угруповань, громадянських комітетів чи інших організацій, які підтримували кандидатів), повинні були містити відомості про те, ким були оплачені [1]. Завдяки цьому положенню виборець мав можливість орієнтуватись, які інтереси приховувалися за тими чи іншими кандидатами в депутати. Адже відповідно до закону діяльність, пов’язана з висуненням кандидатів і проведенням ними виборчої кампанії, не фінансується з державного бюджету.

Фінансування виборчої кампанії було відкритим. Кандидати, партії політичні угруповання, громадянські комітети чи інші організації, які підтримували висунутих кандидатів, протягом двох місяців з дня виборів повинні були надати воєводському виборчому комісарові фінансові звіти, які містили інформацію про витрачені кошти, пов’язані з проведенням виборчої кампанії, а також джерела залучених фондів на проведення кампанії. Політичні партії або інші організації, які підтримували кандидатів чи списки кандидатів на території двох або більше воєводств, зобов’язувалися скласти протягом трьох місяців від дня виборів зведені фінансові звіти й подати їх Генеральному виборчому комісарові. Усі фінансові звіти були доступними для публічного ознайомлення [1].

Проте, за інформацією Державної виборчої комісії від 20 лютого 1991 року про хід і результати місцевих виборів 1990 року, однією з причин того, що таких звітів складено небагато, була відсутність санкції за недотримання норми закону. Пізніше запропоновано або відмінити обов’язок складання й подання таких фінансових звітів, або внести санкції за їх неподання у відповідні терміни [5, s.266].

Закон також не врегулював питання, з якого джерела беруться кошти на фінансування виборчої кампанії і який їх максимальний розмір. Із Закону “Про політичні партії”, який був прийнятий після закону про вибори, а саме 28 липня 1990 року, випливало, що політичні партії не могли використовувати матеріальну підтримку й фінансову допомогу від осіб з-за кордону та юридичних осіб з винятковою участю закордонних суб’єктів. Це положення не стосувалося незалежних кандидатів або кандидатів, що підтримувались організаціями, які не були формально партіями. Також у законі про політичні партії було передбачено, що засади фінансування виборчої кампанії повинні бути врегульовані в законах про вибори (чого не було в законі про місцеві вибори). Відсутність у законі чітких норм стосовно цих питань було суттєвим недоліком.

Оцінка положень першого Закону “Про вибори до рад гмін” щодо виборчої кампанії є неоднозначною. Без сумніву, важливим уже було те, що вперше в Республіці Поль-

ща було зроблено спробу визначити правові рамки виборчої кампанії. На це звертали увагу як під час прийняття закону, так і його перші коментатори. Ще в представленні законопроекту про вибори до рад гмін від імені Надзвичайної комісії депутатом С.Падікулою підкреслювалося, що серед нових його елементів є норми, які стосуються виборчої кампанії й питання її фінансування. Схоже писав ще 1990 року експерт Надзвичайної комісії З.Ярош: “Цілком новим елементом у виборчому праві Польщі є розділ 9 закону, присвячений засадам проведення й фінансування виборчої кампанії” [5, s.267].

Ще під час дебатів у Сенаті над першим законом про вибори до рад гмін питання, що регулювали виборчу кампанію, були оцінені позитивно. Проте зазначалося, що положення є досить загальні, містять багато неточностей і недоліків. Я.Мордвілко слушно підкреслював, що автори закону багато зусиль доклали до сформування питань, пов’язаних із виборчою кампанією, які не були відомі соціалістичним законам про вибори [5, s.262].

Отже, норми Виборчого положення до рад гмін стосовно проведення виборчої кампанії не були цілком удалими, але вони містили ідеї, які були початком багатьох наступних більш детальних і точніших правових регулювань. Саме за такими положеннями проходила виборча кампанія під час місцевих виборів у Польщі 1990 і 1994 рр.

У зв’язку із проведенням адміністративно-територіальної реформи й запровадженням місцевого самоврядування також на рівні повітів і воєводств стало необхідним прийняття нового закону про вибори.

У Законі “Про вибори до рад гмін, рад повітів і сеймиків воєводств” від липня 1998 року питання виборчої кампанії знайшли детальніше відображення, ніж у попередньому законі. Цій проблематиці присвячений 11 розділ (статті 65–79), істотне значення мають також положення розділу 12 закону “Фінансування виборів” і розділу 7, де містяться санкції за порушення норм закону [2]. Норми цього закону є чинними й сьогодні.

У вказаному законі вже чітко встановлюються часові рамки початку й закінчення виборчої кампанії. У попередньому законі про вибори таке положення було відсутнє. Виборча кампанія розпочинається з дня оголошення розпорядження Голови ради міністрів про призначення виборів і закінчується за 24 години до дня виборів. Проведення виборчої кампанії поза цими часовими рамками є порушенням і тягне за собою відповідальність [2].

Під час виборчої кампанії агітація здійснюється лише на засадах, у формах, у часі й у місцях, визначених законом.

Забороняється проведення виборчої кампанії: 1) на території закладів урядової адміністрації й органів місцевого самоврядування, а також судів; 2) на території підприємств, установ, організацій у спосіб і у формах, які порушують їх нормальне функціонування; 3) на території військових частин, а також інших організаційних підрозділів, що перебувають під юрисдикцією Міністра національної оборони, а також підрозділів цивільної оборони й казарм Міністерства закордонних справ. Забороняються будь-які форми виборчої агітації на території початкових шкіл і гімназій щодо учнів, які не мають виборчого права [2].

З часу закінчення виборчої кампанії аж до закінчення голосування забороняється проводити збори, організувати походи й демонстрації, виголошувати промови, роздавати листівки, а також здійснювати агітацію в інший спосіб на користь кандидатів і списків кандидатів.

Стаття 66 повністю повторила положення статті 55 Закону “Про вибори до рад гмін”, що на зібрання, які проводяться в рамках виборчої кампанії, не поширюються норми Закону “Про зібрання” від 5 липня 1990 року. Не новим є також і положення про те, що виборчі матеріали повинні містити чіткі відомості, від кого походять, оскільки лише в такому випадку підлягають правовій охороні.

Кожний виборець може здійснювати агітацію на користь кандидатів у депутати, а також збирати підписи на підтримку висунення кандидатів після отримання письмової

згоди уповноваженого виборчого комітету. Такі підписи на підтримку висунення кандидатів можна збирати в місцях, часі і в спосіб, який виключає застосування будь-якого тиску. Без отримання попередньої згоди уповноваженого виборчого комітету є заборонена будь-яка форма виборчої агітації, яка полягає в організації мітингів, розповсюдженні виборчих програм кандидатів або виборчих комітетів, а також їх агітаційних матеріалів, що є рекламою й проводиться з метою виборчої кампанії за допомогою ЗМІ, плакатів, брошур і листівок масовим тиражем [2].

Виборчим комітетам, кандидатам, а також виборцям, які проводять агітацію на користь виборчих комітетів або кандидатів, забороняється організувати під час виборчої кампанії лотереї, а також іншого роду розіграші та конкурси, у яких виграшем є грошові нагороди або предмети вищої вартості, ніж вартість предметів, що переважно використовуються з метою реклами чи промоції. Забороняється в рамках виборчої кампанії роздавати безкоштовно алкогольні напої або продавати їх за заниженими цінами.

Із часу закінчення виборчої кампанії аж до закінчення голосування забороняється оголошення результатів передвиборчих досліджень (опитувань) громадської думки, які стосуються виборчої поведінки й результатів виборів, а також результатів опитування, яке проводиться в день голосування [2].

На стінах будинків, огорожах, літтарях, енергетичних і телекомунікаційних й інших будівлях можна розміщувати плакати й виборчі гасла лише після отримання згоди власника або управителя нерухомого майна. Плакати й виборчі гасла потрібно розміщувати таким чином, щоб можна було їх зняти, не завдаючи шкоди майну. Поліція (охорона гміни) зобов'язана усунути плакати й гасла, які встановлені таким чином, що можуть загрожувати життю чи здоров'ю людей, безпеці майна чи дорожнього руху. Важливим є положення закону, яке зобов'язує уповноважених виборчих комітетів вилучити протягом 30 днів після виборів плакати й виборчі гасла, а також інші оголошення, які стосувалися проведення виборчої кампанії. Це було новою нормою, адже, як зазначалося вище, у попередньому законі про вибори до рад гмін такий обов'язок був відсутній, що призводило до незручностей.

У випадку, коли виборчі матеріали (зокрема виборчі плакати, написи, листівки, гасла, висловлювання чи інші форми виборчої пропаганди й агітації) містять неправдиві або неточні відомості та інформацію, кандидат у депутати або уповноважений виборчого комітету має право звернутись із заявою до районного суду про прийняття таких рішень: 1) заборони розповсюдження поданої інформації; 2) конфіскації виборчих матеріалів, які містять таку інформацію; 3) вимоги спростування такої інформації; 4) вимоги публікації відповіді на заяви, які порушують права особи; 5) вимоги перепрошення особи, особисті права якої порушені; 6) вимоги учаснику процесу виплатити 10 000 zł (1 zł ≈ 2,65 грн) на користь благодійних організацій. Районний суд має розглянути таку заяву протягом 24 годин у непроцесуальному порядку в складі одного судді. Рішення суду негайно передається зацікавленій особі, відповідному виборчому комісарові й особі чи організації, яка зобов'язана виконати рішення суду. Рішення районного суду може бути оскаржене протягом 24 годин до апеляційного суду, який має його розглянути також протягом цього ж терміну в складі трьох суддів. Рішення апеляційного суду не може бути оскаржене, є остаточним і підлягає негайному виконанню [2].

Публікація, що містить спростування, відповіді або вибачення, повинна бути опублікована в пресі, яка вказана в рішенні суду, у термін 48 годин за кошти зобов'язаного. У випадку відмови спростувати такі відомості суд за заявою зацікавленої особи призначає опублікування спростування, відповіді чи вибачення в примусовому порядку за кошти зобов'язаного.

Регулюванню виборчої кампанії на радіо й телебаченні присвячені чотири статті розділу 11 "Виборча кампанія". Виборчі комітети, списки кандидатів яких зареєстрували, мають право в період за 15 днів до виборів і до закінчення виборчої кампанії безо-

платного доступу до виборчих передач у місцевих відділах акціонерного товариства “Польське телебачення” (далі Польське телебачення) і у Державній компанії регіонального радіомовлення (далі Польське радіо) за їх кошти. Загальний час безоплатного доступу у виборчих передачах становить у кожній місцевій програмі Польського телебачення 15 годин і в кожній місцевій програмі Польського радіо 20 годин. У дострокових виборах, а також у виборах до нових рад загальний час доступу становить, відповідно, 3 години на телебаченні й 4 години на радіо. Безоплатний час доступу у виборчих передачах не надається при повторних і додаткових виборах. Розподіл часу мовлення між виборчими комітетами здійснюється пропорційно до кількості зареєстрованих списків кандидатів в округах, на які розповсюджується радіус дії виборчих передач. Ефірний час, який належить одному виборчому комітетові, не може бути переданий іншому [2].

Виборчі комітети, які зареєстрували списки більше, ніж у половині округів, у виборах до всіх сеймиків воєводств мають також право безоплатного доступу до виборчих передач у загальнодержавних програмах Польського телебачення (15 годин) і Польського радіо (20 годин).

Незалежно від часу мовлення, наданого безоплатно, кожний комітет може за плату проводити мовлення в програмах державного й недержавного радіо і телебачення.

Санкції, які передбачені за порушення норм закону про проведення виборчої кампанії, різноманітні: від штрафу аж до позбавлення волі. Наприклад, за організацію під час виборчої кампанії лотереї, а також іншого роду розіграшу та конкурсів, у яких виграшем є грошові нагороди або предмети вищої вартості, ніж вартість предметів, що переважно використовуються з метою реклами чи промоції, передбачений штраф у сумі від 5 000 до 50 000 zł [4, с.447]. А за оголошення результатів передвиборчих досліджень, передбачуваних результатів виборів чи результатів екзитпулів, із часу закінчення виборчої кампанії аж до закінчення голосування передбачений штраф у розмірі від 500 000 до 1 000 000 zł [4, с.446].

З 2002 р. були запроваджені безпосередні вибори вїтїв, бурмістрів і президентів міст, які відбуваються одночасно з виборами до рад гмін, рад повітів і сеймиків воєводств. На вибори вїтїв, бурмістрів і президентів міст розповсюджуються норми Виборчого положення до рад гмін, рад повітів і сеймиків воєводств, а відповідно й ті, які регулюють проведення виборчої кампанії. Закон “Про безпосередні вибори вїтїв, бурмістрів і президентів міст” від 20 червня 2002 р. містить тільки кілька положень про проведення виборчої кампанії, зокрема ті, які надають право виборчим комітетам, кандидати яких зареєстровані, безоплатного розміщення виборчих передач, а також ті, які містять місця заборони проведення виборчої агітації [3].

Положення Закону “Про вибори до рад гмін, рад повітів і сеймиків воєводств”, які стосуються виборчої кампанії, порівняно з попереднім законом значно вдосконалені: зазначено час початку й закінчення виборчої кампанії; розширено перелік місць заборони проведення агітації; встановлено обов’язок отримання письмової згоди для здійснення агітації й збирання підписів на висунення кандидатів; передбачено обов’язок вилучення у встановлений термін агітаційних матеріалів; установлені санкції за порушення норм щодо проведення виборчої кампанії й т. д. Ці положення значно вдосконалили процес проведення виборчої кампанії під час місцевих виборів у Республіці Польща.

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. Ordynacja wyborcza do rad gmin. Dziennik Ustaw 1990 № 16 poz. 96.
2. Ustawa z dnia 16 lipca 1998 r. Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw. Dziennik Ustaw 1998 № 95 poz. 602.
3. Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. O bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta. Dziennik Ustaw 2002 № 113 poz. 984.
4. Samorządowe prawo wyborcze Komentarz / Kazimierz W. Czaplicki, Bogusław Dauter, Andrzej Kisielewicz, Ferdynand Rymarz. – Wolters Kluwer Polska Dom Wydawniczy ABC, 2006. – 535 s.

5. Demokratyczne Standardy Prawa Wyborczego Rzeczypospolitej Polskiej. Teoria i Praktyka / pod red. Ferdynanda Rymarza. – Warszawa : Wydawnictwo Krajowego Biura Wyborczego, 2005. – 412 s.
6. Dlaczego i jak uczestniczyć w wyborach samorządowych? / pod red. H. Lisickiej. – Wrocław : Wydawnictwo Prawo Ochrony Środowiska, 1994. – 168 s.
7. Mordwiłko J. Z prac nad udoskonaleniem prawa wyborczego do organów samorządu terytorialnego / J. Mordwiłko // Samorząd Terytorialny. – 1993. – № 1–2. – S. 140–144.

В статье исследованы правовые рамки проведения избирательной кампании во время выборов в местные органы власти в Республике Польша. Анализируются позитивные и негативные аспекты законодательства относительно регулирования избирательной кампании.

Ключевых слова: выборы, избирательная кампания, избирательное законодательство.

The article examined the legal framework of the campaign in the elections to local authorities in Republic of Poland. The positive and negative aspects of the legislation as to regulation of the election campaign were analysed.

Key words: election, campaign, election legislation.

УДК 314 (477)

ББК 66.2 (4 Укр)

Уляна Черенова

ТРУДОВА УКРАЇНЬСЬКА МІГРАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ

У статті узагальнено характерні риси української трудової міграції. Досліджено, що переважна частина мігрантів не є сезонними працівниками. Процеси глобалізації та прагнення України до вступу в ЄС не повинні стати загрозою, а, навпаки, передбачати успіх ринкових перетворень і демократичних відносин.

Ключові слова: українська трудова міграція, євроінтеграція, глобалізаційні процеси.

Стрімкі зміни в економіко-соціальній сфері життя нашої країни, збільшення міжнародного обміну товарами й послугами, інтеграційні процеси на початку ХХІ століття, які охопили всі сфери життєдіяльності держав, прискорили міграцію не тільки капіталів, але й робочої сили. З кожним днем зростають потоки масових міграційних переміщень, які впливають на всі сфери життєдіяльності країни. Проблема української міграції стає дедалі актуальнішою й містить у собі ряд позитивних і негативних моментів у період глобалізації та євроінтеграції. Вітчизняні науковці – І.В.Івахнюк, О.А.Малиновська, О.В.Позняк, І.М.Прибиткова, Л.Л.Рибаківський, Ю.І.Римаренко – зробили вагомий внесок у вивчення теорії та практики міжнародної трудової міграції, нормативно-правових аспектів її регулювання. Вивченню причин і наслідків міграційного руху присвячені праці відомих зарубіжних учених: Дж.Кларка, Д.Массея, А.Портеса, Дж.Салта, С.Сассен [5, с.82]. Проблеми міжнародного переміщення українських трудових ресурсів відображені в працях зарубіжних науковців, таких як: В.Ісаїв, В.Сатцевич, Дж.Солт, К.Уоллес, С.Ципко та ін. [4, с.85]. Проводилися фундаментальні дослідження кожної з чотирьох хвиль української еміграції професором В.Сатцевичем (Канада), який у результаті дослідження окреслив ряд проблем, що можуть виникнути в майбутньому в результаті міжнародних міграційних переміщень. Ряд учених продовжує працювати над подальшими дослідженнями щодо пошуку шляхів оптимізації еміграційних процесів методами вивчення, контролю й захисту.

Мета дослідження – простежити вплив інтеграції України до ЄС та глобалізаційних процесів на міграційні потоки.

Міграційні процеси зумовлені нерівномірністю умов, можливостей соціально-політичного, технологічного-комунікаційного та економічного розвитку різних країн. Така особливість завжди буде провокувати міграційні процеси з менш розвинутих країн до розвинутих і стабільних у своєму розвитку держав. С.Кастелз, Г.Козак розглядають мігра-

ції як результат глобальної структурної нерівномірності між країнами, як об'єктивно зумовлене явище, що є формою перетворення робочої сили на товар.

У період перебування України в складі СРСР справжня міждержавна трудова еміграція фактично була відсутня. Кількість емігрантів визначалася кількома десятками, рідше – сотнею осіб на рік. Тому саме перехід на ринкову економіку, інтеграція у світове господарство спричинили сплеск еміграції працездатного населення, відплив кваліфікованих кадрів за межі нашої держави.

Серед причин, які стимулюють процес міграції, більшість дослідників виокремлюють: економічні кризи, вищі стандарти праці, якості життя в економічно розвинених країнах, попит на дешеву робочу силу. Згідно зі статистикою, загалом у світі близько 200 млн осіб залучені до процесів міжнародної міграції. За різними оцінками від 2 до 5 млн українців постійно чи тимчасово перебувають за кордоном, причому еміграція відбувається на тлі критичного загострення демографічної кризи, яка супроводжує глибоку трансформаційну кризу [3, с.135]. Частина громадян України, які офіційно працевлаштовані за кордоном, для країн ЄС протягом 1996–2005 рр. варіювала в середньому в межах 60–70%. Загальна чисельність офіційно працевлаштованих громадян України в країнах Євросоюзу станом на 2005 р. становила 56,5 тис. осіб, а за неофіційними даними, ураховуючи легальних і нелегальних мігрантів, сягала 3–4 млн осіб. У подальшому на 2008–2010 рр. зберігалася тенденція зростання [3, с.137]. Можна сміливо погодитись, що в Україні, згідно з різними джерелами щодо статистики кількості наших громадян, які перебувають за кордоном, немає однозначної інформації щодо кількості та регіональних особливостей міграції українців за кордоном. Ці дані коливаються від 2 до 7 млн осіб. На думку уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Н.Корпачової, можна говорити про не менш як 5 млн чол., які щорічно перебувають за межами країни на “заробітках” [5, с.33]. На основі даних вітчизняних і міжнародних фахівців було проведено дослідження: ураховуючи оцінки кількості грошових переказів трудових мігрантів в Україну, реально можна говорити також про 5 млн українців, які тимчасово або постійно перебувають за кордоном [1, с.88]. А це піднімає ряд проблем, таких як відплив висококваліфікованих кадрів, демографічна криза та ін. Розходження в цифрах виникає також через питання характеру еміграції, тобто сезонна чи постійна, але можна простежувати її стрімке зростання, що не викликає сумнівів. Стосовно сезонної міграції, згідно з різними дослідженнями, існує ряд причин, які її стримують, – це й витрати на дорогу, жорсткі умови контрактів з роботодавцем, прагнення не зупинятися на одній роботі, а здобути документи й переїжджати в інші, більш розвинуті країни світу. Також про сезонну міграцію можна говорити стосовно тих країн, де є спільний кордон, наприклад Польща [1, с.89]. 34% опитаних хочуть залишитись у країні перебування назавжди на легальних умовах. Дослідження Є.Гуцула на прикладі українських емігранток в Італії свідчать про бажання повернутись на батьківщину. 60,1% українок одружені й залишили вдома сім'ю, 28, 5% залишили вдома по одній дитині, майже половина – по двоє дітей, 6,9% – по троє, 0,8% – четверо й більше [1, с.90].

Головним спонукальним мотивом еміграції українців до інших країн було і є очікування вищого рівня заробітної плати. Як свідчить статистика, саме рівень заробітної плати за кордоном на сільськогосподарських і підсобних роботах вищий у 2–3 рази, у будівництві, на автотранспорті та у сфері послуг – у 10–12 разів, на морському транспорті, у програмуванні, у сфері освіти, охорони здоров'я – у 15–40 разів, ніж в Україні [4, с.85]. Згідно з дослідженнями журналу “Експерт-Україна”, більшість українських трудових мігрантів задіяні на будівництві, присадибному господарстві, у догляді за пенсіонерами, у промисловості. За даними Н.Карпачової, більшість українців задіяна в транспорті, добувній промисловості та приватному секторі [1, с.88]. Зростає кількість українських мігрантів-підприємців малого та середнього бізнесу. Сфера працевлаштування українців за кордоном відрізняється залежно від країни перебування. У Польщі,

Чехії, Словаччині, Португалії люди працюють здебільшого у сферах будівництва та присадибному господарстві. А в Італії, Великобританії, Німеччині, Іспанії робота полягає в догляді за хворими, пристарілими людьми, що й пояснює велику кількість українських жінок-емігранток. США, Канада, Ірландія, Ізраїль потребують програмістів, медиків, підприємців. Також возз'єднання із сім'ями й бажання назавжди покинути рідну батьківщину стає основною притаманною рисою четвертої хвилі еміграційних процесів. Згідно з опитуванням, вісім із кожних десяти опитаних мігрантів хочуть залишитися на постійному місці проживання в країні-імпортері робочої сили [4, с.87]. Зокрема, А.Дальський стверджує, що 15% українських мігрантів чітко визначилися з постійним місцем перебування й проживання за кордоном, а Є.Дикий вважає, що 50% планує повернення на батьківщину.

Процеси євроінтеграції, вступу до ЄС, де зняті всі перешкоди й обмеження для міждержавної міграції, завжди будуть супроводжуватися переміщенням робочої сили. Багато науковців погоджуються, що, окрім загроз у процесі міграційного буму, є й позитивні моменти. Щорічно українські мігранти інвестують у власну державу 19 млн дол. США, кожна друга сім'я отримує матеріальну допомогу від родичів, друзів, які перебувають за кордоном, що стає одним з основних джерел грошових надходжень. У результаті цього зменшується рівень бідності та безробіття, збільшується ємність внутрішнього ринку, відкриваються можливості в здобутті освіти дітей, підвищення кваліфікаційного рівня, а також можливості для будівництва чи готового придбання власного житла й товарів тривалого користування. Усе це піднімає економіку нашої держави, пом'якшує суспільно-економічну ситуацію. Також країни імміграції отримують чималу вигоду в розвитку всіх сфер життєдіяльності за рахунок наших співвітчизників. Прихильником цієї думки є представник теорії "технологічного розвитку" Дж.Л.Саймон, який вважає, що міграційні процеси несуть у собі позитивний заряд для економічного та демографічного розвитку, є умовою процвітання суспільства, яке приймає емігрантів [6, с.33]. Але, з іншого боку, глобалізаційні процеси й прагнення вступу до ЄС, де знімається ряд обмежень, таких як вільне пересування в межах ЄС, більше можливостей у пошуку роботи, несуть у собі приховану загрозу: відтік кваліфікованих кадрів, демографічну кризу, збільшення напруги у відносинах із сусідніми країнами за наявності неефективності існуючого на сьогодні міграційного режиму. І для того, щоб уникнути проблем утрати кваліфікованих кадрів, наша держава має проводити продуману політику в міграційній сфері. Це має відбуватися не шляхом адміністративного контролю, введення жорстких санкцій, а шляхом укладення двосторонніх міждержавних угод про умови міграції й рееміграції після певного терміну роботи за кордоном українських мігрантів. Ідея введення певного строку в угодах, можливо б, сприяла поверненню емігрантів, гарантувала захист їх прав у країні-імпортері робочої сили. Другим важливим питанням є проблема працювати за фахом без так званого "перезахищення" диплому за кордоном, на який витрачається чимало часу й через це втрачається кваліфікація. Наші українці стикаються з проблемою переоцінки диплома про освіту до вимог спеціаліста в даній країні. А якщо освіта здобута за кордоном, то після повернення стикаються із проблемою визнання диплома про освіту у своїй країні. Саме тому на парламентських слуханнях на тему "Закордонне українство, сучасний стан та перспективи розвитку" у Верховній Раді, які відбулися 14 жовтня 2009 року, однією з вимог українських емігрантів стала потреба визнання в Україні закордонних дипломів про освіту [2, с.4]. Також виокремлюють і потребу перекваліфікації для подальшої роботи за фахом. Ця проблема виникає через невідповідність навчальних планів, програм та освітньо-кваліфікаційних вимог із тими, які застосовуються країнами ЄС. Як показує досвід і статистика, багатьом нашим співвітчизникам вдається перекваліфікуватися, підвищити свій професійний рівень. Укладення угод з урахуванням усіх проблемних аспектів у міграційній сфері, уведення строків перебування за кордоном дасть можливість уникнути проблеми втрати робочої сили й перенесення європейського досвіду, що прискорить процеси євроінтеграції нашої країни.

Як показав досвід Польщі, за два роки після здобуття права легально працевлаштуватися у розвинутих країнах ЄС понад 2 млн висококваліфікованих і найбільш працездатних поляків залишили свою країну. І водночас місцеві фірми не могли знайти необхідних працівників навіть за умови, що безробіття в країні становило 20% економічно активного населення, а серед молоді – більше 30% [4, с.88].

Існування так званої “блакитної карти”, яка має набрати чинність 2011 р., також є важливим питанням для українських емігрантів у напрямі з’єднання із сім’ями [6, с.17]. Цей документ надає мігрантам можливості приєднання до членів сім’ї, швидкого працевлаштування, дає статус особи, яка має можливість легального перебування, отримання житла, законного перебування на території іншої держави в пошуках роботи.

Сьогодні яскраво простежується тенденція посилення боротьби за людський капітал, міграційні потоки постійно ускладнюються, перетворюються в стихійний і непередбачуваний процес. Відбувається тенденція посилення мобільності людей у пошуках використання власного трудового потенціалу, що трансформується в неефективні форми розвитку міграції, збільшуючи чисельність нелегальних мігрантів. Як уважає Є.Гуцул, суттєвого повернення мігрантів не передбачається, а виїзд нових зростає. На його думку, державні органи влади досі активно не займаються моніторингом процесів трудової міграції, вони фіксують лише інформацію стосовно офіційної міграції [1, с.91]. Для запобігання масового відпливу українських емігрантів слід підняти економіку держави, щоб люди могли працювати й підвищувати професійний рівень на території своєї батьківщини. А це, у свою чергу, наблизить нашу державу до вступу до ЄС, дасть можливість переглянути й удосконалити багато проблемних моментів у різних сферах життєдіяльності країни. Це ще раз підтверджує думку про те, що міграційні процеси набули важливого соціально-економічного й політичного значення в сучасному світі.

Вплив стратегії інтеграції України до ЄС нерівномірний, що, з одного боку, відкриває перспективу, а з другого, піднімає ряд питань. Усе це залежить від рівня розвитку країни, рівня освіченості та професійної кваліфікації мігранта, його сфери зайнятості й національних традицій. Хотілось би погодитись із рядом авторів, що міграція – це постійний процес, який в умовах глобалізації, відкриття кордонів, прагненні України до вступу в ЄС буде тільки набирати свою силу й масштаби. Розширення ЄС передбачає активну еміграцію з країн-членів ЄС. Згідно з даними, до Великобританії найбільше виїхало поляків – майже 200 тис. чол., 50 тис. литовців, 40 тис. словаків, по 30 тис. латвійців і чехів. Ірландія та Швеція відкрила свої ринки для мігрантів з нових країн ЄС. Незважаючи на негативні прогнози щодо відкриття кордонів, міграція не призвела до економічної катастрофи. Згідно з даними Європейської комісії, яка в лютому 2006 року опублікувала звіт, де оцінила ефект міграції зі Сходу на Захід ЄС як “виключно позитивний” [1, с.91]. Українці від’їжджають працювати до Португалії, тоді як самі португальці їдуть на заробітки до Франції. Також українці замінюють поляків, а поляки й чехи емігрують до Греції та Ірландії. Прибалти прагнуть до Швеції, а шведи – до Норвегії. Відбувається своєрідний обмін працездатного населення й обмін досвідом, що робить ринок праці ще більш гнучким. Ураховуючи масштабність і масовість міграційних процесів, потрібно сформувати чіткі механізми регулювання їх, щоб вони були корисними не тільки для країн високорозвинутих, але й для нашої батьківщини при продуманій державній політиці. Н.Корпачова пропонує використати досвід Мексики у сфері державного управління міграційними процесами, де проблема міграції постійно перебуває під контролем парламенту та уряду Мексики.

Українські емігранти повинні чітко розуміти, що вони покидають рідну батьківщину не тільки задля покращення матеріального становища своєї родини, а це ще й можливість збагатити свій досвід, підвищити кваліфікацію, здобути професійні навички, що насправді покращить життя. Низькі доходи в рідній державі будуть надалі стимулювати пошук роботи в інших країнах, відповідно, українська міграція буде дедалі збіль-

шуватися, що не є загрозою при продуманій міграційній політиці держави. Надходження українських мігрантів, не тільки грошових, але й обмін досвідом, має підтримуватися державою й спрямовуватися в бік рідної батьківщини, що, у свою чергу, прискорить її соціально-економічний розвиток.

Таким чином, інтеграція до європейських структур є стратегічною метою України. Урахування досвіду й знань країн ЄС збільшує можливості побудови розвинутої економіки нашої держави, є найкращим засобом реалізації національних інтересів і зміцнює позиції України у світі. Українська міграція в процесі глобалізації та євроінтеграції має виступати не як загроза, а як ланка поєднання з іншими розвинутими країнами. Інтеграція в рамках ЄС уважається для країн-претендентів визнанням їх успіхів у справі ринкових перетворень і демократичних відносин.

1. Гайдуцький А. П. Характерні риси української трудової міграції за кордоном / А. П. Гайдуцький // Економіка та держава. – 2007. – № 9. – С. 82–86.
2. Смітюх Г. Державна політика в галузі трудової міграції потребує вдосконалення / Г. Смітюх // Голос України. – 2010. – 21 січня. – С. 4–5.
3. Мокій А. Міжнародна трудова міграція в Україні та проблеми формування інституцій у процесі поглиблення євроінтеграції / А. Мокій // Українська міграція до Європи та розв'язання пов'язаних із нею регіональних проблем : зб. матеріалів міжнар. наук. конф., 24 берез. 2008 р., м. Тернопіль / за заг. ред. О. С. Власюка. – К. : Фоліант, 2008. – С. 135–137.
4. Ромащенко Т. Актуальні проблеми сучасної української трудової міграції / Т. Ромащенко // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 84–90.
5. Старинська Т. О. Глобалізація та трудова міграція: наслідки впливу / Т. О. Старинська // Трибуна. – 2009. – № 1–2. – С. 32–33.
6. Цирфа Ю. ЄС лібералізує ринки праці / Ю. Цирфа // Віче. – 2009. – № 1–2. – С. 16–17.

В статье обобщены характерные черты украинской трудовой миграции. Исследовано, что подавляющая часть мигрантов не является сезонными работниками. Процессы глобализации и стремления Украины к вступлению в ЕС не должны стать угрозой, а, наоборот, предусматривать успех рыночных превращений и демократических отношений.

Ключевые слова: украинская трудовая миграция, евроинтеграция, процессы глобализации.

The article summarizes main characteristics of Ukrainian labour migration abroad. It is determined that mainly migrants' work is not seasonable. The processes of globalization and inspiration of Ukraine to enter the EU can't be a threat. On the contrary they are on their way to predict success of market transformations and democratic relations.

Key words: Ukrainian labour migration, eurointegration, globalization processes.

УДК 321.6

ББК 66.2

Станіслав Козлов**АВТОРИТАРНА ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В КРАЇНАХ СНД**

Проблема чіткого аналізу становлення авторитарних політичних режимів у сучасних країнах СНД для політичної науки завжди є актуальною, адже перехідний період, що його переживає пострадянський простір, має специфічні відмінності від прийнятої теорії. Зроблений у статті аналіз дозволяє усвідомити суспільно-політичні передумови й причини становлення авторитарних політичних режимів в окремих країнах СНД та виявити їх спільні риси. Питання подальшого розвитку формування політичних систем на пострадянському просторі виявляє значну необхідність їх вивчення політологами. Чи не найважливішою проблемою все ж залишається питання практичної реалізації результатів досліджень науковців у формуванні систем суспільно-державного співвідношення.

Ключові слова: авторитаризм, політичний режим, політична система, інститут президентства, перехідний період.

Розпад СРСР поставив перед колишніми радянськими республіками невідкладні та безпрецедентні за масштабами завдання радикальної перебудови політичних систем та формування демократичних інституцій управління державно-суспільними відносинами. Досвід реформування цих держав переконливо свідчить, що перетворення централізованої планової економіки на ринкову, тоталітарної системи на демократичну супроводжується як об'єктивними, так і суб'єктивними суперечностями, різного роду кризовими явищами, які безпосередньо впливають на розвиток суспільства, пануючий у ньому політичний режим і врешті-решт визначають характер взаємовідносин між людиною та державою.

Протягом усього періоду з часу розпаду Радянського Союзу в науковому середовищі не стихає дискусія відносно сутності політичних транзитів пострадянських держав від авторитарного правління. І якщо на початку шляху ціль визначалася досить чітко – демократія, то з часом вона все більше покривалася туманом складних концепцій. У результаті дійшло до того, що “кінцевою станцією” демократичного транзиту для більшості колишніх радянських республік була визначена майже не диктатура. Як відмічають дослідники, за роки, що пройшли із часу розпаду СРСР, сформовані на його території держави продемонстрували широкий спектр варіантів політичного розвитку, проте політичні процеси в нових незалежних державах виробляють єдину інституційну матрицю диктаторських режимів [4].

Дослідження особливостей авторитарних політичних режимів у країнах СНД та їх усвідомлення є вагомим завданням українського державотворення. Суспільно-політичні перетворення, які тривають у країнах Східної Європи та колишнього СРСР протягом останніх 20 років, з новою силою поставили перед політичною наукою такі питання: чому в час, коли у світовому співтоваристві домінують цінності особистості, гуманізму, народовладдя, усе ще залишаються держави, у яких панує авторитет вождя, централізована система управління суспільством та відсутність плюралізму. Важливою сьогодні є проблема самовільного підкорення народів авторитарним політичним режимам і, зрештою, їх вільного розвитку.

Досвід перших років соціально-економічних і політичних перетворень більшості так званих молодих демократій засвідчив якщо не повну відірваність цих країн від ліберально-демократичних стандартів, то принаймні частковість або половинчастість в їхньому впровадженні та дотриманні, що ставить під сумнів можливість лінійного руху від авторитаризму до демократії. Підтверджують цю тезу, зокрема, дані американської організації “Freedom House”, згідно з дослідженнями якої станом на 2010 р. 7 із 9 держав-членів СНД є державами з авторитарним політичним режимом [8]. Слід відзначити монографію співробітників Інституту світової економіки та міжнародних відносин

Російської Академії Наук “Авторитаризм і демократія в країнах, що розвиваються” [1], яка є першою науковою роботою, що цілісно аналізує як причинно-наслідкову детермінанту становлення авторитарних політичних режимів держав СНД, так і робить порівняльний аналіз політичних режимів пострадянського простору з країнами Латинської Америки та Східної Європи.

В умовах перехідного стану суспільства, який переживають держави СНД, проблема функціонування політичного режиму набуває надзвичайної гостроти. Це пояснюється насамперед тим, що для політичних систем перехідного типу характерним є незрозуміність політичних інститутів, відсутність усталених політичних і правових норм, неприборканість політичних пристрастей тощо. У зв'язку із цим проблема наукового дослідження процесу становлення й механізму функціонування політичного режиму в державах перехідного типу привертає до себе постійну увагу вчених та практиків. Саме порівняльний аналіз авторитаризму в сучасних політичних режимах країн СНД дозволить простежити причини його виникнення та довести його неефективність в управлінні державами трансформаційного типу [2, с.44].

Політологія вважає авторитаризм проміжним станом суспільства та держави між тоталітаризмом та демократією, що виникає внаслідок різкого послаблення прерогатив парламентських та інших демократичних інститутів, нестійкості уряду та його неспроможності проводити ефективну політику. Усе це використовується як привід для встановлення режиму “твердої влади” чи “залізної руки”.

Нерідко сучасні автократії формуються як реакція правлячої групи на зростання соціальної напруги в суспільстві – такі режими стають авторитарними диктатурами. В окремих випадках у таких, наприклад, країнах Південно-Східної Азії, як Сінгапур, Південна Корея, Таїланд, авторитарна влада показала відносно високу здатність концентрувати зусилля й ресурси для розв'язання завдань економічного зростання й проведення радикальних реформ. Тому чимало науковців та аналітиків роблять із цього прикладу висновок про неминучість стадії авторитарного правління в посткомуністичних країнах [1, с.73].

Вивчення окремих аспектів політичного розвитку країн пострадянського простору в рамках корпусу теорії порівняльної політології відкриває перед дослідниками чимало пізнавальних можливостей. Інший стан справ під час спроб аналізу трансформації політичного режиму в пострадянських суспільствах, коли загальноновизнані моделі демократизації виявляють свою неповноту. Спроби обійтися при описі пострадянської політики категоріями типу “гібридний режим” мало додають до констатації того факту, що пострадянські суспільства перебувають по той бік загальноприйнятих уявлень про “переходи до демократії” [5, с.6].

Сучасна політична наука намагалася дати відповідь на питання про те, як відбувалося формування пострадянських режимів та проаналізувати їх основні риси й особливості, але зупинилася перед відповіддю на питання щодо причин їх формування, тобто не дала відповіді на питання “чому”. Саме тут між відповідями на питання “як” і “чому” й проходить, на наш погляд, межа між знанням і незнанням про предмет дослідження. У науковій літературі ці питання до сьогодні не аналізувалися. Тенденції до пострадянських централізованих держав створюють інтерес саме до причин формування в більшості країн регіону авторитарних політичних режимів.

Незважаючи на значну культурно-цивілізаційну, політико-культурну й внутріполітичну специфіку країн, що раніше входили до складу СРСР, для них характерна схожість у цілому ряді параметрів. Серед цих параметрів звертає на себе увагу зв'язок двох характеристик – домінуюче тяжіння до жорстких форм політичних режимів та фактичне фіаско модернізаційних проектів. Цей зв'язок дає основи визначенню політико-інструментального дизайну даних держав, як авторитаризм без розвитку [4].

Розглядаючи причини встановлення авторитарних політичних режимів, можна визначити, що ними можуть бути риси загальнонаціонального лідера як авторитарної осо-

бистості, надзвичайні обставини – соціальні конфлікти, стан війни та перехідний стан політичної системи від тоталітаризму до демократії. Об'єктивні підстави авторитаризму можуть бути пов'язані також з активною перетворюючою діяльністю влади, особливо в умовах переходу від одного суспільного ладу до іншого. Авторитарні режими вважаються природними або виправданими в умовах зламу старих суспільних структур. Це пов'язано зі здатністю авторитарного правління забезпечити суспільний порядок, особливо в екстремальних ситуаціях, швидко здійснити реорганізацію суспільних структур, сконцентрувати зусилля й ресурси на вирішенні актуальних конкретних завдань.

Питання про сутність змін, які пережили комуністичні системи Європи в 1990-ті роки, до цього часу залишається важливою аналітичною проблемою для фахівців у галузі компаративної демократизації. Справа в тому, що ці зміни мають унікальний характер. Незважаючи на свою очевидність, висунута 1995 р. Х.Лінцом, А.Степаном та Р.Гюнтером думка про те, що найбільш важливою зміною, що пояснює хід посткомуністичного розвитку, є природа старого режиму [9, с.43].

Становлення авторитарних режимів у більшості сучасних країн-членів СНД хоча й мають свої особливості й відмінності у формальних питаннях, проте питання сутності домінуючого утвердження даного типу політичного режиму на пострадянському просторі витікає з одного джерела.

Корупція, цензура, фальсифікації на виборах і суди, які знаходяться під контролем влади, стають звичайними на території колишнього Радянського Союзу. Крістофер Уокер заявляє, що відмова від демократичних норм є провідною тенденцією, і в більшості країн СНД політичні процеси не виражають конкуренцію політичних альтернатив, а зводяться до боротьби елітних груп за завоювання позиції контролю над перерозподілом ресурсів [8].

Авторитарна адаптація політичних інститутів в умовах збереження елементів радянської системи управління, гострих міжелітних конфліктів і глибокого економічного спаду дозволила елітним групам вибудувати державні системи на таких умовах, які були б вигідні домінуючому суб'єкту й забезпечували б на цій основі погодження інтересів на високому рівні.

На початку 90-х рр. минулого століття у всіх країнах СНД було введено інститут президентства, який, на думку багатьох, був покликаний прискорити темпи соціально-економічних реформ та зміцнити систему державної влади на демократичних цінностях. Інститут президентства складають конституційно-правові норми, що визначають порядок обрання президента, його державно-владні функції та повноваження, а також його стосунки з іншими органами державної влади, насамперед з парламентом та урядом. Тому, досліджуючи політичні режими в країнах СНД, потрібно провести критичний аналіз конституційно-правових норм, що закріплюють правовий статус президента.

Розглядаючи ряд республік СНД, які правозахисна американська організація "Freedom House" за результатами досліджень 2010 р. відносить до країн з авторитарним політичним режимом, – Азербайджанську Республіку, Республіку Білорусь, Республіку Казахстан, Російську Федерацію, Республіку Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, простежуємо спільну рису щодо самої форми правління цих республік. Це держави із президентською або президентсько-парламентською формою правління [8].

Інститут президентства у всіх країнах СНД за час його введення переживав значні зміни. Правовий статус президента, його функції, повноваження та коло обов'язків неодноразово змінювались, що й створювало вплив на формування існуючих типів політичних режимів. Причому такі зміни торкалися, як правило, розширення повноважень президента, зростання його ролі та значення в системі вищих органів державної влади. З одного боку, це стабілізувало соціально-економічний і політичний стан держав. З іншого, – призводило до зниження ролі парламенту та інших ланок державного апарату, що не відповідає критеріям правової держави та громадянського суспільства.

Основним результатом трансформації політичних систем стало формування моноцентричних політичних режимів, що різняться між собою певними характеристиками. Можна говорити про те, що в кожній із республік відбувся перехід від одного моноцентричного політичного режиму із формування домінуючого актора й неформальних інститутів до другого моноцентричного політичного режиму з набуттям нового домінуючого актора та неформальних інститутів [9, с.49].

Звідси можливі висновки про те, що форма правління в країнах СНД, що надає переваги інституту президентства, уможлиблює теоретичні варіанти формування авторитарної системи, адже саме в такій ситуації функціонує єдиний центр управління державою, який при певних конституційних обставинах має шанс залишитись і єдино можливим, тобто безальтернативним.

У своєму конституційному статусі президенти цих республік СНД наділені також специфічними правовими можливостями, що досить відрізняються від статусу голів держав інших республіканських держав сучасного світу. Це зумовлюється виникненням особливого виду (по суті, окремої гілки) державної влади – президентської, що забезпечує нетиповий характер як форми правління, так і типу політичного режиму в країнах СНД.

Специфічність правового статусу президента в країнах СНД і його особливе місце в системі верховної влади полягає в тому, що він, навіть у випадку конституційного проголошення його головою виконавчої влади, залишається поза системою розподілу трьох гілок влади, возноситься над нею, тому що, залежно від законодавства володіє вагомими повноваженнями кожної із трьох гілок влади, а також покликаний реалізовувати функції, які не відносяться до відомства ні однієї з них. Це не вкладається в рамки ліберально-демократичної концепції розподілу влади, парламентаризму та верховенства права [1, с.85].

Відповідно до задекларованого курсу побудови правової та демократичної держави у всіх країнах СНД на початку 1990-х рр., прийняті конституції, які встановлювали конкретний строк перебування на посту президента (загально 5 чи 4 роки) та ліміт на займання президентської посади однією особою (не більше 2 строків підряд). Проте із часом курс на побудову правової демократичної держави фактично почав згортатися і в більшості країн СНД почалася значна практика законодавчих ініціатив і конституційних реформ з метою збереження та продовження влади. У результаті такої наростаючої практики президенти, що знаходилися при владі, одержали право балотуватись на третій, а то й на четвертий строки, нарощувати протяжність періоду правління чи передавати штурвал влади з рук у руки довірений особі [6].

У результаті таких кроків у країнах СНД створилася парадоксальна конституційно-правова та й політична ситуація. З одного боку, конституції цих держав зберігають формальні демократичні положення про рівність усіх громадян, з іншого боку, перебуваючи при владі, керівники держав реалізують на практиці можливості довічного перебування на посаді, яку обіймають, тим самим формуючи жорсткий механізм протидії опозиційним невдоволенням у вигляді встановлення авторитарних режимів.

У вигляді таких форм трансформацій повноважень інституту президентства у більшості держав-членів Співдружності чи то окремі сім'ї, як в Азербайджані, чи то номенклатурно-олігархічні кола, як у Росії, зуміли надовго монополізувати владу, а деякі президенти, реалізуючи безпосередньо механізми жорсткого авторитарного керування, одержали право знаходитись при владі більше, ніж 20 років. Причому повноваження й можливості безпосереднього управління суспільством та державними ресурсами президентів СНД далеко поза межами прийнятого ліберально-демократичного принципу поділу влади.

Отже, авторитарний шлях консолідації політичної системи часто пояснюється необхідністю вирішити завдання політичної модернізації, не повертаючись у часи радянської влади, та, перш за все, – консолідації нації й утвердження національних держав з реальним внутрішнім і зовнішнім суверенітетом, а також легітимації елітами

свої владі. Очевидно, що без вирішення цих завдань неможливо говорити й про можливість формування демократичних систем. Проте, як уже стає очевидним на початку 2000-х рр., ці процеси стикаються з об'єктивними процесами затягування політичних систем у авторитарні типи політичних режимів, без курсування в напрямі демократії та, по суті, відродження певних традиційних інститутів реалізації політичної влади над суспільством – актуалізація регіонально-кланових належностей влади, встановлення традиційних механізмів рекрутування еліт та централізація адміністративно-виконавчого апарату як на регіональному, так і на національному рівнях.

1. Хорос В. Г. Авторитаризм и демократизация в развивающихся странах / В. Г. Хорос, Г. И. Мирский, К. Л. Майданик ; Ин-т мировой экономики и междунар. отношений РАН. – М. : Наука, 1996. – 336 с.
2. Рябов А. В. Авторитаризм развития: генезис, функции, перспективы / А. В. Рябов, Т. Е. Ворожейкина, В. В. Сумский // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 5. – С. 41–53.
3. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку. Политические системы диктаторского типа. Типологизация диктаторских систем [Электронный ресурс] / К. С. Гаджиев // Библиотека “Полка букиниста”. – Режим доступа : http://society.polbu.ru/gadzhiev_science/ch46_i.html.
4. Гаман-Голутвина О. Авторитаризм развития или авторитаризм без развития: судьбы модернизации на постсоветском пространстве [Электронный ресурс] / Оксана Гаман-Голутвина // Вестник МГИМО. – 2010. – № 4. – Режим доступа : http://www.vestnik.mgimo.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=301.
5. Гельман В. Пострадянські політичні трансформації: начерки до теорії / Володимир Гельман // Політична думка. – 2000. – № 2. – С. 3–10.
6. Гулиев З. Лидеры стран СНГ в погоне за долголетием [Электронный ресурс] / Зафар Гулиев // Информационное агентство REGNUM. – Режим доступа : <http://www.regnum.ru/news/polit/1363454.html>.
7. Дорошко М. С. Країнознавство. Країни СНД і Балтії : навч. посіб. / М. С. Дорошко. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – 312 с.
8. Исследование Freedom House : Страны переходного периода в 2010 году [Электронный ресурс] // Новости гуманитарных технологий. Гуманитарное развитие в России и за рубежом. Экспертно-аналитический портал. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/news/state/2010/06/30/2581>.
9. Мачкур Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, модернизация / Е. Мачкур // Полис. – 2000. – № 4. – С. 38–59.
10. Тимчук О. Політико-правові особливості сучасних авторитарних політичних режимів [Електронний ресурс] / О. Тимчук // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vznu/Jur/2009_2/files/law-2009-2_8.pdf.
11. Федоров В. А. Эволюция авторитарных режимов / В. А. Федоров // Азия и Африка сегодня. – 1990. – № 4. – С. 7–10.
12. Цыганков А. Современные политические режимы: структура, типология, динамика / А. Цыганков. – М., 1995. – 124 с.

Проблема чёткого анализа становления авторитарных политических режимов в современных странах СНГ для политической науки всегда представляется актуальной, ведь переходный период, который переживает постсоветское пространство, имеет специфические отличия от принятой теории. Сделанный в статье анализ позволяет осознать общественно-политические предпосылки и причины становления авторитарных политических режимов в отдельных странах СНГ и обнаружить их общие черты. Последующее развитие формирования политических систем на постсоветском пространстве имеет значительную необходимость в изучении политологами. Важнейшей проблемой все же остаётся вопрос практической реализации результатов исследований научных работников в формировании систем общественно-государственного соотношения.

Ключевые слова: авторитаризм, политический режим, политическая система, институт президентства, переходный период.

The problem of clear analysis of becoming of the authoritarian political modes in the modern countries of the CIS for political science always appears actual, in fact a transitional period, that he is experienced by after to soviet space, has specific differences from the accepted theory. The analysis done in the article allows to realize social and political pre-conditions and reasons of becoming of the authoritarian political modes in the separate countries of the CIS, and to find out them general lines. The question of subsequent development of forming of the political systems on after to soviet space finds out the considerable necessity of their study political scientists. Whether a not major problem however is a question of practical realization of results of researches of research workers in forming of the systems publicly state correlation.

Key words: authoritarianism, political mode, political system, institute of presidency, transitional period.

РЕГІОНАЛЬНІ МАС-МЕДІА ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ

У статті аналізуються об'єктивні причини євроінтеграції України, а також роль засобів масової інформації в цьому процесі. Наголос робиться на важливості регіональних мас-медіа у формуванні громадської думки щодо європейської інтеграції.

Ключові слова: європейська інтеграція, європейський вибір України, засоби масової інформації, регіональні ЗМІ, громадська думка.

Після розпаду СРСР основною часткою ЗМІ в Україні стали регіональні мас-медіа. Вони, а саме друковані засоби масової інформації, мають значний вплив на формування громадської думки, оскільки висвітлюють події в регіоні, проблеми якого близькі та зрозумілі цільовій аудиторії.

Важливим є значення мас-медіа й для підтримки громадськістю зовнішньополітичного курсу держави. Європейська інтеграція як один із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України потребує підтримки ЗМІ, зокрема на регіональному рівні. Адже регіональні мас-медіа є тим фактором, який може вплинути на формування позитивного сприйняття громадськістю євроінтеграційних процесів.

Теоретичні розробки в напрямі вивчення значущості європейського вектора зовнішньої політики України належать дослідникам І.Мейжис, Ф.Барановському, І.Артьому, В.Горбуліну. У своїх працях вони обґрунтовують об'єктивні фактори, які сприяють євроінтеграції України, а також труднощі на цьому шляху.

Значення засобів масової інформації в зовнішній політиці та їх роль у процесах євроінтеграції України висвітлюється в роботах В.Шкляра, Д.Дубова, Л.Губерського, І.Михайлина. Вони досліджують значення мас-медіа в політичній системі та їхній вплив на реалізацію зовнішньої політики держави.

Вивченням регіональних засобів масової інформації займаються такі дослідники, як О.Гоцур, І.Михайлин, Ю.Фінклер, Л.Змій, Н.Романович. Однак ця проблема є достатньо специфічною, адже ситуація з мас-медіа в кожному окремому регіоні значно відрізняється. До спроб здійснення цілісної характеристики ЗМІ цілої України належить праця "Все про медіа регіонів України. В рамках проекту «Громадська експертиза. Свобода слова»". Однак такі проекти потребують постійного оновлення з урахуванням фактора часу.

Що ж стосується ролі регіональних ЗМІ у процесах європейської інтеграції України, то ця тема є недостатньо розкритою у вітчизняній науковій літературі. Це пояснюється необхідністю проведення масштабних досліджень, вивчення громадської думки, визначення рівня обізнаності громадян про євроінтеграцію завдяки регіональним ЗМІ. Тому даний напрям досліджень є актуальним і специфічним у кожному з регіонів України, ураховуючи їх історичні та ментальні особливості, а також зв'язки з європейськими структурами.

Метою нашого дослідження є вивчення ролі регіональних ЗМІ в процесах європейської інтеграції України. Для реалізації визначеної мети необхідно виконати такі завдання:

- дослідити рівень значущості європейського вибору України;
- з'ясувати роль засобів масової інформації в процесі євроінтеграції;
- вивчити проблеми та перспективи регіональних ЗМІ та їх значення в євроінтеграційних процесах.

На думку багатьох науковців, шлях європейської інтеграції для України є найбільш доцільним з точки зору антропологічних, культурних, географічних та ментальних характеристик.

Від початку здобуття Україною незалежності лунає багато точок зору щодо необхідності європейської інтеграції України. Такий напрям зовнішньої політики можна пояснити рядом причин. Серед них: географічна близькість до Європейського Союзу та культурна схожість українського народу й народів ЄС. Зовнішньополітична орієнтація на Європу важлива для України в економічному відношенні, адже дозволить проводити інноваційні наукові дослідження із залученням численних інвестицій Заходу, оволодіти новітніми технологіями виробництва. Спільність культури в рамках європейської співпраці дозволить реалізувати українську освітню політику відповідно до європейських зразків [7, с.84–85].

Європейський вибір України зумовлений історичними, економічними та соціальними чинниками. За часів колоніального рабства українська нація зазнала найбільших у Європі людських, матеріальних і територіальних утрат, їй насильно було нав'язано тоталітарний політичний та соціально-економічний устрій, була порушена соціальна структура суспільства, спотворена ментальність народу. Відтак з'явилася нагальна потреба у виборі шляху розвитку в напрямі європейської цивілізаційної моделі, що дає можливість досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави.

Нині Україна прагне стати повноправною європейською державою, віднайти свою європейську ідентичність. Проте кардинальних змін у суспільній свідомості ще не відбулося. Україна не може визначитися зі своїми міжнародними партнерами, заплуталася з демократичними принципами, які вона нібито поділяє теоретично, але якими нехтує на практиці.

Загалом історія знає два сценарії того, як може формуватись ідентичність. За першим – ідентичність витворює державу, за другим – держава витворює ідентичність. Якщо Україна свідомо обере стратегію орієнтації на Європу з перспективою на європейську ідентичність, то в неї лишатиметься шанс бути в єдиній Європі [1, с.108].

За умови формування державою ідентичності важливою є роль мас-медіа, журналістики загалом у цьому процесі. Президент, парламент, уряд не можуть ігнорувати думку суспільства, і для того, щоб зробити серйозний крок у зовнішній політиці, їм необхідно підготувати громадську думку всередині країни, спиратися на неї у своїй міжнародній діяльності, що можливо лише з використанням усіх засобів впливу на суспільство й моніторингу суспільної свідомості, насамперед журналістики, яка в політичній структурі суспільства займає вкрай важливе місце. Ця особливість диктується необхідністю довести до населення в потрібному висвітленні й у загальнозрозумілій формі зовнішні акції державної влади, доставляти публіці щоденну інформацію для роздумів у дусі державної дипломатії, робити політику потребою для всього українського народу. Зрозуміло, що досягти успіхів на міжнародній арені владні структури не змогли би без журналістики, особливо коли робляться перші кроки самостійної, незалежної держави [12, с.60].

У найближчій перспективі значення інформаційно-медійного чинника для визначення місця України в міжнародних відносинах і відповідного забезпечення її євроінтеграційної перспективи зростатиме. Інформаційний та іміджевий поступ країни, що намітився протягом останніх кількох років, потребує постійного підтримання зовнішньополітичними рішеннями та вдосконаленням національної інформаційної політики.

Для поглибленого розуміння самого поняття “євроінтеграційна політика” у сфері ЗМІ представникам українського політикуму все ще необхідне чітке усвідомлення й сприйняття базових положень демократичної політичної думки щодо визначення успішних, стабільних, здатних до поступального розвитку політичних і економічних систем. Адже інформаційне поле в Україні нерідко формувалося в такий спосіб, щоб змусити пересічних громадян сумніватись у доцільності європейського курсу України, зокрема шляхом висунення ідеї про нібито невідповідність європейського способу життя, європейських принципів ринкової економіки й демократичних суспільних відносин національним традиціям українського народу.

Поступ до Європи лежить через інформацію. На Україну чекає інформаційний світ, але шлях до нього лежить через повномасштабне входження в європейський інформаційний простір на засадах рівності й партнерства. Завдання ЗМІ в цьому плані полягає в тому, щоб нести правдиву інформацію, а не виправдовувати помилки влади шляхом організації так званих іміджевих проєктів і програм, призначених вибілювати окремих державних чиновників [6, с.45–46].

Сьогодні складається ситуація, коли громадяни довіряють ЗМІ більше, ніж уряду та державному апарату. Можна спостерігати з боку ЗМІ монополізацію суспільно-значимих каналів інформації [4, с.61]. У зв'язку із цим необхідним є налагодження ефективного діалогу між органами державної влади та ЗМІ, зокрема в питаннях європейської інтеграції України.

У Державній цільовій програмі інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 роки зазначено, що інтеграція України до ЄС не має широкої громадської підтримки в українському суспільстві. Отже, пріоритетом у роботі, пов'язаній з реалізацією стратегічного курсу України на європейську інтеграцію, є підвищення рівня поінформованості громадян про зміст національних інтересів, мету європейської інтеграції України, історію ЄС та функціонування його інституцій, стандарти життя в європейських державах, співпрацю України з ЄС, а також його державами-членами.

Особливу роль у висвітленні процесів європейської інтеграції України та популяризації серед населення обраного зовнішньополітичного курсу повинні відіграти регіональні ЗМІ. Адже вони найповніше можуть урахувати специфіку настроїв громадян, рівень взаємодії регіону зі структурами ЄС, а тому й вплинути на громадську думку можуть краще, ніж центральні мас-медіа.

Проте наразі особливої активності регіональних мас-медіа в цьому плані не спостерігається. Частково це можна пояснити тим, що сфери фінансування регіональних ЗМІ чітко розподілені на державний та приватний сектори. Якщо державні мас-медіа в рамках Програми інформування громадськості з питань євроінтеграції частково висвітлюють питання європейської інтеграції, то приватні керуються здебільшого запитами соціального замовлення [13, с.40].

Розглянувши діяльність центральних ЗМІ в питанні висвітлення євроінтеграційних процесів України, можна зробити висновок, що вони загалом подають інформацію про візити посадових осіб до ЄС, переговори та заяви владної верхівки України та Євросоюзу про перспективи чи труднощі євроінтеграції України. Проте значна частина населення не усвідомлює самої сутності євроінтеграції та її значення для покращення життя окремих громадян. Найчастіше новини, які стосуються європейської інтеграції, сприймаються як черговий хід провладних чи опозиційних сил для підвищення власних рейтингів.

Доцільно зауважити, що впродовж тривалого часу питання євроінтеграції активно обговорювалося в нашій державі, тож зараз, коли ЄС не надто активно співпрацює з Україною, розмови про євроінтеграційні процеси дещо припинилися. Але при цьому маємо ситуацію, коли велика частина населення все ще сприймає євроінтеграцію як щось негативне або ж непотрібне. Однак прозахідні настрої в Україні можуть істотно посилитись, якщо тільки люди отримають ширшу, докладнішу, об'єктивнішу інформацію про ЄС [11, с.12].

Можна припустити, що таку інформацію громадянам могли б подавати саме регіональні ЗМІ у вигляді аналітичних матеріалів та коментарів фахівців з євроінтеграції. Адже можемо спостерігати ситуацію, коли пересічні громадяни віддають перевагу місцевим газетам, а не центральним, бажаючи дізнатись про події у своєму регіоні. А якщо б події в регіоні аналізувалися журналістами в контексті євроінтеграційних процесів, то це б значною мірою сприяло підвищенню обізнаності громадян з питань євроінтеграції й зростанню підтримки даного курсу з боку населення.

У Державній цільовій програмі інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 роки однією з провідних ланок реалізації програми визначені місцеві органи влади, котрі зобов'язані під час складання бюджетів передбачати кошти для виконання визначених Програмою завдань і заходів та сприяти залученню в установленому порядку додаткових коштів з інших передбачених законодавством джерел для фінансування Програми. Таким чином, комунальні регіональні мас-медіа автоматично включаються в процес реалізації Програми, оскільки фінансуються з державного бюджету. Однак тут виникає проблема низької популярності державних регіональних ЗМІ серед населення, зокрема газет, які, на думку І. Михайлина, “поширюються примусово на підприємствах, які передплачують їх для своїх робітників” [8, с.131].

Ще однією проблемою є те, що на практиці кошти на реалізацію Програми не завжди виділяються. Скажімо, за даними сайта Дніпропетровської ОДА, у звіті про виконання Програми за 2009 рік ідеться про те, що на цей період кошти виділені не були, проте заходи проводилися незалежно від цього.

На сайті Київської обласної ради зазначено, що 2010 року реалізація Програми відбувалась у великому обсязі, із залученням широкого кола регіональних ЗМІ. Однак, кажучи про мас-медіа Київської області, важко вважати їх регіональними, урахувавши територіальну та фінансову близькість до столиці.

Питання євроінтеграційного процесу регіональні друковані ЗМІ Львівщини висвітлюють незадовільно. Зокрема, такі найбільш популярні львівські видання серед західноукраїнського населення, як “Львівська газета” та “Високий замок” обмежуються поданням короткої інформації про найважливіші державні кроки інтеграції в ЄС, про візит представників європейських структур до Львова, відкриття консульств. Журналістські матеріали про те, що отримає звичайний українець від вступу в ЄС, як цей вступ змінить його життя, взагалі відсутні [3].

В Івано-Франківській області найбільшу кількість матеріалів щодо євроінтеграції публікує газета Івано-Франківської обласної ради “Галичина”. Тематичні сюжети транслює й обласне телебачення з однойменною назвою. Проте не вся територія області покрита телесигналом. Він охоплює тільки 70% території. Тут постає ще одна проблема регіональних мас-медіа – низька технічна оснащеність. Тому навіть цікаві телематеріали, які стосуються євроінтеграції, можуть бути просто не побачені жителями віддалених сіл, до яких не сягає телесигнал.

Загалом роль регіональних ЗМІ Івано-Франківщини є достатньо цікавою у зв'язку з тим, що Івано-Франківська область входить до євро регіону в рамках транскордонного співробітництва між Україною та ЄС. Євро регіон є однією з інституційних форм співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюється відповідно до двосторонніх або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво [5, с.34].

Таким чином, аналізуючи значення регіональних ЗМІ для процесів європейської інтеграції в деяких регіонах України, можна виділити більше проблем, ніж позитивних сторін. Однак це не означає, що регіональні мас-медіа є абсолютно неефективними та неієвними у справі формування в громадян позитивного сприйняття європейської інтеграції. Необхідна чітка державна політика щодо оптимізації їхньої діяльності та сприяння євроінтеграційним процесам. Адже європейська інтеграція повинна становити загальноукраїнський інтерес, і тільки участь кожного регіону в реалізації цього інтересу може принести необхідні результати.

Отже, європейський вектор зовнішньої політики України є історично обумовленим. Самовизначення України та її прагнення до ідентифікації з Європою за умов правильної державної політики може дати дуже добрі результати в плані покращення економічної, політичної та культурної ситуації в державі.

Важливе значення в процесі цього самовизначення повинні відіграти засоби масової інформації. Саме мас-медіа, як найбільш авторитетне джерело формування громадської думки, повинні утвердити в суспільстві європейські цінності та допомогти населенню усвідомити значущість європейського вибору.

Визначне місце в цьому процесі мають відігравати регіональні мас-медіа. Ураховуючи особливості кожного регіону, вони покликані спрямовувати громадськість до європейського способу життя, поширюючи серед населення інформацію про можливості й перспективи європейської інтеграції та її переваги для кожного окремого регіону задля сприяння загальнонаціональній меті підвищення рівня життя в державі.

1. Барановський Ф. В. Європа у пошуках ідентичності: висновки для України / Ф. В. Барановський // Політичний менеджмент. – 2007. – № 4. – С. 103–111.
2. Все про медіа регіонів України. В рамках проекту “Громадська експертиза. Свобода слова” : зб. аналіт. статей / [Петренко А. та ін.]. – К. : Фонд “Центр. Суспільство”, 2000. – 151 с.
3. Гоцур О. І. Українське журналістознавство в контексті євроінтеграційного процесу [Електронний ресурс] / О. І. Гоцур // Електронна бібліотека інституту журналістики. – Режим доступу до журн. : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2313>.
4. Дубов Д. В. Засоби масової інформації як якісно нові суб’єкти політичних комунікацій / Д. В. Дубов // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 57–65.
5. Інститути ЄС і НАТО. Глосарій основних термінів та понять : навч. посіб. / [І. В. Артёмов, Д. В. Вітер, Л. І. Загайнова та ін.]. – Ужгород : Ліра, 2007. – 220 с.
6. Інформаційна політика України: європейський контекст [Текст] : монографія / [Л. В. Губерський, Є. Є. Камінський, Є. А. Макаренко та ін.]. – К. : Либідь, 2007. – 360 с.
7. Мейжис І. А. Європейська інтеграція України: можливості, проблеми, рішення / І. А. Мейжис // Наукові праці : науково-методичний журнал. Т. 69. Вип. 56 : Політичні науки. Правознавство. – Миколаїв : Видво МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – С. 82–89.
8. Михайлин І. Л. Журналістика як всевіт: вибрані медіа дослідження / І. Л. Михайлин. – Х. : Прапор, 2008. – 512 с.
9. Никитюк Т. Л. Поінформованість громадян як запорука прискорення європейської інтеграції / Т. Л. Никитюк // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. / за ред. І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, вип. V. – С. 43–49.
10. Романович Н. А. Региональные СМИ: возможности и проблемы / Н. А. Романович // Социс. – 2006. – № 4. – С. 77–85.
11. Рябчук М. “Четверта свобода” / М. Рябчук // Дзеркало тижня. – 2006. – № 32. – 26 серп. – 1 верес.
12. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра / [за заг. ред. проф. В. І. Шкляра]. – К., 1997. – 144 с.
13. Фінклер Ю. Регіональна преса України в контексті соціального замовлення аудиторії / Ю. Фінклер // Наукові записки Інституту журналістики / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – Т. 11. – С. 40–44.

В статье анализируются объективные причины евроинтеграции Украины, а также роль СМИ в этом процессе. Упор сделан на важности региональных СМИ в формировании общественного мнения относительно европейской интеграции.

Ключевые слова: европейская интеграция, европейский выбор Украины, средства массовой информации, региональные СМИ, общественное мнение.

In the article it is analyzed objective reasons of Ukraine’s European integration and the role of mass media in this process. Emphasis made on the importance of regional media in shaping public opinion on European integration.

Key words: European integration, European choice of Ukraine, media, regional media, public opinion.

УДК 327.7

ББК 66.4

Марія Стефанишин

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ЕМІГРАЦІЇ Й ОПОЗИЦІЇ НА ПРОЦЕС ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРИМИРЕННЯ

Наслідки Другої світової війни, утрата країнами Центрально-Східної Європи незалежності, а також необхідність спільної боротьби проти радянського тоталітаризму стали каталізатором польсько-українського примирення в період біполярності. Предметом міжнаціонального діалогу були питання кордонів, національних меншин, подолання історичних стереотипів і напрацювання моделей майбутньої співпраці. Спроби переговорів на рівні екзильних урядів у перші повоєнні роки зазнали невдачі. Починаючи з 50-х років, ведення міжнаціонального діалогу українців і поляків вступає у фазу методу народної дипломатії. Питання польсько-українських відносин дискутуються на сторінках преси другого обігу, в еміграційних виданнях польсько-українських клубів, створених за межами соцтабору, провідними інтелектуалами польської й української діаспори.

Ключові слова: Центрально-Східна Європа, польсько-українські відносини, еміграція, опозиція, народна дипломатія, міжнаціональне примирення.

Розпад СРСР і виникнення на його теренах нових незалежних держав зумовили зміну конфігурації політичних сил у східній частині Європи. Новоутворені держави, обтяжені нещодавнім соціалістичним минулим, окрім складної внутрішньої ситуації, отримали цілий ряд зовнішньополітичних проблем, у тому числі й міжнаціональних протиріч, які в радянську епоху вдало “підтримувались” існуючою системою. Тому одним із нагальних питань, яке постало перед незалежними урядами, було налагодження міждержавних відносин, яке б посприяло визначенню пріоритетів майбутнього зовнішньополітичного курсу держав.

Серед таких держав опинились Україна й Польща, історія народів яких протягом першої половини ХХ століття супроводжувалася багатьма болючими, спірними питаннями прикордонного співжиття, а згодом набула рис певної упередженості в поглядах на національне питання з обох сторін.

Зусиллями політичних й інтелектуальних еліт обох країн у постбіполярний період удалося досягти певних успіхів у процесі міжнаціонального примирення та порозуміння, визначити площини взаємовигідного співробітництва. Однак ідеологічною основою для державних органів незалежних України й Польщі були принципи взаємного примирення, досягнуті в період біполярності еміграційною й опозиційною елітою.

Дослідження українського питання в концепціях польської еміграції й опозиції є актуальним, оскільки саме вони першими в історії польсько-українських відносин у ХХ столітті суттєво змінили ставлення польської політичної еліти до України та українців, що послужило підґрунтям розбудови стратегічних стосунків між двома державами після здобуття незалежності, визначили метод примирення як дієвий спосіб досягнення стабільності в ЦСЄ і формування виваженої зовнішньої політики країнами регіону.

Політична думка польської еміграції та опозиції стала предметом наукових досліджень відносно недавно. Цій проблематиці присвячено публікації Б.Бакули [1; 2], М.Геніка [3; 4; 5], С.А.Кресло [8], С.Стоєцького [14], Х.Чушак [16; 17] та ін.

Варто зазначити, що сутність “українського питання” для поляків протягом історичного розвитку змінювалася, набуваючи щораз нового змістовного наповнення: починаючи з позиції націонал-демократів щодо категоричної відмови на початку ХХ століття від визнання українців окремою нацією, яка має право на побудову власної держави й закінчуючи рядом концепцій, які розроблялися польським еміграційним середовищем й опозицією в 50–80-х роках і які лягли, головним чином, в основу двосторонніх відносин уже незалежних України й Польщі [8, с.196].

У той час, як питання міжнаціональних відносин у повоєнній Польщі на рівні офіційної влади республіки практично не піднімалося, а коли розглядалося, то виключно в контексті двосторонніх відносин ПНР – СРСР, в умовах репресій і відсутності свободи

слова у своїх країнах обговорення реальних проблем міжнаціональних відносин відбувалося в середовищі еміграції, яка стала єдиним форумом для представництва інтересів не тільки Польщі й України, але й народів усієї ЦСЄ.

Центральне місце в зовнішньополітичних концепціях еміграції зайняло питання польсько-українського примирення як стабілізуючого чинника в ЦСЄ.

Починаючи із середини 40-х років ХХ століття польсько-український двосторонній діалог підтримувався на рівні еміграційних урядів, між якими з початком формування соцтабору фактично зник предмет попередніх суперечок, а вони опинилися на однакових вихідних позиціях стосовно нової влади, яка утверджувалася на території Польщі й України.

У перші повоєнні роки міжурядові польсько-українські контакти утримувалися в Парижі В.Гжибовським через О.Шульгіна та в Лондоні безпосередньо екзильним урядом Речіпосполитої через В.Соловія.

Найбільш проблемними питаннями, які вимагали оцінки, стали події, пов'язані з підписанням Варшавського договору 1920 року та двосторонні взаємини періоду Другої світової війни.

Позиція української сторони, висловлена А.Лівицьким, щодо історичної ваги в міжнаціональних відносинах Варшавської угоди зводилася до того, що договір так і не був ратифікований жодною зі сторін, а тому не зобов'язує до жодних дій. Така позиція української сторони може свідчити про дійсні наміри й бажання розвивати добросусідські стосунки з Польщею.

Щодо періоду Другої світової війни українська сторона доводила, що у вересні 1939 р. українці виконали свій обов'язок перед польською державою й не підняли повстання проти неї [16, с.119].

Ще одним питанням, без сумніву, ключовим, від результату вирішення якого залежала фактично вся подальша двостороння дипломатія, була проблема польсько-українського кордону.

Розуміючи всю гостроту проблеми й водночас її суто теоретичний характер (питання міждержавного кордону вирішувалося в контексті двосторонніх відносин тодішніх ПНР і УРСР), Є.Понікевський виступив за усунення проблеми кордону з теми переговорів на майбутнє як такої, що може завести всю польсько-українську розмову в глухий кут. З такою позицією погодилися й українські представники.

Не було єдиної позиції сторін щодо можливої моделі майбутньої співпраці Польщі й України. Після деяких успіхів 1947–1948 років настало зниження активності двостороннього діалогу еміграційних урядів, що було зумовлено внутрішніми протиріччями як у таборі емігрантів, так і міжнародною ситуацією, що складалася не на користь країн ЦСЄ [5, с.110].

Однак слід зазначити, що першим важливим здобутком дискусії цього періоду було однозначне ствердження необхідності для Польщі існування української держави, що створить противагу російському імперіалізму, гарантуватиме безпеку й стабільність регіону ЦСЄ.

Починаючи з 50-х рр., ведення міжнаціональних переговорів українців і поляків уступає у фазу методу народної дипломатії. Питання польсько-українських відносин дискутуються на сторінках преси другого обігу, в еміграційних виданнях польсько-українських клубів, створених за межами соцтабору провідними інтелектуалами польської й української діаспори.

Можна виділити такі основні проблеми, які піднімалися еміграційною елітою й навколо яких відбувалися польсько-українські дискусії й переговори в другій половині ХХ століття: 1) державна сфера – питання незалежності України, її місце в регіоні Центрально-Східної Європи (ЦСЄ); 2) суспільна сфера – становище національних меншин, усунення упереджень і стереотипів; 3) сфера двосторонніх відносин – проблема польсь-

ко-українського кордону, моделі співпраці двох держав, механізми порозуміння й примирення [17, с.229].

Саме вирішення цих питань, безперечно, мало посприяти зближенню двох народів, виробленню спільної політичної лінії щодо стабілізації ситуації в ЦСЄ.

Найвідомішим журналом, що розпочав публіцистичну дискусію на тему відносин України й Польщі та визначив програму дій для опозиційних сил, стала видавана в Парижі під керівництвом Єжи Гедройца “Культура” (1947–2000 рр.). Саме головний редактор став ключовим інспіратором польсько-українського примирення на найближчі 50 років, а журналістська майстерність колективу “Культури” зумовила винесення цієї теми на міжнародний медійний та політичний простір.

Українська стратегія “Культури” полягала в таких моментах: 1) дискусія довкола проблеми кордонів; 2) переосмислення історичної спадщини й критичний аналіз польсько-українського минулого; 3) систематичне спостереження за змінами в Україні та спроби впливати на процеси, які там відбуваються; 4) зусилля, скеровані на те, щоб вивести українське питання на міжнародний рівень; 5) якнайширше представлення української культури [7, с.28].

Розгляд і напрацювання моделей розв’язання таких суперечок були своєрідним ключем до вирішення питань більш глобального масштабу. Зокрема, у концепціях журналу було окреслено три таких проблеми: 1) подолання тоталітаризму й здобуття незалежності країнами ЦСЄ; 2) формування нової системи безпеки регіону; 3) досягнення міжнародного примирення між народами ЦСЄ.

Стосовно редакційної політики К.Помян у статті “Єжи Гедройц в історії Польщі” зазначав: “«Культура» була єдиним польським журналом, який ніколи не співав в унісон... Він був зв’язком між польським середовищем, джерелом інформації про життя в Польщі, бібліотекою і архівом... «Культура» була єдиною ареною для вільної дискусії на тему сучасності та перспектив Польщі... Видання виступало посередником між Польщею та її сусідами, долі яких знаходили на сторінках «Культури» жваву реакцію” [13].

Популярний у другій половині ХХ ст. серед еміграції федералістичний рух, що був своєрідним інструментом дезінтеграції існуючого ладу, боротьби за самовизначення й встановлення демократії в країнах соцтабору, зумовив опрацювання співробітниками журналу проектів майбутнього устрою регіону ЦСЄ. Зокрема, у цьому руслі розвивали ідеї Ю.Лободовський, В.Бончковський, Г.Ріпка, Ю.Мерошевський.

Ю.Лободовський у статті “Проти привидів минулого” доводив необхідність ревізії попередньої політики Польщі в українському питанні, а також важливість для польської державності існування незалежної України. Цією статтею було дано старт пошукам нових моделей співжиття народів ЦСЄ [5, с.111]. Зокрема, пропонувалася ідея кондомініуму на території Східної Галичини як варіант вирішення багаторічного питання приналежності спірних територій.

Поворотним моментом у політичній стратегії “Культури”, фактично початком великої дискусії, який і визначив подальшу тематику журналу, а також формування нової концепції східної політики, стала стаття Ю.Маєвського, який 1952 року на сторінках “Культури” торкнувся питання східних кресів. Пропонувалося прийняти повоєнні кордони Польщі: “Так само, як ми, поляки, маємо право на Вроцлав, Щецин і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці – Львова...” [7, с.31]. У такий спосіб “Культура” фактично перейшла від концепції кондомініуму до прийняття повоєнних кордонів, стабільність яких разом із вирішенням питання національних меншин повинна була служити підґрунтям формування нового геополітичного устрою регіону. “Status quo щодо сучасних кордонів і partnership, – писав згодом Ю.Мерошевський, – унеможливають російські провокації, спрямовані на викликання спалаху ненависті та конфлікту між поляками й українцями, литовцями і білорусами” [2, с.115].

Ідейним натхненником колективу був Ю.Мерошевський, уся журналістська діяльність якого фактично була присвячена налагодженню польсько-українського діалогу.

Основною думкою в 50–60 рр. здавалася Ю.Мерошевському ідея федерації, близька також Є.Стемповському та Г.Ріпці.

Однак, десятки років розглядаючи концепцію федералізації ЦСЄ, він урешті-решт відмовився від такого задуму й повністю перейшов на позиції самовизначення країн регіону, при цьому вводилася стратегія взаємної гарантії незалежності в рамках політичного об'єднання на основі налагодження тісної міждержавної співпраці.

Ключову роль у конструюванні такої моделі майбутнього геополітичного устрою на теренах ЦСЄ відіграла концепція простору УЛБ (Україна–Литва–Білорусь) як визначального для долі всього регіону, запропонована Ю.Мерошевським 1974 року [1, с.100]. На його думку, терени УЛБ “були чимось більшим ніж яблуко розбрату між Польщею і Росією. Вони детермінували форму польсько-російських взаємин, прирікали Польщу то на імперіалізм, то на становище сателіта”. Панування на цій території забезпечувало великодержавний статус обом країнам. “Суттю польсько-російських відносин завжди було суперництво, і це суперництво ми програли не прямо з Москвою, – а в Україні...” [11, с.18]. Для утвердження в Східній Європі миру й свободи, на думку публіциста, потрібно відмовитись від будь-якого імперіалізму – і російського, і польського, надаючи таким чином право на самовизначення народам УЛБ.

Питанню польсько-українських взаємин у концепції Мерошевського відводилася головна роль. Сильна, вільна Україна визначалася гарантією незалежності Польщі, її форпостом у відносинах із Росією. Майбутнє Польщі, за словами публіциста, розігрується в Україні. Безперечна підтримка незалежності України, гарантія прав національних меншин, відмова від усіх територіальних претензій, будівництва майбутньої спільної політичної структури згідно з гаслом, що більше нас єднає, ніж розділяє, а перш за все єднає нас Росія як політична проблема, хоча може й розділити, – були ключовими елементами “східної” програми Ю.Мерошевського [2, с.117].

Під впливом діяльності “Культури” 1977 року було підписано “Декларацію в українській справі”, автором первісного варіанта якої був Б.Осадчук. Саме він, завдяки своїй співпраці із відомими німецькими виданнями, такими як “Die Neue Zeitung”, “Neue Zürcher Zeitung”, спричинився до популяризації польсько-українського питання в медійних колах Західної Європи. Вона викликала великий резонанс не тільки серед еміграційної еліти, але й набула розголосу на теренах ЦСЄ. Декларація підтвердила вагомі зрушення в міжнаціональному діалозі польського й українського народів, ще раз зазначила позицію польських інтелектуалів в українській справі, була важливим кроком в актуалізації питання української незалежності на міжнародній арені [15].

З ініціативи Є.Гедройца й редакції “Культури” 30 вересня 1979 р. було прийнято спільну декларацію російських та українських інтелектуалів, у якій визначалося незаперечне право українців на політичне самовизначення. Таким чином, відбувся поступовий злам стереотипів у міжнаціональному діалозі на теренах ЦСЄ. Сам ініціатор декларації визначив підписання російсько-української заяви як найголовніше досягнення “Культури”, яка прислужилася тим, що усувала історичні й ментальні перешкоди, що розділяли російське, українське та польське суспільства [1, с.102].

Таким чином, “Культура” створювала передумови для зближення центральноєвропейських народів, насамперед українського й польського. Журнал започаткував дискусію на тему майбутнього Європи. Україні в цій дискусії відводилось особливе, ключове місце. Незалежність нашої держави розглядалась як запурука та необхідний елемент вільної Польщі (“Без незалежної України не може бути вільної Польщі”), а втім, і ЦСЄ [9, с.1].

Починаючи із середини 70-х рр. “східна тематика” все частіше з’являється на сторінках видань “другого обігу”, набуває широкого розголосу з процесами демократиза-

ції, зумовленими підписанням Гельсінських угод 1975 р., серед опозиційного руху в соціалістичній Польщі.

Концепція УЛБ відіграла важливу роль у формуванні східної політичної думки демократичної опозиції в ПНР. 1974 р. у статті “Політична опозиція у Польщі” Я.Куронь написав: “Варто звернути увагу на ще один дуже вагомий сюжет – на справи наших східних і північних сусідів, але не росіян, як ми звикли вважати, а українців, білорусів, литовців... Суверенність України, Білорусі і Литви – це програма боротьби за суверенність Польщі і, водночас, вони є її реальними, а не екзотичними союзниками. Ця думка мусить спрямовувати діяльність політичної опозиції Польщі” [17, с.232].

Першим виступом у справі східних сусідів у самій Польщі була програма Польського незалежницького порозуміння (PPN), опублікована в травні 1976 р., чотирнадцятий пункт якої був про те, що народи України, Литви, Білорусі та Польщі віками були разом, тому слід об’єднатися для боротьби зі спільним ворогом. “Народи український, білоруський і польський сьогодні не є незалежними: вони були включені до СРСР насильством... Висловлюємо палку солідарність і підтримку цим народам у їх прагненні визволитися з російського насильства... Не висуваємо територіальних претензій до наших східних сусідів” [6, с.74].

У Резолюції I З’їзду “Солідарності” 7 вересня 1981 р. щодо національного питання в Польщі опозиціонерами висловлювалося гарантування прав на вільний розвиток усіх національних груп, що проживають на території ПНР. Причина такого стану вбачалася в зацікавленості Росії в тому, щоб у безпосередньому сусідстві з Україною, яка є об’єктом невблаганної русифікації, не розвивався жоден незалежний український рух.

Після впровадження надзвичайного стану 13 грудня 1981 р. серед польської опозиції утверджується переконання, що в соціалістичному блоці зміни тільки в одній країні неможливі, тому потрібно звільнитися від контролю СРСР. Україна, Литва і Білорусь у цьому світлі постали як найбажаніші й найефективніші спільники. Зокрема, відомий історик І.Кедрин стверджує, що ревізія польської політичної думки в теорії і практиці почалася з 80-х рр., а саме від початку народження руху “Солідарність” [8, с.202].

З’являються часописи, що програмно присвячують себе справам країн-сусідів Польщі й ширше – Центрально-Східної Європи (“Oboz”, “ABC”, “Miedzymorze”, “Nowa Koalicja”).

Ще одним виданням, яке вплинуло на формування образу польсько-українських відносин, став польський опозиційний журнал “Обоз”(“Oboz”), який почав виходити з 1981 року за редакцією Єжи Таргальського.

На сторінках журналу проблема польсько-українського примирення розглядалась як необхідна передумова суспільно-політичних змін у ЦСЄ. Основний пріоритет також ставився на розробку нової системи безпеки регіону, яка б включала розв’язання проблеми кордонів, національних меншин та подолання міжнаціональних стереотипів [4, с.408].

Українська незалежність трактувалась як основна передумова змін у ЦСЄ. Відповідно, будь-яке посилення суб’єктності України збільшує шанси Польщі на безпеку й незалежність. Тому висувалась ідея широкої співпраці народів обох держав, як фундаменту нового укладу регіону. Союз України й Польщі мав стати вісью майбутньої федерації країн ЦСЄ.

Із посиленням трансформаційних процесів у другій половині 1980-х рр., лібералізацією суспільно-політичного життя на теренах соцтабору польською опозицією опрацьовуються проекти майбутнього геополітичного устрою країн регіону, які вже виглядали більш реалістичними з огляду на зміни, що назрівали. Зокрема, популярною стає ідея консолідації країн простору між Балтійським, Адріатичним і Чорним морем, яку вдало відображають інтелектуальні середовища видань “ABC”, “Miedzymorze”, “Nowa Koalicja”.

Так, у програмній статті “Nowej Koalicji” стверджувалося, що в Європі є багато народів, поневолених радянським імперіалізмом. Усі спроби визволення окремо й по-

динці приречені на поразку. Тому пропонувалося співробітництво народів між Балтикою й Балканами, які мають усі необхідні як інтелектуальні, так й економічні потуги для подолання впливів Москви [3, с.30].

Публіцисти “АВС” дотримувалися думки, що саме інтеграція країн ЦСЄ здатна розв’язати історичні міжетнічні суперечки в регіоні.

На основі цього журнал “Miedzymorze”, який видавався Східною секцією закордонного відділу ЦВК ППС, визначав головним пріоритетом формування в майбутньому незалежних держав регіону їхню сучасну співпрацю у форматі конфедерації народів Міжмор’я проти радянського домінування. Зокрема, в це об’єднання мали ввійти Чехословаччина, Румунія, Угорщина, країни Балканського півострова, Україна, Білорусь і Балтійські країни. Основу такого об’єднання мала становити релігійна толерантність між народами балто-чорноморської дуги. У свою чергу, Польща, позбавлена будь-яких імперіалістичних амбіцій, проголошувалася центральною країною в регіоні рівних і незалежних країн [12, с.96].

Після 1989 р., коли польська опозиція отримала можливість впливу на формування державної політики, концепція Міжмор’я була дещо доопрацьована. Зокрема, Конфедерація Незалежної Польщі пропонувала виділити в об’єднанні дві групи країн: північну (на північ від Карпат), до якої належала Україна, і дунайсько-балканську [3, с.31]. Вирішальний вплив у регіоні відводився польсько-українському тандему, як центральним державам конфедерації, відносини яких диктують сценарії розвитку інших держав об’єднання. Із приводу цього один із теоретиків концепції Л.Мочульський зазначав: “Українці і поляки є найбільшими народами цілого Міжмор’я, складаючи разом близько половини його населення. Саме тому польсько-українські стосунки можуть бути вирішальними для успіху всієї інтеграційної концепції... Інтеграція, зрештою, вирішує проблему не лише нашого майбутнього, а й майбуття Європи...” [12, с.98].

Актуалізація концепції Малого Міжмор’я спостерігалася і в діяльності української демократичної опозиції, насамперед НРУ і УРП, які висловлювалися за необхідність інтеграції країн балто-чорноморської дуги як третього полюса Європи.

Як показав згодом час, ідея регіоналізації простору ЦСЄ не була зреалізована, що супроводжувалося також сумнівами деяких політиків у доцільності таких процесів до часу набуття країнами незалежного статусу, розвитку необхідних правового та економічного базису. Однак уже сьогодні можна стверджувати, що такі ідеї засвідчили собою намагання опозиційних еліт увести в політичний обіг поняття міжнаціонального примирення як важливого індикатора утвердження стабільності й демократизації країн регіону, що було підґрунтям геополітичних змін на карті Європи.

Отже, починаючи з 80-х рр., під впливом міжнародної ситуації, зростаючої кризи комуністичного режиму, а також завдяки діяльності польської еміграції в польському опозиційному середовищі змінилося ставлення до незалежної України. Те, що польська опозиція своїм східним сусідом побачила не СРСР, як пропонували угодовці або ж неоендеки, виходячи з думки про існування єдиного радянського народу, а Україну, Литву й Білорусь, було надзвичайно важливим фактом [16, с.206]. Незважаючи на всю суперечливість підходів до трактування українського питання, використання його часто суто як інструменту для розвалу СРСР і протиставлення потуг Польщі й Росії, польській еміграційній та опозиційній еліті вдалося значною мірою зняти гостроту протистояння польського й українського народів, розробити спільну позицію стосовно посттоталітарного майбутнього України й Польщі, сформувавши діалоговий плацдарм для співпраці політичних еліт у майбутньому. Думка про те, що незалежність України – це запорука існування вільної Польщі, з маргінальної перетворилася на панівну. В опозиційному дискурсі утвердилось усвідомлення того, що Україна має право існувати як національна держава, а українці – це достатньо розвинена нація, яка дозріла до власної держави.

1. Бакула Б. Польща і Україна в діяльності “Культури” : [Українці в еміграції] / Богуслав Бакула // Сучасність. – 1997. – № 1. – С. 97–103.
2. Бакула Б. Юліуш Мерошевський: польська “Остполітік” / Богуслав Бакула // Сучасність. – 1999. – № 9. – С. 114–118.
3. Генік М. Європейська інтеграція України у політичних концепціях польської опозиції / Микола Генік // Вісник наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО ПНУ ім. В. Стефаника / за заг. ред. О. Білоуса. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. 3. – С. 29–34.
4. Генік М. А. Польсько-українське примирення у політичних концепціях опозиційного журналу “Oboz” / М. А. Генік // Гілея. – 2010. – Вип. 34. – С. 408–415.
5. Генік М. Проти привидів минулого: започаткування методу народної дипломатії у процесі польсько-українського примирення / Микола Генік // Вісник ПНУ. Серія: Політологія. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2006. – Вип. 1. – С. 105–113.
6. Добрянський М. У трикутнику: Польща – Україна – Росія / Михайло Добрянський. – Сучасність. – 1978. – Ч. 1. – С. 69–75.
7. Єжи Гедройц та українська еміграція: листування 1950–1982 років / пер. з пол. та англ. ; [упорядкув., передне слово і комент. Богуміли Бердиховської]. – К. : Критика, 2008. – 752 с.
8. Кресло С. А. Еволюція польської й української політичної і публіцистичної думки у сфері польсько-українських стосунків / Станіслав Анджей Кресло // Вісник ЛНУ. Серія: Журналістика. – 2007. – Вип. 31. – С. 194–208.
9. Кудрина З. Єжи Гедройц – редактор, який передбачив польську й українську незалежність / Зоряна Кудрина // Наукові записки Львівського університету бізнесу і права. – 2008. – № 2. – С. 1–6.
10. Мерошевський Ю. Про українсько-польські взаємини / Юліуш Мерошевський // Сучасність. – 1972. – № 11. – С. 106–110.
11. Мерошевський Ю. Російський “комплекс Польщі” на території УЛБ / Юліуш Мерошевський // Незалежний культурологічний часопис “І”. – 2005. – № 39. – С. 15–22.
12. Мочульський Л. Міжмор’я / Лешек Мочульський // Сучасність. – 1992. – № 7. – С. 96–99.
13. Пасова Т. О. Роль польського журналу “Культура” у публіцистичній дискусії другої половини ХХ ст. та в польсько-українському порозумінні [Електронний ресурс] / Т. О. Пасова. – Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1532>.
14. Стоєцький С. Незалежна Україна в історії польської політичної думки ХХ ст.: ідейно-політичні передумови становлення двосторонніх відносин в сучасну добу / Сергій Стоєцький // Україна – Польща: історія і сучасність. – К., 2003. – Вип. 13. – Ч. 2. – С. 33–50.
15. Хруслінська І. Навколо “Декларації в українській справі” 1977 року [Електронний ресурс] / Іза Хруслінська // Наше слово. – 2009. – № 48. – Режим доступу : <http://nslowo.pl/content/view/747/149/>.
16. Чушак Х. Україна в польській незалежній політичній думці 1944–1956 рр. / Христина Чушак // Вісник ЛНУ ім. І. Франка. Серія: Міжнародні відносини. – 2004. – Вип. 14. – С. 116–127.
17. Чушак Х. Українська тематика в польській опозиційній пресі 1976–1989 рр. / Христина Чушак // Вісник ЛНУ ім. І. Франка. Серія: Міжнародні відносини. – 2006. – Вип. 17. – С. 229–240.

Последствия Второй мировой войны, потеря странами Центрально-Восточной Европы независимости, а также необходимость совместной борьбы против советского тоталитаризма стали катализатором польско-украинского примирения в период bipolarity. Предметом межнационального диалога были вопросы границ, национальных меньшинств, преодоления исторических стереотипов и разработки моделей будущего сотрудничества. Попытки переговоров на уровне эмиграционных правительств в первые послевоенные годы потерпели неудачу. Начиная с 50-х годов, ведение межнационального диалога украинцев и поляков вступает в фазу метода народной дипломатии. Вопросы польско-украинских отношений обсуждаются на страницах издательств второго оборота, в эмиграционных изданиях польско-украинских клубов, созданных за пределами соцлагеря, ведущими интеллектуалами польской и украинской диаспоры.

Ключевые слова: Центрально-Восточная Европа, польско-украинские отношения, эмиграция, оппозиция, народная дипломатия, межнациональное примирение.

The consequences of World War II, loss of Central and Eastern European independence and the necessity of joint struggle against Soviet totalitarianism became a catalyst for the Polish-Ukrainian reconciliation between bipolarity. The subject of inter-ethnic dialogue are issues of borders, national minorities, combating historical stereotypes and develop models for future cooperation. Attempts at negotiation emigration governments in the early postwar years have failed. Since 50 years of inter-ethnic dialogue, Ukrainian and Polish enters a phase of the method of public diplomacy. The question of Polish-Ukrainian relations are discussed at the second pages of the press circulation in émigré editions of Polish-Ukrainian clubs established outside the socialist camp, the leading Polish intellectuals and the Ukrainian diaspora.

Key words: Central and Eastern Europe, Polish-Ukrainian relations, immigration, opposition, national diplomacy, interethnic reconciliation.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Березовська-Чміль Олена – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Білоус Олег – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, начальник науково-дослідної частини Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Геник Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гон Максим – доктор політичних наук, завідувач кафедри політичних наук РДГУ.

Гошій Оксана – студентка IV курсу політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Доцяк Ігор – кандидат політичних наук, директор Центру соціальних досліджень Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доцент кафедри політології.

Зварич Ігор – доктор політичних наук, професор кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Клим Ігор – аспірант кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Климончук Василь – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Козлов Станіслав – магістрант Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Криворучко Наталя – студентка V курсу політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кройтор Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ломака Іванна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лукул Тарас – доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Лутчин Тарас – аспірант кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мадрига Тетяна – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Максимець Богдан – аспірант кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Марчук Василь – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Марчук Наталія – аспірант відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І.Ф.Кураса НАН України.

Матвієнків Світлана – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мислюк Юлія – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Міщук Мар'яна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Монолатій Іван – доктор політичних наук, професор кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Москалюк Михайло – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, заступник директора Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Овчар Ірина – кандидат політичних наук, науковий співробітник Прикарпатського центру політичних та євроінтеграційних досліджень Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Петренко Марія – аспірант кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Півончук Іванна – науковий співробітник Прикарпатського центру політичних та євроінтеграційних досліджень Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рега Ольга – магістрант Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Роїк Наталія – аспірант кафедри політології Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Слободян Тетяна – асистент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Соловей Алла – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Стефанишин Марія – магістрант Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Стефурак Михайло – аспірант кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сущенко Віталій – аспірант кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Татарин Андрій – аспірант кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Черенова Уляна – молодший науковий співробітник Прикарпатського центру політичних та євроінтеграційних досліджень Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Шеверда Віталіна – аспірант кафедри політології Національного університету “Києво-Могилянська академія”.

Штерн Валерій – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ВИМОГИ

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.
2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами має відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститися в одному файлі.
3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервала, шрифт “Times New Roman Суг”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, ліве – 2,5 см, праве – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).
4. Малюнки подаються в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.
5. Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.
6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
 - автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
 - назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
 - резюме й ключові слова українською мовою;
 - постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які опирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
 - виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року;
 - резюме й ключові слова російською та англійською мовами.
7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).
 8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНИХ І ВІТЧИЗНЯНИХ ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ

<i>Іванна Ломака</i> . Релігійна доктрина в демократичному суспільстві: проблеми свободи та участі в політиці.....	3
<i>Тарас Лутчин</i> . Державотворчі ідеї українських національно-демократичних об'єднань другої половини ХХ століття.....	9
<i>Ігор Клим</i> . Особливості політичних криз в аграрному суспільстві.....	14
<i>Богдан Максимець</i> . Теоретичний аналіз проблеми сутності української національної демократії.....	19
<i>Михайло Москалюк</i> . І.Франко й українська політична думка Галичини.....	26

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Олена Березовська-Чміль</i> . Соціальний захист як складова та чинник соціальної політики.....	32
<i>Олег Білоус</i> . Реалізація ідеї церковної унії в Україні: релігійно-політичні аспекти.....	37
<i>Василь Климончук</i> . Політичний маркетинг як міждисциплінарна галузь знань.....	42
<i>Тетяна Мадрига</i> . Специфіка теоретико-методологічних підходів до дослідження виборчої кампанії в українській науці.....	47
<i>Юлія Мислюк</i> . Формування іміджу опозиційного жіночого лідера в сучасній Україні... ..	53
<i>Мар'яна Міщук</i> . Внутріпартійна організаційна структура Української радикальної партії: 1918–1926 рр.	58
<i>Марія Петренко</i> . Участь політичних партій у виборчому процесі парламентських виборів 2006 року.....	65
<i>Михайло Стефурак</i> . Сучасний стан опозиції як критерій демократичності державної влади в Україні.....	69
<i>Віталій Суценко</i> . Соціологічні технології політичного маркетингу у виборчих кампаніях і міжвиборчий період.....	73
<i>Андрій Татарин</i> . Еволюція виборчої стратегії Партії регіонів (2004–2010 рр.).....	80
<i>Віталіна Шеверда</i> . Сучасний стан електронного урядування в Україні: проблеми та перспективи.....	83
<i>Валерій Штерн, Наталія Криворучко</i> . Особливості політичної участі громадян у трансформаційних процесах сучасної України.....	93
<i>Ігор Доцяк</i> . Ціннісний вимір взаємодії політики та економіки.....	98

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

<i>Максим Гон</i> . Політичне лідерство в реаліях конфронтаційної міжетнічної взаємодії.....	103
<i>Ігор Зварич</i> . Регіональні особливості етнополітичних процесів в Україні: електоральний контекст.....	109
<i>Оксана Липчук</i> . Механізми реалізації державної етнополітики щодо національних меншин України.....	113
<i>Тарас Лукул</i> . Еволюція концепту “етнічність” у зарубіжній політичній науці у 1960–1980-х роках.....	119
<i>Наталія Марчук</i> . Історичні умови та особливості формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття в радянську добу.....	128
<i>Іван Монолатій</i> . Етнічні політичні актори в Австро-Угорщині: інституціоналізація, взаємодія та політична участь на західноукраїнських землях.....	136
<i>Алла Соловей</i> . Ксенофобія в сучасній Україні (політико-культурологічний аналіз).....	147

ГЕОПОЛІТИКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<i>Микола Ґеник</i> . Проблема польсько-українського примирення в діяльності еміграційного уряду Польщі в Анжерсі.....	154
<i>Володимир Кройтор</i> . Формування національної ідеології румунської політичної еліти на початку ХХ століття.....	160
<i>Василь Марчук</i> . Роль публік-релейшнз у процесах політичної глобалізації.....	164

<i>Світлана Матвієнків, Оксана Гошій.</i> Роль систем масової комунікації в міжнародних відносинах.....	170
<i>Ірина Овчар.</i> Вплив міжнародно-правових норм на зміст виборчого права України.....	175
<i>Іванна Півончук.</i> Застосування прикладного моделювання в дослідженні міжнародних відносин.....	182
<i>Наталія Роїк.</i> Українсько-польське міжрегіональне й транскордонне співробітництво....	186
<i>Тетяна Слободян.</i> Проведення виборчої кампанії під час місцевих виборів у Республіці Польща: особливості правового регулювання.....	191
<i>Уляна Черенова.</i> Трудова українська міграція в контексті інтеграційних процесів України.....	197
ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ	
<i>Станіслав Козлов.</i> Авторитарна еволюція інституту президентства в країнах СНД.....	202
<i>Ольга Рега.</i> Регіональні мас-медіа та їх значення в євроінтеграційних процесах України.....	207
<i>Марія Стефанишин.</i> Вплив політичних концепцій еміграції й опозиції на процес польсько-українського примирення.....	212
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	219

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ И ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ

<i>Иванна Ломака.</i> Религиозная доктрина в демократическом обществе: проблемы свободы и участия в политике.....	3
<i>Тарас Лутчин.</i> Государственные идеи украинских национально-демократических объединений второй половины XX века.....	9
<i>Игорь Клым.</i> Особенности политических кризисов в аграрном обществе.....	14
<i>Богдан Максимец.</i> Теоретический анализ проблемы сущности украинской национальной демократии.....	19
<i>Михаил Москалюк.</i> И.Франко и украинская политическая мысль Галичины.....	26

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНСТИТУТЫ И ПРОЦЕССЫ

<i>Елена Березовская-Чмиль.</i> Социальная защита как составляющая и фактор социальной политики.....	32
<i>Олег Билоус.</i> Реализация идеи церковной унии в Украине: религиозно-политические аспекты.....	37
<i>Василий Клымончук.</i> Политический маркетинг как междисциплинарная область знаний.....	42
<i>Татьяна Мадрига.</i> Специфика теоретико-методологических подходов к исследованию избирательной кампании в украинской науке.....	47
<i>Юлия Мыслюк.</i> Формирование имиджа оппозиционного женского лидера в современной Украине.....	53
<i>Марианна Мищук.</i> Внутрипартийная организационная структура Украинской радикальной партии: 1918–1926 гг.	58
<i>Мария Петренко.</i> Участие политических партий в избирательном процессе парламентских выборов 2006 года.....	65
<i>Михаил Стефурак.</i> Современное положение оппозиции как критерий демократичности государственной власти в Украине.....	69
<i>Виталий Сущенко.</i> Социологические технологии политического маркетинга в избирательных кампаниях и межизбирательный период.....	73
<i>Андрей Татарин.</i> Эволюция избирательной стратегии Партии регионов (2004–2010 гг.).....	80
<i>Виталина Шверда.</i> Современное состояние электронного правительства в Украине: проблемы и перспективы.....	83
<i>Валерий Штерн, Наталия Криворучко.</i> Особенности политического участия граждан в трансформационных процессах современной Украины.....	93
<i>Игорь Доцяк.</i> Ценностное измерение взаимодействия политики и экономики.....	98

ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ И ЭТНОГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ

<i>Максим Гон.</i> Политическое лидерство в реалиях конфронтационного междуэтнического взаимодействия.....	103
<i>Игорь Зварич.</i> Региональные особенности этнополитических процессов в Украине: электоральный контекст.....	109
<i>Оксана Лыпчук.</i> Механизмы реализации государственной этнополитики относительно национальных меньшинств Украины.....	113
<i>Тарас Лукул.</i> Эволюция концепта “этничность” в зарубежной политической науке 1960–1980-х годов.....	119
<i>Наталия Марчук.</i> Исторические условия и особенности формирования этнокультурного самосознания русинов Закарпатья в советскую эпоху.....	128
<i>Иван Монолатий.</i> Этнические политические актёры в Австро-Венгрии: институционализация, взаимодействие и политическое участие на западноукраинских землях.....	136
<i>Алла Соловей.</i> Ксенофобия в современной Украине (политико-культурологический анализ).....	147

ГЕОПОЛИТИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

<i>Николай Генык.</i> Проблема польско-украинского примирения в деятельности эмиграционного правительства Польши в Анжерсе.....	154
<i>Владимир Кройтор.</i> Формирование национальной идеологии румынской политической элиты в начале XX века.....	160
<i>Василий Марчук.</i> Роль публик-рилейшнз в процессах политической глобализации.....	164
<i>Светлана Матвиенкив, Оксана Гоший.</i> Роль систем массовой коммуникации в международных отношениях.....	170
<i>Ирина Овчар.</i> Влияние международно-правовых норм на содержание избирательного права Украины.....	175
<i>Иванна Пивончук.</i> Применение прикладного моделирования в исследовании международных отношений.....	182
<i>Наталья Роик.</i> Украинско-польское межрегиональное и трансграничное сотрудничество.....	186
<i>Татьяна Слободян.</i> Проведение избирательной кампании во время местных выборов в республике Польша: особенности правового регулирования.....	191
<i>Ульяна Черенова.</i> Трудовая украинская миграция в контексте интеграционных процессов Украины.....	197

ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

<i>Станислав Козлов.</i> Авторитарная эволюция института президентства в странах СНГ.....	202
<i>Ольга Рега.</i> Региональные СМИ и их значение в евроинтеграционных процессах Украины.....	207
<i>Мария Стефанишин.</i> Влияние политических концепций эмиграции и оппозиции на процесс польско-украинского примирения.....	212

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	219
----------------------------------	-----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF FOREIGN AND HOME POLITICAL STUDIES

<i>Ivanna Lomaka</i> . Religious doctrine in democratic society: problems of freedom and participating in a policy.....	3
<i>Taras Lutchny</i> . State-creative ideas of Ukrainian national-democratic associations of the second half of XX century.....	9
<i>Igor Klum</i> . Features of political crises are in agrarian society.....	14
<i>Bogdan Maksymets</i> . Theoretical analysis of the problems nature of the Ukrainian national democracy.....	19
<i>Michail Moskalyuk</i> . I. Franko and Ukrainian political opinion of Galychyna.....	26

POLITICAL INSTITUTION AND PROCESSES

<i>Olena Berezovska-Chmil</i> . Social defence as constituent and factor of social policy.....	32
<i>Oleg Bilous</i> . Implementing the idea of church union in Ukraine: the religious-political aspects.....	37
<i>Vasil Klymonchuk</i> . Political marketing as an interdisciplinary field of knowledge.....	42
<i>Tatiana Madryga</i> . Specific of the theoretic-methodological going for research of hustings in Ukrainian science.....	47
<i>Yulia Myslyuk</i> . Formation of opposition's female image in modern Ukraine.....	53
<i>Marianna Mischyk</i> . Inner-party organizational structure of Ukrainian radical party: 1918–1926.....	58
<i>Maria Petrenko</i> . Participating of political parties in the electoral process of parliamentary elections 2006 year.....	65
<i>Michail Stefurak</i> . Modern state of opposition, as criterion of democratic character of state power in Ukraine.....	69
<i>Vitaly Suschenko</i> . Sociological technologies of the political marketing in hustings and interelectoral period.....	73
<i>Andrey Tataryn</i> . Evolution electoral strategy of Party of regions (2004–2010).....	80
<i>Vitalina Sheverda</i> . Current state of Electronic Government in Ukraine: Problems and Prospects.....	83
<i>Valeriy Shtern, Natalia Kryvoruchko</i> . Features of political participation in transformational processes in modern Ukraine.....	93
<i>Igor Dotsyak</i> . The values of interaction of politics and economics.....	98

ETHNICAL POLITOLOGY AND ETHNICAL STATE STUDIES

<i>Maks Gon</i> . Political leadership in realities of confrontation inter-ethnic cooperation.....	103
<i>Igor Zvarych</i> . Regional features of ethno-political processes in Ukraine: electoral context.....	109
<i>Oksana Lypchuk</i> . The mechanisms of realisation of state ethnopolicy as the national minorities of Ukraine.....	113
<i>Taras Lupul</i> . Evolution of concept “ethnicity” in foreign political science 1960–1980 years.....	119
<i>Natalia Marchuk</i> . The historical conditione and features of forming of ethnic and cultural identity of Rusyns in Transcarpathia in soviet period.....	128
<i>Ivan Monolatij</i> . Ethnic political actors in Austria-Hungary: institutionalization, interactions and political participation on the West-Ukrainian lands.....	136
<i>Alla Solovey</i> . Xenophobia in Present Ukraine (Political-Cultural Analysis).....	147

GEOPOLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

<i>Mikola Genyk</i> . The problem of Polish-Ukrainian reconciliation in the activity of Polish government in exile in Angers.....	154
<i>Vladimir Krojtor</i> . Forming of national ideology of the Romanian political elite at the beginning XX of century.....	160
<i>Vasil Marchuk</i> . Public relation's role in the political globalization processes.....	164
<i>Svitlana Matvienkiv, Oksana Hoshiy</i> . The role of mass communication in international relations.....	170

<i>Irina Ovchar</i> . Influence of international legal norms is on maintenance of the right to vote of Ukraine.....	175
<i>Ivanna Pivonchuk</i> . Application of the applied design in research of international relations.....	182
<i>Nathaly Rojik</i> . Ukrainian-Polish transbordering cooperation.....	186
<i>Tatiana Slobodjan</i> . Realization of electoral campaign during local elections in the republic of Poland: features of the legal adjusting.....	191
<i>Ul'iana Cherenova</i> . Labour Ukrainian migration in the context of integration processes of Ukraine.....	197
RESEARCHES OF YOUNG SCIENTISTS	
<i>Stanislav Kozlov</i> . The authoritarian evolution of institute of presidency in the countries SND.....	202
<i>Olga Rega</i> . Regional media and their role in the processes of Ukraine's European integration.....	207
<i>Maria Stefanyshyn</i> . Influence over the political koncepcions of emigration and opposition of Polish-Ukrainian reconciliation.....	212
INFORMATION ABOUT AUTHORS	219

Наукове видання
ВІСНИК
Прикарпатського університету

ПОЛІТОЛОГІЯ
Випуск 4–5
2011

Видається з 2006 р.

Головний редактор *Василь ГОЛОВЧАК*
Літературний редактор *Руслана БОДНАР*
Комп'ютерна правка і верстка *Оксана КЛИМЕНКО*
Коректор *Надія ГРИЦІВ*

Друкується українською мовою
Реєстраційне свідоцтво КВ № 435

Підп. до друку 01.12.2011. Формат 60x84/8. Папір офсет.
Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк. арк. 26,5. Тираж 100 пр. Зам. № 122.

Видавець і виготовлювач
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. С.Бандери, 1, тел. 71-56-22
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2718 від 12.12.2006.